

MƏHƏRRƏM HÜSEYNOV

**AŞIQ
ƏLƏSGƏRİN
SÖZ
ÜMMANİ**

**“Elm və təhsil”
Bakı – 2017**

Redaktor: *Buludxan Xəlilov,*
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəyçilər: *Ağasən Bədəlzadə,*
filologiya üzrə elmlər doktoru, şair
İsmayıl Məmmədli,
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Məhərrəm Abbasəli oğlu Hüseynov. Aşıq Ələsgərin söz ümmanı. Bakı, “Elm və təhsil”, 2017, 312 səh.

Kitab Aşıq Ələsgərin şeir dilinə, fərdi üslubunun başlıca atributlarının şərhinə həsr olunmuşdur. Onun poeziya dilinin, bədii üslubunun ən mühüm tərəflərinə, poetik forma sistemində müxtəlif dil vahidlərinin obrazlılıq və ekspressivlik keyfiyyətlərinə geniş yer verilmiş, obrazlı dil vasitələrinə hormaniyasını yaradan leksik-semantik söz qrupları, ayrı-ayrı üslubi fiqurların yüksək sənətkarlığı təmin edən bədii quruluş komponentlərinin estetik məziyyətləri təhlildən keçirilmişdir.

ISBN 978-9952-8142-5-2

© «Elm və təhsil», 2016

*Ağasən Bədəlzadə,
filologiya üzrə elmlər doktoru, şair*

BİR SÖZ ÜMMANININ KAMIL QƏVVASI

Məhərrəm Hüseynov sözün ən dürüst mənasında geniş və dərin filoloji təfəkkür diapozonu və orijinal fəhmilə seçilən, dilçilik elmində artıq özünə layiqli və halal yer tutan istedadlı alimimizdir. Özü də o, öz mənəvi təmizliyi, daxili zənginliyi ilə, elmi fikri dar çərçivədən, tapdanmış yoldan, “Prokurust çarpayısından” qoparan romantik dilçidir. Dilçi və romantik sözlərinin bir yerdə işlənməsi bəzilərinə paradoksal görünə bilər. Çünki uzun zaman dilçilik elmini quru, sxematik, romantikadan kənar elm hesab edənlər də olub. Hətta “riyazi dilçilik” nəzəriyyəsi meydana çıxandan sonra həmin məhdud, obıvətəl düşüncəli alimlər bu ifadəyə arxalanaraq, dilin romantikasını, poeziyasını bir dəfəlik dananlar da meydana çıxdı: Riyaziyyat hara, romantika, poeziya hara?

Məşhur riyaziyyatçı Veyerstasın sözləri həmin fikirlərin külünü göyə sovurdu: Qəlbən şair olmadan əsl riyaziyyatçı olmaq mümkün deyil.

Axı hər hansı bir predmetdə, hadisədə, faktda romantik ünsürü üzə çıxaran hərərətli ürək lazımdır! Ömər Xəyyam kimi! Vaxtilə Frensis Bekon deyirdi: “Biz tarix elmindən müdrilik, poeziyadan ağıllıq, riyaziyyatdan fərasətlilik, təbiət elmlərindən dərinlik, özü də empirik fəlsəfi dərinlik, mənəvi zənginlik, ciddilik, məntiq və ritorikadan – mübahisə bacarığı öyrənirik”.

Frensis Bekon ona görə dilçilik elminin adını çəkmir ki, o, dilin özünü də poeziya hesab edirdi. Bir halda ki, poeziya dilsiz mümkün deyil, ən füsunkar poeziya belə yalnız dilin qüdrətilə ifadə olunur, onda dilə başqa saxta bərbəzək – nə lazımdır! Dil poeziyanın yaradıcılığı, himayədarı bünövrəsi və poeziyanın cövhəridir. M.V.Lomonosov dövr-

ündə bütün mövcud elm sahələri gözəl xanımlar surətində dairəvi şəkildə təsvir edilmişdi və bu dairənin başında Dilçilik elminin obrazlı şəkli yerləşirdi. Yəni dilçilik bütün elmi fikirlərin, nəzəriyyə və postulatların yeganə ifadə vasitəsidir. Yaponların Dövlət Büdcəsinin böyük bir qismi Dilçilik elminin inkişafına ayrılır. Axı dil olmasa, bəşər mədəniyyətinin reallaşması da absurt olardı. Qədim dialektiklər belə hesab edirdi ki, bütün şeylər haqqında həmişə bir-birinə zidd rəylər olur. Ona görə də həmin dialektiklər mübahisə edərkən onu nəzərdə tuturdular ki, hər hansı bir şeydə bu ziddiyyətləri nəzərə almaq vacibdir. Amma mən yuxarıda dilə verilən qiymətdə qətiyyənlə ziddiyyət görmürəm. Dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, o həm də fikirlərin inteqrasiya vasitəsi, ən dəruni duyğuların, gerçəkliyi insan duyğularının musiqisi, drammatizmi, dialektikasındır, insanı vəhşilərdən ayıran ən güclü fenomendir. Dil metafizik düşüncəyə sığmır!

Dil ən vacib və qiymətli materiyadır!

Professor Məhərrəm Hüseynov elmi yaradıcılığının mühüm bir hissəsini dilin əsas materialı olan sözün poetikasına, estetikasına, hətta sözün dialektikasına həsr etmiş və onun tədqiqatları poeziyanın özü qədər cazibədar, oxunaqlı və ürəyə yatandır. Dili bəzən quru, emosionallıqdan uzaq hesab edənlər ona əsaslanır ki, oxuduqları tədqiqat əsərlərində doğrudan da quru, döyənək olmuş, şablon ifadələr tədqiqatın poeziyasını məhv edir. Dilçilikdə elə “problemlərdən” danışirlər ki, bunların praktikada heç bir əhəmiyyəti yoxdur, belə alimlər dil faktlarının parçaları kimi “taq-qastrukla” bir-birinə vurub, onlardan oyuncaq kimi istifadə edir, faktları elmi mühakiməyə çevirə bilmir və onların fikirləri susuz xəmir kimi ovxalanıb bükülür.

Mən Məhərrəm Hüseynovun dilin poetikası haqqında tədqiqatlarının özünü poeziya kimi qəbul edirəm. A.S.Puşkinin və V.Q.Belinskinin bəzi müasirləri belə deyirdilər ki, Belinskinin Puşkin haqqında məqalələrindəki

poeziya bəzən Puşkin poeziyasında da güclü görünür. Ona görə də V.Belinski oxucunu dediklərinə inandıra bilirdi. Vaxtilə Belinski şair Benedikovu az qala kult kimi göylərə qaldıran oxucu kütləsinə inandırdı ki, Benediktovun dövrülər poeziyası qəlp poeziyadır, qəlb poeziyası deyil. Belinskinin Benediktov haqqında yazdığı ciddi məqalələrindən sonra xalq bu şairi bir daha oxumadı. Belinskinin “Qoqola məktubu Qoqolu ayıltı, alman dahisi Hoteni tənqid edən Mentselə sərrast cavabı Menseli gözdən saldı.

Bəzən istedadsız tənqidçilər çox istedadlı, yaxud məşhur bir yazıçı haqqında ona görə yazmağa çalışır ki, qoy onunda adı bu məşhur adamın adı ilə bərabər çəkilsin, onun tədqiqatçısı hesab edilsin. Bu fakt adamın yadına İ.A.Krılovun bir təmsilini salır. Günlərin bir günü Qartal yem üçün yerə baxır. Yerdə gəzən bir böçək Qartalin ayağından yapışır. Qartal göyə uçarkən güclü bir külək əsir. Qartalin ayağından yapışan böçək əvvəlcə sevinir ki, mən də Qartalla bərabər göylərin ənginliyinə qalxmışam. Birdən qəfil əsən külək böcəyi Qartalin ayağından qoparıb yerə tullayır. Qartal isə heç bir şey olmamış kimi qanadlarını saqqıldadıb öz uçuşuna davam edir. Yəni Qartal yenə qartallığında qalır! Böcəyin iddiası onun məhvinə səbəb olur!

Məhərrəm Hüseynov heç vaxt bu yolla getmir! Hansı şairin şeirlərində həqiqi poeziya varsa, onun yaradıcılığının ciddi təhlilinə keçir. Məhərrəm Hüseynovun öz dili də elə poeziyanı xatırladır! Sakit, təmkinli, lirika səpgili, sadə və anlaşılıqlı. O, bəziləri kimi sadə bir poeziyanın təhlilini rebusa çevirmir və qəliz dillə yaxşı bir poeziyanı gözdən salmır.

XIX əsrin sonunda və XX əsrin əvvəllərində “Yeni hegelçilər” deyilən bir fəlsəfi təlim ingilis fəlsəfəsində hakim mövge tutmuşdu. Onlar ağıla gəlməz dərəcədə mücərrəd, anlaşılmaz fəlsəfi sistemlər yaratmış, fəlsəfi təfəkkürün inkişafında çıxılmaz bir vəziyyət yaratmışdılar. Həmin dövrdə belə bir mücərrəd fəlsəfi sistemin əskinə olan yeni

dünyagörüş yarandı – bu, analitik fəlsəfə idi Corc Mur bu fəlsəfi təlimin banisi oldu. Corc Mur deyirdi ki, biz dili düzgün tətbiq etməyəndə o, reallıq haqqında heç nə demir. Corc Mur çalışırdı ki, təfəkkür və dil üçün elə bir model, elə bir paradiqma tapsın ki, onun tətbiqi nəticəsində fəlsəfənin, məntiqin dilində heç bir anlamsızlıq olmasın. C.Mur belə düşünürdü ki, filosofların, xüsusilə mütləq idealistlərin (“Yeni hegelçilər”in təqsiri üzündən fəlsəfənin təfəkkür tərzini və dili korlanmış onun metod və ideologiyasında xroniki anlaşılmazlıq və dolaşıqlıq xəstəliyi kök salmışdır. (Bu barədə bax: Fərman İsmayılın “Müasir Qərb fəlsəfəsi. Fəlsəfə və analiz. Azərnəşr. Bakı, 1991, səh.98)

Corc Mur onu demək istəyirdi ki, mücərrəd və anlaşılmaz dil ən sadə fikri də mürəkkəbləşdirə bilər. Əgər Corc Mur fəlsəfi təlimi sadələşdirmək üçün yeni bir dil modeli axtarırdısa, Məhərrəm Hüseynov bu modeli elə xalqımızın öz sadə dil quruluşunda tapmışdır, sadə, anlaşılıqlı dil modeli.

Professor Məhərrəm Hüseynov dilin poetikası ilə yalnız dissertasiya naminə yox, ümumən doğma dilin poeziyasına fitri vurğunluğuna görə böyük bir ehtirasla baş vurur və öz tədqiqatları ilə bu sahədə bir sistem yarada bilər. Və o, böyük Aşıq Ələsgərin söz ümmanına bir qəvvəs cəsarətilə nüfuz edib, bu ümmandan çox qiymətli inciləri üzə çıxarır və öz tədqiqat səriştəsi ilə dahi Füzulinin bir beytini yada salır!

Olmayan qəvvəsi – bəhri – mərifət, arif degil

Kim, sədəf – tərkib – təndir, lölöyi – şəhvar söz.

Yəni mərifət dənizinin qəvvəsi olmayanlar, söz ümmanına baş vurmayanlar heç vaxt dərk edə bilməzlər ki, insan bədəni bir dəniz sədəfidir, bu sədəfin tərkibindəki şahənə insi isə elə sözün özüdür. Məhərrəm Hüseynov məhz bir söz ümmanına, Aşıq Ələsgərin söz ümmanına baş vurur və ümmanın çox qiymətli incilərini üzə çıxarır. Bu ümman

Aşıq Ələsgərin sinəsi, ləl, mirvarilər isə onun müdrik kəlamlarıdır:

*Şairin sinəsi haqq bazarıdı
Satdığı kəlmələr ləl, mirvariddir.*

Mənə elə gəlir ki, təkcə poeziyada yox, hər bir elm sahəsində təkcə intellekt, yaradıcılıq enerjisi, tədqiqatçılıq səriştəsi elmi təfəkkür yox, həm də bütün bu xüsusiyyətlərə təkan verən qəlb atəşi, güclü romantik vüsət də çox vacibdir.

Məhərrəm Hüseynov Aşıq Ələsgər poetikasının təhlil edərkən təhlili yalnız sırf linqvistik aspektdə lokallaşdırmışdır. O, bir həssas dilçi, erudisiyalı ədəbiyyatşünas, sözün yaxşı mənasında estetik, aşıq şeirinin füsunkar gözəlliklərini dərinlən dərk edən bir qəlb sahibi, könül sərrafı kimi mötəbər söz deyir. O, sözün zahiri parıltısını, leksikasının zənginliyini təhlillə məhdudlaşdırmır, sözün içərisinə, məğzinə nüfuz edir, sözün musiqisinin yaranmasını təşkil edən, söz cövhrini bütünlüklə açıb tökən bir sərraf kimi çıxış edir. Aşıq Ələsgər şeirlərində bənzətmə fiqurları o qədər kamildir ki, bədahətən deyilən bu şeirlərdəki sənətkarlığı əcnəbi oxucuya – ruhu Azərbaycanlı ruhu olmayan oxucuya möcüzə kimi gəlir. Məlumdur ki, təsbeh və metaforalarda bənzəyənlə bənzədilən arasındakı oxşarlıq tənəsübü, miqyası müəyyən bir hədudla şərtlənməli, ölçü hissi itməməli, obrazın hipertrofiyası deyilən bir forma yaranmamalıdır. Əgər tərənnüm olunan gözəl bir ceyrana bənzədilsə o zaman ceyran bədəninin müəyyən bir komponenti – onun zərifliyi, məsumluğu epitet kimi götürülür, onun (gözəlin) yaşılbaş sonaya bənzədilməsi zamanı sonanın üzməyinin, hərəkətlərinin rəvanlığı, onun su üzündə yaratdığı mənzərə epitet və metaforun ümumi harmoniyasını təşkil edir. Aşıq – şair gözəlliklər içərisindən bu vacib tərkibləri – komponentləri düzgün seçə bilmədikdə poeziya yoxsullaşır, bu təsvir ifrata varanda bənzətmə təhrifə, hətta karikaturaya da çevrilə bilər. Böyük Sabirimizin əcaib obrazına çevrilə bilər. Burada bir

məsələni də xüsusilə qeyd etmək vacibdir. Dünya ədəbiyyatında – xüsusən lirikasında (poeziyasında) təsbeh və metaforaların yaranması da müəyyən mənada milli psixologiya, təbiətə, varlığa, gözəlliyə, stercotipləşmiş baxışla, adət və tarixən formalaşmış münasibətlərlə şərtlənir. Məsələn, Homerin İliada poemasından ilahə Afina bayquş gözlü epiteti ilə tərənnüm edilir, halbuki Şərq poeziyasına gözəlin gözlərini bayquş gözü ilə bənzətmək gözəli karikaturaya çevirmək demək olardı. Amma bu epitet yunanlar üçün tamamilə təbii görünmüşdür və onların təsəvvüründə bayquş gözləri hansı müsbət bir natural gözəlliyə xatırladılmış, yaxud klassik ərəb poeziyasında xüsusən Hicaz lirikasında gözəlin gedişi, hərəkəti ilan gedişinə bənzədilir. Yapon poeziyasında da bənzətmələr onların artıq əsrlər boyu formalaşmış gözəllik anlayışları və təsəvvürləri ilə formalaşmış və hətta normalaşmışdır. Bu mənada Azərbaycan poeziyasında bədii təsvir, bədii ifadə vasitələri son dərəcə zəngin olmaqla bərabər, həm də bədii məntiqə, bənzətmənin məntiqinə tam uyğunlaşdırılır. Aşıq Ələsgərin “Sarıköynək” rədifli qoşması müstəsna estetik çalarları ilə bizi valeh edir. Təsvirdə gözəlin bütün hərəkətləri, görünüşü onun hərəkətlərinə uyğun olaraq rəngarəng epitet və metaforlarla müşayiət olunur, bənzətmələr standartlıqdan çıxır, müxtəlif vəziyyətlərə görə bu bənzətmə premetlərinin formaları getdikcə artır. Gözəlin cilvələnməsinin nə olduğunu ancaq Aşıq Ələsgər ruhunu daşıyan bir sənətkar dərk edə bilər. “Mələksən, çıx-misan cənnət bağından”. Ələsgər gözəli mələyə oxşadarkən onu cənnət məkanı ilə bağlamağı vacib bilir. Çünki mələk əfsanəvi cənnət xidmətçisidir. Bu şeirdə gözəlin sifətinin Aya bənzədilməsi də, bu gözəlin gözəlliyinin heç kəsə tay olmaması da bədii məntiqə uyğunlaşdırılmış, hər söz, ifadə öz yerində işlədilmişdir və qafiyələrin hər birinin ayrıca estetik funksiyası konkretləşmişdir: “Göndər gəlsin Ələsgərin xələtin” misrası da qətiyyən formal xarakter daşımır və

Ələsgər “xələt” dedikdə qətiyyənlər nəməri nəzərdə tutmur. Aşıq Ələsgər üçün gözəlin əli dəyən, onun əlindən çıxan nəmər, gözəlin təmas etdiyi, nəfəsi dəydiyi hər şey gözəllik aşıqı üçün ilahi bəxşiş, ilahi mükafat olmaqla bərabər aşıq üçün mistik bir talismandır, təberrükdür. Məhərrəm Hüseynov öz kitabında belə sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə dərinləndən nüfuz edən bir alim kimi bizi, həm də Aşıq Ələsgərin ruhunu büsbütün razı salır. Aşıq Ələsgər bir gəraylısında belə bir söz deyir: “Dişlərin dürri-gövhərdir; sərrafıyam, qanıram mən. Bu misralar onu sübut edir ki, aşıq gözəlliyini bütün zəngin ensiklopediyasına bələddir və necə deyərlər, bu mənada o tamam ixtisaslaşmış.

Aşıq Ələsgər təbiət gözəlliklərini də misilsiz sərrafi və sehrkarıdır. Yəni onun təbiət lirikasında da yuxarıda dediyimiz poetik məziyyətləri görə bilərik. Aşıqın məşhur “Dağlar” rədifli şeirində (qoşmasında) təbiət gözəlliyi ilə təsvir gözəlliyi elə sintez olunub ki, oxucu təbiət gözəlliklərinin təsəvvür edə - edə, həzm edə-edə eyni zamanda sözün gözəlliyini də eyni zövqlə, paralel olaraq həzm edə bilər. Bu harmoniya bizi həyata yaşamağa sevgiyə çağırır, o real dünyanı, nisyə dünyaya dəyişə bilmir.

Həsənnənə, Həsənbaba qoşadı,

Xaçbulaq yaylağı bir tamaşadı

Arsız aşıq elsiz necə yaşadı

Ölsün Ələsgər tək qulların, dağlar!

Aşıq Ələsgər əvvəlcə iki qoşa dağın fitri gözəlliyini əlavə, artıq, lüzumsuz bənzətmələrlə bəzəmir, iki vüqarlı dağın qoşalığının özünü gözəllik kimi təsəvvürümüzdə canlandırır. Sonra Xaçbulaq yaylağının füsunkarlığını bu gözəlliyə paralel gətirir, təbii estetik bir aləm yaranır. Bu qoşa dağları ensiz-obasız təsəvvür edə bilmir, yəni elsiz-obasız, insanlarsız, bəşərsiz gözəlliyin də absurd olduğunu oxucuya təlqin edir. El-oba bu dağlarsız, yaylaqsız, bu gözəl təbiətsiz, bulaqlarsız, çəmənliklərsiz yaşaya bilməz, ona görə də

bu dağlar insana həyat verən varlıqdır, ona səcdə qılmaq, ona qul olmağın özü də təbii hissini duyğunun ifadəsidir. Bundan əlavə qədim türklərdə Dağ kultu da vardı. Yüksək dağ təpələrinin Göyə (Tenqriyə) yaxın olması bu kultu yaratmışdır.

Məhərrəmin təhlilindəki obrazlılıq, təhlilin özündəki lirik ovqat, təhlildə ürəklə dilin sinxron vəhdəti, Ələsgər poeziyasından gətirdiyi nümunə və faktların bolluğu, fikir və ifadələrin aşığa olan dərin məhəbbətlə yoğrulması, quru “yavan tərifdən” uzaqlaşması, ifadə etdiyi verdiyi analitik hökmlərin elmiyi, dürüstlüyü savadlılığı, Aşıq Ələsgərə layiq təhlil yolu bizi razı salır. Onun təhlili boş təsvirçilikdən, sxematiklikdən saxta pozadan soyuq, hərarətsiz ibarələrdən xalidir. Ona görə ki, o, Aşıq Ələsgər poeziyasındakı şeir texnikasına da dilin poeziyada, ümumiyyətlə, bədii təfəkkürün ifadəsindəki roluna da, dilimizin leksikasındakı zənginliyinə də yaxşı bələddir və nəhayət o, özü də şairdir. Məhərrəm Hüseynov da olan bu keyfiyyətlərin varlığına mən hələ onun elmlər doktoru, professor olmağından çox-çox qabaq bələdəm. Ümumiyyətlə, sözün həqiqi mənasında fitri istedadı olanların adları qarşısında qarşısında istedadlı sözünü yazmağımız məcburiyyət üzündəndir. Çünki çox zaman “savadlı adam” dedikdə onun elmi dərəcəsini, onun professor olduğunu nəzərdə tuturlar. Amma həqiqət budur ki, savadsız adamın elmi dərəcə diplomun, professor və akademik diplomunu şişirdib, palaz boyda böyütsək də, onun savadsızlığı bu palazın altından sızıb görünəcək.

Mən fəxr edirəm ki, mənim dostum Məhərrəm belə süni şəkildə proqramlaşdırılmış robot alimlərdən deyil, onun adı və elmi üzərində heç bir fosfor parıltısı, reklam möhürü yoxdur. O, yaradıcının yaratdıqları əsasında bu yaradıcının canlı obrazını və eyni zamanda özünün tənqidçi obrazını əyaniləşdirir.

Həqiqi alimin, həqiqi şairin, milli sərvət olmasını belə bir tarixi təcrübə təsdiq edir ki, 500 ildir ki, Füzulinin şeirləri dövlət büdcəsinə bəlkə də milyonlarla gəlir gətirdiyi halda, yazıq Füzulinin özü doqquz axsa zəhmət haqqını almaq üçün də başı daşdan-daşa dəyib. Aşıq Ələsgər poeziyası da mərhum Heydər Əliyevin çox sərrast ifadə elədiyi kimi böyük milli sərvətimizdir.

Məhərrəm Hüseynov Aşıq Ələsgər sənətkarlığından danışarkən ən tipik cəhətləri üzə çıxarmaqla bərabər, bəzən tipik olmayan Ələsgər fikrinin ləyaqətlərini üzə çıxarır, onları Ələsgər poeziyasında fitri istedadın ustadlıq dərəcəyə çatan fenomenləri kimi təsdiq edir.

Aşıq Ələsgər Rumi və Yunus İmrə kimi sufi deyil, amma o, bütünlüklə sufi leksikasını bələddir. Aşıq Ələsgər rəmzi olaraq sufizmin dörd yolunu mərhələsini keçməmişdir. Amma Ələsgər bu təriqətlərin hər birinin kamilləşmə prinsiplərini dərk edirdi və sufi terminlərini yerində sərrast şəkildə işlədə bilirdi. O, hürufi deyildi, amma bu fəlsəfi məsləkin mahiyyətini başa düşür, onların ilahi hökmünə müqəddəsliyinə inanır, bu hərflərdən yalnız gözəlliyin real təsviri üçün istifadə edir, real gözəllikləri mistikadan üstün tuturdu.

Hələ XIII əsrdə yaşamış Şirvan şairi – aşıqı Molla Qasım Xalis Sufi şairi olan Yunis İmrənin ustadı olub. Amma Molla Qasım özü sufi şair olmayıb. Dediym odur ki, Aşıq Ələsgər poeziyasında sufizm mütləq mənada sistem şəklində yox, tərkiblə, element şəklində çox güclü olub.

Aşıq Ələsgər poeziyası sözün həqiqi mənasında ümmanıdır. Yəni bu poeziyada tükənməz söz inciləri sentensiya, aforizm xarakterli fikirlər istənilən qədərdir. M.Hüseynov özü bir qəvvəs olub, həmin ümmanın dərinliyinə nüfuz edir, başqa tədqiqatçıların bu vaxta qədər üzə çıxarmadığı zinnətləri üzə çıxardır. O, Aşıq Ələsgəri yalnız lirik şair kimi yox, həm də qüdrətli həcv və ictimai satirik kimi,

moizəçi kimi yox, müdrik ustad kimi, fəvqəladə talantlı şair kimi, sadə xeyirxah bir vətəndaş kimi, mərifətli, ədəb-ərkanlı el adamı kimi, qeyri-adi improvizator kimi təqdim edir. Bədahətən hazırlıqsız, ilkin qaralamasız şeir yazmağın özü möcüzədir. Bizim həm şifahi, həm də yazılı ədəbiyyatımızda belə faktlar çoxdur, bu o deməkdir ki, bizim xalq müstəsna qabiliyyətli xalqdır. Milliyyətə polyak olan, məşhur rus şərqişünası A.Xodzko Bakıda olarkən Cəmil adlı bir uşağın bədahətən şeir deməsinə heyran qalır. Amma, çox-çox təəssüf ki, indi REP cahil adamların nəzərində bizim bədahətən deyilən şeirlərimizlə əsassız olaraq müqayisə edilir və hətta belə cəfəng bir fikir də irəli sürülür ki, guya böyük şairimiz M.Ə.Sabir Rep Yazıb, daha doğrusu Rep söyləyib. Halbuki Sabirin bəhri təvilləri konkret ölçülərə, bəhrlərə tabe etdirilmişdir. Bizim çox istedadlı ədəbiyyatşünas alimimiz, dostumuz Bəxtiyar Məmmədzadə Sabirin bəhr təvillərini dərindən təhlil edərək bu nəticəyə gəlmişdir. Ona görə də bədahətən deyilən şeirləri daxili, yaradıcı mənbəyi içəridə gizlənən bir fenomen kimi qəbul etmək vacibdir.

M.Hüseynov Aşıq Ələsgər şeirlərindəki antroponi-miyaları, şəxs adlarının təsadüfi olmamağını, onların meydana gəlmə şərtlərini, səbəblərini də izah edir. Aşıq Ələsgər poeziyasında daxili bir hərəkət var, özü də bu hərəkət potensial hərəkətdir, necə deyirlər hətta kineltik hərəkətdir. Onun dünyaya baxışında metafizik, donmuş hərəkət yoxdur bu söz materiyasının hərəkəti son dərəcə fəaldır, empirik səciyyə daşıyır, real, konkret faktlara istinad edir, o, insana mücərrəd şəkildə yanaşmır: Ələsgərin təsvir və tərənnüm etdiyi insanlarda yaşamaq eşqini sevgisini, həyati ideallarını sadə bir filosof təfəkkürü ilə təqdim edir. O, sırf fırtınasız estetika yolunu tutmur. Onun lirikasında xalq ruhunun təbii substansiyası tərənnüm edilir. Aşıq Ələsgər pərvanə kimi özgə atəşə

yox, öz atəşinə yanır və yangısı ilə oxucunu da yandıra bilirdi.

Aşiq Ələsgərin bənzətmələri, müqayisələri sərrastlığı və orijinallığı ilə dərhal adamı cəlb edir. “Əzrayılı qanlı tutmasın anam, məni bir kipriyi peykam öldürür”, sənin ərin ölsün, mənim arvadım, gəzək ikimizdə yaşlı yasağı, gizli, dəruni, yasaq qoyulmuş bir hissini cəsarətlə ifadə olunması. “Dedi: nişanlıyam özgə malıyam, sındı qol-qanadım yanıma düşdü” misraları Ələsgər poeziyasının ifadə qüdrətini əyaniləşdirir.

Məhərrəm Hüseynovun elmi praktikasında ən rəşional təfərrüatdan biri də budur ki, o, ümumiyyətlə, böyük sənətkarların yaradıcılığını təhlil edərkən ümməndə zərif bir incini axtarıb tapa bildiyi kimi, zərif bir incinin mahiyyətində ümmənləri də görür. Bu xüsusiyyət əsl alimlərin nüfuzuna avtoritet gətirən, onu cızmaqalanmaçılıqdan, yalançı elmi ritorikadan qoruyan vacib atributdur. Bəzən belə düşünlər ki, tədqiqatçı hər hansı bir yaradıcı şəxsiyyətə bütünlüklə vurulduqda tədqiq edilənlərin əsərindəki bəzi tipik, vacib detallar, qüsurlar görünməyə də bilər. Bu fikir kökündən səhvdir, əvvəla, ona görə ki, obyektə, predmetə güclü məhəbbət güclü işıq deməkdir, güclü işıqda isə hər şeyi bütünlə təfərrüatları ilə görmək mümkündür. Sonrasıda ki, nəyə görə böyük sənətkarda mütləq bir nöqsan axtarmalıyıq. Böyük sənətkarların qüsurları da onun güclü istedadından doğur. Güclü istedad öz qüsurlarının fəvqündə dayanır. Mən qətiyyənlə nəyəsə işarə etmək istəmirəm. Mən, ümumiyyətlə, Məhərrəm Hüseynovun təhlil prinsipinin mahiyyətindən danıram. Yəni o, qələmi əlinə kənlüsüz gətürmür. Məhərrəm ... bir şairin, müəllifin əsərinə zorla girişsə, öz talantına onun özünə hayıfa gələr. Amma o, lap zəif bir əsərdə potensial bir işıq görə bilirsə, o, həmişə işığı gücləndirir, qığılcımı nəfəsinin gücü ilə oda çevirə bilir.

Məhərrəm Hüseynovun yaradıcılıq panoramını yalnız dilçilik problemləri ilə məhdudlaşdırmaq düzgün deyil. O, filoloqdur. Filoloq “söz aşığı” deməkdir. Söz aşığı olmayan filoloq söz tapa bilməz, söz tapa bilsə də, onu öz yerinə qoya bilməz. Aşiq Ələsgər poeziyasına təsadüfi təkanla müraciət etmir. O, Ələsgərin söz ümmanında bu vaxta qədər üzə çıxarılmayan “dürri-gövhərləri üzə çıxara bilsə, həmin gövhərlərin parlaq işıqda Məhərrəmin istedadındakı estetik gövhərləri üzə çıxardır. Təsadüfi deyil ki, onun elmi axtarırlarının çoxu sözün poetikasına, sözün estetikasına sözün fenomenal qüdrətinə həsr olunub.

Əgər sözün bu qədər qüdrəti varsa, əgər “can sözdürsə” onda söz haqqında söz demək lazımdır, qulaqlarımızı cırmaqlayan qup-quru sözlərin yeknəsəq taqqıltısı yox! Məhərrəm elmi şəkildə sübut eləyə bilir ki, Aşiq Ələsgərin sənətkar sözü onun telli sazına ilahi avaz gətirib, onu sazı da sözlərinə füsunkarlıq gətirib. Necə deyərlər:

Ələsgərin sözü parlaq bir səhər

Pərdəylə örtülən işıq deyildi

Sazını solaxoy tutan Ələsgər,

Solaxay söz deyən aşiq deyildi (A.Bədəlzadə)

İstedadsız adamın adının əvvəlində yazılan professor sözü vitrindəki ucuz malın üstündəki bər-bəzəkli etiketə bənzəyir. Məhərrəmin həm kinetik, həm də potensial alimlik enerjisi onun etiketindən çox bahalıdır. Professor sözü onun yaradıcılıq zəhməti üçün kecikmiş etiketdir. Bu sözlər sadəcə tərif deyil, tost da deyil, onun istedadının halal təsdiqidir.

Məhərrəm Hüseynov elmi məntiqlə sübut edir ki, Ələsgər poeziyası bir küll halında büllur bir lövhədir, mənzərədir. Bu lövhə hissələrə parçalansa belə öz füsunkarlığını itirməz. Məhərrəm bu söz ümmanını gəmidən, qayıqdan seyr eləmir, özü qəvvəs olub bu dəryaya baş vurur.

Məhərrəm Hüseynovun estetik görüşlərində hətta öləri yox, normativ prinsiplər ümumiləşdirməyə imkan verir

ki, onun saz musiqi ilə aşıq poeziyasının sintezini lap sinxron şəkildə təhlil etməsi bu tədqiqatçının dərin, zərif, humanist təbii duyğularının güclü reaksiyasından irəli gəlir. Mən qətiyyətlə belə bir fikrin üstündə dayanıram ki, sehrkar saz musiqisinin təsiri gözəl poeziya nümunələri yaratmağa xeyli dərəcədə imkan yaradır və hətta cəsarətlə bunu da deyə bilərəm ki, əvvəlcə saz musiqisi, saz havaları yaranmış və bu havalar da istər-istəməz saz ustalarını şeir deməyə məcbur etmiş, onlara misilsiz şeir düməkçün atəslə dolu ilham vermişdir, sadə desək, saz- söz yaratmışdır. Bəlkə xalqımızın bir tanrı kimi saza, sözə tapınmağı da bu səbəbdəndir. O saza ki, Koroğlunun Misri qılıncına kəsər vermiş, onu fitri aşığa – şairə çevirmişdir. Musiqinin, nəinki ayrı-ayrı fərdlərin əxlaqına, qəlbinə, tərbiyəsinə, həm də bütöv bir xalqın, bütöv bir nəslin əxlaqına təsir göstərməsinə həmişə inanmışam və indi də bu prinsipi müdafiə edirəm. Buna görə də bir tarixi faktı misal gətirmək istəyirəm. Qədim Yunanıstanın koloniyalarından olan Frakiyada Abdera adlı şəhərin adamları bütünlükdə tarixdə kobud, qəddar, səfeh, gülünc xalq kimi məşhur olmuşdur. Deyilənə görə, şəhərin Abdera adı öz axmaqlığı ilə məşhur olan qəddar çar Diamedin qızının adındandır. Diamed o qədər at həvəskarı imiş ki, öz atlarına insan əti yedirdirmiş və axırda bu Diamedin özünü də həmin atlar yemişlər. Abderlilərin ağılı olsa da, onlar heç vaxt bu ağıldan yerində istifadə etmir, düşünməyi, filosofları sevmir, ancaq kobud, qulaq cırmaqlayan musiqi havaları altında vəhşi kimi atılıb-düşürlərmiş, onlar çox və gur səslə musiqi alətlərindən istifadə edirlərmiş və onların kobudluğu haqqında çoxlu anekdotlar da vardır. Platon ümumən insanlarda, xalqda kobudluğun səbəblərini saydıqda musiqini əsas götürürdü.

Onu da qeyd edək ki, abderlərdə incəsənət üçün hər cür imkan var idi. Ancaq onlar bu imkanlardan axmaqcasına istifadə edirdilər, hamı oxuyur, rəqs edir, atılıb-düşür, vəhşi

səslər çıxarır (bizim bəzi televiziya kanallarında olduğu kimi, saxta, hibrid, patologiya səviyyəsinə qalxan musiqilər kimi!). Abderılərin bütün əxlaq normaları, siyasətləri, teoloji və kosmoqonik düşüncələri yalnız kobud musiqi və rəqs prinsipləri üzərində qurulmuşdu. Platon bütün tarixi faktları ümumiləşdirərək, öz estetik prinsiplərini belə ümumiləşdirirdi. Platon öz ölkəsində yüngül və kobud musiqi alətlərini ölkədən qovmaq istəyirdi. O, məsləhət görürdü ki, ancaq zərif səsləli lirikadan və sitradan istifadə edilsin, kənd camaatına və çobanlara tövsiyə edirdi ki, qamış tütəklərə üstünlük versinlər. Onun fikrincə, nə ifrat dərəcədə qəm, nə də ifrat dərəcədə kədərli musiqi insan qəlbində anormal vəziyyət yaradır. Vaxx və yüngül, şit mahnılar, bayağı, şıdırığı musiqi və rəqslər çirkin, erotik, ehtiraslar yaradır. Həlim, zərif musiqi isə insan qəlbinə bir həzinlik gətirir, bu kədər isə insanı müdrikləşdirir. (Bu barədə bax: Кристоф Мартин Виланд. История абтеритов, гезд-во. Наук, 1978, стр. 11-12)

Məhərrəm Hüseynov artıq öz elmi, təhlil üslubunu formalaşdırmış və onun üslubu dərhal seçilir. O, dili sözlən, intonasiyanın poetikasına dərinlən bələd olan filoloqumdur. Poeziyanın təhlilinə həmişə onu etibar etmək olar. Aşığı Ələsgərin qoşma və gəraylılarındakı misralar sazın qırılmış telləridir, bu misralara ürəklə, ruhla təmas etdirsədə sevən və düşünən qəlbin musiqisi təcəllə olunur. (daha Molla Sadığın Seyid Nigarı məclisindəki musiqinin yox!)

Söz möcüzəli, ilahi, mistik, bir qədər də sakramental musiqi alətidir. Bu fikir sadəcə bənzətmə, sadəcə obraz deyil. Saz çox qədim sehrli hiss və duyğu lüğəti, dərdi-sər, intiqam, qürur, mərdanəlik, insan bədənindəki beş hissini ifadəsindən əlavə, mənası hələ çətin anlaşılacaq fəlsəfə simvoludur. Onun zərif və həssas telləri, sufi və hurufi rəmzləridir. “Yanığ Kərəmi” yalnız cismini duyğuların, Kərəm yanğısının ifadəsi yox, o mistik və ilahi bir təcəllədir. Onun hər bir

teli ilahi həqiqətə aparan dörd vacib pillələrin əyani şəkilləridir. Mənə elə gəlir ki, sazın telləri haçansa dİbsiz keçmişin hansı dövrlərdəsə insan ürəyinin dođranmış damarlarından çəkilib və sonralar bu cismani tellərlə əvəz olunub. Bu sazın əlifbasını yalnız savadsız hesab etdiyimiz Aşiq Ələsgərin ilahi fəhmi açə bilərdi. Sazda həttə şıdırığı, yüngül, şən bir hava çalmağ istəyəndə də elə bil onun yaralarına toxunursan, tellər inildəyir, sızıldayır, ağlayır, çünki onun xəməri qəmədən yođrulub, çünki insan əvvəla ağlamağı öyrənib, çox-çox səmaları gülməyi!

Ağlamağ qəlbin əsl ifadəsi, cövhəri, əsl stixiyası, gülmək isə dərdi-səri gizlətmək pərdəsidir.

Bütün bu dediklərimi ürəyi saz telləri kimi kövrək olan Məhərrəm Aşiq Ələsgər poeziyasından gətirdiyi misallarla əyaniləşdirir, fikrimizi möhkəmləndirir.

Milli xarakteri heç də ümumbəşər xarakterindən tamamilə təcrid olunmuş şəkildə başə düşmək məhdudluqdur. Milli xarakter ümumbəşər xarakterinin tərkib hissəsidir, ümumbəşər ideallarının ifadəsi olan humanizim, milli qürurunu itirməmək şərtilə başqa xalqın milli psixologiyasına hörmət etmək, hər bir xalqın xarakterindən ən bəşəri münasibətləri qiymətləndirmək mənasında ümumbəşər idealının müəyyən keyfiyyətlərinin daşıyıcısı olmaq mənasında bəşərilik anlayışının məzmununu daha da zənginləşdirir. Amma sİrf milli xarakter yalnız formal komponentləri ilə fərqlənə bilər. Tarixdə elə qəribə xalqları olub ki, onların milli xarakterində qətiyyəən ümumbəşər elementi olmayıb. Məsələn, antik dövrdə Afinomen kaloniyası olan Abdiri ölkəsinin camaatı öz səfehliyi, cahilliyi ilə qəribə xarakterli xalq kimi tarixə düşüblər: Onlar milli teatr yaradılmasını istəyiblər. Elə teatr istəyiblər ki, onların xarakterinə uyğun olsun, səfeh, mənasız tamaşalar olsun. Maraqlıdır ki, onlar bu səfeh tamaşaları tez-tez alqışlayırdılar səfeh bir xalqın səfeh

teatrı: O, da qəribədir ki, onlar öz içərilərindən çıxan Demokriti Hippokratı dəli hesab edirdilər.

Milli xarakteri hər şeydən əvvəl milli ruh səciyyələndirir Aşıq Ələsgər poeziyasında təmiz lirikanı, azadlıq, bərabərlik və məhəbbət hissələrini ümumilikdə bütün xalqlar keçirə bilər. Amma bu poeziyada elə bənzətmələr, elə poetik fiqurlar, ifadələr var ki, onun ancaq Ələsgəri mənsub olduğu xalq dərk edə bilər. Milli ruh qanla yazılır. Təsadüfi deyil ki, Puşkinin “я помню чудное мгновение” – misrası ilə başlayan şeirində şərq ruhunun nişanəsi qalıb. Baxın, Füzulinin aşağıdakı misraları ilə Puşkin misralarındakı hiss oxşarlığına baxın. (я помню чудное мгновение, передомною явилась ты, как мимолётное Виденье, как чений чистой крототы)

İndi Füzuli misralarının sehrinə baxaq:

Yar, rəhm etdiyi məgər naleyi - əfqanımıza

Ki, qədəm qoydu bu gün külbeyi – ehsanımıza

Bu vüsala yuxu əhvalı demək mümkün idi

Yuxu getsəydi əgər didəyi – giryanimıza

Aşıq Alı və sonra da onun şagirdi Aşıq Ələsgər kimi tanınanlar saxta aşıqlıq tacını çox boş başlardan sıyıraraq kənara atırlar, amma təvazökarlıq edib bu taci öz başlarına yox, aşıq poeziyasının zirvəsinə qoydular, sözün zirvəsini ilahi dərğaha ucaltdılar. Onlar xalqın qəlbində, fikrində, zehində, təsəvvüründə, dilində misralar kimi səpələnmiş sözləri xalqdan alıb, onu al-əlvan boyunbağına çevirib, başqa bir ideal şəkildə xalqa qaytardılar. Məhərrəm Hüseynovun elmi təfəkkürünü, alim leksikasını zənginləşdirən onun aşıq poeziyasına olan tükənməz məhəbbətidir. “Əzrayılı qanlı tutmasına anam, məni bir kirpiyi peykan öldürür”. Ələsgər bu cür qeyri-adi bənzətmələri, çox adi, sadə şəkildə yerli-yerində işlədir. Onun poetik təfəkkürü, zövqü insan qəlbini məsətə kimi bəzəyir. Aşıq Ələsgər poeziyasında odlu ehtiras lavası, ildırım şaqqıltısı, hər şeyi öz yolundan süpürüb aparacaq tufan, qasırga, qartal uçuşu, şir nərəsi yoxdur. Amma bun-

lardan daha artıq elə bir mülayim günəş hərarəti var ki, bu hərarət sakitcə yaxamızı açır, köksümüzü yandıran rentgen şüaları kimi ruhumuzun dərinliyinə qədər, iliyimizə - sümüyümüzə qədər nüfuz edir, varlığımızı qaraltmır, külə döndərmir, ona həyat ilə təzələyir, bizi sevməyə həyatdan, təbiətdən, insan sevgisindən bərk yapışmağa çağırır.

Aşıq Ələsgər öz poetik ruhu, qəlbi, sazı-sözü, fitri, istedadı ilə o qədər yüksəkdə idi ki, onu ən aşağı mərtəbədə əyləşdirsəydilər belə hamıdan yüksək görünərdi. bu yerdə bir misal gətirmək istəyirəm: “Bir gün Abdirlilər belə qərara gəlirlər ki, Veneranın gözəl heykəlini düzəltsinlər. Heykəli düzəldirlər. Heykəlin özünün beş (5) fut hündürlüyü olur. Onlar fikirləşirlər ki, bu heykəli daha yüksəyə qaldırısaq, daha gözəl görünər. Buna görə də onlar beş futluq heykəli 80 futluq (heykəldən 16 fut hündür) postomentin üstünə qaldırırlar, heykəl çox hündürə qaldırıldığı üçün o qədər kiçik görünür ki, şəhərə gələn qonaqlar bu heykəli dəniz nimfəsi hesab edirlər və bu heykələ gülürlər. Bununla belə cahil, kobud, vəhşi abderlilər əcnəbi qonaqları belə deməyə zorla məcbur edirlər ki, dünyada bu heykəldən böyük və gözəl heykəl yoxdur. (Вах: Кристоф Мартин Виланд. История Абдеритов. (Tarixi roman) Наука. Москва, 1976. стр.9)

Aşıq Ələsgər poeziyasında təbii ki, dini etiqadla bağlı hiss və duyğular onun dini etiqadına dəlalət edir. Amma onun şeirində xalq adət və ənənələrinə bağlılıq, sədaqət və ehtiram dini etiqaddan qat-qat güclüdür. Onu da qeyd edim ki, yaponlar öz milli adət və ənənələrini sintoizmdən üstün tuturlar (yəni dinlərindən)

Aşıq Ələsgər poeziyasında sufizm anlayışı varmı, əgər varsa, onun xarakter cizgiləri necə ifadə olunub. Bu konsepsiya şəkliyədirmi, Cəlaləddin Rumidə, Yunus İmrədə olduğu kimidirmi? Bu suallara cavab vermək üçün Aşıqın öz poeziyasına müraciət etməklə vacibdir.

Əvvəlcə, ümumiyyətlə sufizm nədir?

Rus şerqşünası İ.M.Filiştinski yazır: “Sufizm – İslam da məsəlik-asketik cərəyandır və hələ VIII əsrdə xilafətin şerq vilayətlərində (Suriya və İraqda) meydana gələn bir təfəkkür tərzidir. Sonrakı üç əsrdə onun fəlsəfi və dini doktrinaları qəti şəkildə formalaşmışdır... sufilərin təlimi zülm çəkən, incidilən əhalinin feodal istismarına qoru, xüsusən ortodoksal müsəlman ruhaniliyinə qarşı çevrilmiş humanist cərəyan idi. Sufizm meydana gəlməsi – həyata bədbin, ümitsiz, mənasız bir yuxu kimi, allahla heç bir əlaqəsi olmayan bir qarmaqarışlıq kimi baxılması ilə bağlı bir dünyagörüşdür (bax: И.М.Филиш. тинский. Арабская классическая литература.Издво Наука, Москва. 1965. стр.259). Daha sonra İ.Filistinski fikrini belə davam etdirirdi: - Sufilər insanın azad olmasını Allahla qovuşmaqda görürdülər. allaha qovuşma ekzotik şəkildə olmalıdır. Allaha qovuşma ardıcıl pillələrlə olmalıdır. Allaha qovuşma ardıcıl pillələrlə olmalıdır: a) şəriət; b) təriqət; c) mərifət və həqiqət yolları (Yenə həmin mənbədə. səh.261)

Bu fikirlərlə Aşıq Ələsgər poeziyasına yanaşsaq, o zaman bu böyük, dərin təfəkkür sahibinin poeziyasını bütünlüklə bu sxemə salmaq mümkün deyil. Çünki Aşıq Ələsgər həyat gözəlliklərini, güclü insan məhəbbətini, dünyanı onun gözəllərini, yaşamaq eşqini tərənnüm edən, yəni həyat eşqini mənasız, fəna hesab edən şair deyildir.

Amma Aşıq Ələsgər poeziyasında tam sistemli təlim şəklində olmasa da, sufizm fəlsəfəsinin müddəalarını poetik şəkildə ifadə edən motivləri inkar etmək də olmur. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, asketizmi sufizimin əsas aparıcı şərti hesab etmək düzgün deyil. İnsanları zülm etməsinə qarşı və bundan doğan kədər hələ asketizm deyil. Aşıq Ələsgər tərkidünya deyil, həyat gözəlliklərindən zövq alan, bu gözəllikləri cənnət gözəlliklərindən də üstün tutan bir aşıqdır. Mənim dediyim budur ki, asketizm sufi poeziyasının canı-cövhəri deyil, asketizm (zahidlik, tərkidünyalıq)

dərviş stixiyası, dərviş psixologiyasıdır. Cavad Nurbaxs “Xərabatda Xanəgah. (Таверна среди Руин) əsərində bu barədə yazır: Asket (zahid, dərviş bu dünyadan uzaqlaşmaq istəyir ki, bu dünyanın zövqü-səfasından qaçıb axirət dünyasının zövqü-səfasına hazırlaşsın. Sufilər isə bütünlüklə Allah sevgisinə bürünərək nə bu dünyada, nə də o biri dünyadakı zövqü səfadan imtina edirlər və ilahi səadəti yalnız Allahla qovuşmaqda – sufizmin dördüncü, əsas pilləsində – uluhiyyət, həqiqət mərhələsində görürlər.

Aşiq Ələsgər axirətə inanmaqla bərabər nağd dünyadan da imtina etmirdi. Hətta sufilər Qurana istinad edərək belə deyirdilər: “Kim bu dünyada kordursa, o biri dünyada da kor olacaqdır” (səh.99. Yuxarıda göstərilən kitabda)

Cavad Nurbaxs Sufilər haqqında belə də yazır: “Sufilər belə deyir: “Bu gün öz sevgilisinin üzünü görə bilməyən, onu sabahda görə bilməyəcək. Deməli, sufi bu dünyanın cənnətini üstün tutur”. (bu barədə ətraflı bax: Джавад Нурбахш. Таверна среди руин. (семь эссе о суфизме). Н.И.Р., М., 1992, стр.99)

Bunu da nəzərdə tutmaq lazımdır ki, obrazlılıq mənasında sufi terminlərindən istifadə etmək hələ sufi təriqətinə mənsubluq deyil. Nəsimidə belə bir beyt vardır:

*Səni bu lütf ilə, bu hüsnü cəmal ilə görüb,
Qorxdular həq deməyə, döndülər insan dedilər*

Bu beytdən də açıq-aşkar görünür ki, şairin təsvir etdiyi gözəl real insandır və beytin Allaha aidiyyəti yoxdur, əksinə real gözəlin allah dərəcəsinə qaldırılmasına haqq qazandırır. Aşiq Ələsgər də belə misralar vardır.

*Qəddim əyib, qəm xirqəsin geyirəm,
Məhəbbət odundan təam yeyirəm
Leyli-nəhar, ya Hü: ya hu deyirəm
Çıxıbdı yadımdan ibadət eylə!*

Diqqət! Diqqət! Əslində yahü! Xitabi dərvişlə məxsusi idi. “Yahü” - ərəbcə. Xyva sözüdür mənası. “O” - yəni Allah deməkdi.

Göründüyü kimi burda dini terminlər işlənsə də, mahiyyətcə sufizmdən söhbət getmir.

Haq meyi İslama haram buyurur,

Dərd tüğyan eləsə mey içmək olar.

Buradakı “mey” sözü real dünyanın meyidir.

Aşiq Ələsgərin sufi aşiq olması məsələsinə gəldikdə isə mənim fikrim belədir: Aşiq Ələsgər bütün sufi terminlərinə bələddir. O, həmin terminləri konkret obrazların, gözəllərin təsviri üçün məharətlə işlədir və sufizmin bütün prinsiplərini dərindən bilir, onlardan böyük sənətkarlıqla istifadə edir, amma mənim fikrimcə, o, sufizmin necə deyərlər kanonlaşmış mərhələlərini keçməmiş, mürid-mürşüd münasibətləri ilə bağlı şərtləri məktəb səviyyəsində keçməmişdir. Məlumdur ki, sufizmin əsasında panteizm dayanır. Panteizmin düsturu belədir: Allah özünün yaratdığı bütün təbiətdə təcəlla edir, sufizmin düsturu isə belədir: Allah yaratdığı bəndələrinin özündə təcəlla edir. Hürufilik təlimində də bu prinsiplər gözlənilir. Sufilikdə ilahi eşq fəlsəfəsi üstünlük təşkil edir. O da məlumdur ki, sufizm və panteizm termini və rəmzlərindən istifadə edən şairlərimiz az deyil. Amma onların hamısını sufi məktəbinə daxil etmək olmaz. XIII əsr türk aşığı Yunus İmrə Sufi aşıqdır. Amma onun müəllimi Molla Qasım (mürşud mənasında yox!) Sufi aşiq hesab olunmur. XIX əsr şairimiz S.Ə.Şirvaninin “guş qıl... müxəmməsində başdan-başa panteist rəmzlər var, amma onu sufi şair hesab etmək olmaz. Cəlaləddin Rumi Xalis təsəvvüf şairi idi, Şəms Təbrizi onun mürşudu idi. Məlum olduğu kimi ilk sufi şairi xorasanlı Bəyazid Bistamidir. (IX əsr) Lakin ilk sufi təlimi Bağdadlı Şeyx Cüneyd Allahın birliyi haqqında təlimini belə ifadə edir: rugh (can) Allah ilə vəhdətdədir. Sufi təlimini sistem halına salan böyük alim

İmam Qəzalidir. Sufizm bu etiqadı qəbul edir. Allah insanda ərimişdir. “Panteizmin düsturu belədir: Allah təbiətdə ərimişdir.

Bu düstürları fəlsəfi kateqoriyalar ilə ifadə etsək, belə deyərik: sufizmdə subyektiv idealizm, panteizmdə isə obyektiv idealizm meyli üstünlük təşkil edir. “Sufizm – ilahi etikanı təcəssüm etdirir. O, öz arzu və ideallarını qəlb işığında tapır, intellektual sübutlarda yox. (Вах: Джавад Нурбахш. Таверна среди руин. (семь эссе о суфизме). Н.И.Р., М., 1992)

Sufilər özünün dünyəvi mövcudluğunu qurban verir, o, öz “mən”indən imtina edir, aşıq öz “mən”indən xilas olandan sonra allaha qovuşub (vəhdəti-vücut) əbədiyyətə qovuşur. Konkret olaraq sufizmdə - insan sevgisi Allaha olan məhəbbətdir.

Aşıq Ələsgərin gözəlləri isə konkret dünyəvi gözəllərdir. O, real gözəlliyi hətta sufi obrazlarla ifadə etsə belə sufi sənətkar səlahiyyətinə malik deyil, daha doğrusu sufizm onun poeziyasında aparıcı rol oynamır. Hətta Nəsiminin özündə də onun təsvir etdiyi gözəllər sufi obrazı hesab etmək olmaz.

*Səni bu lütf ilə, bu hüsnü – camal ilə görüb,
Qorxdular həq deməyə, döndülər insan dedilər.*

Aşıq Ələsgərdə sufizm ifadə formasıdır. O, dörd mərhələni – şəriət, təriqət, mərifət və həqiqət (uluhiyyət) pillələrinin mahiyyətini dərindən dərk etmiş, onların mahiyyətini dərindən mənimsəmiş, lakin bir təriqət sahibi kimi praktik cəhətdən yolları sufi kanonlarına uyğun keçməmişdir. Onun aşağıdakı şeirində diqqət yetirək:

*Ölməyincə bu sevdadan,
Çətin dönəm, usanam.
Həqiqətdən dərs almışam
Təriqətdə söz qanam
Şahı – mərdan sayəsində*

*Elm içində ümmanam
Dəryaların qaydasıdır
Ümmana baş endirir.*

XI əsrdə İmam Qəzali mistik ideyaları möminlər arasında yayırdı. Rasionalistlər iddia edirdilər ki, məntiq gücünə mütləq həqiqətə nail olmaq mümkündür. Mistiklər (sufilər) isə iddia edirdilər ki, bu həqiqətə yalnız duyğular vasitəsilə çatmaq mümkündür.

Sufilərlə cahil din xadimləri arasında ixtilaf bir Quran ayəsi ilə bağlıdır. Allaha istinad edilən “Ənnəhulq-həqq. “O da Allahdır” cümləsini din xadimləri belə yazırlar ki, Ənnəhul-həqq sözü Allaha aiddir. Nəsimi isə onların izahını ağıla sığmayan hesab edir və həmin ayəni belə izah edirdilər ki, “o, haqdır” ifadəsini məntiqə görə Allah özü üçün deməzdi. O, haqqın qərarı Allahın yaratdığı insana verdiyi qiymətdir. “Küntün – Kənzən”. (Mən bir nə idim, insanı yaratdım ki, mən aşkar olum. Bu da məlumdur ki, Allahım iqrarına görə o, insani öz sifətində yaratmışdır! Əgər belə idisə, insanın ləyaqətini alçatmaq böyük günahıdır.

Böyük klassik şairlərimiz, sufi şairlər, sufizm fəlsəfəsini yüksək qiymətləndirən Aşıq Ələsgər kimi böyük sənətkarlar ona görə də insan gözəlliyini, onun təmiz mənəviyyatını böyük məhəbbətlə tərənnüm edirdilər.

“Mələksən çıxmışam cənnət bağından” deyən Ələsgər insanın ucalığını beləcə təsdiq edirdi.

Hər hansı bir nəzəri konsepsiyayı, hətta izaha ehtiyacı olmayan postulatı belə dərhal təlim adlandırmaq düzgün deyil. Təlim, dünyagörüşünü bütöv bir sistem olmalıdır. Hətta mötəbər bioloqlar Pavlovun nəzəri konsepsiyalarını təlim adlandırmırlar. Təlim o zaman ola bilər ki, bu elm tamam qurtarmış, bitmiş hesab olunsun. A.S.Puşkin “Qurana nəzirələr yazmışdır. Bu nəzirələr hətta konkret Quran ayələri ilə tam uyğun gəlir. Düzdür, Puşkinin damarlarında şərqli qanı axırdı. Onun qısqançlıq üstündə ölümü də, bəzi

şeyrlərindəki şərq koloriti də bunu sübut edir. Amma bu şərq, müsəlman təsiri onda epizodik şəkildə idi. Məşhur alman şairi Höte “Məhəmməd” dramını yazmış, bu əsərdə şərq panteizminə inam da bəsləmiş və onun təsvirində spinoza tipli bir filosof etiqadı da vardır. Amma Höte tamam panteist deyildir. Yedyard Kiplinqin “Maugli” əsəri başdan-başa şərq koloriti ilə doludur. Hətta o, Bombeydə doğulmuşdur. Bununla belə şərq ruhu onun damarlarında yox, sadəcə ekzotik hadisələrə marağında idi. Əlbəttə mən bu faktları ümumi fikrə aydınlıq gətirmək üçün gətirərəm və Aşiq Ələsgəri qətiyyənlə onlarla müqayisə etmirəm. Sadəcə onu demək istəyirəm ki, Aşiq Ələsgər sufizmə dərindən bələddir, onu rəmzlərində böyük sənətkarlıqla istifadə edir. Ələsgərdə şəriətə, təriqətə, mərifətə və uluhiyyəyə də layiq əvəzsiz bir ürək var. Amma onu tam sufi təliminə, sufi praktikasına yiyələnməsinə iddia etmək həqiqətdən uzaq olardı. Sufizmdə, yalnız sufilərin dərk edə bildiyi rəmzlər var. Aşiq Ələsgərdə isə müəmmalı, mistik bir fikir yoxdur Nəsimi isə belə deyirdi:

Heç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz

Bu, quş dilidir, bunu Süleyman bilər ancaq

(bax: İmaməddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Maarif nəşriyyatı, səh.30)

Bertels təsəvvüf poeziyasının bəzi tipik əlamətlərini belə izah edir: “Təsəvvüfdə meyxana – xərəbat təkyə, sitayiş yapılan yer, meyxanaçı – saqi, pisi – müğən, mürşüd (şeyx) rəmzləri işlədilir. Meyxanada içilən şərab ilahi eşqə qovuşmaq mənasındadır (İslam dinində şərab günah, haram sayıldığına görə içgiyə aludə olanlar müxtəlif xarəbatlarda toplaşmış, eyş edirdilər. meyxanaya xərəbat deyilməyin bir səbəbi də budur” (Вax: словарь (суфийских терминов Мənbə: E.Э.Бертелс. избранные труды, суфизм и суфийская литература. Изд-во. Наука, Москва. 1965, стр.126-128)

Bu tipik əlamətlər Böyük Ələsgərdə görünür. Ona qalsa, biz S.Ə.Şirvanini də sufi şairi hesab edək.

Sizi tanrı yetirin piri-xarabata məni,

Ki, bugün, saqi əlindən gileyim var mənim.

Deməli, S.Əzim təsəvvüf rəmzlərindən bir obraz, ifadə forması, bənzətmə kimi istifadə etsə də o, təsəvvüf şairi deyildir.

XX əsrin məşhur yazıçısı Cürban Xəlil yaradıcılığında sufi əlamətləri var, amma o, təsəvvüf yazıçısı deyildir.

Aşıq Ələsgər dili xalq dilinin zəngin potensialına söykənir və aşıq bu dilin xəzinəsindən sərraf kimi elə qiymətli inciləri üzə çıxarırdı ki, bunların hamısı yalnız Ələsgər poeziyasında parlaq işığını göstərə bilirdi.

Bir möcuzə idi Aşıq Ələsgər,

Min aşıq içində yeri seçildi

Özü sərəkəndəydi, sözüdə ləşkər

Rəqiblər döyüşsüz geri çəkildi.

Onun söz yükünü daşısaydılar

Şeyxi-xanagahi dərd göynədərdi

Ələsgər dövründə yaşasaydılar.

Ələsgər onlara dərs öyrədərdi.

(Ağasən Bədəlzadə)

Aşıq Ələsgərin sözü onun sazı kimi idi. Əgər onun sazının tellərinə naşi bir əl toxunsaydı, tellər dərd edərdi, gileylənərdi və tellər dil açıb deyərdi ki, bizə yad əllər toxunub. Bizim səsimizi kallaşdırıb, lallaşdırıb. Aşığın elə sözü də belədir: onun misralarındakı sözlərin arasına Ələsgərə mənsub olmayan özgə sözü düşsə, bu səhv dərhal bilinər. Aşıq Ələsgərin söz ümmanının kamil qəvvəsi olan Məhərrəm Hüseynov bu fikri görün necə inkişaf etdirir: O, belə deyir: “Aşıq Ələsgərin poeziyasında mövzu və fikir genişliyi, ifadə formalarının təbiiliyi ilə qəribə formada birləşmişdir. Sənət dilinə belə yetkin duyum Aşıq Ələsgər

poeziyasına möhtəşəm bir lirik səciyyə və cazibəli məzmun keyfiyyətləri gətirmişdir. Poeziya predmetinə çevirdiyi bütün anlayışlar gözəl dil vasitəsi ilə öz poetik inikasını tapmışdır. Məhz bu xüsusiyyətlərin yüksəkliyi bir daha əyani şəkildə göstərir ki, Aşıq Ələsgər üslubunun ədəbiyyatımızdakı əhəmiyyəti müstəsna"dır".

Aşıq Ələsgər leksikası əsrarəngiz söz müzeyidir. Bu müzeydə poetik sözün bütün çalarlarını, rənglərini, qammlarını, akustik cazibəsini, intonasiya formalarını eyni sözün cürbəcür şəkildə mənə variantlarını, sözlərin bir-birinə təması nəticəsində musiqi yaranmasını müşahidə etmək olar. A.P.Çexov deyirdi ki, "kobud və ürəkdən gəlməyən" sözlərdən qaçın. Mən həddindən artıq fisıldayan, qulaq cırmaqlayan sözlərdən qaçıram və onları sevmirəm". Aşıq Ələsgərdə belə sözlərə rast gəlmək çox çətindir. Hətta onun satirik ruhlu şeirlərində belə əndazədən çıxan vulqar söz və ifadə yoxdur. Vaxtilə abstraksionist Matya əcaib bir sənət modeli yaratmışdır və onu "letrizm" adlandırırdı. Guya bu üsul hərflər materiyasını ifadə etmək üçün yeni poetik üsuldur. Onlar elə sözləri suni surətdə yan-yana düzürdülər ki, guya onlar musiqi yaradırdı. Əslində bu üzdən iraq nəzəriyyəçilər öz qarşısında elə məqsəd qoymuşdular ki, "Qoy poeziya şairlərin öz əlləri ilə dağıdılıb-viran olsun. (Bizdə də belə bir tendensiya yox deyildir)

Şeirinin gözəlliyində sözün rolunu və qiymətini başa düşmək üçün bir misal gətirməyi vacib bilirəm: Bir dini kitabda Quranın nə üçün şeirlə (səclə) yazılmasının səbəbi belə izah edilir: "Quran vəhy edildiyi vaxt ərəb şeiri öz inkişafının ən yüksək zirvəsinə qalxmışdı. O, dövrün ərəbləri şeiri sadəcə olaraq sevmirdi, onlar şeirə səcdə edirdilər. Şeir ərəb üçün hər şey idi. Ərəb öz varlığını şeirdə görürdü, ən güclü ərəb şairləri belə deyirdi. Zənn etməyin ki, biz Məhəmmədə inandığımız üçün baş əyirik. Bizi səcdə etdirən

bu sözlərin bənzərsizliyidir. (Bax: Qurana dair 101 sual. Bakı, 1992, səh.20)

Bu faktı orta əsr alimi Sen Tuteylə də təsdiq edir.

Bu mənada professor Məhərrəm Hüseynov Aşıq Ələsgər şeirinin poetikasını belə səciyyələndirir: “Aşıq Ələsgərin şeir yaradıcılığı hər şeydən əvvəl böyük bədii dil hadisəsidir, möcüzəli bir sənət dünyasıdır, sirri tam yozulmamış fərdi üslubun təkrarolunmazlığıdır. Aşıq Ələsgər poeziyasında Azərbaycan dilinin tərəvəti, orijinal ifadə vasitələri, xalq ünsiyyət dilini, həm də xalq təfəkkürünü bədii-estetik zənginliyini təcəssüm etdirmişdir”.

Məhərrəm Hüseynov bu sözlərlə böyük bir həqiqəti təsdiq etməklə biz də belə bir təəssüratda yaradır ki, özümüz də bu qədər söz xəzinəsi ola-ola özlərin leksikasından dilənməyə ehtiyac varmı? Özü də elmi fikir və mühakimədə yox, poeziyada buna ehtiyac varmı?

Bu fikrin aktuallığına şübhə ola bilərmi?

İstedadlı filoloqumuz Məhərrəm Hüseynovun yeni tədqiqatı bu suala qəti və inandırıcı cavab verir.

Könülləri işığı ellər aşığı

*Doğuldu söz ilə dərd çəkmək üçün,
Gör neçə dərd ilə üz-üzə gəldi.
Möcüzə üstündən xətt çəkmək üçün
Ələsgər dünyaya möcüzə gəldi.*

*Təbi daşa dəysə, daşa can gələr,
Dünyanın o deyənlər söz gərəyirdi.
Peyğəmbərin vəhyi Allahdan gələr.
Onun Allahı da öz ürəyirdi.*

*Daş da dil açardı belə təb olsa,
Söz ilə sən demə buz da qızarmış!*

*Yazanın öz qanı mürəkkəb olsa,
Kağız, qələmsiz də yazan yazarmış!*

*Yasın dərdi-sərlə hesabı yoxdur,
Yaş yox, daş üzlülər dərdi tərpadir.
Ürəksiz bir ömrə on ildə çoxdur,
Ürəyi olançın yüz beş il nədir!*

*Qızılı palçığa, lilə salırlar,
Üz astar, astar da üz olub gedər,
Sözü ki, qiymətdən belə salırlar,
Qorxuram dünyadan söz ölüb-gedər!*

*Əzəldən söz ilə yaranıbsa din,
Niyə sözün hökmü qalsın yarıda?
Sazın vurğunları olsaydı min-min
Olmazdı dünyanın qırğınlarında!*

*Ələsgər sözündə bir yanar ürək,
Söz var ki, içində mənası yüz-yüz
Otuz cüz Qurani əzbərləyən tək,
Əzbərlə Ələsgər sözünü cüz-cüz!*

*Ələsgər qəlbində söz yanıbdısa,
Pir-ocaq olmazdı o köz olmasa,
Dünya ol! Sözüylə yaranıbdısa,
Dünya dağılmazmı bəs söz olmasa?*

*Şeir göylər üçün bir dil olubsa,
Yerlə haq dərğahı sözlə səsləşib
Quran da şeir ilə nazil olubsa,
Ələsgər şeiri də müqəddəsləşib.*

*Bir şlin namərdlə savaşımda da,
Kim bilir bir məzar necə ağladı?
Bəlkə lap dünyanın o başında da
Kiminsə qəlbində Göyçə ağladı.*

*Ələsgərin sözü parlaq bir səhər,
Pərdəylə örtülən işıq deyildi.
Sazını solaxay tutan Ələsgər,
Solaxay söz deyən aşığı deyildi.*

*Bir möcüzə idi Aşığı Ələsgər,
Min aşığı içində yeri seçildi.
Özü sərdar idi, sözü də ləşgər,
Rəqiblər döyüşsüz geri çəkildi.*

*Onun söz yükünü daşısaydılar,
Şeyxi – xənəgahi dərd göynədərdi
Ələsgər dövründə yaşasaydılar,
Aşığı sufilərə dərs öyrədərdi.*

*Hər sözün eşqinə mən əyilmirəm,
Ömür də saymıram ötən hər ömrü
Neçə dövrən gəlib-keçər, bilmirəm,
Saz ömrü qədərdir Ələsgər ömrü!*

10.11.2016

*Dərya dilim dalğa vurdu bulandı
Qərq olmaq istəyən ümmana gəlsin.*

(Aşıq Ələsgər)

GİRİŞ: BƏDİİ SÖZ CƏNGAVƏRİ, AZƏRBAYCAN ŞEİRİNİN TƏKRAROLUNMAZ ESTETİK HADİSƏSİ

Aşıq Ələsgər qüdrətli sənətkar ömrünü sözə həsr edən, sözlər aləmində yaşayıb onunla nəfəs alan ədəbi şəxsiyyət, poeziya nəhəngidir. Bədii söz bu ulu korifeyin həyatı, daimi yol yoldaşı olmuşdur. Onun sözlə həmdəm, şair-filosof qəlbi odu, alovu, işığı sözdən almışdır. Ən önəmlisi odur ki, bu poetik söz cəngavəri sözə borclu qalmamışdır, öz ürəyinin hərərəti ilə onu cilalamış, ona əbədi həyat vermişdir. Əbədiyaşar qoşma, gəraylı, təcnis və digər sənət inciləri öz qüdrətini, odunu-alovunu, estetik sehrini söz dahisinin könül dünyasından, coşub-daşan ilhamından, bənzərsiz istedadından əxs etmişdir.

Aşıq Ələsgər dühasının bədii dillə bağlı özünəməxsusluqlarını, onun bənzərsiz poetik yaradıcılığının üslubi simasını müəyyənləşdirmək bir sıra şərtliklərlə müşaiyət olunur. Bu ondan irəli gəlir ki, XIX əsrdə və XX yüzilliyin ilk onilliklərini təmsil edən aşıq poeziya dilini ümumi ədəbi kontekstdən təcridə təsəvvürə gətirmək olduqca çətin problemdir. Çünki Göyçə ədəbi mühitinin, onun fəal yaradıcılıq atmosferinin nişanələri bir çox cəhətdən üst-üstə düşür.

Aşıq şeirinin müxtəlif meyillərindən ibarət çox zəngin və mürəkkəb mənzərəsində nəzərə çarpan oxşarlıqlar, ümumi xüsusiyyətlər vardır. Bir sıra hallarda ümumi

düşüncə tərzindən, ədəbi ənənələrdən, bədii mətləblərdən, mövzu və məzmunundan, yaradıcılıq üslubundan və ovqatından qaynaqlanan oxşarlıqlar belə bir qənaəti şərtləndirir ki, müəyyən bir yaradıcılıq istiqaməti, poetik janr əlamətləri kimi bu tipoloji yaxınlıq təbiidir. Bununla yanaşı parlaq istedad sahibləri bu ədəbi ənənələrdə, yaradıcılıq mənzərəsində yeni üslubi meyl, deyim tərzində nəzərə çarpan müxtəliflik və əlvanlıq əmələ gətirmə iqtidarını nümayiş etdirir.

Bu mənada Aşıq Ələsgərin əlvan və çoxyönlü şeir poetikasının özəlliklərini, onun bənzərsiz lirikasının aydın və konkret simasını, dil və üslub sanbalını özündə əks etdirən, estetik siqlətində, sadəliyində və səmimiyyətində özünü biruzə verən dərinliyini dərhal sezməmək mümkün deyil. Aşıq Ələsgərin dil sənətkarlığını geniş kontekstdə, bütün dövrlərin ən parlaq portretləri, görkəmli söz ustalarının təcrübələri fonunda, zəngin ədəbi ənənələr işığında tədqiq etməklə onun sənət dilinin əlvanlığını, ruhunu, bədii dərinliyini və estetik tutumunu daha müfəssəl təsəvvür etmək olur. Aşıq Ələsgərin dilinin poetik çəkisini hiss etdikcə, onun bədii qüdrətinə əsaslı şəkildə nüfuz etdikcə böyük söz sərəfinin fərdi dəsti-xətti onun bütövlükdə aşıq şeiri, qüdrətli meylləri ilə daxili əlaqəsi, qarşılıqlı bağlılığı dolğunluğu ilə aşkara çıxır. Aşıq şeiri dilinin inkişafındakı sənətkarlıq axtarışlarındakı misilsiz xidmətləri, xüsusi bir keyfiyyət mərhələsi kimi orijinal cəhətləri müəyyənləşir. Aşıq Ələsgərin dili ənənələrdən gələn bədii meyarlar zənginləşmə, büllurlaşma sanbalı ilə estetik hadisəyə çevrildi ki, bunun da kökü bilavasitə onun şeir təfəkkürünün yeniliyi, poetik dil axtarışlarının tərəvəti ilə bağlı idi. Aşıq Ələsgərin

təmsil etdiyi dövrün şeir dilinin yeni bədii keyfiyyətlər əldə etməsi məhz şeirin mədəni səviyyəsinin yüksəlməsi, lirik düşüncənin təzələnməsi hesabına baş verdi. Aşıq Ələsgər timsalında bədii yaradıcılıqda artan bədii məntiq və məna səviyyəsi, duyğu və düşüncələrin ifadə vasitələri təkrarsız rənglərlə zənginləşmə və püxtələşmə prosesi keçirdi. Poetik təfəkkür orijinallığı şeir dilində əks-səda tapdı. Ana dilindən daha səmərəli faydalananmaq istiqamətində inkişaf Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında xüsusi intensivlik qazandı və nəticədə onun əsərləri mükəmməl poetik hadisəyə çevrildi, poetik üslubunun nüfuzu artdı. Aşıq şeirində deyim boyatlığına, şablonlaşmış obrazlı söz və ifadə sisteminə yeni çalarlar, yeni poetik ovqatın məhsulu olan tərəvətli təsvir vasitələri qabarıqlaşdı. Yaradıcılıq faktları göstərdi ki, Aşıq Ələsgər şeirlərinin kəsb etdiyi yeni keyfiyyətlər ilk növbədə müəllifin qabarıq bədii səviyyəsi ilə fərqlənən əsərlərini meydana çıxartdı, bədii keyfiyyət və sənətkarlıq tələblərinə bütünlükdə cavab verən kamil lirika nümunələri bədii–estetik məziyyətləri ilə populyarlıq və ümumxalq sevgisi qazandı, müəllifinin təkrarsız sənətkar simasını təcəssüm etdirdi.

“Ələsgər şeiri xalq şeiridir. Bəzən adama elə gəlir ki, bu şeirləri bir nəfər yox, xalq özü yaradıb. Ona görə ki, bu şeirlər xalq ruhunun, xalq mənəviyyatının hayqırtısıdır. Bu, Ələsgər şeirinin birinci tərəfi. İkinci tərəfi ondan ibarətdir ki, Ələsgər şeiri başdan-başa həyatın özüdür... Azərbaycan təbiəti, Azərbaycan ruhu Ələsgər şeirində dil açıb oxuyur. Vətənimizdən danışan şaqraq nəğmələrdir” (36, 78-79). Və bu nəğmələrin ömrü xalqın ömrü, Azərbaycan dilinin ömrü qədərdir. Dil dahi şairin yaradıcılıq simasının güzgüsü, mə-

nəvi dünyasının cövhəri, müdriklik çeşməsidir. Yaradıcılıq fərdiyyətinin estetik mündəricəsini özündə təcəssüm etdirir, misilsiz poeziya nümunələrinin bədii qüdrətini təsdiq və təcəssüm etdirir. Ənənəvi poetik formalarda yeni fikir və məzmunun yüksək sənət səviyyəsində nümayiş etdirən Aşıq Ələsgərin bədii sözü xalqın mənəvi həyatının, duyğu və düşüncə tərzinin parlaq ifadəsidir. Ona görə də onun dilini təhlil və tədqiqat predmetinə çevirəndə dahi sənətkarın üslubu haqqında bəsit mühakimələr yürütmək bəlkə də günahdır.

Bəşəriyyətin qədim və zəngin ədəbi təcrübəsi döndənə təsdiq etmişdir ki, Aşıq Ələsgər səviyyəsində, Aşıq Ələsgər siqlətində olan şairlər bütün zamanların və bütün nəsillərin şeiridir. Çünki fitrətən şair olanlar – söz dahiləri bütün nəsillərlə yenidən doğulur, bütün zamanların zövqünü oxşayır və tərbiyə edir. Məhz buna görə də Aşıq Ələsgərin ədəbi şəxsiyyətinə, misilsiz poeziyasına, zəngin poetikasına yeni baxışların formalaşması, Aşıq Ələsgər sözünün keyfiyyət yeniliklərinin dərin poetik-üslubi qatlarının aşkarlanması və hərtərəfli təqdim edilməsi həmişə estetik zərurət kimi meydana çıxır.

Aşıq Ələsgərin sənətkar xoşbəxtliyinin özülündə iki amil dayanır: onun biri Ulu Göyçənin qoynunda, ədəbi mühitində doğulub – yaşamasıdırsa, digəri Anamız Azərbaycanın doğma dilində nümunəvi poeziya yaratmağıdır. Bəlkə ona görədir ki, onun əsərlərində təbiətin şeiriyyəti ilə dilin şeiriyyəti sintez olunaraq sənət möcüzələri meydana gətirib. Aşıq Ələsgər təbiətdən yazanda doğma təbiətin dili ilə danışır, təbiəti şairin Göyçə ləhcəsində danışdırır. Bu

yaradıcılıq prosesində doğma ana dilimizin misilsiz bədii hüsnü nümayiş etdirilir.

Aşıq Ələsgər poeziyası sanki Azərbaycan dilinin bədii imkanlarını sınağa çəkmək üçün, bu dilin qüdrətini təsdiqləmək üçün yaranmışdır. Onun hər misrası hikmətlə yüklüdür, hər kəlmə zəka işığı ilə şüa saçdığına görə heyrtləndirəndir, hər kəlamı hikmətdir, sentensiyadır. Adi təsvirçilik, ritorika Aşıq Ələsgər sözünə ruhən yaddır. Ovqat çeşidindən asılı olaraq hər bir dil vahidi üslubi çeviklik kəsb edir. Ovqat fərqiindən irəli gələrək sözün poetik çalarları mütəhərrikləşir, eyni söz ayrı-ayrı mətn mühitində üslubi cəhətdən fərqlənir. Aşıq Ələsgər sözü təsvir – tərənnüm obyektinin, bədii portretin daxili və xarici cizgilərinin dərininə enir, həyat və sənət həqiqətlərinin nüvəsinə nüfuz edir. Yeni və tərəvətli deyim ənənəvi ədəbi motivləri bədii kəşf səviyyəsinə qaldırır, sözün yeni nəfəsindən güc alan obrazın bədii vüsəti konkret və həyatı detallarla zənginləşdirilir.

Aşıq Ələsgərin şeir yaradıcılığı hər şeydən öncə böyük bədii dil hadisəsidir, möcüzəli bir sənət dünyasıdır, sirri tam yozulmamış fərdi üslubun təkrar olunmazlığıdır. “Qədim və zəngin şeir mədəniyyəti olan çoxəsrlik ədəbiyyatımızda” bu böyük aşıq elə bir bədii səviyyəyə yüksəlmişdir ki, bu gün də biz onu Vaqif, Vidadi kimi tədqiq edib öyrənsək, ona ədəbiyyat tariximizdə fəxri yer versək... heç yanılmırıq” (28, 172). Öz coşqunluğu, üsyankar ruhu, həzinliyi, zərifliyi ilə seçilən, lirizmi ilə oxucularını və dinləyicilərini heyran qoyan Aşıq Ələsgər daha çox dil zənginliyinə, lüğət tərkibindən koloritli istifadəsinə, qrammatik ifadə vasitələrinin

çevikliyinə görə sevilib-seçilir, dinləyicinin ürəyinə işıq saçır.

Bir cəhəti xüsusi olaraq vurğulamaq yerinə düşər ki, ədəbiyyatşünaslığımızın, ədəbi-tənqidimizin ən görkəmli nümayəndələri, poeziya sənətinin incəliklərinə münasibətdə özünəməxsus mövqeyi olan alimlər, şair və yazıçılar aşırıq poeziyasını ümumi poetik prosesin canlı, dinamik inkişaf edən bir qolu kimi səciyyələndirmiş, bu poeziyanın zirvəsi sayılan Aşırıq Ələsgər yaradıcılığının tədqiqi ilə ardıcıl və səmərəli şəkildə məşğul olmuşlar. Birmənalı şəkildə belə bir qənaət yekdilliklə qəbul olunmuşdur ki, Aşırıq Ələsgər sənətin zaman qarşısındakı funksiyasını geniş dərk etmiş, onun hüdudlarını, struktur imkanlarını yeni kəşflərlə, tapıntılarla zənginləşdirmişdir. Bu uğurlar içərisində dil ənənələrinə mühüm yeniliklər gətirmişdir ki, bu da dilimizin daxili, estetik imkanlarının tükənməzliyinin ifadəsi olmaqla bərabər, böyük sənətkarın dillə davranış qabiliyyətinin təzahürüdür.

Osman Sarıvəllinin “Qüdrətli şair, ustad sənətkar” adlı çox dəyərli kitabının ikinci – 2011-ci il nəşrinə şairin oğlu, fəlsəfə elmləri doktoru Babək Qurbanov ön söz kimi yazdığı “Ustad aşırıq, poeziyamızın klassik şairi Aşırıq Ələsgər”də belə bir qeyd vardır: “Bu şeirlərin dili, məntiqi, ideya – məzmunu əslində xalqımızın bədii təsəvvür tərzinin qaynaqlarından qidalandığına görə son dərəcə oxunaqlı, yadda qalan və təsirlidir. Əksər halda bu şeirlərin hafizələrdə qalması, şifahi şəkildə ağızdan-ağıza ötürülərək günümüzə qədər gəlib çatmasının səbəbini anlamaq mümkün olmur” (34, 6).

Bizə elə gəlir ki, Aşıq Ələsgərin coşqun təbindən doğan şeirlərin sürətlə hafizələrə köçməsi, yaddaşlardan silinməsinin səbəbini anlamaq o qədər də çətin deyil və bunu hörmətli müəllifin özü fikrinin əvvəlində doğru müəyyənləşdirib: “Şeirlərin dili və məntiqi”. Aşıq Ələsgərin dilinin sənət faktı kimi möhtəşəmliyi, bu dilin üslubi çevikliyi, xalq ruhunun, xalq mənəviyyatının misilsiz inikas forması olması onun şeirlərinə əbədiyaşarlıq bəxş etmişdir. Aşıq Ələsgər ana dilini mükəmməl bilməyin, onun poetik ruhunu duymağın, onunla nəfəs alıb yaşamağın bariz nümunəsidir. Böyük klassikin qələm təcrübəsi göstərir ki, dil yaradıcılığı, dillə davranmaq səriştəsi sənətkar və sənət ömrünün ilkin şərtidir. Onun dil-ifadə vasitələrindəki tərəvət, obraz və təşbəhlərdəki milli kolorit, xalq həyatı, ictimai mühitlə bağlılıq, bədii ləyaqət həddinə çatan üslub sadəliyi, bunlarda təcəssüm edən obrazlı təfəkkürün aydınlığı və zənginliyi Aşıq Ələsgər poeziyasını bütün nəsillərin və bütün zamanların misli-bərabəri olmayan mənəvi sərvətinə çevirir.

Aşıq Ələsgər poeziyasında Azərbaycan dilinin tərəvəti, orijinal ifadə vasitələri, həm xalq ünsiyyət dilinin, həm də xalq təfəkkürünün bədii estetik zənginliyi təcəssüm etdirildi. Ana dilinin qüdrəti, əqli – intellektual imkanları, intonasiya zənginlikləri, ahəngdarlığı, musiqisi nümayiş etdirildi. Xalqla onun özünün dili ilə bədii ünsiyyət Aşıq Ələsgər şeirinin ayrılmaz atributu kimi təsdiqini tapdı. Sadə danışmaq dilinin xalq mənəviyyatının tərcümanına çevrilə bilməsi faktları əyaniləşdi, potensial bədii enerjisini hərəkətə gətirmək amilində istedadın rolu məsələsi aşkarlandı.

Müdrük mükəlimələr, dərin fəlsəfi ümumiləşdirmələrin orijinal üslubi çalarlarla, bədii – məntiqi assosiasiyalarla açılır, dahi söz sənətkarının həyata fəlsəfi münasibətləri təbii danışq dilinin poetik qəliblərində təqdim olunur. Sözə qənaət, yığcamlıq və obrazlılıq Aşiq Ələsgər üslubunun əsas məziyyəti kimi diqqəti xüsusilə cəlb edir. O da diqqətdən yayınmır ki, Azərbaycan dilinin estetik–emosional funksiyası Aşiq Ələsgər yaradıcılığında olduqca qabarıq şəkildə təzahür edir. Bədii dil tariximizdə elə deyim özünəməxsusluqları vardır ki, onu ancaq Aşiq Ələsgərin yaradıcılıq ünvanına yazmaq lazımdır. Bu məziyyət Aşiq Ələsgərin bir ədəbi şəxsiyyət kimi təkrarolunmazlığından, istedad orijinallığından irəli gəlir. Onun dilindəki bənzərsizlik məhz istedadının orijinallığı ilə bağlıdır. V.Hüqonun romantik bir pafosla dediklərini bütövlükdə Aşiq Ələsgərə də şamil etmək mümkündür: “Görkəmli sənətkarın müzəffər yürüşündən dil bəzən ehtirasa gəlir”.

“Aşiq Ələsgərin şeir dili, özünəməxsus üslubu bir sıra məziyyətləri ilə başqa aşiq və şairlərin dilindən, üslubundan tamamilə fərqlənir. Aşığın, şairin dil zənginliyi onun bədii cəbhəxanasının zənginliyi, imkanının böyüklüyü deməkdir. Başqa bədii vasitələrlə yanaşı sənətkarın dilinin lüğət tərkibi nə qədər hərtərəfli, nə qədər geniş və zəngindir, onun yaradıcılıq imkanları da o qədər böyük olur”. (34, 64)

Yeri gəlmişkən onu da xüsusi nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, Aşiq Ələsgər kimi poetik istedad sahiblərinin dil problemlərinin mütəxəssis təhlilinə çevrilməsi də adi iş deyil. Bunun üçün peşəkar filoloqun xüsusi təcrübə və nəzəri hazırlığının kamil səviyyəsi ilkin şərtidir. Onun mükəmməl

forma qəliblərində meydana çıxmış şeirlərinə geniş elmi aspektdə yanaşmaq, oradakı linqvopoetik hadisə və semantik prosesləri obyektiv mövqedən işıqlandırmaq böyük məsuliyyət tələb edir.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında bədii dil sənətkarlığının qabarıq keyfiyyət əlamətləri bütün linqvistik səviyyələrdə özünü büruzə verir. Daxili məntiqi və mənası, davamlı təkamülü, sistemli yetkinlik prosesi Aşıq Ələsgər üslubunun mərkəzində dayanır. İstedadının gücü, dil duyğusu sənət təcrübəsi ilə vəhdətdə Azərbaycan dilinin təbiətindən doğan poetik təntənəni bütün zənginliyi ilə səsləndirir. Zəngin ədəbi zəmində meydana çıxan əsər gözəlliyə, daha doğrusu gözəlliyin dilinə çevrilir. Aşıq Ələsgərin dili sənət hadisəsi səviyyəsində dərk olunur. Səmərəli yaradıcılıq təcrübəsinin, bədii dil tərəqqisinin əsas mənbəyi isə fitri istedadın özəlliyində, sənətkar ruhunun coşqunluğunda, fikirlərinin daxili hərəkətinin intensivliyindədir. Dilin cazibəsi, bu dillə canlandırılan obrazların emosiyası elə qaynayıb – qarışmışdır ki, canlı xalq danışığı ünsürləri öz təbiiliyini bütün çalarları ilə nümayiş etdirir, göz və qulaq oxşayır. Aşıq Ələsgərin bədii dilinin sənət örnəyi olmasının sirri bu amillə təyin olunur.

Aşıq Ələsgərin lirik təhkiyəsi fikrin poetik qoyuluşuna münasib olduğu üçün özündə qüvvətli bədii-məntiqi ardıcılığı saxlaya bilər. Lirik prosesin bənzərsiz zənginliyi dil faktlarının dinamizminə rəvac verir. Üslubu forma elementləri bütün məqamlarda bədiiliyin xeyrinə istifadə olunur. Məzmunu sərrast ifadə naminə hər bir dil vahidinin yaratdığı estetik gözəllik Aşıq Ələsgər istedadının mühüm cizgilərinə müvafiq gəlir.

Aşıq Ələsgərin nəhəng sənətkar obrazı, əzəməti poeziyamızın nəhayətsiz kəhkəşanında ona görə sönməzlik qazanıb ki, onun dili xalqın milli təfəkküründən, milli ruhundan güc-qüvvət alır. Xalq düşüncəsinin, mənəviyyatının gur işıqlarından xüsusi parlaqlıq qazanan sənətkarın təkrar-olunmaz poetik səsi zamandan-zamana öz tərəvətini daha da artırır, öz möhtəşəmliyi ilə ucalır. Bu poeziyanın həyat qüvvəsi, həmişəyaşarlığı dilindəki xalq nəfəsi ilə şərtlənir, bu dil sənətkar bənzərsizliyinin poetik təsdiqi kimi birmənalı şəkildə qəbul olunur.

Dil həssaslığı Aşıq Ələsgərin poeziyasında mövzu və fikir genişliyi, ifadə formalarının təbiiliyi ilə qərribə bir formada birləşmişdir. Sənət dilinə belə yetkin duyum Aşıq Ələsgər poeziyasına möhtəşəm bir lirik səciyyə və cazibəli məzmun keyfiyyətləri gətirmişdir. Poeziya predmetinə çevirdiyi bütün anlayışlar gözəl dil vasitəsi ilə öz poetik inikasını tapmışdır. Məhz bu xüsusiyyətlərinin yüksəkliyi bir daha əyani şəkildə göstərir ki, Aşıq Ələsgər üslubunun ədəbiyyatımızdakı əhəmiyyəti müstəsnaadır.

Xüsusi əzəmətlə səslənən şeir dili Aşıq Ələsgər lirikasının estetik özünəməxsusluğunun konkret təzahürlərindəndir. Deyim incəlikləri ilə müşayiət olunan yaradıcılıq kəşfləri və prinsipləri bu poeziyanı səciyyələndirən başlıca novator keyfiyyətlərdəndir. Müstəsna söz duyumlu dahi sənətkarın şeirlərinin gücü və ecazkarlığının əsasında varlığı obrazlı qavramanın bütöv konsepsiyası dayanır. Bu keyfiyyətli əlamət şeirlərin intonasiya və poetik əhval-ruhiyyə etibarilə çoxcəhətli olmasını təmin edir.

Aşıq Ələsgərin misilsiz mənəvi xəzinəsi yalnız müəyyən lirik ovqatın ifadəsi olmayıb, eyni zamanda bəşəriyyəti düşündürən ayrı-ayrı etik, fəlsəfi görüşlərin, insan mənəviyyətinin mükəmməl bədii təəcəssümüdür. Olduqca zəngin, mürəkkəb və rəngarəng poetik formalarda emosional – estetik dəyər qazanmış, bədii-estetik məziyyətləri ilə heyrət doğurmuş bu poeziyanın dili özünə qədərki klassik ənənədən bəhrələnərək yarandığı dövrün nəfəsinə uyğun söz sənətinə yeni həyat vermişdir. Bədii dilimizin öz tarixi köklərinə bağlılığı, milli zəmində doğma qəliblərində möcüzələr yaratma imkanları nümayiş etdirilmişdir. Ona görə də bu dil bəlağətli nitqin, nitq gözəlliyinin möhtəşəm nümunələri kimi ürəklərə asanlıqla yol tapmışdır. Füsunkarlığı, gözəl dil, üslub və ifadə tərz, fikir dolğunluğu, təsir dairəsinin genişliyi baxımından Aşıq Ələsgərin poetik yaradıcılığı xüsusilə seçilir, bəlağət və söz sənətinin dil incəlikləri öz bədii-estetik və emosional təsir nöqtəyi-nəzərdən kamillik nümunəsi hesab edilir.

ALLİTERATİV FİQURLARIN POETİK SƏSLƏNMƏ EFFEKTİVLİYİ

Aşiq Ələsgər şeirinin dil zənginliyini, şifahi xalq ədəbiyyatının, milli poeziyamızın mühüm üslubi vərdişlərindən, spesifik forma komponentlərindən yararlanma, zəngin ənənələrdən qidalanma faktlarını onun hər bir misrasında sezmək mümkündür. Sözlərin yatımında, düşüncələrinin kamil ifadəsində, lirik təhkiyəsinin səliqə-sahmanında onun özünə xas olan, bənzərsiz üslubunun məğzi açılır. Onun şeirlərinin dil mənzərəsi belə bir fikrə gəlməyə əsas verir ki, Aşiq Ələsgərin gerçəkliyi qavrayış xüsusiyyətləri, hadisələrə poetik baxışı, fikir və duyğularının səciyyəsi dildən istifadə səriştəsinə uyğundur. Onun obrazlarının əqli-emosional mündəricəsi bədii nitqində reallaşır, düşüncələrinin tizfəhmliyində, hazırcavablığında əks olunur. Bu hazırcavablıq fikrin meydanını genişləndirir və bu fikir gözəl və nümunəvi dil sayəsində mətnin emosiyasına stimül verir. Fikrin emosiyası poetik dil zəminində meydana çıxan elə keyfiyyət həddidir ki, o, Aşiq Ələsgər şeirinin sətirlərində çox asanlıqla duyulur. Emosiya doğuran fikrin söz qəlibləri qüdrətli söz ustalığının əsasını və mühüm istiqamətini təşkil edir. Müəllifin lirik düşüncələri onun dil zəmini üzərində dayanan poetikliyinə meyarı, Aşiq Ələsgər bədii təfəkkürünün gücü-qüdrətidir, obrazlılıq səviyyəsinin yüksəkliyi, şairənəliyidir.

Aşiq Ələsgərin bütün yaradıcılığı səsin poetik möcüzəsidir. Səsin poeziyası onun təcislərində, dodaqdəyməz təcislərdə, cığalı təcislərdə, müstəzad təcisdə heyretli bir sənət aləmidir. Rəngarəng səs situasiyaları ilə bədii mətni emosionalaşdırma qüdrəti bədii söz sənətinin zirvələrinə yük-

səldən əsas estetik amildir. Fonosemantik vahidlər Aşıq Ələsgərin üslubunda geniş yürüş meydanı tapmış, müdrikliyin, duyğu gözəlliklərin səsləndirilməsinə böyük ustalıqla nail olmuşdur.

Aşıq Ələsgərin yaradıcılıqla istifadə etdiyi elə bir dil vahidi yoxdur ki, o, xalqın milli estetik təfəkkürü ilə bağlı olmasın. Xalqın real həyatı, mənəvi dünyası, zehni və düşüncəsi ilə sarsılmaz rabitənin birbaşa nəticəsidir ki, poetik yüksəkliyə qalxa bilmiş, milli səciyyəli olduğu üçün ürəklərə asanlıqla yol tapa bilmişdir. Onun dilində dərin poetik mənadan xali, orijinal bədii rəngi, cazibəli üslubi çalarları olmayan linqvistik ünsür yoxdur. Dilin milli ruhunu və koloritini bütün spektrləri ilə əks etdirə bildiyi üçün ulu sənət zirvəsində məxsusi yerini əbədiləşdirmiş dahi sənətkardır. Poetik məzmunu forma şeirliyinə qovuşdurmaqla Azərbaycan dilinin ifadəlilik imkanlarını, deyim zənginliklərinin tükənməzliyini nümayiş etdirməyə qadir olan misilsiz bədii söz ustası, bənzərsiz söz sərrafıdır. Fikri səlis və ahəngdar, yüngül və oynaq deyim qəliblərində canlandırmaqla şeirin təsir qüvvəsini qat-qat artırmaq səriştəsinə fitrətən sahib olmuş möhtəşəm ədəbi şəxsiyyətdir. Onun bütöv yaradıcılığında mükəmməl zövq və həyəcanla qarşılanmayan bircə misrası da yoxdur. Hər bir kiçik dil vahidi estetik bütövün ayrılmaz ünsürüdür. Bir-birini izləyən, bir-birini tamamlayan bədii dil elementləri ahəngdar bir vahid şəkildə yaddaşlara, duyğulara köçür. Əvəzsiz mənəvi bir nemət kimi, Aşıq Ələsgər poeziyası səs möcüzələri ilə, melodiyası, səslənmə axarının heyratamizliyi ilə gözəldir. Sevimli şairimiz B.Vahabzadənin dəqiq müəyyənləşdirdiyi

kimi, “təcnislərdə çox böyük şəkil məhdudiyəti var. Həm sözlərin şəklində, həm də şeirin formasında. Lakin buna baxmayaraq, Ələsgər yalnız forma oyunbazlığına uymamış, məhdud forma qəlibində çox böyük fikirlər söyləməyi bacarmışdır”. (36, 77)

Bu estetik keyfiyyətlər Ələsgər təcnislərinin fonetikasının təhlilində bütün cazibədarlığı ilə üzə çıxır. Emfaza, yəni səslərin, sözlərin və ifadələrin təkrarı, söz sırası və s. ilə nitqin emosionallığını şiddətləndirmək, söyləm daxilində bu və ya digər səs ünsürünü fərqləndirib nəzərə çatdırmaq Aşıq Ələsgər üslubu üçün çox doğmadır. Onun üçün alliterasiyanın əsas funksiyası bədii gözəllik vasitəsidir, bədii təfəkkür silahıdır, bədii qavrayış alətidir.

S ~ İstəyirsən seyr edəsən Sınanı

Ş, S ~ Şər işlərdən saqın, saxla sınıanı

Sədəf getdi sini içində sınıanı

D ~ Dildə qaldı nə ləzzəti, nə dadı. (8, 181)

Alliterativ səs ahəngi Aşıq Ələsgərin poetik sistemində varlığın estetik dərki və təcəssümü ilə, bədii inikas səviyyəsi ilə dəyərlidir. Poetik məziyyət halına keçməklə səs təkrarları bədii fikir tutumunun dərinliyində və genişliyində fəallıq göstərir. Şeirin janrından və məzmunundan asılı olaraq təkrarların işlənmə tezliyi kəmiyyət və keyfiyyət göstəriciləri qazanır. Say və sanbal poetik konstruksiyasında bədii qayənin tələbləri ilə nizamlanır. Məna vüsəti təkrarın tezliyini tənzimləyir. Müəyyən arxitektonik qəliblərdə təkrarlar bədii obrazın tipik cizgilərini emosional şəkildə təsvir-tərənnüm obyektinə çevirir. Aşıq Ələsgərin dilində səs aktuallığı naxışlı konstruktiv sxemlərin kamilliyində özül olur.

Fonetik səviyyədə repriz evfemiya, gözəl səslənmə məziyyətinin, həmçinin bədii ünsiyyət prosesinin təməlinə dayanır. Fonoloji ifadə vasitələri sadəcə səs obrazları yaratma vasitəsi olmayıb poetik zəriflik örnəyi funksiyasında üslubu siqlət kəsb edir.

S~ Sarsaq ilə seyrə çıxsan səhraya

Gətirər sərinə sə qalı tez-tez.

A, Ə~ Tərlan xəyal qalxar ərşi-əlaya

S, A~Sağlam şikarını sağ alı tez-tez. (8, 182)

Ş, B~Səhrin şöləsindən buldum bələdi

X~ Xoş gəldi xoşuma halı qabaqda

M~Pir məna göstərdi şah məqamını

C~Gördüm cəmalı çox cələli qabaqda (8, 293)

N~Neçə, taxt qurulub nuri-münəvvər,

N~Neçəsi zəbərçəd, neçəsi gövhər,

S~Sağda-solda səf-səf yerir mələklər,

Y,Q~ “Yahu”, “yahu!” deyir qulu qabaqda (8, 101)

P, Ə~ Pələng kimi pəncə vurur

Y~ Yırtır yuxanı mollalar (8, 293)

Aşiq Ələsgərin şeirləri musiqili səs çalarları ilə çox güclü keyfiyyətli əlamətdir, həm də sistem səciyyəlidir. Alliterasiya poetik dil faktoru kimi onun yaradıcılığının məğzində dayanır. Eyni məxrəcli səsin diktəsi çox zaman şeirin fonopoetik sistemini formalaşdırır və özünü qabarıq formalarda büruzə verir, xüsusi təravət və cazibə keyfiyyəti emosional ovqatın atributuna, yaradıcılıq vərdişlərinin

ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Alliterasiya biçimləri sənətkarın səs duyumu və onu mənalandırma bacarığı ilə, geniş ideya-estetik meyarlarla qiymətləndirilməyə layıqdır.

Şeirlərinin zahiri tərtibatındakı fəallığı ilə alliterativ təkrarlar fikrin mənə dərinliyinin və bədii mətləbin qavranılmasının dinamikliyində də yaxından iştirak edir. Onu da əlavə etmək lazımdır ki, səs təkrarı Aşıq Ələsgər şeirinin sxematikləşdirə bilmir, əksinə ona poetik görkəm verməklə yüksək estetik zövqü təmin edir. Hiss olunur ki, hər cür alliterativ təkrar məhz məzmun, estetik gözəlliklərin tələbləri ilə tənzimlənir. Alliterasiya ahəngi oxucunun fikir və duyğularını müəyyən məcraya yönəldir.

Namərdlər əlindən çəkirlər haşa,

Namuslu igidsən, səni yüz yaşa

Tüfəngin gülləsi işləyir daşa

Tək qaytarır yüz düşmanı Dəli Alı. (8, 69)

Nümunədə “N” və “M” samitlərinin alliterasiyası ilə qafiyə kimi sıralanan metaqramların – bir hərfi dəyişməklə bir sözdən başqa söz yaratma üsulu ahəngdarlığı fəşahətli və bəlağətli nitqin yaranmasında fəallıq göstərmişdir. Maraqlıdır ki, alliterasiyanın törədilməsində bütün sözlər, hətta daxili mənadan məhrum olan sözlər belə müəyyən üslubi funksiya daşıyır, ahəngdarlıq yaratma qabiliyyəti ilə bədii mətnin naxışlarına çevrilir.

Aşıq Ələsgərin dilində samit səs təkrarları mükəmməl bədii-üslubi fənd səviyyəsi və səciyyəsi kəsb edib rəngarəng mənə çalarları qazanır, hiss və düşüncələrə daha dərinədən sirayət edir. Səs-söz düzümünün simmetriyası və mütənasibliyi mənə axarını səs axarına qovuşdurur, vahid

məcra da eyni fonetik ünsürlər həqiqi poeziya materialına çevrilir, yüksək ritm və intonasiya incəlikləri ilə sanballı məzmunu oxucunun yaddaşına həkk edir. Poetik cilalığın hüdudları genişləndikcə obrazlı dinamika da yeni vüsət alır.

Musiqi rəvanlığına uyğun söz seçimi ilə Aşıq Ələsgər oxucu zövqünü şeirin estetik mühitinə cəlb edir, bədii bütövlüyün təməlini qoyur. Bunun sayəsində bədii mətnin fonetikasında Aşıq Ələsgər üslubunun əsas aspekti öz əksini tapır. Ünsiyyət dilinin ahəngdarlığı tərənnüm dilinin intonasiyasına qoşulub bədii detalların əsas cizgilərini səs ştrixləri ilə əks etdirir.

Aşıq Ələsgərin səslərlə, sözlərlə üslubi manevretmə qabiliyyəti böyük sənətkarlıq məziyyəti kimi heyrət doğurur. Lirik məzmunun xüsusi ahəng məcrasına yönəldilməsində, yadda qalan poetik lövhələrin canlandırılmasında, tərənnüm obyektinin fonetik obrazını dinləyicinin qulağında səsləndirilməsində səs-söz təkrarı ön plana keçir, şeirin dilinə bütün keyfiyyətli meyarları ilə daxil olur. Aşıq Ələsgərin dilində ritm əlvanlığının və onu doğuran linqvistik üsulların özünəməxsusluğunun ümumi-ənənəvi və fərdi-üslubi cəhətləri müşahidə olunur. Onun misralarında yalnız səslərin yaratdığı akustik təmasib deyil, fonetik rənglərlə məna yaratma ünsürlərinin bir-birini izləməsi də şeirin ümumi məzmununu açma bilməkdə iştirakçı olur.

D~ Yazıq Ələsgər, işin müşgüldü, müşgül

Dərdini deməyə yoxdu əhli-dil,

Döy başına, fəğan eylə mütəssil

Daha deyib gülmək çağı kəsildi (8, 98)

X~Xoş saatda xoş gəlibdi cahana,

Yoxdu gözəlliyə qusur, bahana

D~Qənd əzilib dilə, dişə, dəhana

B~Qaymaq dodaqlara bal bələnibdi (8, 86)

Aşiq Ələsgərin dilində səsle poetik anlayış arasındakı bağlılıq, dərin məzmunun gözəl ifadə qəlibləri ilə uğurlu ahəngi mühüm üslubi amil kimi diqqət çəkir. Obrazlı məzmun səs-söz təkrarlarının imkanlarına söykənərkən estetik qayənin daha parlaq təzahür edir. Səslərin simmetrik tənzimlənməsi melodikanı keyfiyyət həddinə çatdırır. Bir sözlə, Aşiq Ələsgərin dilində təkrarlar sənətkarın səs-söz işlətmə manevrəsinin mənalı təzahürüdür.

Aşiq Ələsgərin dilində səs təkrarı, eyni cinsli səslərin kəmiyyət üstünlüyü çox zaman keyfiyyət ölçüsünə, ləyaqət meyarına daxil olur, dinləyicinin qəlbini, düşüncəsinin bütün güşələrinə işıq saçır. Təbiidir ki, səs təkrarları qafiyə mövqeyində işlənən dil vahidlərində daha çox işləkliyə malikdir. Çünki qafiyə şeirin əsas səs naxışdır və o, şeir mətninin təşkilində mühüm rol oynayır. Aşiq Ələsgərdə cinas qafiyələr o dərəcədə orijinal və fərdi səciyyəlidir ki, diqqətli oxucu şeir müəllifini qafiyələrlə müəyyənləşdirə bilər. Dilimizə yataqlı, ruhumuza uyarlı cinas qafiyələr Aşiq Ələsgərin ifadə sistemində uğurlu üslubi əməliyyatın nəticəsi olaraq meydana çıxır. Ritm və intonasiya naxışları poetik ovqatın yaranmasına təkan verir. Aşiq Ələsgər üçün qafiyənin ritmik tərtibi şeirin məzmunu və bədii qayəsi qədər önəmlidir. Çünki bədii-estetik mündəricənin qavranılma sürəti üçün qafiyə ahənginin zənginliyi mühüm amildir. Qüdrətli söz sənətkarı cinaslı qafiyələnmə üslubundan

məqsədyönlü istifadə ilə dilimizin səs sistemində gizlənmiş poetik qüdrəti, güclü bədii potensialı, ritmemelodika imkanları nümayiş etdirmiş, zəngin intonasiya dalğalarının yaranmasında təkrarların rolunu, qafiyə faktının şeir dili təcrübəsində keçirdiyi keyfiyyət prosesini əyaniləşdirmişdir.

*Qoynun attar dükanı
Ləblərinin balı gözəl
D~Qənd əzilib dilə, dişə
O qönçə dəhana Pəri!*

*B~Gəlməyib yer üzünə,
L~Belə yaman hələ bilin (8, 239)
Ö~Adı Kövsər, ləbi Kövsər
Dür düzülüb zənəxdana (8, 234)*

*S~Mən sənə qurban olum
Ay səri sevdası gözəl.
Ş~Ləblərin şəhdi-şəkər,
B~Misli beçə balı gözəl.*

*D~Dişin dürdü, dilin qənddi
Dodaqların məzə, kəklik (8, 259)
Ş~Çeşmənin yağı olub ümman
Yaşılbaş Sona yeridi (8, 266)*

Səs təkrarı Aşıq Ələsgərin şeir mədəniyyətinin olduqca vacib tərəflərini ödəyir və bu prinsip şeirin əzəmətində müstəsna mövqedə dayanır, nümunəvi şeir dili faktı kimi diqqət çəkir. Dahi söz ustasının şeir təcrübəsində təkrarlanan dil vahidlərinin zəngin mənə və struktur

xüsusiyyətləri vardır. Təkrarlar şeirin poetik məzmunu ilə, məzmun isə fonetik, leksik-qrammatik materialların seçimi ilə bədii ifadə vasitəsinə çevrilir. Ritmik funksiyası təkrarlana n səsler və sözləri vəzni oynaq məcraya salmağa yönəldir. Təkrarların zahiri cəhətləri şeirdəki daxili məzmunla qarşılıqlı əlaqədə təzahür edir. Misraların səs düzümü ritm-melodiya yaradır, dil faktlarını şeirləşdirir, vacib fonetik-üslubi dəyər qazanaraq digər poetik dil ünsürlərinə qoşulur. Səs təkrarı şeirin elə komponentidir ki, poetik enerji səs dalğalarında, səs harmoniyasında təlqin olunur, bədii məzmunun hüdudları və təsir dairəsi də onların köməyi ilə genişlik tapır. Nizamlı səs quruluşu poetik ritmin cövhərini üzə çıxarır. Məhz buna görə də Aşiq Ələsgərin dilində kakofoniyaya – ahəngsizliyə, səslərin xoşa gəlməyən birləşməsinə, məndə eyni səsin üslubi məqsəd güdməyən təkrarına rast gəlmək qeyri-mümkündür.

Alliterasiya Aşiq Ələsgərin lirikasında öləri səciyyə daşımır. Xüsusi emosional – ekspressiv effekt yaratma xisləti onun bədii priyomu kimi ardıcıl üslubi fəaliyyətinin təminatçısı kimi çıxış edir. Şeirin mövzusu və məzmunu ilə şərtlənən bu üslubi vasitə estetik təbiəti, üslubi potensialı, poetikləşdirmə imkanları etibarilə müəllifin bədii qayəsindən qaynaqlanır. Səs təkrarı lirik duyğular məcrasında emosiya axarına xüsusi intensivlik əlavə edir. Bu, lirik qəhrəmanın qəlbində təsvir-tərənnüm obyektinin obrazlı əks-sədasını qüvvətləndirir. Aşiq Ələsgərin üslubi ləyaqətində alliterasiya bədii niyyətin sürətli qavrama, poetik təcəssümətdirmə, emosional boya kəsb etdirmə xisləti olduqca qabarıqdır.

Addayın Şahtaxtıdan

T~Təbrizə, Təhrana deyin.

Üz tutub Əlosmana

Q~Qarsa, Qağızmana deyin (8, 211)

Ağ~Durur nişanəsi Ağrı dağında

Ələsgər gəlibdi əcəb yığnağa,

Ş~Şəki, Şirvan bir telinə sadağa,

Necə zinət verib eyvan, otağa

B~Ətri qoxur Bağdad baharı kimi (8, 99)

M~Müddətədi həsrətəm, camalın görsəm,

Mətləbimi Mürtəzadən dilərəm

Müxənnətdə səxa nakəsdə kərəm

Namərdin cibində pul du bilməz (8, 119)

Müxtəsərin deyir Aşığı Ələsgər

K~Kovxanın Kottanın zətı çıxıbdı (8, 280)

Səs ladlarının musiqili ardıcılığı Aşığı Ələsgərin dilində ancaq forma əlaməti deyil, həmçinin müəllifin fikri bədii niyyətin təzahürləri kimi diqqət çəkir. Səs obrazları fonetik faktlarla canlandırılır və Aşığı Ələsgər poetikasının sirlərini, nitq səslərinin poetik səslərə çevrilmə ustalığını üzə çıxarır. Obrazlı düşüncə bədii ixtiralarla canlı təsir bağışlayır. Fikrin poetik məcrası səslərin ahəngində tənzimlənir, lirik qəhrəmanın daxili dünyasının əks-sədası kimi səslənir.

Səs-söz oyunu təbiilik və səmimiliklə müşayiət olunur, keyfiyyət həddində təzahür edən səslərin üslubi çevikliyi assosiativ düşüncələrə rəvac verir. Səs təkrarlarının yaratdığı emosiya şeir nitqinin ahəngini kökləyir.

Mətnin məna cövhərinin qabarıqlaşdırılmasında fonoloji təkrarlar şeirin estetik komponentinə çevrilir. Maraq

doğuran cəhət odur ki, Aşiq Ələsgər üslubunda səs təkrarlarının bədii potensialı onların əmələ gətirdiyi bədii iqlimlə siqləti olur və obrazlı təfəkkürünün nizamlı səslər şəklində təcəssümünə çevrilir. Aşiq Ələsgərin alliterativ təkrarlarla yaratdığı bədii ovqat sözün bədii gücünü, estetikasını müəyyən üslubi prinsip və meyarlar çərçivəsində nümayiş etdirir. Fonetik təkrarların yaratdığı bədii naxışlar dərin lirik duyğu və düşüncələrlə müşayiət olunur.

S~Səxa əhli satdığını halala

Siratdan keçəndə sağ alı tez-tez.

Səhər Səyyad seyrə çıxarsa dağa

Ağan təkdi dəngi deyil səd ağa

Gil, yazıq Ələsgər sərin sadağa

Geydir yar qəddinə sağ ağı tez-tez. (8,182)

Burada sait və samitlərin bədiilik yaratdığı alliterasiya və assonansla yanaşı birləşdirici ünsürü olmayan asintetik təkrar da (tez-tez) olduqca fəal üslubi mövqelidir.

Aşiq Ələsgər səs-söz düzümündən, misraların kompozisiyası üsulundan, ifadə təkrarlarından obrazlılığın potensial güşələrinə nüfuz edir. Tərənnüm obyektinin poetik detalları daha çevik vasitələrlə təxəyyüldə canlandırılır. Təkrarlanan linqvistik vahidlərdə üslubi məna istiqaməti əsas tutulur. Səs ahənginin təsiri altında və digər bədii fiqurlarla təmas şəraitində dolğun obrazlı təəssürat şeirin estetik ləyaqətini daha da qabardır. Ritmomelodik vasitə olaraq təkrarlar poetik ovqatın əsas daşıyıcı kimi özünü büruzə verir. Aşiq Ələsgərin dilində alliterativləşdirmə güclü üslubi effekt, misilsiz poetik deyim tərzinə xidmət göstərir və buna görə də bədii dil məziyyəti kimi qəbul olunur. Alliterasiya

ilə misraları cilalamaq Aşiq Ələsgərin yaradıcılığında bədii qayənin orijinal bədii təsdiqinə, ekspressiv ifadəsinə gedən kəsə yoldur. Çünki bütün fonoloji vasitələr Aşiq Ələsgərin dilində əsl yaradıcılıq səviyyəsində baş verir.

G~Gəzmişəm, görməmişəm

S~Sən kimi insanı, Həcər,

D~Dişlərimdür danəsi

Ağzım gövhər kam, Həcər. (8, 228)

Y~Yetişib bahar fəslə

Yar Leyli dağından gəlir.

S~Sanki Fərhadın Şirini

Sürüdən, sağından gəlir (8, 220)

Sona kimi sığallanıb

B~Bəzək veribdi başına (8, 220)

Aşiq Ələsgər mətn ahəngini çox vaxt simmetrik şəkildə təkrarlar üzərində kökləyir ki, bu da sətirlərə hopdurulmuş melodiya üçün açar rolunu oynayır. Mətnə güclü pafos və axıcılıq, canlı ritmemelodika fonu gətirən səslərin akustik birliyinin estetik tutumunda müəllifin dərin təfəkkürünün bütün poetik cizgiləri ehtiva olunur. Ritmik nitq konstruksiyalarının estetikası fikir ağırlığı, müdriklik siqləti ilə bütövləşir. Poetik məntiq və bədii düşüncə sintez təşkil etdiyi üçün forma incəliyi məxsusi məziyyətlərə yiyələnir. Beləliklə, bədii təsvirin estetik komponentinə çevrilən səs-söz təkrarları Aşiq Ələsgərin bədii təfəkkürünün ən sınaq-mış ifadə formalarındandır.

Sanballı məzmunun dinamik və mütəhərrik formalarda ifadəsi poetexniki tələblər daxilində gerçəkləşdirilir. Eynicinsli səs təkrarından poetik mündəricə zəngin

lirik rezonans əxs edir və xüsusi üslubi effekt formalaşdırır. Poetik pafosun açılmasında bədii-estetik cəhətdən fəal ünsür kimi səs-söz təkrarları bəndin söz ansamblına uyumlu olduğu üçün orijinal poetik çalarlarla yoğrularaq estetik təfəkkür genişliyi yaradır.

Təkrarlar səs obrazlarını tutumlu etməklə bərabər müəllifin poetik nitq zövqünü də əks etdirir. Səslərin poeziyası özünü təkrarlanan əks-sədasında tapır. Şeiriyət təkrarların törətdiyi cazibəli səslənməyə köçür və bu, poetik ovqat aşılayır.

Q, g~Qəmgin idim sizi görüb gülərəm,

Qaşınız qıblədi, səcdə qılaram

S~İkram ilə şizə sarı gələrəm.

G~Siz də gəlin asta-asta gözəllər (8, 88)

S~Şən məni Şənan elədin

Tərşalar tərşası, gəlin (8, 219)

Aşıq Ələsgərin bənd və ritm quruculuğunda istifadə etdiyi səs təkrarları xüsusi üslubi mövqeyə malikdir. Sintaksisin üslubi imkanlarının çevikliyi, şeirin intonasiya dinamikası da bilavasitə bununla sıx şəkildə bağlıdır və bəzən şeirin üslubi siması da həmin faktla müəyyənləşir. Xalq ruhuna doğma olan Aşıq Ələsgər şeir dili məhz bu məziyyətlər sayəsində doğma səsle, ahənglə danışır. Gözlənilməzliyi ilə bədii dilin bu vaxtacan üzə çıxmamış imkanlarını aşkarlayır. Aşıq Ələsgərin dilində Azərbaycan dili bütün əzəməti ilə səslənir. Kövrək və həzin lirizm, müdrik düşüncə intonasiyası Aşıq Ələsgərin orijinal yaradıcılıq nəfəsi ilə uğurlu səviyyə qazandı və bunlara görə dilimizin möcüzələr yaratma imkanlarına və istedadına borcludur.

Şeir mədəniyyətimizi rəngarəng çalarlarla zənginləşdirən Aşıq Ələsgərin dilinin bədii sanbalında səs-söz təkrarları mühüm atribut kimi çıxış edir. Təkrarla yaranan poetik libas oxucunun diqqətini onu sehləyən obrazların orijinallığına, lirik motivlərin cazibəsinə yönəldir. Onun misralarında eyni və yaxın səs qəliblərində melodiya ölçüləri münasib səslənmə tembri qazanır. Səs-söz təkrarından törəyən bədii intonasiya dərin mündəricəli şeirlərin boyuna düzgün biçildiği üçün məzmunun emosiyası melodiya ölçüləri ilə üst-üstə düşür. Aşağıdakı nümunədən dərhal sezmək olur ki, şeirin melodiya yükünün böyük hissəsi məzh təkrarlanan səsələrin üzərinə düşür, sözlə davranma mədəniyyətində Aşıq Ələsgər möhürünü nümayiş etdirir.

D~Dərya dilim dalğa vurdu bulandı

Qərq olmaq istəyəm ümmana gəlsin (8,285)

B~ Al xəncəri bağrım başın buda, yar

El içində salma ayağa məni (8, 184)

T,L,A~Tərlan tamaşalı maral baxışlı

Q~Qədəm qoyub asta-asta xoş gəldin (8, 92)

Aşıq Ələsgərin dilində təkrarın bütün növləri estetik baxımdan fərdi çalarlarla seçilir, onun hər bir təkrarında fərdi üslubi möhürü vardır ki, bu da ulu sənətkarın məxsusi poetik təfəkkür səviyyəsini hifs edir. Dilimizin ruhu onun şeirlərinin akustik gözəlliklərində əks olunur. Təkrarların zahiri naxışları ilə daxili üslubi mənası şeirin melodiya ehtiyaclarını ödəyir. Gərgin üslubi axtarışların məhsulu olan təkrarlar, akustik cəhətdən cazibəli tərkiblər Aşıq Ələsgərin sənətkarlığı barədə tam təəssürat formalaşdırır. Səs-söz

oyunu xüsusi üslubi məqsəd izləyir. Düşündürücü və təmkinli ritmemelodika şeirin məna tutumunu yüksəldən poetik dilin çox əhəmiyyətli faktına çevrilir. Beləliklə də, təkrarlar, şeirin mündəricə və poetika sferasına daxil olma imkanları qazanır. Bədiiliyin obyektiv ölçüləri daxilində onlar bədi kəşf səviyyəsinə yüksəlir, səs enerjisinə çevrilib poetik duyğuları oxucunun qəlbinə, fikirləri şüuruna həkk edir. Bir sözlə, səs-söz təkrarları Aşıq Ələsgər poeziyasına yaşamaq hüququ verən ən mühüm estetik kateqoriya kimi daxil olmuşdur.

*G,Ö~Səni gördüm, əl götürdüm dünyadan,
L~Ala gözünü, qələm qaşlı Güləndam.
A~Alma yanağını, ay qabağını
Görən kimi ağlım çaşdı Güləndam.*

*Ə,S,Z~ Səhər-səhər bağda gəzən nazənin
Dəstinlə qönçəni üz qadan alım.
S,D~Süsəndən, sünbüldən, lələ, nərgizdən
Siyah tellərinə düz, qadan alım (8,102)*

*Ç,S~Al çətirin çıx səhraya
S~Sal sərinə sayə, gəz
S~Sakin əyləş sin içində
Həqiqətdən ayə gəz.
S~Ağ eylə sinən aynasın
Ş~Şəri seytandan gədə. (8,96)*

Səs-söz təkrarları Aşıq Ələsgər şeirində vəzn tərtibi üçün vacib amildir. Bu, şeirin dinamik tərtibi üçün çox vacib amildir. Bu, şeirin dinamik və emosional lirik təhkiyə-

sində xüsusi poetik ab-hava yaradır, güclü arxitektonik material kimi çıxış edir. Bu cür hissi ifadə modelləri fərqləndirici mənə elementlərini qabarıq üzə çıxarır, səs sistemindən doğan avazlanma üslubi sərrastlığa gətirib çıxarır. Təkrarların bilavasitə nəticəsi kimi güclü poetik-linqvistik assosiasiya yaranır, mənə və səslər dalğa-dalğa yayılıb şeirin ümumi ahənginə hopur. Daxili bir ahəng səs tərkibi etibarilə sözləri bir-birinə üslubi tellərlə möhkəm bağlayıb bədiiləşməyə məruz qoyur. Lirik emosiya və intonasiya ilə müşayiət olunan göstərilən şeir fraqmenti deyilənlərin canlı illüstrasiyasıdır.

Aşiq Ələsgər üçün səs effekti və ondan sənətkarlıqla yararlanma melodik kamilliyə nail olmağın rəhnidir. Məhz buna görədir ki, səs fiqurlarına müraciətlə, səs faktoruna həssaslıqla o, fonetik, leksik-qrammatik vasitələrin mürəkkəb sintezini yaratmışdır.

*Ş~Tovuz kimi qalxdın çeşmə başından
L,G~Cəmi gözəllərin gözəli Güllü
A,B~Almadı yanağın büllür buxağın
M,L~Dodaqları meyli məzəli Güllü (8, 47)*

*D~Məskən saldım asatanada, dərində
R~Dost bağını becərin da, darin da
R~Gövhər olar daryalarda, darinda
Onu qəvvas çəkər ay üzə tək-tək. (8, 16)*

Aşiq Ələsgərin üslubundakı təkrarlar sistemi güclü sənətkarlıq vərdişidir və o, cazibəli poetik əks-səda doğurmaqla təqdir olunur. Bu sistemin əsasında dilin eşitmə ilə müəyyənləşən fonetik sisteminə xas olan əlamətlər dayanır.

Onun yaratdığı obraz zənginliyi Aşıq Ələsgərin estetik konsepsiyasından qüvvət alır. Müşahidələr göstərir ki, səs ahəngi Aşıq Ələsgərin bədii təfəkkürünün ən mühüm ifadə formalarındandır və bu cür yanaşma səslərin yeni-yeni tərəvətli üslubi çalarlarını kəşf etmə meylinin nəticəsidir.

Azərbaycan dilinin zəngin fonopoetik sistemi ilə ritm əlvanlığına nail olmaq, poetik ahəngin alliterasiya və söz təkrarları üzərində köklənməsi Aşıq Ələsgər dilinin nəzərəcarpan məziyyətidir. Səsləri müəyyən ahəngə gətirmək və onu dinləyiciyə təqdim etmək dilin daxili potensialına bə-lədliliyin əlaməti kimi təzahür edir. Səs-söz təkrarlarının poetik ünsiyyət vasitəsi Aşıq Ələsgərin istedadının qüdrətidir.

B, G~ Bir gözəl görmüşəm Çayqılışlıda

B~Boy-busadı, hər növrəği şirindi.

Bəstə boyu, ağ əndamı, gül üzü

Baxdıqca qaşının tağı şirindi (8, 135)

S~Sərv kimi sığal verib anası,

G~Guşunda guşvara qızıl tanası

B,L~Bağçalar bülbülü göllər sonası

A~Dağların ceyranı, maralı Xurşud (8, 93)

Səslərin alliterasiyalaşması Aşıq Ələsgər üslubunda, misra və bənd tərtibində, onların bədii mətnin ayrılmaz ün-sürünə çevrilməsində mühüm rol oynayır. Onun üslubi istiqamətini dahi söz ustasının poetik niyyəti müəyyənləşdirir. Məzmunun tutumlu, bədii mündəricənin siqlətli olması səslərin musiqili nizamından törəyir, şeirin ruhu səslərin melodik axarında daha qabarıq formalarda üzə çıxır. Səsin

alliterasiya məcrası fikrin dinamikasına intensiv xarakter verir. Beləliklə, uğurlu alliterasiya, münasib səs tapıntısı olduqca vacib yaradıcılıq aktı kimi meydana çıxır. Deməli, Aşiq Ələsgər dilində alliterasiyanın əsas estetik prinsipinin mahiyyəti şeirlərə sənətkarlıq kontekstindən yanaşılmaqla dərk olunur. Aşiq Ələsgərin üslubu üçün səs təkrarı ritm tapıntısının özülüdür. Eyni məxrəcli səslərin üfqi və şaquli təkrarı poetik səslənmə amili, bədii gözəlliyin xalq şeiri janrlarındakı estetik təsdiqidir.

*S, T~ Könül gərək istədiyinin istəyə
Dostun sözün dosta gərək dost deyə
Rəhm elədin mən günahkar xəstəyə
D~Dərdini Loğmana dedin, nə dedi (8, 302)*

*M, U, Z~ Muroy, Muşoy, Murğuz, Kəpəz
Olmaz yamağın, Şah dağı (8, 345)
Q~Qəddinə, qamətinə,
Qalıblar heyran, Şapəri (8, 247)*

Aşiq Ələsgərin poetik dilində elə bir səs və ya səs kompleksi yoxdur ki, o, şeirin digər semantik-üslubu kompleksi ilə bağlanmasın. Səslərin forma və məna yaratma imkanları ayrı-ayrı üslubi anlayışlarla daxilən bağlıdır. Dilimizin fonetik təsvir elementləri adi səs təkrarının aludəçiliyi yox, sözün dürüst umasında poetik assosiasiya və estetik emosiya doğurma mənbəyidir. Müəyyən səslərin alliterasiyası sözün, poetik mətnin səs cildinin ahəngdarlığı ilə sənət nümunəsi hasil edir. Digər ritmik vasitəsilə qovuşmaqla alliterasiya melodiyası əksərən bədii mətnin ümumi ahəngini kökləyir.

Müşahidələr göstərir ki, dahi sənətkarın şeir dili onun gözəl fonetik tərtibindən kənar da təsəvvürə gəlmir. Səslər Aşığı Ələsgər dilinin elə nizam və düzüm qaydasıdır ki, obrazlı təəssürat məhz onun imkanlarından zənginlik tapır. Bu əlamət göstəricisinə istinadən qətiyyətlə demək olar ki, Aşığı Ələsgər şeir formasının hər bir fonetik ünsürü mənalıdır. O dərəcədə mənalıdır ki, başqa formada həmin məzmun təsəvvür xaricindədir.

*S~Süzür gəlir səkə-səkə
Sanki quba-qaz dolanır
ND~Qasında, kirpiyində
İşvə, qəmzə, naz dolanır (8, 235)*

*B~Bərq verir büllur buxaq
Savalanın qarına hax (8, 234)
G, R~Gözlərin görəninin canını alır,
Həsərətini çəkən vaxtsiz qocalır
S~Sədarı, sultanı taxtından salır
R~Bəhrəm vurur ürüzgərə qaşların (8, 106)*

Aşığı Ələsgərin dilində səs-söz təkrarları emosional-ekspressiv zənginliyin ifadə qaynaqlarından biridir. Onun şeirlərində işlənmiş bədii ifadə kompleksində fonoloji təkrarların xüsusi payı olduğunu göstərən nümunələr istənilən qədərdir. Diqqət çəkən odur ki, Aşığı Ələsgərin dilində təkrarlar şeirin ümumi ahəng və intonasiyasına, ritminə, mənə çalarlarına maksimum dərəcədə tabe etdirilir. Hansı fonemlər üzərində köklənməsindən asılı olmayaraq, səs simmetriyası və nizamlı səslənmə sistemi ciddi poetik mahiyyəti olan hadisə kimi meydana çıxır. Səsin bədii boyası onun uğurlu

üslubi tapıntısından nəşət edir. Səslərin poeziyası ondan doğulan obrazlılığın əlavə impulsuna zəmin hazırlayır. İfadəliyin yeni impulsu müəyyən məsələlərdə təkrarlanan səslərdən forma gözəlliyi əxs etmiş kontekstdən doğur. Aşıq Ələsgərin şeir nitqində səs təkrarları zəngin bədii həyat yaşayır. Ən kiçik dil vahidləri böyük bədii məqsədə xidmət göstərir. Bədii norma və estetik meyarlar çərçivəsində onlar şeir dilinin əsas atributlarından birinə çevrilir.

*Q, D~Qəza tutdu, qədər məni budadı,
Ağlatdı, dostları, güldürdü, yadı
Z~Zəhrimara dondu ağzımın dadı
Ə~Əlimdə şərbətim ağı kəsildi (8, 98)*

*T~Adı Tərlan, özü tərlan balası
Cilvələlib tərlan tavarı kimi (8, 99)
M, Ağ, Ax~Ötkün sözüm, kəskin baxtım olaydı,
Ağ otağım, zərrin taxtım olaydı
Ələsgərəm, cavan vaxtım olaydı.
Q, Ə~Qəddim əyib qəhri-qəza, Müşgünaz (8, 115)*

Səs təkrarı poetikləşmə prosesinin intensivlik dərəcəsinin göstəricisidir. Aşıq Ələsgərin dilində təkrar səs mətnin poetik ruhuna yaxın formada nüfuz edir, səs harmoniyası zahiri əlamət kimi yox, məzmunun daxili mahiyyətinin poetik cizgiləri ilə əyaniləşir. Eyni notların kəmiyyət artımı bədii keyfiyyət üstünlüyü ilə müşaiyət olunur, şeirin poetikasını folklor kökünə daha möhkəm bağlayır. Başqa sözlərlə desək, Aşıq Ələsgərin səs təkrarları nitq xəlitəsində ritmik metafora səciyyəsi daşıyır və poetik ovqata xüsusi hərərət gətirir. Səslərin alliterativ təkrarı

nəhəng sənət korifeyinin poeziyasında bədii yetkinlik ləyaqəti nümunəsidir və onun zəngin irsi diktə edir ki, alliterativ səs naxışları sistemli ardıcılıq kəsb etdiyi məqamlarda şeirin mənəvi sərvət dəyərini, sirayətətmə qabiliyyətini artırır.

*D, Q~Dodağın qönçədi, dişlərim sədəf,
Qaşların güdrətdən qara, Bəyistan (8, 51)*

*S, D~Sağ dəstinlə dərdli sərim ov, sına,
Lazımdır ki, ovçusundan ov sına*

*Gözün təmənnası salıb ovşuna,
Şahmar tək endirir dağıdan məni (8, 164)*

S, L~Sallana-sallana gələn Salatın

Ş~O sərxoş yerişin yola yaraşır

H, L~Salıbsan gərdənə heykəl həmayıl

B, Q~Qızıl hazubəndlər qola yaraşır. (8, 130)

Aşıq Ələsgərin müəyyən ifadə biçimlərinə saldıği səs təkrarları, fonetik paralelizmlərin işləklik tezliyi şeiri yeni-yeni məna çalarları ilə bütövləşdirir. Poetik fonetika sferasında yaranan harmoniya bədii forma atributu kimi çıxış edir. Alliterasiyalaşmış səslərin yaratdığı ritm-intonasiya fonopoetik amil olaraq şeirin əsas struktur əlaməti olub poetik fikrin münasib forma zəminində qavranılmasını sürətləndirir. Obrazın mahiyyəti səs qavrayışı nəticəsində daha da dolğunlaşır, yeni üslubi çalarlarla zənginləşir. Elə buna görədir ki, Aşıq Ələsgər şeiri birnəfəsə oxunur. Alliterasiyanın yaratdığı ahəng pillə-pillə yüksəldikcə lirik təəssürat, bədii düşüncə və emosiya poetik həqiqətlərin əks-sədasına çevrilir. Bir sözlə, Aşıq Ələsgərin yaradıcı şəxsiyyəti mükəmməl dil strukturlarında, forma

mütəhərriqliyində müşaiyətlə olunan poetik mühakimələrin intəhasız qatlarında işıq saçır, heykəlləşir.

Ş~Şin şəhər axtarar, şəc ara dəyər

Şeytan şər eyləyər şəc ara dəyər

Daşlar çaylar qalxar şəcərə dəyər

Hərlənər daşlar, ay eylər qıy-qiy (8, 179)

Ş~Elə ki şər gəldi, qaraldı qaş

D~Dumana qər q olur dağların baş

Düşəndə qurd ilə kəlbın savaşı,

Q~Uzun çəkər çilu-qolların, dağlar (8, 61)

L~Gözüm qaldı siyah teldə

Bülbül öldü meyli güldə (8, 265)

Bədii mündəricə ilə formanın estetik səciyyə uyğunluğu Aşıq Ələsgər misralarında səs-söz oyununun mənalı təzahürləridir. Onun fikir və duyğularının dərin emosional şərhli şeirin dilində canlı həyat cizgilərini qabardır, fonoloji vasitələrin üslubi rənglərə düşməsinə təmin edir. Şeirin səs quruluşu onun komunakasiya vasitəsinə çevrilməsinə səbəb olur. Forma ləyaqətini təmin edən üslubi əməliyyat poetik ritmin gözəl ifadəsinə yönəldilir və tutumlu sintaktik formalarla ifadə olunur. Fonetik-qrammatik vasitələrin operativliyi bədii təəssüratın vüsətinə yardımçı olur. Aşıq Ələsgər səs fiqurlarının nizamını elə üslubi əməliyyat səviyyəsinə çatdırılmışdır ki, bu çeviklik bədii qavrayışın intensivliyində əsas amil kimi xüsusi heyranlıq doğurur.

Q~Qisasa qisas aldı

Bir qana yüz qan eylədi (8, 240)

Qəddim xəmə eyləyib

Qəhri qəzanın qədəri (8, 214)

Ş~Lənət şeytana de şər işdən əl çək

Şeytan səni sular ayaq-ayağa (8, 178)

Y-Hanı bu yaylaqda yaylanan ellər.

G~Görəndə gözümdən car olur sellər (8, 60)

ASSONANSIN MELODİK ÇALARLARI VƏ BƏDİİ-ÜSLUBİ SPEKTRLƏRİ

Qüdrətli Azərbaycan dilinin möhtəşəm abidəsi olan Aşıq Ələsgər şeirləri aşıq poeziyasının dil və üslub özəlliklərini araşdırmaq üçün mötəbər bir mənbədir. Onun dilindəki gözəllik ünsürləri, mükəmməl ifadə vasitələri poetik motivləri əks etdirən bədii naxışlar kimi şeir poetikasının tədqiqinə bol material verir. Zəngin məzmun və məna çalarlarının Aşıq Ələsgər tərəvətli sözlərlə, orijinal bədii formalarla ifadə edir, yeni ifadə vasitələrini aşkarlamaqla mükəmməl estetik zövq oyadır. Mətnin, mənanın poetik-üslubi fiqurlar qəlibində, bədii ifadə formalarına uyğun şəkildə qurulması Aşıq Ələsgərin şair texnikasının əsasını təşkil edir. Poetik kateqoriyaların, zəngin bədii irsin dil sənətkarlığının əsaslarını dərinləndirən mənimsəyən Aşıq Ələsgər xalqın mənəvi sərvəti olan dilindən formal bir vasitə kimi deyil, söz sənətinin forma və məzmun vəhdətini, bütövlüyünü təmin edən mühüm amil kimi bəhrələnməmişdir. Sənətkarlıq baxımından zəngin və kamil olan bu dilin bədii-estetik dəyəri və bitkin mənzərəsi onun hər bir misrasında təzahür edir. Bütün səviyyələrdə burada bədii dil vasitələri elə qovuşmuşdur ki, bunların eyni bədii motiv üzərində birləşən elementlərindən birini də dəyişmək, ümumi mətn mühitindən təcrid etmək mümkün deyildir. Hər bir üslubi vasitə, dil ünsürü vahid sistemin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qavranılır.

Xalq dilinin ifadə vasitələrinin, onun fonetik, leksik-grammatik və poetik-üslubi potensialının tam gücü ilə hərəkətə gətirilməsi Aşıq Ələsgərin xəlqi bir söz sənətkarı kimi ucalmasının əsasında dayanır. Dilimizin bədii

potensialına dahi söz ustadı tərəfindən qüdrət verilmiş, qədim və zəngin poeziyamıza yeni nəfəs, yeni təravət qatılmışdır. İstedad orijinallığı sözə yeni həyat bəxş etmiş, onun ümumi mənzərəsinin zənginlik dərəcəsini artırmışdır. Aşıq Ələsgərin bədii ustalığı, yaradıcılıq məharəti və istedadının gücü bədii qayənin açılmasına xidmət edən adı danışıq sözlərinə, ünsiyyət leksikasına yeni həyat vəsiqəsi bəxş etməsindədir.

Hər bir dil vahidi poetik məzmunun, fikrin emosional təsir gücünün reallaşmasına o dərəcədə xidmət edir ki, burada üslubi təyinatdan kənarında heç bir linqvistik ünsürə rast gəlmək mümkün olmur. Üslubi məqamlar sözün konkret bədii funksiyasının istiqamətini müəyyənləşdirir. Aşıq Ələsgərin söz işlətmə səriştəsi nəticəsində ənənəvi deyim tərzində də orijinal görünən ünsürlər olduqca dərin məzmun kəsb edir. Məlum söz mətn şəraitində mənaca sanballaşır, çəkkicə ağırlaşır. Nəticədə hər bir şeir gözəl sənət örnəyi olur.

Üslubi cəhətdən yüklənmiş dil vahidlərinin hər biri xüsusi estetik vəzifə daşıyır, şeirin maksimum poetik effektivliyini təmin edir. Aşıq Ələsgərin söz sərrastlığı ümumi dil sənətkarlığının əsasında durur və mətnin estetik boyalarına təzəlik, təravət gətirir. Sözə üslubi çalarına görə yanaşmaq səriştəsi qüdrətli ilham sahibinin şeirində öz orijinallığını bütün incəlikləri ilə göstərir. Bütövlükdə Aşıq Ələsgərin poetik təcrübəsində lirik janra məxsus əsas estetik normaların təfərrüatları əyaniləşir.

Aşıq Ələsgər poeziyanın ənənəvi forma qəliblərində səmiyyəti, təbiiliyi və obrazlılığı ilə könül oxşayan

əsərlərinin mükəmməl dili ilə poetik təssüratı yüksək həddə çatdırmaqla məzmunlu forma anlayışında istedad amilinin rolunu öz poetik şəxsiyyətində təsdiq edir. Formanı məzmunla və əksinə, məzmunu formaya tabe tutan Aşıq Ələsgər öz imkanları çərçivəsində dilin bütün yaruslarından obrazlı təfəkkürünün parlaq ifadəsi üçün məharətlə istifadə edir. Klassik şeirimizdə və şifahi xalq yaradıcılığında işlədilərən bədii ifadə vasitələrindən, məcazlar sistemindən və s. yararlanmaqla müvazi şəkildə məzmunu forma gözəlliyinə yaraşlıq verən dil vahidlərini uğurla bədii mətnə daxil edir.

Məzmunun tələbi və təsiri ilə işlədilərən hər bir linqvistik ünsür poetik forma qəliblərinin tərkib hissəsinə keçərək mükəmməl mənanın zahiri bəzəyinə çevrilir. Aşıq şeirinin sabit, dəyişməz deyim qəlibləri Aşıq Ələsgərin çevik üslubi əməliyyatları sayəsində daim təzələnir, yeniləşən sanballı və poetik yüklü məzmunla bədiilik və gözəllik tələblərinə uyğun gəlir. Təsirləndirmə keyfiyyəti bütün hallarda görkəmli söz ustasının əsas atributu kimi özünü büruzə verir.

Səs təkrarının üslubi xassələrinin səfərbərliyi Aşıq Ələsgər şeir mətnlərinin fonologiyasını müəyyənləşdirən amildir. Alliterativ səslər silsiləsinin poetik potensiallığından doğan assosiasiyalar öz bünövrəsini xalq dili zəminindən aldığı üçün qüdrət və qüvvət mənbəyi səlahiyyətinə yiyələnir. Fonoloji ifadə vasitələri söz sənətkarının ilahi-mə-nəvi dünyasından şirə çəkir, canlı ünsiyyət elementlərindən, onun yaratdığı poetik iqlimdən təsirləndiyi üçün Aşıq Ələsgər şeirləri səmimi duyğuların ahəngdar səslənməsindən, nizamlanmış avazlanma keyfiyyətdən hasilə gəlir. Hər

bir fəal səs tərkibləri, fonem yüksək şeiriyyət üstündə köklənir, misralardakı lirik nidalar, səs boyaları Aşıq Ələsgər şeir nitqi üçün adi və zəruri dil materialı təəssüratı formalaşdırır. Musa Adilovun yazdığı kimi, “Şeir dilin tərəvətidir. Xalqın dilinin bütün ehtiyat qüvvələri şeir vasitəsi ilə üzə çıxarılır. Xalqın dilini də sənətkarları ilə tanıyırlar.

Ən qüdrətli sənətkarlar dilin daxili musiqisinə çox həssas olur, öz ölməz sənət incilərini bu musiqi üstündə bəstələyirlər. Ustad Aşıq Ələsgər deyirdi:

*Qışda dağlar ağ geyinər, yaz qara
Sağ əlinlə ağ kağıza yaz qara.*

Digər sənətkarlıq xüsusiyyətlərini bir kənara qoyub, burada diqqəti yalnız “ağ” (dağlar, ağ, sağ, ağ, kağız), “qa” (qara, qara) ünsürlərinin təkrarından yaranan ahəngdarlığına cəlb etmək istərdik” (3, 156).

Ritmik ifadə tərzii Aşıq Ələsgər üslubunun ən ümdə xüsusiyyətidir. Bunlar poetik ovqatın bədii əks-sədası, ülubi nyuanların sintezi kimi olduqca dəyərli ədəbi-bədii dil hadisəsidir. Səs-söz təkrarları zəminində əşya və hadisələrin fonetik obrazı canlandırılır. Bir səsin, yaxud eyni səs kompleksinin assiativ təkrarı çox vaxt müəllifin gerçəkliyə müəyyən poetik baxışlarını əks etdirir. Təkrarlanmaqla səslər bədii enerji ehtiyatlarını zənginləşdirir və onların ifadəlilik potensialı aşkarlanır. İnsan ruhunun şeiriyyəti səslərə, sözlərə köçür. Aşıq Ələsgər dilinin sehri məhz belə məqamlarda daha bariz formalarla təzahür edir. Rəng çalarlarına maksimum həssaslıq, sənət dilini fonoloji təkrarlar hesabına

naxışlamaq Aşıq Ələsgər şeir üslubunun məziyyətlərinə işıq saçar. Hər bir səs naxışı bədii məzmunun cövhərini canlandırır. Diqqət çəkən odur ki, simmetrik səs-düzümü mexaniki şəkildə quraşdırılmır, digər üslubi anlayışlarla mütəhərrik halda qovuşaraq vahid bədii qayənin canlandırılmasına istiqamətləndirilir. Aşağıdakı nümunədə “a” saitinin kəmiyyət üstünlüyü poetik informasiyanın səmərəsini xeyli artırır və beləliklə, sənətkarla dinləyici arasında ünsiyyət fəallaşır.

Könül müştəq olub xəttü xalına

Mələkə şəklinə mah çaməlinə

Alma kimi yanağının alına

Gözün sataşmağın nə damağı var (8, 116)

Püstəv, naçalnik gələndə kəndə

Obanı, oymağı vururlur bəndə (8, 280)

Şeirlərinin dil tərtibində alliterasiya və assonansın yaratdığı mətn estetikası Aşıq Ələsgər sənətinin ümdə xüsusiyyətlərinə, fərdi üslubunun struktur əlamətlərinə aydınlıq gətirir. Səs paralelizmlərinin intensiv tətbiqi sənətkarlıq nöqtəyi-nəzərindən maraqlı üslubi nyanslar meydana çıxarır. Aşıq Ələsgərin üslubunda bu cür ifadə vasitələri sənətkarlıq məharətinin təsdiqi kimi diqqət çəkir. Aşıq Ələsgər şeirinin ifadə tərzinin təbiətini, üslubi mahiyyətini və poetik spesifikasiyasını sərrast şəkildə açıqlayan vasitə kimi öz təsdiqini tapır. Təsvir-tərənnüm obyektinin hissi obrazları, real mənzərələri səs təkrarları ilə canlandırılır. Poetik mənə səs ahəngindən, alliterativ deyim tərzindən və deməli, dahi söz sənətkarının sənətkarlıq məharətindən nəşət edir. Səsin mənə çaları üzərində xüsusi diqqətlə götür-qoy edib onun incə üslubi boya fərqlərini duymaq alliterasiya və

assonansın iştirakını zəruriləşdirir. Səs həssaslığına bu cür meyl Aşıq Ələsgər yaradıcılığının üslub müəyyənliliyində əsas amildir. Səs təkrarları ustad aşığı əsas estetik prinsipləri çərçivəsində fəaliyyət göstərərək dilin digər poetik materialları eyni motivlər üzərində səsləşən poetik funksiya və təsir dairəsinə daxil olur. Səs və məna ovqatı, bədii obrazın emosional çalarları, bütün təsvir vasitələri arasındakı üslubi ülfət xüsusi dolğunluqla nümayiş etdirilir. Misralarda qalın və incə, açıq və qapalı saıtlərin, samitlərin ahəngdarlığında bu özünü göstərir.

*Q~O cəllad qaşarın qəhri, qəzəbi
Qəsd eylər cismimdən narı dağtsın
A~Gözümü talañ salar Azərbaycana
Dilim istər Alosmanı dağtsın.*

*Uruhum, cismanım, nəbzim, həyatım
Z~Zinnətim, zivərim, adım isbatım
Lisanımsan gəlməyəndə baratım
Naləm istər bu dünyanı dağtsın. (8, 58)*

Aşıq Ələsgər misralarının səs naxışlarında assonans–eynicinsli saıtlərin təkrarı poeziya texnikasına mükəmməl yiyələnmə məziyyəti kimi təqdir olunur. Eyni məxrəcli saıtlərin bir-birini izləmə qanunauyğunluğu ulu sənətkarın mətn tərtib etmə prinsiplərinin estetikası üzərində qərarlaşır. Bədii mündəricənin, tamamlanmış poetik məzmunun tərəvəti ümumxalq dilinin tükənməz səs xəzinəsindən, onun fonoloji üslubi imkanlarından ifadə məharəti ilə təzahür edir. Assonansın yaratdığı emosiya, fonoloji təkrarlardan doğan həyəcanlar Aşıq Ələsgərin zəngin poetik təcrübəsi,

gərgin yaradıcılıq axtarışları və bədii-üslubi kəşfləri ilə yadda qalandır. Məzmunlu kamil ifadə forması olaraq assonans Aşıq Ələsgərin şeir nitqinin özəlliklərini sirayət edir və mətnə professional poeziya səviyyəsi qazandırır. Assonansın sənətkarlıq meyarlarına uyğunluğu poetik hiss və fikrin təbiiliyində müstəsna xidmət göstərir.

Aşağıdakı şeir parçalarının təşəkkülündə “a” saitinin nizamlı ardıcılığı “q” samitinin alliterasiyası ilə birlikdə mətnin texniki təşkilində əsas rol oynamışdır.

*Ə, A~Əsər yellər qəhr eyləyər yaz qara
A~Daşar çaylar gələr daşlar çata-çat
Aşıq çəşsa, dildə, “qara”, “qar” qalar (8, 180)
Dağlar sinəsində qara qar qalar
Gəştə çıxsə ərsə qara qarğalar
Çalar qanadların ay eylər qıy-qıy (8, 179)*

Eyni səs notları ilə Aşıq Ələsgər şeirin ahəngində həyat və gözəllik duyğularını, estetik zövqü vüsətli edir. Sətirlərin melodik quruluşu lirik ovqata dramatism verir. Eyni səs kompleksinin sistemli təkrarından bütövlükdə mətn nizamlanır, melodiya notları kimi bir-biri ilə ahəngdar şəkildə bağlanaraq vahid tələffüz axarına tabe olur. Beləliklə, dilimizin incəlikləri, şeiriyyətli akustikası vəzn və melodiya yaradıcılığına cəlb olunub estetik zövq mənbəyinə çevrilir.

Aşıq Ələsgərin sənət dilində intensiv xarakter daşıyan effektiv təkrarlar hissi-idraki təsir mənbəyidir. Forma tərəvəti, şeiriyyətin mayası təkrarlanan dil faktlarının ritm yaratma xislətindədir. Poetik nəfəs səs təkrarlarının üzərində köklənir və üslubi fiqurların başlanğıcında dayanır.

Buna görə də fonetik paralelizmlər Aşıq Ələsgərin poetik düşüncəsinə olduqca doğmadır, onun üslub zərifiyyətidir. Ulu sənətkarın lirik düşüncələrinin ən cazibəli maddi formalarından biri kimi müxtəlif təkrar sistemi bədii mətni şeiriyətlə gözəl ritm və intonasiyası ilə, xüsusi ahəndarlıqla yükləyir. Onun bədii təsvir dinamikasında assonansın möhürü özünü aşkar şəkildə göstərir. Aşağıdakı şeir bəndində saitlərin davamlı uyarlığı ritmikləşdirici faktor kimi çıxış edir, assonans fiqurlar müəllifin üslub mədəniyyətinin göstəricisinə çevrilir.

*Ə, İ – Könül qəmgin, ürək dərddli, vərəmli,
Səni gördüm səxavətli, kərəmli
Bir mirzə lazımdır əli qələmli
Mən deyən vəsfini yaza, Müşkünaz. (8, 115)*

Bir çox cəhətdən poetexnik tələblərlə şərtlənən səs təkrarları Aşıq Ələsgərin dilində poetik məzmunla milli ruh verən üslubi fiqur kimi olduqca diqqətçəkəndir. Təkrarlanan dil faktlarının poetikləşərək sistem təşkil etməsi bir də onunla əlamətdardır ki, onlar misra sxeminin sıxlığında fikir və emosiya tutumunu gücləndirə bilir. Belə məqamlarda bədii təsvir və ifadə intensivliyini təkrarlar ələ ala bilir. Şeir üslubunun materialına çevrilən fonoloji ifadə üsulları Aşıq Ələsgərin dilində forma aludəçiliyindən irəli gəlmişdir. Buna ciddi sənətkarlıq meyarları ilə yanaşan Aşıq Ələsgər bədii mətləbin hissi-idrakı təsirini, üslubi potensialını artırır. Səslərin alliterativ sıralanması Aşıq Ələsgər üçün poetik fikrin sürətli anlaşılmasına yönəldilən üslubi təsir vasitəsi kimi dəyərlidir. Onun əsərləri mövzu-mündəricə baxımından müxtəlif olduğu kimi, assonansın işlənmə potensialı və

üsulları da rəngarəngdir. Bütün hallarda səs assonansı ilə köklənmiş şeirlər incə lirizmi və oynaqlığı ilə seçilir.

Tifil fəğan eylər şirin yolunda

Rübah dura bilməz şirin yolunda

Ölsəm Fərhad kimi Şirin yolunda

Adam sayar adam sayılan məni (8, 174)

Göydə huri, pəri, mələk

Behiştə qılman yeridi (8, 240)

Misralarda sait səs quruluşunun incəlikləri və çevikliyi məzmun zənginliyinə qovuşmaqla poetik obrazlara keçir. Canlı danışq dilinin bütün gözəllikləri şeirə nüfuz edir, ünsiyyət nitqinin təbiiliyi misralara hopur. Aşıq Ələsgərin yaradıcılıq intuisiyası forma və məzmun uyurluğunun mükəmməlliyində təzahür olunur. Bitkin poetik fikir məzmunlu forma ilə ifadə olunur. Təsvir obyektini ulu sənətkar səslərin yaratdığı obrazlarda aşkarlayır. Səslərin akustik incəliklərindən doğan ritm əlamətləri sistem halına düşərək poetikləşir.

Aşıq Ələsgərin fərdi deyim tərzində fonemlər sisteminin şeiriyyətinə fəal münasibət açıq-aşkar görünür. Dilin musiqisini şeirə gətirmək istedadı bütün füsunkarlığı ilə onun bənzərsiz yaradıcılığında boy göstərir. Alliterasiya və assonans Aşıq Ələsgər sənətinin özülündədir, dilinin şeiriyyətidir. Onun misralarında yer tutan alliterativ təkrar müəyyən melodiya əlamətinin daşıyıcısıdır. Səslərlə digər bədii ifadə vasitələri arasında güclü daxili ahəng mövcuddur. Aşıq Ələsgərin poetik dil qanunlarında fərdi üslubi axtarışların özünəməxsusluğu əsas yer tutur.

*Səhər-səhər sıǵal verir
Ayna qabaǵa Gülxanım
Tay olmaz daǵlarda lala
Gülgəz yanaǵa Gülxanım (8, 256)*

*Ələsgərəm, yandım aman, əl aman
Belə mürvət olmaz, ay qaşı kaman
Hər kəs dosdan-dosta qandırsa yaman
Tufanasın Kərəm Kanı daǵıtsın (8, 58)*

Təbii səs obrazları səs təkrarlarına həssas münasibətdən, fonetik tərkib etibarilə yaxın sözlərin bədii-üslubi imkanlarına bələdlikdən və ondan səmərəli bəhrələnməkdən irəli gəlir. Söz düzümünün estetik əsasında səs ahənginin təbii axarı dayanır. Bu, Aşıq Ələsgərin kamil poetikasından, ilhamının, ruhunun çöşqunluğundan doğur. Ulu sənətkar fonoloji vahidlərin üslubi imkanları dairəsində öz mükəmməl fərdi poetik üslubunu formalaşdırır. Onun deyimində poetik hiss və ehtirasların real ifadəsi sözcülüyə imkan vermir. Canlı söz, təbii ritm-intonasiya çalarları Aşıq Ələsgərin söz demə ucalığını, onun ülubi simasını və sənət mövqeyini ortaya qoyur. Assonans və alliterasiya tapıntıları bədii niyyətin məğzinə varmaq imkanlarını genişləndirir. Səslərin poeziyası, şeiriyəti və musiqisi qulaqlarımızda səslənir. Səs təkrarlarından şairənə istifadə süni dil quruluşuna son qoyur, şeirdə dil mülayimləşir, bu mülayimlikdə həssas və səmimi bir qəlbin kövrək əks-sədası duyulur. Daxili mütəhərriklik və ahəng Aşıq Ələsgər sözünün seyrini açmaq üçün mühüm bir vasitəyə çevrilir. Dilin zəngin vokal

imkanlarından çevik və operativ üsullarla faydalanma mətnin bədii məziyyətlərini, estetik keyfiyyətini qabarıqlaşdırır.

Alliterasiya və assonans Aşıq Ələsgər dilində bədii mətləbi qavrama yolunu aydınlaşdırır. Eyni məxrəc üzərində səs düzümü xüsusi avazlanma tempi yaradırsa, həm də bu harmoniya möhtəşəm səs obrazı əmələ gətirir. Bədii qayə təkrarlanan fonemlərin melodiyası vasitəsi ilə qavranılır. Aşıq Ələsgərin nitqində bütün səs ünsürləri üslubi-semantik mənə aydınlığı nəzərə çarpdırmaqla mətnin daxili məntiqinə söykənir, emosiyanın müstəqil daşıyıcılarından biri kimi rəngarəng assosiasiyalar yaradır, mətnin semantikasına xüsusi poetik sanbal əlavə edir.

*Xəstə könül istər narı görəndə
Ya dost-dostu, ya yar yarı görəndə
Bülbül gül üstündə xarı görəndə
Qan ağlar rüxsarı yaşa dayanmaz (8, 62)*

*Gözəllər sultanı, ay Səlbi xanım,
Sullanışın bir mahala əvəzdi
Gözlərinə qiymət qoya bilmərəm
Qaşın min tükənlik mala əvəzdi.*

*Ələsgərin, ağlın aldı sərindən
Saf gövhərsən sərraf seçib dərinədən
Sən bir gülsən güllüstanın tərindən
Demək olmaz sana lala əvəzdi (8, 78)*

Aşıq Ələsgər fonoloji təkrarlar sisteminin bütün sahələrindən intensiv şəkildə faydalanaraq səs uyarlığından törəyən bədii təsirin potensialını səfərbər etmiş, onu öz fikir

və duyğularının tərcümanına çevirmişdir. Samit və saitlərin hərəkətə gətirdiyi avazlanma, səs tonlarının sistemli quruluşu uğurlu tapıntı təəssüratını qətiləşdirir. Səslərin nizamından peşəkarçasına istifadə mətnin daxili bütövlüyünü, lirik incəlikləri təmin edir. Aşıq Ələsgərin şairlik mədəniyyəti, yüksək estetik zövqü musiqili səslərin müəyyən ardıcılığına stimül verir. Səslərin simmetrik ardıcılığı incə şeiriyətlə nəticələnir. Bir-birinə yeni vüsət verən səslərin ardıcıl proyeksiyaları canlı danışq dilinin musiqisini, melodikliyinə ortaya çıxarır.

Aşıq Ələsgər üçün səs-söz sırasında bədii məqsədyönlülük əsasdır. Müəllifin poetik niyyətinə tabe tutulub bədii məntiqin daşıyıcısına çevrilməsi müəyyən ahəng məcrasında avazlanma tezliyi kəsb edir. İntensiv təkrarlar digər fonemlərin fonunda özünü daha qabarıq hiss etdirir. Şeirin səs palitrasının zənginliyi yaxın artikulyasiyalı səslər kompleksində özünü göstərir. Mətn şəraiti təkrarlanan fonemləri poetik səs dərəcəsinə çatdırır. Təkrarların ritm və ahəng çalarları mətnin ifadəli səs qəliblərini rəvan formalara salır.

*Səyyad dəryalarda alar səng ələ
Həsərət çəkər çiskin gələ, çən gələ,
Əzrayıl sinəni çəkər çəngələ
Qəssal qəss eyləyər ay ağa, ağa (8, 178)
Sinəm sədparə xoş gəldin
Seçib, sevib könül verdin (8, 157)*

Aşıq Ələsgərin dili üçün xarakterik cəhətlərdən biri də ondan ibarətdir ki, burada alliterasiya və assonans eyni ahəngin tərkibinə keçir. Bu olduqca effektiv fonopoetik

üsuldür ki, onun vasitəsilə müəllif bədii mətni nümunəvi estetik formada gözəl poetik mündəricə ilə yükləyir. Belə bir spesifik cəhət poetik forma ünsürü kimi melodiya aşılır, ahəngin tərəvətli rənglərini üzə çıxarır. Sait və samit səslərin təkrarı ilə tərəvətlənən poetik pafos mətnin leksikonu, sintaktik qəlibləri və s. ilə birlikdə mükəmməl üslubi şəbəkə yaradır. Səslərlə çevik manevr məharəti nitq mühitini emosional-ekspressiv məcraya salır, nəticədə səs naxışlarını şeirin məna cövhərinə qovuşdurur. Məndə ümumi bir melodiyanın notları kimi görünən səs təkrarları vahid axarda xüsusi üslubi çəşqunluq əmələ gətirir. Dilimizin nəzarəti ilə yoğrulan misraların struktur kamilliyi bədii pafosa aydınlıq gətirib bütün keyfiyyətləri ilə janrın potensialına uyğunlaşır.

*Ş~Axşam-sabah, çeşmə, sənin başına
B~Bilirsənmi necə canlar dolanır
Büllur buxaq, alma yanaq, ay qabaq
Şahmar zülfü pərişanlar dolanır (8, 65)*

*A~Var olsun Qarabağ acəb səfadi
Başə Xacın çıxar, ayağa Qarqar (8, 156)
Ahəngər deyiləm, naşı, bəzircan
Gözüm dürdanə elə, a yəməndədi
Sinəmdədi eşqin şirin çeşməsi
Ləzzəti meyl edib ay əməndədi (8, 159)*

Səslərin məxrəc uyğunluğunun nizamlı düzümü şeir dilinin evfonik ifadəliliyini təmin edir. Sənət dilini zəngin notlar üzərində qurmağa yönəldilir. Eyni səslərin musiqili ardıcılığı ilə Aşiq Ələsgər ritm ünsürlərinin vahid məcrada

təşkilinə nail olur. Alliterasiya və assonans, söz təkrarı fikrin ifadə formasına keçməklə yaradıcılıq siqləti yaranır. Eyni səs qruplarının bir-biri ilə sıx əlaqəsi Aşıq Ələsgər dilinin ritmik-obrazlı mənzərəsini nümayiş etdirir. Poetik mətnin forma elementi olaraq intonasiyaya yeni-yeni üslubi çalarlar əlavə edir. Bu, poetik fəhm, səs duyumu, səs seçimi və düzümü prosesində tənzimlənir. Beləliklə, poetik niqtin səslənmə tempi emosiyanın akustik ekvivalentinə çevrilir. Göründüyü kimi, şeirin səs tərtibində Aşıq Ələsgərə məxsus peşəkarlıq, poetik vərdişin zənginliyi aparıcı rol oynayır.

*İ-İsmin üç hərifdi, ay çeşmi-xumar,
Biri "mim" di, biri "nun" du, biri "sin"
Həsratindən yüz min gizlin dərdim var
Kimsəm yoxdu, açam deyən birisin (8, 162)
Ş, S, A-Şahdar şahı sayə salşın üstünə
Ələsgər tək baxtı qara dolansın (8, 66)*

Mükəmməl bədii ünsiyyət forması olaraq Aşıq Ələsgər şeirində assonans və alliterasiyaların estetik incəliklər yaratma imkanlarını bütün təfərrüatları ilə müşahidə etmək olar. Aşıq Ələsgər üslubundakı səs rəssamlığının əsas mənbələri də məhz eyni məxrəcli fonemlərin təkrarlarında aşkarlanır, çox vacib poetik-üslubi əməliyyat səviyyəsinə qalxır. Aşıq Ələsgərin fərdi üslub komponentlərindən biri kimi səslərin ahəngdar konstruksiyalarda qəlibləşməsi, səslərin simmetrik düzülüşü prinsip etibarilə mətnin poetik təşkiledicilik funksiyasını öz üzərinə götürür. Ciddi linqvopoetik fakt olaraq assonans və alliterasiya mənə təcəssümçüsü kimi çıxış edir. Ahəngdarlıq yaratma üslubuna ən bariz nümunəsi olaraq səs-söz təkrarı şeir dilinə təzə

ruh, yeni bədii-estetik çalarlar gətirir, mətnə professional poeziya səviyyəsi qazandırır.

Dildəki səslər sisteminin ritmemelodika imkanları güclü ekspressiya mənbəyi olub Aşıq Ələsgər şeirlərində poetik-üslubi əməliyyat səviyyəsi kəsb edir. Əslində xalq şeirinə məxsus bu üsul Aşıq Ələsgər üslubu üçün də doğmadır. Aşıq Ələsgər səsləri məqsədyönlü düzülüş ilə şeir dilinin estetik ölçülərinə sığışdırır və bunun özülündə səs obrazları formalaşır. İntonasiya dalğaları konkret fonoloji təkrarların tələbi ilə fikrin elastik ifadəçisi olur.

*A, I, B~Bal ki bahalandı qırıldı arı
Yağ satanlar mala saldı azarı
Min manata qalxdı dareqan, darı
Nə gün çıxsın, nə sitarə dolansın (8,66)*

*Şux gözəldə bir sənə var, bir incə
Gördüm dərdim oldu dağlar birincə
Roğənəm, həddində yetir birincə
Yandırıb keçirmə dağdan məni (8, 164)*

Mətni poetik cizgilərlə zənginləşdirmək üçün eyni atrikulyasiyalı sait və samit səslərin müəyyən simmetriyası fəal mövqeyə yiyələnməklə lirik ovqat yaradaraq qabarıq şəkillərdə özünü biruzə verir, bütövlükdə mətn strukturu səslərin estetikasını açmağa yönəldilir. Eynicinsli səslərin simmetrik təkrarı milli şeir ənənələrinə söykəndiyindən xüsusi bədii effekt yaradıcılığı ilə müşaiyət olunur. Poetik mükəmməllik obrazın mahiyyətinə xas cizgilərin qabardılmasına stimül verir, səs nizamı musiqi tonunun tənzimlənməsinə yol açır. Lad-intonasiya çeşidlərinə

həssaslıq Aşıq Ələsgərin misralarının melodik quruluşuna zəmin hazırlayır. Alliterasiya və assonansın doğurduğu musiqi motivləri poetik səliqə cəhətdən fərqlənir. Xalq danışığı dilinə məxsus intonasiya çalarları səs təkrarları vasitəsi ilə Aşıq Ələsgər şeirinə nüfuz edir. Söz axtarışında dahi ustad onun səslənmə keyfiyyətini, üslubi boyalarını – bir sözlə, poetiklik imkanlarını diqqət mərkəzində saxlayır.

*İ, Ə~Eşq əhliyəm dərd çəkməkdən üzöldüm
Nəsildən nəcibsən əslini billəm
A~Bir saat camalın görməsən ölləm
Görsəm də yanaram nara Bəyistan (8, 51)*

*A~Salıbsan zindana bir gözəl canı,
B,A,X~ İqbalına bax-bax, baxtına bax-bax
S~Ələsgərin gözün yetir nisaba,
Ə~Sərf edənlər səbt eləsin kitaba (8, 122)*

Aşıq Ələsgərin şeir dilində sait səs məxrəcələrinin yaxınlığı ritm və ahəng mənbəyi kimi dəyərlidir, bədii hərarət yaratma vasitəsidir. Eyni səsin ardıcıl işlədilməsi şeir dilinin, onun musiqili fonetik sisteminin formalaşmasını stimullaşdırır. Səsin artikulyasiya uyğunluğu və nizamlı düzülüşündən ahəngin formalaşma prosesi yaranır. Bütün hallarda diləyatımlı səslənmə prinsipi əsas götürülür. Bu prinsip Aşıq Ələsgərin nitq vərdişinin başlıca şərtidir və onda ulu ozanın poetik dil mədəniyyətinin əsas üslubi güşələri nümayiş etdirilir.

Təkrarlanmaqla fonoloji vahid poetik ifadə tərzinə xidmət göstərir, poetik komponentlər sistemində öz varlığını hiss etdirir. Səs duyma səriştəsi şeirə sənətkarlıq səviyyəsi

gətirir. Bununla Aşıq Ələsgərin poetik istedadı öz bəhrəsini dil faktlarının bədiiləşdirmə qüdrəti ilə bürüzə verir, səs bədi-üslubi xislətini təkrar-təkrar icad edir. Səs incəlikləri Aşıq Ələsgərin bədi təfəkkür və estetik mədəniyyətindən qaynaqlanır. Onun dilində sistem halında işlədilən alliterasiya və assonans bənd quruluşunun funksionallığına təkan verir, bədi ovqat səs təkrarları üzərində qərar tutur:

*Bu dünyada üç şey başa baladı
Yaman oğul, yaman arvad, yaman at
İstəyirsən qurtarasan əlindən
Birin başla, birin boşa, birin sat (8, 54)*

*Ə, S~Ay nazənin dərdin mənim dərdimi
Az qalib incəldə ay üzə - üzə
Alıbsan əlimdən din-imanımı
Müştaq eyləyibsən ay üzə-üzə. (8, 101)*

Aşıq Ələsgərin öz sadəliyi və ifadə dəqiqliyi ilə seçilən poetik qayəsi akustik naxışların panoramı fonunda təzahür edir. Fonetik paralelizmlər bədi idrak prosesinə intensivlik gətirir. Ritm-intonasiya və ahəngdarlıq fonetik müvaziliklərin fəal iştirakından törəyir. Tərənnüm obyektinin fonetik təsvirini maraqlı assosiasiyalar hasilə gətirir. Alliterasion ritm, təkrarlanan samit səslərin şəirləşməsi mətni emosional tələffüz axarına salır. Alliterativ səs ahəngdarlığı yeni-yeni səs çalarlarını yaratmaqla bərabər həmçinin məzmun siqlətinə, poetik nəfəsin tərəvətinə, mətnin ahənginə yeni notlar əlavə edir. Aşıq Ələsgərin dilində alliterativ səs naxışları polifonik səciyyəlidir və onlar ulu sənətkarın bənzərsiz əsərlərinin

poeziya sərવətində çevrilməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Aşiq Ələsgərin misralarındakı sözlərin fonetik oxşarlığı zahiri səciyyə daşımır. Sözlər arasında məna əlaqələri axtarıb tapmaq, onu müəyyən motivlər üzərində kökləmək məharəti təkrarlanan səsləri sənət faktoru kimi götürüb qiymətləndirməyə əsas verir. Alliterasiyanı digər ritmik-melodik ifadə vasitələri ilə uyğunlaşdırıb eyni ahəngin məcrasına salmaq Aşiq Ələsgər üslubunun məziyyətindədir, poetik formanın emosional-ekspressiv cizgilərlə təzahür vasitəleridir.

*A, I~Hər kim ayırarsa yarı yarından
T~Elə tacü taxtı talan, Ya Əli! (8, 142)
Ə~Adım Ələsgərdir, əslim Göyçəli
Ələst məclisində demişəm “bəli”
Həm aşiqəm, həm dərvişəm, həm dəli
Canım gözəllərin yol qurbanıdır (8, 137)*

Akkustik effekt, səs mənzərəsi şeirin forma və məzmununun üzvi hissəsinə dönür, bədii mətləb səslərin ritmik hərəkətindən doğur. Fonoloji ahəngdarlıq təcrübəsinin yetkinliyi zəngin emosional çalarlara güc verir və bütün bunlar bədii ab-hava ətrafında cəmləşdirilir. Bədii ifadə vasitələri arasındakı mürəkkəb münasibətlər daxilində səs-söz təkrarları öz imkanları ilə çıxış edir. Şeirin bədii-estetik cizgilərində təkrarlananlar tərəvətli üslubi istiqamət halına düşür, sətirlərdə ana dilimizin poetik sədaları eşidilir.

Aşiq Ələsgərin üslubi gözəllik üzərində formalaşmış dili özündə poetik duyğuların təkrarsız məziyyətlərini əxs edir, lirik təəssüratın lakonik ifadəçisi olur. Şeirin ruhuna,

məzmununa müvafiq olduğundan fonetik fiqurlar səs və mənanın, söz və poetik ovqatın arasındakı ülfətin üzərində qərar tutur. Səslə mənanın bədii birliyi və daxili təması Aşıq Ələsgərin fərdi poetik simasını aşkara çıxarır. Fonoloji ünsürlərin yaratdığı pafos poetik ünsiyyətin təməlinə dayanır, poetik hisslər səs-söz cildində olduqca qüdrətli səciyyə daşıyır. Mətnin bədii strukturu obrazlı məzmunun keyfiyyət halına keçməsinə zəmin hazırlayır. Aşıq Ələsgər şeirinin akustik cazibəsi sənət amili kimi meydana çıxır. Beləliklə, dilin bütün leksik ehtiyatlarından, səs sistemindən, avazlanma diapozonundan istifadə bacarığı dahi söz korifeyinin ləyaqət atributlarından birinə çevrilir.

Bədii mühakimə obyektini, lirik duyğuları sənət meyarları çərçivəsində daha mütəhərrik və dinamik şəkildə canlandırmaq naminə, mətni fonetik-üslubi cəhətdən mükəmməl formalarda təqdim etmək üçün Aşıq Ələsgər səs tərkibinin eyniliyi və yaxınlığı ilə seçilən söz və ifadələrin şeir mətninə nüfuzuna üstünlük verir ki, bu da şeirin əsas estetik qayəsi barədə güclü əks-səda doğurur. Buna görə də Aşıq Ələsgər şeirinin heç bir ünsürünə toxunmaq olmur, ona düzəliş qeyri-mümkündür. Çünki orada səslərin bölünməz harmoniyası var. Bir fakta diqqət yetirək. Məşhur “Olmaz, olmaz” rədifli qoşmada ikinci bənd Aşıq Ələsgərin bütün kitablarında belə verilmişdir:

*Sözün yeri gəldi qoy deyim barı
Eşidənlər məni görməsin karı,
Aşığın nisyəsi, kürdün ilqarı,
Desələr inanma, düz olmaz-olmaz.*

1999-cu ildə Aşığı Ələsgərin nəvəsi İslam Ələsgərovun tərtibi ilə nəşr olunan kitabda nədənsə “kürdün” sözü “namərd”lə əvəzlənmişdir. (Bax: səh.128) və bu redaktə təbiidir ki, özünü doğrultmur və yamaq təəssüratı bağışlayır. Çünki Aşığı Ələsgərdə formal səciyyə daşıyan heç bir detala, zahiri bəzək naminə işlədilmiş ünsürə, poetik qayə ilə bağlanmayan və şeirin qızıl qaydalarını pozan, səs ahəngi ilə uyuşmayan üsullara rast gəlmək mümkün deyil. Belə ki, bu “düzəliş” assosiativ fiqur kamilliyindən və elə ona görə də tələffüz təbiiliyindən tamamilə uzaqdır. İlk baxışdan sezilir ki, “Aşığın nisyəsi, kürdün ilqarı” misrasının mükəmməl assosiativ simmetriyası vardır. (a-ı-ı-ə-i-ü-ü-i-a-ı). Misra “a-ı” saitli hecalarla başladığı kimi, eyni saitli hecalarla da sona yetir. Ortadakı saitlərin hamısı incə və qapalıdır. Bu isə misranın estetik ləyaqətinin əsas göstəricisidir. “Namərd”in bu cərgəyə müdaxiləsi mövcud ahəng və rəvanlığı pozur, şeirin incə sait axınına qalın “a” səsinin düşməsi şeirin qızıl qanununu ziddir və müəllifin kamilliyinə şübhə yaradır. Məhz buna görə bu “düzəliş” qondarma görünür. Deməli, misranın fonopoetik ahəngi “kürd” sözü ilə daha uyğun gəlir. Aşığı Ələsgəri redaktə bütün hallarda qüsurludur. Ələsgərə ehtiram əsərlərinin ilkinliyinə, orjinalına sadəqətdədir.

SƏS-MƏNA BÜTÖVLÜYÜ VƏ KSPRESSİVLƏŞDİRMƏ ƏMƏLİYYATI

Sistemli daxili ritm, melodiya ünsürlərinin ardıcılığı Aşiq Ələsgər dilinin şeiriyyətinin əsas əlamətlərindəndir. Eyni səslərin, yaxın məxrəcli fonemlərin təkrarı, alliterasiya və assonansın ardıcılığı misra ahəngdarlığının, səslərin simmetrik təkrarlanma sistemi, müntəzəm şəkildə bu və ya digər fonoloji vahidin bir-birini izləməsi Aşiq Ələsgər şeirində üslubi manevr kimi xüsusi fəallıq kəsb edir. Fonoloji paralellər poetik fikri münasib emosional axarlara salır. Səs ahəngi, ritmemelodika lirik qəhrəmanın düşüncələr aləminə yeni tərəvətli cizgilər əlavə edir, müvazi səs ritminin yaratdığı emosional prosesi yeni məcraya istiqamətləndirir. Nitq ahəngi ardıcıl vəziyyətdə təkrarlanan eynicinsli səslərin, omonimlərin, söz təkrarlarının melodiyası üzərində köklənir. Aşiq Ələsgər şeirinin poetik texnikasında daxili qafiyələrin mükəmməl üslubi fiqurlar səviyyəsi, eyni misrada yaxın fonetik tərkibli sözlər üzərində qərarlaşan ritm-intonasiya çalarları bədii dil strukturunu mükəmməlləşdirir. Səs müvaziliyinin maksimum oxşarlığı klassik şeir dilinin universal xüsusiyyəti kimi məna bölgüləri intonasiya bölgülərini də tənzimləyir, misranın sintaqmlarını müəyyən ahəng daxilində sıralayır:

Olsa nüsrət, versə fürsət (8, 197); Alimin elmiylə helmi yaradı (8, 44); Səxavətin yoxdu, sözlərin oxdu (8, 134); Hay verrəm, qıy vurram, eyləmir şikar (8, 67); Yunisə munis olub Nuha oldum gəştiban (8, 190); Düşmanla söyüşüb, döyüşmək olur (8, 121) və s.

Aşıq Ələsgər ana dilimizin gözəlliklərini əks etdirən səs-səda ahəngi ilə oxucunu ovsunlaya, onun qəlbinə ram edə bilir. Üslubi şəbəkədə səslərin həmrəyliyi, səs həmcinsliyinin sənət materialına çevrilməsi və bunların təsvir predmetinin mahiyyətinə uyğunluğu dahi söz sənətkarının üslubu, onun estetik dəyərləri haqqında dolğun fikir yaradır. Onun bədii dil təcrübəsində ən çox sevilən tələffüz cizgiləri səs-söz duyumunun kamilliyindən irəli gəlir. Hər bir fonoloji vahidin işlədilməsi vəzn, ona müvafiq ritm-intonasiya formaya düşməsi ilə fərqlənir və şeir poetikası üzrə tənzimlənir. Səs ahəngdarlığı üslubi siqlətə yiyələnib şeirin poetik formasına estetik effekt gətirir. Misralarda səslərin akustik həmrəyliyi xüsusi tələffüz çəvikliyinə rəvac verir, onu bədiiləşməyə məruz qoyur. Lirik təhkiyəyə effektiv emosional müdaxilə üslubi zərurət kimi meydana çıxır.

Aşıq Ələsgər şeirlərinin fonetikasi, onun estetik imkanları əsərdə rəvanlıq, deyim gözəllikləri yaratma vasitəsidir. Burada mənə ilə avazlanmanın müvazinəti, harmoniyası daha güclü hiss olunur. Müəyyən ahəng qəliblərində səslənmə yaxınlığı Aşıq Ələsgər şeirinin ümumi semantikasından təcrid olunmazdır. Onun dilindəki sintaktik təkrarlar, dilogiya-tərkib daxilində sözün eyni zamanda iki müxtəlif mənada işlədilməsi, poliptot-sözün müxtəlif şəkildə mənə daxil edilməsi, yarımçıq təkrarlar bu poetik tələblərin nəticəsi olaraq xoş təəssüratlıdır: Etiqadla, sidq dillə, Çağır şahlar şahını. Nahaq işdi dilək dilər, İnsan insandan, gəda (8, 196); Qırıq-quruq, fətir-fütür salırlar, Ac doyuran nan bu

yerdə tapılmaz (8, 279); Sağ-solunda qardaşların sağ olsun (8, 140) və s.

Aşıq Ələsgər lirikası qədim və zəngin ənənələri üzərində müraciət etdiyi mövzuların, bədii təsvir və təhlil predmetinin fəlsəfi mahiyyətindən tutmuş, kəskin sosial incəliklərə müdaxiləyə qədər ən müxtəlif mətləbləri münasib deyim qəliblərində, üslubi incəliklər sistemində əks etdirmişdir. Onun ifadə notlarında canlandırdığı bütün detalların, poetik faktların tərəvətli əksini, təcəssüm kamiliyinin yeni çalarlarını görürük. Adi həyat faktları, lirik detal və epizodlar onun poetika üslubunun həsaslığını nümayiş etdirir, hər bir dil ünsürü obraz kamilliyinin mücəssiməsinə çevrilir. Orijinallıq və təzəlik prinsipi Aşıq Ələsgərin şeir dilinin təməlinə dayanan ən bariz estetik dəyərdir. Aşıq Ələsgərin bədii dilində görünməmiş səmimiyyətlə bərabər ona qədər heç kimin baş vurmadiğı fəlsəfi dərinlik vardır. İndiyə qədər kəşf olunmamış bədii obrazların, fikir və duyğuların onu canlandıran dil materiallarının seçimi və mətn mühitində əlaqələndirilməsindəki üslubi orijinallıq, həyat və hadisələri yeni və özünəməxsus şəkildə qavramaq iqtidarı ilə, poetik təfəkkür təzəliyi ilə deyim üsullarının tərəvəti Aşıq Ələsgər üslubunun təməl daşdır. İfadə dəqiqliyi, deyim tərzinin sadəliyi və aydınlığı ilə müşayiət olunan hiss və düşüncə sıqlətinin birliyi zəminində bərqərar olan bu üslub bədii keyfiyyət, estetik kamillik həddindədir.

Aşıq Ələsgər sanki xalqın qəlbini şeiriyyətini sözlərə, sözlərə, sətirlərə köçürmək üçün təkrarlara intensiv şəkildə müraciət edir. Təkrarlar misilsiz harmoniya əlaməti

olaraq mətnin üslubi-semantik yetkinliyini yaradır, misraların bədii-poetik strukturuna, ritmik bölgülərinə ciddi təsir göstərir. Səs-söz nizamı ilə Aşıq Ələsgər fəlsəfi-emosional qayənin dərinləşməsinə, lirik-psixoloji məziyyətlərin zənginləşməsinə nail olur, bədii mətləbin şairanə təcəssümünə xidmət edir. Bədii sözlərin siqləti səslərin yalnız akustik keyfiyyət uyğunluğu ilə sehrində, səmimiliyində, hədəfə sər-rast vurma qabiliyyətindədir. Təkrarlanan səs və söz bədii niyyətin əks-sədası kimi səslənir. Bu qafiyə mövqeyində sıralanan dil vahidlərində aşkara çıxarılır, səslərin poetik tənasübü fikir mükəmməlliyi ilə müşaiyət olunur, intonasiya-ya xüsusi ağırlıq və siqlət verir və bədii keyfiyyət halına keçir. Səslənmə etibarilə yaxın olan dil vahidləri mətn mühitində doğmalaşır, sözlərin cövhərinə canlı ünsiyyətin tərəvəti gəlir.

*Can deməklə candan can əysik olmaz
Məhəbbət artırar, mehriban eylər
 “Cor” deməyin nəfi nədi dünyada
 Abad könlü yıxar, pərişan eylər (8, 77)*

*Ələsgər görcəy candan usanıb
Camalından şəmsü qəmər utanıb
Nə behiştə belə qılman yaranıb
 Nə dünyaya belə insan gəlirdi (8, 83)
Kirpik çaxdı, oğrun baxdı
Od saldı cana, yeridi (8, 266)*

Şeir ahəngi, ritmi, melodiyası – bir sözlə onun estetik cazibəsi nümayiş etdirilir, Aşıq Ələsgər dərin mənanı gözəl səsləndirmə üsullarında təcəllə etdirir. Səs ahəngi,

səslərin ritmik axını oxucunu ona görə mütəəssir edir ki, onlar intonasiya ölçülərinə uyğun və düzgün nizamlanmış vəziyyətdədir. Simmetrik şəkildə sahmanlanan səslər, qafiyələnen leksik vahidlər bədii effekt və lirik ovqat doğurur, poetik səs harmoniyası lirik mühakiməyə aktuallıq qazandırır. Bədii söz tərkibinin estetik yetkinliyi üçün eyni səs kompleksi intensiv üslubi fəaliyyət nümayiş etdirir. Sətirlərin fonetik quruluşu, səslərin poetik əlaqələnmə cəhətləri Aşığı Ələsgər yaradıcılığında fonetik poetikanın qızıl qanunlarına tabedir. Aşığı Ələsgər şeirinin heyvətli ahəngi, emosional mənə yükünün siqləti də bundan nəşət edir. Həmahəng sözlərin poetik faktlara çevrilməsi Aşığı Ələsgərin yaradıcılıq fantaziyasının qüdrətli poetik fikrinin gözlənilməz assosiativ əlaqələrinin vüsəti sözlərin gözlənilməz obrazlılığını üzə çıxarmaqla gerçəkləşir. Səs-söz ahəngdarlığı Aşığı Ələsgərin lirikasının ümumi poetik kompozisiyasında misraların ifadəli və orijinal səs ahəngini tənzip edən özlü kimi çıxış edir. Onun orijinal poetik təxəyyülü şeirlərinin akustik keyfiyyətləri ilə şair qəlbinin poetik əks-sədasını bəzəyir. Mündəricə və deyim şəklinin ahəngini nizamlayır. Misralara düzölmüş səs oxşarlıqları poetik təəssüratın qabarıq ifadəsinə yol açır.

Ələsgər söyləyər söz muxtəsərin

Ağlı kamil ola, kamalı dərin

Eşidənlər deyər “əhsən”, “afərin”,

Əgər məclisində yüz qanan ola (8, 105)

Sübhün çağı bir hikmətə tuş oldum

Desəm inanmazlar sirri-sübhəndi.

Yeddi qat qaladı daşsız, kərpicsiz

O qalada bir əjdaha pünhandı (8, 275)

Assonans və alliterasiyadan, səs komplekslərinin təkrarlarından doğan emosiya dalğaları Aşıq Ələsgərin dilində musiqi akkordları kimi səslənir. Səs və sözlərin naxışlı düzümü canlı ünsiyyət dilinin təbiətindən irəli gələn melodiya və intonasiya imkanlarını cazibəli bir ahənglə nümayiş etdirir. Səslərin musiqili axarı tükənməz mənbəyindən – xalq danışığından əxs etdiyi şirinliyi hifs edir. Mükəmməl mətn şəraiti səslərin bədii enerjisini gücləndirərək poetik prosesin tərkib hissəsi olur. Bu, zahirən xoş təəssürat yaratmaqla bərabər, bədii idraki itiləyir, bədii niyyət uğurlu əks-səda tapır. Eyni ahəng üzərində sistemləşdirilmə misraların ritmik parçalara ayrılmasına stimül verir. Bütün hallarda səs sərrastlığı estetik ləyaqətdən, bədii-emosional zənginlikdən təcridə qalmır.

Aşıq Ələsgərdə səs faktları poetik məzmunun mayasından qidalanır, bütün işlənmə məqamlarında bədiilik prinsipinə əsaslanır. Duyğuların təbiiliyi və əsilliyi səs ahənginə hopur. Şeirlərin ritmik strukturu səsləri və sözləri semantik-üslubi cəhətdən fəallaşdırır. Aşıq Ələsgər şeirinin sətirlərində səslərin bədii möcüzəyaratma sirləri aşkarlanır.

İşarət eylədim, dərdimi bildi,

Gördüm həm gözəldi, həm əhli-dildü

Başını buladı, gözündən güldü

Güləndə qadası canıma düşdü (8, 72)

Kibridən qəlbində bərktmə barı

Top dəyər, dağılar bürücü, hasarı,

*Yüz sənin tək ahı gəzən şahmarı
Fələk kəməndin saldı dünyada (8, 70)*

*Hayıf gözəllərin gül əndamları
Mara, mura qismət oldu dünyada (8, 70)*

Aşiq Ələsgərin dilində müəyyən səslərin fəallığı səs komponentlərinin istifadəsinə üstünlük verilməsi poetik cizgiləri zəngiləşdirir, şeirin bədii toxumasında ahəngdar naxışlar yaradaraq bədii kompozisiya birliyi əmələ gətirir. Səs təkrarları şeiri quru təsvirçilikdən hifs edir. Səs kompleksindən doğan ritmə tabe edilir. Onlar bədii şirinlik yaratmaq üçün sözlər arasındakı semantik mənanı gücləndirir. Şeir mətni sözlərin simmetrik düzülüşündən gözəllik kəsb edir, fonoloji ifadə vasitələrinin mürəkkəb sintezi formalaşır. Bununla da fonosemantik vahidlərin səs obrazları önə gətirilir, ritmik səslənmə ilə poetik məna estetik bütövlüyə təməl qoyur.

Təkrarlanan səs birliyi bədii keyfiyyət halında Aşiq Ələsgər poeziyasında daha geniş estetik anlayış sferasında dəyərləndirilir. Onun söz seçimi əməliyyatında səslənmə keyfiyyətlərinə, səs və məna vəhdətinə diqqəti bununla bağlıdır.

Aşiq Ələsgərin dilinin vokal imkanları bədiilik faktına çevrilməklə heyvət doğuracaq səviyyəyə qalxır. Aşiq Ələsgərin dilində səs sisteminin bədii simmetriyası, poetik düzümü və estetik assosiasiyaları sanki müəllifin ilahimənəvi dünyası ilə təmasdan şirə çəkir. Bu ulu aşığın dilə estetik baxışı və sənətkar mövqeyi ilə biləvasitə bağlıdır.

*Sallan qələm qaşdı, yanı yoldaşdı,
Qalmışam ataşda mən başı daşdı
Huş başımdan çaşdı, dilim dolaşdı
Gözlərim sataşdı, buxağa düşdü.*

*Ətlazdan qəbalı belində şalı
Gövhərdən bahalı üzündə xalı
Geydi yaşıl-alı yığdı mahalı
Əyri tellər ayna qabağa düşdü.*

*Yeriyirdi sana, yaşılbaş sona
Yaraşır canana ağ nazik cuna
Tellərində şana, əlində həna
Yəmən, yaqut əhmər dodağa düşdü (8, 159)*

Aşıq Ələsgər şeirinin üslub-poetika kamilliyi fonetik ifadə vasitələri ilə ərsəyə gəlir. Onlar fəal bədii dil faktları kimi bədii mətləbin cövhərini üzə çıxarır. Fonetik təkrarlanma faktları növbələşdikcə ritmik səslənmə zənginliyinə zəmin hazırlayır, nitqin zahiri təşkilində və məzmunca fəallaşmasında özünü doğruldur. Səs naxışlarının zahirində təcəssüm olunan forma gözəlliyinin koloritli boyaları məzmunun idrak prosesini asanlaşdırır.

Aşıq Ələsgər səs kompleksinin təkrarı ilə lirik düşüncələrin, hiss və duyğuların dialektikasına nüfuz edir, ahəngdarlıq fonunda bədii mətləbi emosiya və düşüncələrinin prizmasından keçirir. Aşıq Ələsgər dilində səs mənənin bədii əks-sədası kimi səslənir və o, lirik tonları bədii keyfiyyət meyarlarına, sənətkarlıq ölçülərinə tabe etdirir. Səs fiqurlarının bu cür intensivliyi ifadə elastikliyinə

gətirib çıxarır. Nəticədə Aşıq Ələsgərin obrazlı təfəkkürü səs təkrarlarının sayəsində təsvir obyektinin mahiyyətinə çökür, bədii formanın kamilliyi naminə olduqca güclü üslubi əməliyyat keyfiyyəti kəsb edir.

Ələsgər, mətləbin xudadan istə

Kərəm olmaz müxənnəsdə, nakəsdə

Bəylük, göylük, səylük olan məclisdə

Qaç ki, orda xeyir-bərəkət olmaz (8, 123)

Yətəni özümə mən dost eyelədim

Yolunda canıma çox qəsd eyelədim

Söyüddən bağ saldım, peyvəst eyelədim

Almasın, heyvasın, narın görmədim (8, 130)

Səs və heca qrupları poetik forma yaradıcılığının mərkəzində dayanır. Aşıq Ələsgərdə forma gözəlliyi məzmun kamilliyi ilə qovuşur. Buna görə də onun dilində səs qrupları fikrin emosional və təsirli formasıdır. Akustik cəhətdən eyni olan hecalar, səs kompleksləri mənalı və oynaq ifadə tərzii yüksək şeiriyət yaradır. Təsvir-tərənnüm predmetinin poetik nəfəslə dolğunlaşdırma həmçinin Aşıq Ələsgərin poetik konsepsiyasını əlvan formalarda açır.

Mətni bədii qavrama tezliyinə yönəlmiş səs kompleksinin təkrarı və üslubi fiqur səviyyəsi bədii təfəkkürün vüsətçiliyinə imkanlar açır, fonoloji ifadə üsulu tərənnüm obyektini drammatik-psixoloji səpkidə canlandırmaq funksiyasını yerinə yetirir. Aşıq Ələsgərin bədii dil – üslub təcürübəsində səs kompleksinin təkrarı onun poeziya dilinin funksional mənzərəsinə xüsusi zənginlik aşılayır. Bu da

şeyrdə ritmik qrupların formalaşdırılmasına xidmət edir. Misraların sintaktik nizamı poetik normalara tabe etdirilir.

*“Can” deyəndə “can” deyinən mərdana
Baş qovanın qoy yolunda başa-baş (8, 183)*

*Yaralandım yar əlindən
Gözlədim yarı gəlmədi (8, 183)*

*Kalvayı Söyün baxıb gördü
Soru çıxıb Sorcalının
Aşığa çöngə verib
Könlünü şad elədi. (8, 217)*

Aşıq Ələsgər sənəti səs-söz möcüzəsidir, çoşqun hisslər və dərin hikmətlər möcüzəsidir ki, onlar olmadan onun poeziyası təsəvvürə sığışa bilməz. Səs-söz möcüzəsi ilə hisslər möcüzəsinin mövcudluğu bir-birindən asılıdır: Səslərin poetik imkanları sayəsində poetik duyğular seli qəlbimizi fəth edir, hisslər səslərin simmetrik quruluşu vasitəsilə dil açır. Bu məziyyət Aşıq Ələsgər sənətinin peşəkarlıq dəyərlərinin açarına çevrilir. Aşığın sənətkarlıq qüdrəti onun yaradıcılığında səslərin, sözlərin bədii düşüncələri əks etdirmə manerası ilə aşkarlanır və olduqca dinamik səciyyə daşıyır. Səs səliqəsi ürəyə yatan ahəngin yaradıcılığında fəal mövqe qazanır. Nümunələrdən sezmək çətin deyil ki, Aşıq Ələsgər poeziyasındakı səs uyuşmaları təbii stixiya ilə gedir, cazibəli bir harmoniya formalaşdırır, səs komplekslərinin bir-birini nizamlı izləməsi bu harmoniyaya xüsusi bir şirinlik verir.

Dilimizdəki sait səslərin çoxluğundan sonor və cingiltili samitlərin kəmiyyət üstünlüyündən, onun intonasiya çalarlarından məharətli istifadə Aşıq Ələsgər şeirinin fonetikasında çox mühüm üslubi və estetik keyfiyyət həddindədir. Səs təkrarı, eyni və yaxın fonetik tərkibli sözlərin yanaşı işlədilməsi səslərin poeziyasını törədir, onlar sanki bir-birini poetik enerji ilə təmin edir və estetik bütövlük yaradır. Mətnin ifadə qüdrəti səslərin gizli və potensial cazibəsini aşkarlayır. Aşıq Ələsgərin misralarında səslərin bədii ovqat yaratma xisləti asanlıqla üzə çıxır, lirik təhkiyə və tərənnüm prosesində poetik ovqat özünü olduqca qabarıq şəkildə hiss etdirir. Məhz buna görədir ki, onun poeziyası öz ifadə saflığını, tərəvətli başlanğıcını səslərin yaratdığı ab-havadan götürür. Aşıq Ələsgərin cinaslı şeirlərinin özlündə onlar gizli enerji mənbəyidir, təcnislərin “nüvə”si səs təkrarlarının bətnindədir. Təkrarlanan səslərin estetik mahiyyəti sənət və sənətkarlıq amili ilə bağlanır. Səslər poeziyanın maddi əsası kimi fəaliyyət göstərsə də, nitq və danışmaq aktı kimi işlənsə də, əsas kütləsi ilə poetik siqlətin özlündə dayanır.

*Könlüm yasdan çıxmır, qəlbim qaradan
Bu dərdu möhnətdən, bu məcaradan
Dövlət getdi, hörmət qalxdı aradan
Qapımızdan dost ayağı kəsildi (8, 112)*

*Gözlərin süzüldü, canım üzüldü
Burdu ürəyimə yara qaşların (8, 106)
Yazıq Ələsgər canın qurban elə sən
Görməyibsən ləzzətini biləsən
Danışasan, oynayasan, güləsən*

Öpüb sarmaşmağın nə damağı var (8, 116)

Annominasiyanın bütün növlərindən məharətlə yararlanan Aşıq Ələsgərin misralarındakı musiqililik, ritm və intonasiya zənginlikləri keyfiyyət həddində gözə çarpır. Eyni köklərin, eyni və yaxın səs tərkibinə malik sözlərin misra daxilində üslubi məqsədlə qoşalaşdırılması yüksək bədii effekt yaradır. Misra struktur cəhətdən nizamlanmış, tənzimlənmiş qəliblərə düşür:

Çalxanır sonalar, cığrışır qazlar

Zənzəm zümzüməli göllərin dağlar (8, 60)

Aşıq Ələsgər yaradıcılığına istinadən demək olar ki, paronomaziyanın bütün növləri, xüsusən müəyyən səsləri və hecaları ilə fərqlənən sözlərin yanaşı işlənməsi (parexeza), xarici şəklinə, səs tərkibinə və məzmununa görə oxşar olan sözlərin faəllığı şeir mətnində özünü doğruldan ifadə vasitələridir. Burada həmçinin heç bir üslub məhdudluğu, üslubi sinonimləri olmayan, adi məişətdə geniş miqyasda istifadə olunan dil vahidləri də təkrarlanmaqla ritmik funksiya daşıyır. Məsələn:

Günahkardı nə ki yoldan azan var

İki mələk – xeyri-şəri yazan var,

Ərəsət var, qıl körpü var, qazan var,

Orda qəbul olsun niyazım mənim (8, 113)

Hay verrəm, qıy vurrəm eyləmir şikar,

Tərlən bəxtim sara döndü, nə döndü (8, 67)

Zəhmət, zillət çəkən yazıq əllərim

İnsafımı səndə nar oynamasın (8, 127)

Aşıq Ələsgər şeirinin estetik sistemində ritm ən mühüm forma ünsürüdür və o, simmetrik səs-söz düzümünün əsas löyaqətini təşkil edir. Üslubi tərəvəti, bədii çalarları ilə ritm sənət hadisəsinə, şeir dili amilinə çevrilir. Burada sənət qanunauyğunluqları dil qaydalarını üstələyir. Aşıq Ələsgərin şeir dilində elə şey yoxdur ki, o, ümumxalq danışığı dilində olmasın. İnsan ritmindəki bütün gözəlliklər Aşıq Ələsgərin yaradılığında təcəllə tapmışdır. Məhz buna görə də Aşıq Ələsgərin dili həyatın poetik düşüncəyə çevrilmə faktıdır, reallığın obrazlı mənimsəmə aktıdır. Həm də elə yaradıcılıq aktıdır ki, estetik gözəllik şeirin bütün dil komponentlərinə hopdurulmuşdur. Aşıq Ələsgərin şeir nitqi nəhəng duyğular, dərin fikirlərlə yüklənmiş bədii enerjidir. Linqvistik vasitələrin qüdrətli söz ustasının dilində sinkretik halda biçimlənməsi şeirin daxili cövhərini üzə çıxarır, dil ünsürləri ən mürəkkəb üslubi əməliyyatların iştirakçısı olur. Poetik mükəmməllik Aşıq Ələsgərin sənət dilinin ruhunu və üslubi istiqamətini müəyyənləşdirir. Aşıq Ələsgər ən vacib, məzmununa münasib ifadə vasitələrinə dilimizin daxili mahiyyətində, milli ruhunda arayıb tapır. Alliterasiya və assonans melodiyaları, söz və məna təkrarları nitq mühitinə xüsusi ritm əlvanlığı gətirir. Eyni köklü sözlərin səs oyunu, təkrarlanan sözlər dil həssaslığının əks-sədası kimi dəyər qazanır.

Sözümdən incimə, özümdən küsmə

Şərti kəsək, şəriəti atmayaq (8, 134)

Ələsgərin nəfsi binadan toxdu

Səxavətin yoxdu, sözlərin oxdu (8, 134)

Molla şeytan olub, seyid seyitbaz

Məşədi, kalvayı lotu çıxıbdı (8, 280)

Aşıq Ələsgər şeirinin alliterativ gücü misraların, söz düzümünün deyiliş tərzinə diləyatımlılıq gətirir, bütöv mətni cilalayır, bu cür üslubi vasitə şeir dilini sıgala çəkir ki, bununla da fonetik təkrarlar mətn tərtibində xalq dilinin şirinliyini təmin edir. Məzmun incəliyi, məna incəliyi təkrarlanan fonemlərin səslənməsi ifadə nizamının əsasında durur. Xalq dilinin fonetik, leksik-qrammatik zəminində fonoloji ünsürlərin həzin bir musiqi axarına yönəldilməsi üslubi enerjini vüsətli edir, poetik deytim əlvanlığında fəal iştirakçı olur.

Adi leksik vahidlərin, fonetik ünsürlərin şeirləşməsində təkrarların aparıcı rolu Aşıq Ələsgərin fərdi üslubunda xüsusi avazlanma ilə seçilir, bədii sənət ölçülərində təsdiq olunur. Aşıq Ələsgər dilinin, fərdi üslubunun bədii vəhdətdə sistemləşdirdiyi səslər aləminin obraz yaratma imkanları bütün çalarları ilə əyaniləşir.

Göstərilən nümunələrdən dərhal sezilir ki, Aşıq Ələsgər dilinin şeiriyyətində fonoloji vasitələr ciddi poetik faktordur və o, xüsusi elastikliklə fəaliyyət göstərərək dilimizin bədii səs ahəngini qulaqlarımızda səsləndirir.

Aşıq Ələsgərin dil möcüzəsinin məğzində dilin potensial imkanlarına dərindən nüfuz etmə dayanır. Şeirleşən, sənətləşən dil faktlarının fikri dərinliklə, müdrikliklə canlandırması üslubi cazibə əmələ gətirən amilə çevrilir. Buna görə də Aşıq Ələsgər şeiri sözlə yaradılan gerçəklikdir, gerçəkliyin ilkin mahiyyətidir. Aşıq Ələsgərin poeziyasında sözün şeiriyyəti həm də müdrikliyin, fəlsəfi düşüncənin şeiriyyətidir. Onun yaradıcılığında elə münbit dil

şəraiti, üslub zəmini vardır ki, orada istənilən obrazlı hikmət cücürə bilir. Dil meydanının genişliyi imkan verir ki, fikirlər, poetik ənginliklərdən gələn düşüncələr özünü azad hiss etsin. Məhz buna görədir ki, onun şeirlərində məzmun planı ifadə planı ilə üst-üstə düşür, poetik mühakimə bədii dil qəliblərinə sığışır. Aşığı Ələsgər poeziyasının bədii dilinin məğzini və pozitiv tərəfini məhz bu təşkil edir və dahi söz sənətkarının yaradıcılıq siması haqqında xoş düşüncələr doğurur.

Aşığı Ələsgərin səsdən tutmuş sözə, sözdən misraları, misralardan bəndlərə qədər bütün səviyyələrdəki dili bir emosiya kimi qana-iliyə işləyir. Onun poetik dil xəmiri dərin fəlsəfi sanbolla, tutumlu hiss-həyəcanla mayalanmışdır. Hər bir qoşması, hər bir əsəri məzmunla formanın harmonik vəhdətinə nadir nümunədir, dili sadəliyinə, anlaşılıqlığına, xalq dilinə məxsus ifadələrlə zənginliyinə, müdrikliyinə görə canlıdır, çağlayandır, ləngərlidir.

SÖZ TƏKRARI: ARXİTEKTONİK PRİNSİPLƏR, BƏDİİ MEMARLIQ VASİTƏSİ

Aşıq Ələsgərin bədii dili onun fikir zənginliyinə, düşüncə tərzindəki dəqiqliyə və dərinliyə uyğundur. Poetik düşüncənin sanbalının dil gözəllikləri ilə inikası onun yaradıcılığı üçün keyfiyyət göstəricisidir. Dərin çalarlı lirik düşüncələrin dil səlisliyi, sözə siqlət vermə təşəbbüsü ilə təcəssümü istedadın ilkin şərtidir və bu yaradıcılıq məziyyətinin əsas qaynağı müəllifin tərənnüm predmetinə olan münasibətinin səmimiyyətidir. Aşıq Ələsgər şeir dilinin səmimiyyəti ilə dərhal təsirləndirmək, dinləyicinin könül dünyasına sirayət etmək keyfiyyətinə malikdir. Heç bir zaman tərəvətdən düşməyən poetik dil mədəniyyəti Aşıq Ələsgər şeirinin müdriklik səviyyəsinə təsirsiz qalmır, bütövlükdə misraların məna yükünə siqlət verib mətnin estetik təsir qüdrətini təmin edir.

Aşıq Ələsgər həqiqi istedad, parlaq yaradıcılıq fərdiyyəti olduğu üçün onun dilinin bədii dəyəri, poetik sanbalı yüksək sənətkarlıq meyarlarına uyğun gəlir. Bədii dil ölçülərinin çoxşaxəliliyi və genişliyi müəllifin poetik təfəkkür siqlətini bütün incəlikləri ilə əks etdiriyindəndir ki, onun yaradıcılıq taleyi bu dərəcədə uğurlu alınmışdır. Onun dilindəki sadəlik, danışmaq yığcamlığına əsaslanan təbiilik, canlı xalq dilinə yaxınlıq, bədii nitq üçün məqbul sayılan səs və söz oyunu və s. keyfiyyətlər sənət uğurlarının başlanğıcında dayanır. Lirik düşüncənin dərin qatları bütün səviyyələrdə - fonetik, leksik və sintaktik səviyyələrdə təsəhür edir. İfadəli sadəlik, danışmaq sintaksisinə və intonasiasına məxsus çeviklik, təkrarların yaratdığı ekspressivlik,

ovqat və ritm bütövlüyü – bir sözlə, Aşıq Ələsgər poeziyasının ən mühüm estetik boyaları müdrik mühakimələrin, fəlsəfi ümumiləşdirmələrin idrak prosesinə təkan verir.

Səslənmə gözəlliyi ritm və intonasiyanın münasib qəliblərində dinləyicinin qəlbinə ümumi məzmunun məna dərinliyi və siqləti ilə daxil olur. Səslərin təkrarlanması misraları harmonik sahmanlanma prosesinə qoşur. Eyni səsin və sözün müxtəlif məsafələrdə təkrarı poetik təkrarı cazibəli təhkiyə melodiyasına gətirib çıxarır. Ritmemelodika fikir bitkinliyini forma kamilliyinə qovuşdurur. Obrazlara aydınlıq gətirən belə üslubi vasitə xalqın poetik təfəkkürünə və onun ifadə şəkillərinə yaxınlıq əmələ gətirir.

Aşıq Ələsgərin dilində sözlərin təkrarı və səs sıralanma qaydaları şeirin ümumi intonasiya qaydalarına maksimum dərəcədə uyğundur, ritm qəliblərinə müvafiqdir. Fikrin ifadə tərzini söz təkrarının üslubi imkanlarından faydalanır və yüksək keyfiyyətli sənət dili olma səlahiyyətini qazanır.

Aşıq Ələsgər üslubunda söz təkrarı bütün səviyyələrdə təzahür edən estetik siqlətli formadır, poetik ovqatı çevikləşdirməyə yönəlmiş linqvopoetik üsuldur. Bu üsulla Aşıq Ələsgər sözün bədii rəng çalarlarını, poetik çəkisini bütün detallarına qədər incələyir. İfadə tərzinin uğuru ona görə heyranət doğurur ki, təkrarlanan hər sözün tələffüzü, səslərin nizamlı axını dilimizin fonetik imkanlarına diqqət çəkir və bu dil möcüzəsinin heyranlığını yaşayırıq.

Unutma ilqarı, itirmə iman

İman durur düz ilqarın içində (8, 94)

Yaxşı günün olurmuşsa yamanı

Yaman günün yaxşı halı varıymış (8, 141)

Ələsgərəm eşq oduna sarişdim

Firqətimdən yandım, yandım, alışdım (8, 124)

Aşiq Ələsgər söz işlətmə ekspressivliyini son həddə çatdıran qüdrətli sənət dahisidir. Onun dilində sözün işlənmə məqamları intonasiya çalarlarının geniş diapozonunu tələb edir. Fonetik ritmin formalaşmasında vokalizm, səsin məxrəc yaxınlığı, eyni səs tərkibli sözlərin fəal üslubi mövqeyi xüsusi nəzərə çarpır. Mətnin bütün səs və fikir çalarları vahid sistemdə birləşib üslubi fəaliyyət sferasına daxil olur. Bu sistemdə sözlərin təkrarı müstəqil üslubi əlamət daşıyıcıları funksiyasında çıxıb edib intonativ növbələşmənin müntəzəmliyini təmin edir. Aşiq Ələsgərdə təkrarların yaratdığı üslubi əsrarəngsizlik onun poeziyasının estetik məğzini açır, həqiqi və səmimi şeirin maddi əsasını məhz dilin potensialındakı üslubi-fonetik vasitələrin mövcudluğu əyaniləşdirir. Poetik sözün təsir dairəsinin dolğunlaşmasında səs semantikliyinin ritm-intonasiya semantikliyinə keçid başlıca üslubi vasitə olur. Assosiasiya semantikasi sözün, mətnin ümumi ruhuna hopur. Sənət dilinin təbii gözəllikləri şeirin üslubi zənginliyinə rəvac verir. Beləliklə, şeir bütövlükdə dil materiallarının vokal təbiəti əsasında qurulur. Səs fikri, fikir səsi təqib etməklə dilin ifadəlilik keyfiyyətləri səfərbər olunur, söz təkrarının üslubi potensiallığına aydınlıq gəlir.

Səba dost zülfünə şənə çəkəndə

Yayılar gərdənə ha bular, bular

Hər kim ki, sidq ilə dilək diləsə

Əlbəttə, mətləbin ha bular, bular (8, 167)

Neçə şey halaldan dönər harama

Neçə şey haramdan halala dönər (8, 168)

Söz təkrarları üslubi fiqur yaratma vasitəsi olaraq həm də ritm və intonasiya faktıdır və ritmik misra bölgülərinin yaradılmasında da fəaldır. Aşıq Ələsgər nəfəsindən qidalanan bu üslubi vasitə ideya məzmunun ahənginə uyğunluğu ilə diqqət çəkir. Aşıq Ələsgərin sənət dilinin heyrətamiz zənginlikləri, dinamizmi bədii pafosun daxili mahiyyəti ilə ağəngdarlıq təşkil edir. Təkrarlanan hər söz şeir kontekstində yeni bir bədii həyat qazanır. Təkrarlanan dil vahidindən bədii məzmun aydınlıq və dolğunluq əxs edilir. Emosional təəssürat şeirin estetik təbiətindən irəli gələn üslubi prosesin nəticəsi olaraq meydana çıxır. Intonasiya zənginliyi mətnin poetik dil potensialına söykənir, musiqili dil qəlibləri formalaşdırır. Münasib ahəng libasında adi danışiq modelləri də melodik tələffüzün üslubi faktına çevrilir.

Aşıq Ələsgərin hər bir şeirinin arxasında mükəmməl bədii dil sistemi dayanır. Obrazlı fikrin əsas cizgiləri özünəməxsus estetik funksiyanı yerinə yetirən səs-söz təkrarlarının üzərinə düşür, lirik ovqatı daha qabarıq təzahür etdirir. Məzmunlu forma, formanın məzmunluluğu şeirin dil sistemi mükəmməlliyindən nəşət edir. Məna dərinliyi ilə formanın rəngarənglik keyfiyyətləri qarşılıqlı şəkildə dolğunlaşır. Bu, eyni zamanda səslərin kompleksləşdirilməsində, şeir melodiyasının yaradılmasında müstəsna iş görür.

Sayılmaz mehmana keçə salırsan

Sayılan qonağa xalı varıymış

*İnsan üzün görməyəsen dönəndə
Açılanda xoş amalı varıymış (8, 141)*

*Yadın oğlu yağlı aşa mehmandı
Dar günündə görərsən ki, usandı
Düşman günü düşmanınla düşmandı
Yüz il keçə qohum səndən yad olmaz (8, 722)*

Aşiq Ələsgərin dilində intonasiya çalarları, canlı xalq danışiq dilinə yaxınlığı, canlı ünsiyyətin ilıq nəfəsi fəal üslubi fəaliyyət dairəsindədir. Poetik nitq zəminində mütəhərrik hala gəlməklə bu keyfiyyət şeir sintaksisinə xüsusi çeviklik verir. Bu üslubi əlamətdə sözlərin təkrarı aparıcı mövqeyinə görə fərqlənir, şeir dilinin estetikasını müəyyənləşdirən faktorlar kimi təzahür edir. Təkrarlanan söz mətnə bədiiliyi təmin edən forma və məzmun elementləri kimi daxil olur. Ritm ünsürləri kimi təkrarlar misraları emosional tələffüz axarına yönəldir.

Aşiq Ələsgərin şeir dilindəki söz təkrarlarının arxasında canlı həyat və dinamizm mövcuddur. Təkrar sözə estetik meydan, poetik cövlan fəzası açır. Təkrarlanma prosesində söz yadda qalan obraza çevrilərək öz bədii kəsərini artırır, intonasiya biçimlərinin təbiiliyini vüsətləndirir. Eyni səs tərkibinin uğurlu sıralanması ritm melodiyası yaradır, səs ahəngi şeirin ruhunu qabardır. Emosional tələffüz axarı eyni sintaktik konstruksiyaların sıralanması üçün stimula çevrilir.

Aşiq Ələsgərin dilində leksik təkrarlar əksərən sintaktik paralelliklə müşayiət olunur. Mətnin canına – ruhuna hopan və dil yığcamlığına rəvac verən təkrar janrın daxili

məntiqindən doğan estetik keyfiyyət halına düşür, danışıq dilində təzahür edən bütün ekpressivlikləri maksimum dərəcədə nümayiş etdirir.

*Fərhad Şirin sevdi, Yetim Yaxşı yar,
Təbib sənə gəl yaramı yaxşı yar
Yaxşı yara qismət olmaz yaxşı yar
Həm sözdən mətləb qan, həm ayıl eylə.*

*Ələsgər dər bağdan yaxşıca nana
Mərd igid kəc baxmaz yaxşıca nana
Yaxşı can yetişsə yaxşı canana
Həmi gün xoş keçər, həm ay il eylə (8, 169)*

Aşiq Ələsgər şeirində dil ünsürləri hərəkiliyinə görə fərqlənir, onun dili üçün səs-söz durğunluğu, qrammatik qəliblərin süstlüyü tamamilə yaddır. Elastiklik, mütəhərriklik şeirin leksikasına aydınlıq gətirir, kontekstdə poetikləşərək melodiya boyalarına çevrilir, canlı insan nəfəsinin təzahürü kimi şeirin bütün elementləri ilə intensiv şəkildə bir ahəngə üslubi məcraya düşür, ritm yeknəsəqliyinə əngəl olur. Fonetik cildinin yaxınlığına və təkrarlanma tempinə görə, intonasiya – ahəng assosiasiyası hesabına vahid poetik bütövün hissəcikləri olur. Poetik səslənmə ilə bədii məna bir-birini tamamlayır və bədii cəhətdən bütövləşir. Söz tərarlarının özülündə ritm və intonasiya bəstəsi dayanır. Bədii mətləb konkret melodiyanı, ahəngi müəyyənləşdirdiyi kimi, intonasiya çalarları da öz növbəsində şeirin texniki detallarından müəyyən ahəng üzərində köklənməyi tələb edir. Başqa sözlə desək, arxitektonikanın bədii quruluşunu çox hallarda söz təkrarları təmin edir. Təkrarlanan dil

materialı onu müşaiyət edən ahəngin köməyi və iştirakı ilə ifadəlilik qabiliyyətini üzə çıxarır.

Dolandım bihudə, gəzdim əfsanə,
Tabe oldum nəfsə, uydum şeytana
Xeyir əməlim yox mərdi mərdanə
Günahkar, günahkar, günahkaram mən (8, 11)

Gizlin işin nahaq yerə
Gizlətdin xandan, gədə
Ah çəkər, nalə eylərsən
Can gedər candan, gədə.

Ətiqadla sidq dillə
Cağır şahlar şahını
Nahaq işdi dilək dilər
İnsan insandan, gədə

Əyləşəndə ağır əyləş,
Danışanda, az danış (8, 196)

Forma gözəlliyinə məzmun siqlətinin uyğunluğu Aşıq Ələsgər şeirinin əsas möhürüdür, sənətkarlıq məziyyətidir. Bu məziyyət Aşıq Ələsgər üslubunda bədii ləyaqət həddindədir. Dil materiallarının gözəl sintezi danışıq dilinin estetik qaynaqlarına dərin bələdlikdən irəli gəlir. Bədii sözün enerjisini artırmaq, fikri dərinliyin etibarlı təməlini qoymaq işində sözlərin, fonetik toxumaların nizamlı təkrarı mühüm yer tutur və gözəl ritm ölçülərində təqdim olunur. Beləliklə, obrazlı düşüncə gözəl poetik səslənmə ilə müvazi şəkildə hərəkətə gəlib gerçəkliyin ahəngini, harmoniyasını

potensial formalarda canlandırır. Canlı danışiq dilinin intonasiya dalğaları mətnin ritmik quruluşunda əks-səda tapır. Bununla da dilin musiqililik notları, estetik imkanları şeirin sətirlərinə köçür.

Təkrar bütöv bir üslubi şəbəkənin, intonasiya sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq deyim mütanasibliyinin, məzmununa müvafiq tələffüz biçimlərinin əmələ gətirilməsində fəal iştirakçı olur və şeirin zəruri estetik atributuna çevrilir.

*Səyyadısan tor qurubsan
Dağı gözlə, gözlə sən!
Bəzircansan yolun kəsər
Yağı, gözlə, gözlə, sən!*

*Hərcağıyla aşna olma,
Namərdə bel bağlama,
Müxəmmət qatar aşına
Ağı, gözlə, gözlə sən!*

*Hanı Həsən, hanı Heydər
Hanı Sərdar Mustafa!
Aç sinəmdə düyünə bax,
Dağı, gözlə, gözlə sən!*

Müəyyən məsafələrdə söz təkrarının nizamı şeirə nəğmə melodiyasının notlarını gətirir. Söz sənətkarının istedadı, fitri qabiliyyəti təkrar vasitəsilə sözə yeni bədii həyat bəxş edir. Təkrar daha çox sözü durğun vəziyyətindən hərəkətə cəlb edir. Bununla müvazi olaraq ahəng, ritm və intonasiya da intensivləşir. Canlı danışiq dilindən gəlib şeirin

üslubi möhürünə çevrilən forma gözəlliyi mətnin mündəri-cəsinin dərinləşməsinə yönəldilir. Təkrarlanan söz şeir sətir-lərinin semantikasına xüsusi üslubi siqlət, tutumlu bədii mənə verməklə bərabər fikir axınını daha münasib poetik məcraya istiqamətləndirir. Dilin bədii sirlərinə dərinədən bə-lədlik bədii qayənin, poetik mətləbin düzgün fəhminə yol açır, söz nizamı obrazlı təfəkkürün tərcümanı rolunu ifa edir. Təkrar sözlərin konkret funksionallığı bədii təcəssüm səviyyəsinə qalxır, bədii məqsədin xidmətində durur.

Aşıq Ələsgərdə dilin şeirləşməsində təkrarların ritmik tənzimlənmə fəaliyyəti psixolinqvistik hadisə kimi meydana çıxır. Təkrarlanan hər söz yeni emosiya dalğasının yaradıcısı olur, intonasiya elastikliyinə həllinə tabe etdirilir. Söz təkrarı şeiri gözəl və elastik intonasiya ilə bəzəyir və bu da mükəmməl məzmunun verdiyi imkanlara söykənir.

El içində pak otura, pak dura,

Dalışınca xoş sədəli gərəkdi

Məcəzi danışa, məcəzi gülə

Tamam sözü müəmmalı gərəkdi

Saat kimi meyli haqqa dolana

Doğru qəlbi, doğru yolu gərəkdi (8, 84)

Təkrarlar Aşıq Ələsgər şeirində hərəkətdə olan harmoniyadır. Onun dilindəki poetik rənglərin cazibəsində nəhəng söz sənətkarının istedadının gücündən qaynaqlanan kamil şair nəfəsi hiss olunur. Sözün şirin və mənalı təkrarlarında obrazların aydınlığı sadəliklə qovuşur, sözlər məntiqi və poetik siqlət cəhətdən daha möhkəm üslubi tellərlə bağlanır. Təkrarlar obrazlılıq sferasında fəallaşır, poetik fikirin ruhu ilə doğmalaşır. Şeirinin zərif naxışlarına

çevrilməklə təkrar bədii nitq prosesini duyumlu hala salır, lirik ovqatı müəyyənləşdirir. O, həmçinin nitq hissələri arasında müxtəlif üslubi münasibətləri əks etdirir, tələffüz əzəməti doğurur, poetik ovqatın məzmununda, bədii qayədə orijinal izlər buraxır. Təkrarlar Aşıq Ələsgər dilində sintaktik vasitələrin də çevikliyini tələb edir, emosional – ekspressiv dalğaların törənişinə stimül verir.

Poetexniki üsul olaraq təkrarlar vasitəsilə yaradılan bədiilik yüksək pafos, dərin hiss-həyəcan ifadə edir. Poetik düşüncəni poeziya dilinə məxsus deyim gözəllikləri ilə fətləşdirir. Bu, özünü təcnişlərdə daha çox göstərir:

Əzizi-cani dil, eyni – dirəxşan,

Yazırsan risalə nə yaxşı – yaxşı

Qarşıda nə yaxşı,

Ləhcən gəlir nə yaxşı,

Canan candan əzizdi,

Nə Leylidi, nə Yaxşı.

Dil deyir cananın sadağası can,

Cananı da deyir: nə yaxşı, yaxşı (8, 187)

Aşıq Ələsgərin şeirində fonetik intensivlik semantik axını, bədii ünsiyyəti nizama salır. Poetik fikir yüksək emosional həddə yüksəlir. Obrazlı lövhə yaratma istiqaməti öz başlanğıcını ritm və intonasiya keyfiyyəti yaradan vasitələrdən götürür. Məxrəc eyniliyi ilə tərtib olunmuş sözlərin yaratdığı ahəng poetik forma zənginliyinin təməlində durur.

Aşıq Ələsgər dilində səslənmə təbiiliyi poetik gözəlliyin mənbəyidir, harmoniya bu poeziyanın cazibəli qaynağıdır. Aşıq Ələsgər şeiriyyəti söz və səs naxışlarının daxili əlaqəsindən, üslubi təmasından ərsəyə gəlir və

formanın məzmunlu ünsürləri kimi müəllifin sənətkarlıq məziyyətlərini təmsil edir.

Poetik ovqat və üslubi məqam söz təkrarlarının labüdlüyünü şərtləndirir və bədii qayənin daxili məntiqinə uyğun köklənir. Şeir dilinin rüşeymini təşkil edən səs-söz təkrarı, onların harmonik düzülüşü lirik emosiya və ecazkarlıqlarla müşayiət olunur. Bədii səs efekti müfəssəl lirik formanın, poetik təsvir-tərənnüm kamilliyi şeirin hiss və fikir aləminə xüsusi bir pafos və əzəmət gətirir, emosiya üfüqlərini genişləndirir.

Əssəlatü həşt ərkan

Əhli-dil, hal cənginə

Əhli-dil, hal gəldi ərlər

Seyr edən ahənginə

Əhli-dil, hal tirü-tiğü

Xədənginə, cənginə

Cənginə, xədənginə

Ahənginə, hər rənginə (8, 195)

Gözəl ahəng, cazibəli intonasiya diapozonu Aşığ Ələsgər poeziyasının vacib həyat amilidir və poetik fikrin çevikliyi də ona istinad edir. Səs kompleksinin və sözün təkrarındakı ardıcılıq ritm və intonasiya üçün stimuldur. Onda fonoloji vahidlərdən tutmuş fonogrammatik hadisələrə qədər hər bir linqvistik detal ritm vahidi kimi özünü biruzə verir, bədii qayənin mükəmməliyini təmin edir. Poetik məzmun gözəl ifadə qəliblərində təqdim olunur. Təkrarlanan sözlərin yaratdığı təbiilik və şirinlik Aşığ Ələsgər şeirinin əsas atributu kimi çıxış edir. Təkrarlara söykənən sadəlik və aydınlıq müdrikliklə qoşalaşıb bir-birini tamamlayır. Aşığ

Ələsgər təkrarlardan istifadə məqamlarında dilin əsas fonogrammatik imkanlarından faydalanaraq intonasiyanın mü-təhərriklik əmələ gətirən komponentlərini üzə çıxarır. Bütün hallarda eyni dil vahidlərin poetik nizamla növbələşməsi ritorik suallar, vokotivlər, nida və üslubi fiqurlar və həyəcanlı vurğularla müşayiət olunur.

*“Bismillahir-rəhmanir-rəhim” – deyib
Girirəm meydana gəl eyləyək bəhs,
Sən toxundun, mən də sənə toxunam,
Şəriətdə halal qisasa-qisas
Qoy ucalsın səs (8, 189)*

*Arif olan, bir od düşüb canıma
Əridib döndərir a yağa məni
Ağa olan qulun salmaz nəzərdən
Salma nəzərindən, ay aga, məni (8, 183)*

*Yanağı qırmızı, buxağı ağdı
Çırağlan eyləmiş ağ qırmızı
Ala gözlərinə gözüüm sataşdı
Əridi ürəyin yağ qırmızı (8, 108)*

Aşiq Ələsgər söz oyununu və səs təkrarını zahiri bərbəzək naminə yox, sənət dili üçün doğma olan üslubi zərurətə uyğun işlədir, bütün hallarda o poetik dilin təbiətindən doğur. Fikri dərk etmə sürəti əmələ gətirməklə söz təkrarları bədiilik sanbalını artırır, gözəl zahiri görkəmi ilə yanaşı məzmunlu siqləti ilə səciyyələnir. Bu üslubi keyfiyyət Aşiq Ələsgərin sənət dilində yeni məna və poetik çalarlarla doğmalaşan bədii atributlardandır, onun bənzərsiz yaradıcılığı-

nın ləyaqətli tərəflərindəndir. Aşıq Ələsgərin şeirində təkrarlanma hadisələri ən mükəmməl bədilik faktı kimi gözəldir. Bütün dil faktları, o cümlədən təkrarlanan sözlər Aşıq Ələsgərin söz duyumundan, deyim qüdrətindən nəfəs alır, bundan irəli gələrək dinləyicinin duyğularına sığal çəkir.

Təkrarlar vasitəsilə Aşıq Ələsgər sözün komminaktiv estetik funksiyalarını eyni fəaliyyət məcrasında birləşdirir. Duyğu və fikir axını eyni poetik məcrada danışıq dilinin təbiiliyindən və ifadə qüdrətindən faydalanır və bununla da şeir həm struktur, həm də semantik cəhətdən təsirli olur.

*Şəriət oxuyan, təriqət bilən,
Haqlıq eyləyirsə, haqq dinə bax-bax
Qalmayıb dünyada “mənəm” deyənlər
Həzrət Süleymanın taxtına bax-bax*

*Oxuduğın Quran hardadır, hanı
Hansı yola dəvət edir insani,
Salıbsan zindana gözəl bir canı,
İqbalına bax, bax, baxtına bax, bax
Qoca səfa sürər, gözəl saralar
Tarixinə bax, bax, vaxtına bax, bax (8, 48)*

Aşıq Ələsgər şeirində bütün üslubi vasitələr əl-ələ verməklə vahid şəbəkədə birləşəndə mətnədə sıralanan eyni sözün müxtəlif formalarda bədii mətnin cövhərini oxucunun malı edir. Məna zənginliyinin forma mükəmməlliyi ilə qaynayıb-qarışması şeirin estetik bütövlüyünün təməlidir. Leksik təkrarların simmetrik ahəng məcrasında düzgün yerləşdirilməsi ilə Aşıq Ələsgər yüksək melodiya yaradır, onun poetexnik vahid kimi çıxış etmə imkanlarını

genişləndirir. Söz təkrarları ilə sənətkarın həyat hadisələrini estetik münasibətləri bədii-emosional qəliblərdə təqdim olunur. Bu qəliblər şeiri fikir məhdudluğundan xilas edir. Beləliklə, Aşıq Ələsgərin vəzn və ritm modelləri müəyyən söz və səs komplekslərinin kəmiyyət üstünlüyünə və nizamlı sistemə əsaslanır. Buna görə də paranomaziyanın bütün növləri o, cümlədən poliptotla da Aşıq Ələsgər həyat həqiqətlərini təkrarlanan söz effektinin bütün rəngarəng spekləri ilə canlandırmağa müvəffəq olur. Eyni sözün mətnin bədii tərtibində müxtəlif şəkildə işlədilməsi şeirin qrafik-üslubi vasitəsinə çevrilir, mətn maksimum canlılığa yiyələnir.

İsmimdi Aşıq Ələsgər

Çox çəkmişəm bu bəhsi

İncidənlər incidəcək

İncidibsən hər kəsi

Çarxi-fələyin sitəmi

Ayrım-kürdün tənəsi

Əridibdi ürəyimdən

Yağı, gözəl, gözəl sən (8, 198)

Təkrarlanma sözü bədii düşüncə aktına çevirməklə yanaşı mətnin ritmik quruluşuna musiqi ahəngi gətirir, sintaktik-intonasiya bütövlüyünə stimül verir. Səs-söz təkrarları misralarda üslubi-fonoloji vasitələri toqquşdurur, kəşifdirir və bütövləşdirir. Bunlar bədii düşüncə konturlarını canlandırır poetik intonasiya və ritm elementlərini müəyyən üslubi biçimlərin tərkibinə keçir. Beləliklə, poetik mətnə xalq dilinin potensial gözəllikləri ilə bu dildən sənətkarlıqla yararlanan yüksək ilham sahibinin qəlbindən sızan ruh qovuşur. Sənətkarın üslubundakı şirinlik dilimizin daxili

qaynaqlarından qidalanır. Forma kamilliyi şeirin ümumi semantikasında da xüsusi dərinlik, musiqili ovqat yaradır. Təkrarlanan incə səs ahənginin üslubi tapıntısı tərəvətli emosional-ekspressiv impulslar doğurur, bədii qayə uğurlu səs obrazları üzərində təməl tutur. Psixoloji fəallığın, ruhi oynaqlığın artırılmasında iştiraklı olmaqla təkrarlanan sözlər emosional impulslar doğurur. Fikir və misra silsilələrində sahmanlı təkrarlanma fikrin təbii inkişafında ən vacib poetik elementə çevrilir.

Dinini aşkar eylədi

Minkirə verdi cəfa

Qılıncı mərd, qüvvəti mərd

Atı mərd, meydanı mərd (8, 143)

Xəstə könül istər narı görəndə

Ya dost dostu, ya yar yarı görəndə (8, 62)

Tifil fəqan eylər şirin yolunda

Rübah dura bilməz şirin yolunda

Ölsəm Fərhad kimi Şirin yolunda

Adam sayar adam sayılan məni (8, 174)

Aşiq Ələsgər də məzmun və forma uyğunluğu onun yaradıcılığında poetik ləyaqət göstəricisidir. Üslubi –poetik elementlərin hərəkiliyi və qarşılıqlı təsir etmə prosesi bu amillə bağlıdır. Təkrarlanma ilə yaranan mürəkkəb sözlərdən şeirdə cazibəli səs naxışları incə üslubi ştrixlər kimi istifadə olunur və güclü lirik-psixoloji ahənglə səciyyələnir. Aşiq Ələsgər şeirinin poetexnik nitq mühiti xəlqi dil emosionallığını təmin etmək üçün, şeir dilini canlı

ünsiyyət dilinə yaxınlaşdırmaq üçün qoşa sözləri keyfiyyət halında şeirin tərkib hissəsinə çevirir.

Canlı danışıqdan gələn söz qoşalaşması sözün ayrılıqda ifadə etdiyi mənaya nisbətən dolğun semantik çalarlar qazanır, sıqlətli forma yaradıcılığının fəal iştirakçısı olur. Bədii və estetik təfəkkürün təcəssümündə və fərdi üslubi xislətində qoşa sözlər öz poetik cizgiləri ilə seçilir və şeirin semantik və assosiativ sferasında üslubi səciyyəsinə açır.

*Hər görəndə həsrət ilə sarışa,
Deyə, gülə, şirin-şirin danışa
Əl dəyəndə tez-tez küsə, barışa
Ortalıqda söhbət ola, saz ola (8, 118)*

*Yar dəyir, tellərin yar, a gözəldir
Saqi istəkanı yara gəzdirir
Yar həsrəti canda yara gəzdirir
Yar gəlsə yaralar sağalı tez-tez.*

*Aşıq gərək sirmə desin ha lala
Yanağında həyə eylər ha lala
Səxa əhli satdığını halala
Siratdan keçəndə sağalı tez-tez. (8, 182)*

Təkrarladığı sözlə Aşıq Ələsgər mətni emosional səslənmə sayəsində bütövləşdirir. Təkrarın məqsədə müvafiq səs ahəngi fikrin sərrast ifadəsinə yönəldilir. Fikir və həyəcanların incə çalarlarının qabarıq şəkildə canlandırılmasında sözün leksik-semantik məzmunu ilə bərabər ifadəli

tələffüzlə də tənzimlənilir. Bu əlamətlərlə Aşıq Ələsgərin poetik konsepsiyası aşkarlanır.

Xalq dilinin fonetik qanunları, qrammatik qaydaları şeirin əzəli və əbədi tələblərinə tabe etdirilir. Təkrarlanan nitq vahidləri poetik bütövün bir elementi funksiyasını yerinə yetirir. Buna görə də Aşıq Ələsgər nitqi dil hadisəsindən daha çox sənət hadisəsidir, estetik həyəcanlar, müdrik düşüncələr mənbəyidir.

Bəd əsildən hərgiz olmaz heç əsil

Lənət sənə gəlsin pis soy, pis əsil (8, 144)

Çəkən çəkib hər nişanın qoyubdu

Xub yaraşır zinət ona gözəldi (8, 87)

Mərd istər ki, çörək verə ad ala,

Namərd gözlər mərd iyidin sinisin (8, 175)

Ələsgər durarmı mətah satmasa,

Iyid sarsıllarmı bəxti yatmasa,

İki könlü bir-birini tutmasa,

Alan da yazıqdı, gələn də yazıq (8, 190)

Aşıq Ələsgər şeirinin xalq dili gözəllikləri ilə birbaşa bağlılığı üslubi-semantik yetkinliyin təminatçısıdır. Onun dilində əks-səda tapan xalq ruhu, doğmalığı Azərbaycan dilinin, Göyçə ləhcəsinin poetik təbiətindən, onun leksik-qrammatik, fonetik –üslubi sistemindən irəli gəlir. Bütün poetik faktlar, bədii məzmun ahəngdar məcrada gerçəkləşir. Təkrarların poetik təhkiyə nüfuzu üslubi çevikliklə mündəri-cə diapozonunu güclü axın halına keçirir, poetik harmoniyanı intensivləşdirmə zərurəti doğurur, sözün potensialı hərəkətə gəlir. Təkrarlardan törəyən səs-söz assosiasiyaları Aşıq

Ələsgər poeziyasının mükəmməl estetikası haqqında bütöv və dolğun fikir yaradır.

Poetik təfəkkür təcrübəsindən, zəngin şeiriyyət tarixinin ənənələrindən bəhrələnən Aşıq Ələsgər yaradıcılığında leksik vahidlərin təkrarı poetik ahəng prinsiplərinə söykənir, nümunəvi şeir poetikasının labüd nəticəsi olaraq meydana çıxır. Səs-söz sisteminin ifadəli intonasiya rənglərinə diqqət onun bədii təsir dairəsinin sıqlətinə, dilə yatımlılığına yol açan amil kimi də diqqətəlayiqdir.

*Ələsgər Kövsərdən badə içəndə
Gəşt eyləyib mərd iyidi seçəndə
Güzərən xoş olub, gün xoş keçəndə
Ağ otaqdan tövləxana yaxşıdı (8, 144)*

*Ələsgər qurbandı, ay boyu minə,
İncidən, mərcandan düzüb köycünə
Tərsa üzün görsə, tez gələr dinə,
Alim görsə gedər saz alı, Güllü (8, 90)*

*Gözü yaşlı, ey fütqara Ələsgər,
İşi əysik, baxtı qara Ələsgər,
Olmadı dərdinə çara, Ələsgər,
Həsərət əlin o dildara yetmədi (8, 151)*

Aşıq Ələsgər şeirində təkrarlar çox vaxt bədii sıqlət fikir ağırlığını öz üzərinə götürür. Bədii üslubi yükün əsas ağırlığını öz üzərinə götürməklə təkrarlar poetik ovqata da istiqamət verir. Həm dilin bədiilik prinsiplərinə uyğun olan, həm də onun estetik tələblərini ödəyən təkrarlar şeir nitqinin

sintaktik nizamına uyğun gəldiyi üçün mətnə əzəmətli lirik tonlar verir və nitq ahəngdarlığı tənzim olunur. Məhz buna görə birmənalı şəkildə etiraf olunur ki, Aşıq Ələsgərin şeiri musiqili nitq hadisəsidir, məzmunun musiqili ahəngidir, bədii qayənin melodik əks-sədasıdır. Aşıq Ələsgər təkrarlənən hər bir nitq vahidini tərəvətli poetik spektrlərlə dolğunlaşdırır, misraları diləyatımlı ahəngə, qulaqları oxşayan ritmə uyğunlaşdırır, tələffüz oynaqlığını təmin edir. obrazlı məziyyət və bədii səciyyə daşıyan təkrar canlı danışıq dilinin koloritini mətnə hopdurur. Musiqili intonasiya ölçüləri ilə müşayiyyət olunan patetika və emosionallıq, ehtiras və pafos sistem halına düşür. Ritmik – arxitektonik simmetriya yaratmaqla təkrarlar misra daxilindəki potensial mənə qatlarını bütün incəlikləri ilə üzə çıxarır.

OMONİMLƏR: MƏNA-İFADƏ
AHƏNGDARLIĞI, FORMA EYNİLİYİNİN
MƏZMUN ƏLVANLIĞI

Aşığı Ələsgər bədii sözün Allahıdır və onun böyük xoşbəxtliyi ondadır ki, onun yaradıcılıq mayası fitrətindədir, ondakı çoşqun və tükənməz təb, ilham ilahi vergidir. Onda sənətə yad, süni səslənən heç nə yoxdur. Aşığı Ələsgər yaradıcılığı əzəli və əbədi sənət meyarlarına hesablanmış şeiriyyətdir.

Aşığı Ələsgərin bədii sözündə xüsusi avazlanma bütün çalarları ilə gözəllik yaradıcısıdır. Onun şeirləri başdan-ayağa musiqidir, melodiyadır. Onun əsərlərinin ömürlərini əbədiləşdirən amillərdən biri də məhz musiqililiyin Aşığı Ələsgər sözünə yol yoldaşı olmasıdır. İstənilən şeirini oxuyarkən bu ecazkar musiqi hisslərə hakim kəsilir. Aşığı Ələsgər təfəkküründən süzülüb gələn hər bir şeir misrası sanki yaranışından xoş bir ritmlə, ürəkaçan ahənglə, sehri təranə ilə doğulub. Aşığı Ələsgərin bənzərsiz yaradıcılıq təmsalında, onun ölməz sənət incilərinin bədii-estetik dəyərində həlledici rol oynayan ritm və intonasiya özünəməxsusluğunu, gözəl səslənmə ilə bağlı nitq şirinliyini, şeir səsinin hikmətini bütün dolğunluğu ilə duyuruq. Musiqililiyinə görə Aşığı Ələsgər şeirləri ədəbiyyatımızda bənzəri olmayan bədii söz inciləridir. Musiqi və ahənginə görə zəngin olan Aşığı Ələsgərin möhtəşəm əsərlərində axıcılıq, rəvanlıq və səs ovsunu, misralarda təcəllə tapan sədaların sehri bütün çalarları və rəngarəngliyi ilə mütəxəssislərin elmi tədqiqat hədəfinə çevrilməsi təsadüfi deyildir.

Aşıq Ələsgər şeiriyyətindəki səs möcüzələrindən, onun poetik mahiyyəti, estetik məğzi, bədii məna və mündəricəsindən yetərincə danışılsa da, bu araşdırmalarda böyük sənətkarın səs ahənginə həssaslığı barədə geniş təsəvvür əldə etsək də, bu mövzunun yeni aspektlərlə davam etdirilmə ehtiyacı həmişə duyulur. Aşıq Ələsgər sözünün heyrat doğuran avazı, nitq şirinliyi oxucunu ilk növbədə səsin seyrinə tuş gətirir. Dinləyici sözün cazibəsi ilə yanaşı səsin hikmətinə varır, sətirlərin musiqi elementlərinin zənginliyi sayəsində melodiyanın təsirinə dalmamaq mümkünsüz olur.

Aşıq Ələsgərin misilsizliyini göstərən tərkibolunmaz faktorlardan biri də öz bənzərsiz poetik siması ilə seçilməsi, şair mənliliyinin təkrarolunmazlığı, fərdi poetik dünyasının dərhal sezilməsi ilə bağlıdır. Onun poetik dili də bu meyarlara uyğundur. Şeirlərinin misilsiz poeziya faktına, estetik hadisəyə çevrilməsində dil faktoru sadalanan məziyyətlərin yaranmasında həlledici rol oynamışdır. Canlı ünsiyyət dilini tam bədii qüvvətlə, bütün estetik dərinliyi ilə mənimsədiyi üçündür ki, əlvan ifadə vasitələri, obraz və forma çalarları axtarışları əsərlərinin bədii dəyərini təmin edən yaradıcılıq amili ola bilmişdir. Aşıq Ələsgər Azərbaycan dilinin bütün poetik imkanlarını tam qüvvə ilə səfərbərliyə almaqla gerçəkliyi sözün maksimum təsir gücü ilə canlandırmağa, oxucu qəlbini ovsunlamağa nail olmuşdur. Onun sənətkarlıq sirləri xalq dilinə həssas münasibətlə heyratəmiz hal alır. Xalq dilinə bu dərəcədə yaxınlıq ifadə özünəoxşarlığı dahi aşığın öz poetik simasına, fərdi dəsti-xəttinə sədaqətindən

doğur. Bu keyfiyyət həddi poeziyamıza təkrarsız məziyyətlər bəxş edir.

Aşıq Ələsgərin bədii dili daxilən mündəricəli, emosional cəhətdən tutumlu və bitkindir. Şeirlərin intellektual üföqlərinin genişliyi dil zənginliyində, söz işlətmə üsullarının dilə və qulağa yatımlı formalarında aydın duyulur. Nümunəvi bədii dil, duyğuları təbii və səmimi ifadə etmək imkanları şeiri daxilən yeni məzmunla zənginləşdirir. Dil materiallarının estetikası, bədii yaradıcılıq fəallığı ilə şeirdə dramatism, psixoloji gərginlik ünsürləri fəallaşır, lirik təəssürat geniş miqyas alır. Adi linqvistik ünsürlər obraza çevrildikcə bu elementlər estetik gözəlliyi, mənəvi sərvət ləyaqətlərini özündə cəmləşdirir.

Azərbaycan dilinin səs arsenalından, leksikasına, sintaksisinə məxsus doğma ab-havadan, estetik nəfəsindən yararlanaraq dilimizin səs-söz imkanlarını milli poetik qəliblərə salan Aşıq Ələsgər bədii mətni müəyyən formaya salaraq, müvafiq ritmik biçimlər çərçivəsində tənzimləyərək melodik səslənmə çalarları ilə zənginləşdirməyin mahir ustadıdır. Səs uyuşmaları söz və morfem düzümünün cazibəli harmoniyası təbii stixiya ilə gedir. Sözləri poetiklik süzgəcindən, keçirib lirik təhkiyə də konstruktiv zənginliyindən səsin poeziyası duyulur. Akustik eyniyyət təşkil edən fonemlərin, sözlərin kəmiyyət və keyfiyyət uyğunluğu, eyni və qonşu misralarda sözlərin akustik oxşarlığı mətni şeirləşdirən faktor kimi özünü göstərir. Bu mənada Aşıq Ələsgərin fonetikaya – nitqin səs quruluşunun təşkilinə xüsusi diqqəti ən vacib sənətkarlıq aktı kimi götürülür və omonimliyin, bütün növlərinə göstərdiyi həssaslıq heyrət doğurur.

Müvafiq olaraq “nar”, “od” və “nərə” mənalarını ifadə edib qafiyə mövqeyində işlədilən sözlərin ifadəlilik potensialı, ruhi qüvvəsi və üslubi gücü göz qabağındadır:

Tifl tək qoynunda nara aşıqəm

Mürği – səməndərəm, nara aşıqəm

Çəkərəm şübhə tək nara aşıqəm

Tərən ovlağında sarı görəndə (8, 173)

Aşıq Ələsgər cinas yaradıcılığında qovuşmadan məharətlə istifadə edir. Bir neçə hecanın, ünsürün söz tərkibində və ya ardıcıl gələn iki sözün həddlərində bir yerə toplaşması omonimliyə gətirib çıxarır. Söz oyunu kimi istifadə olunan bu üslubi vasitə poetik məqsəd izləyir. Önemlisi odur ki, qovuşmalar çoxlarından fərqli olaraq Aşıq Ələsgərdə süni səciyyə daşımır.

Yazıq Ələsgəri oda salıbdı

Fələk gözdən salıb, oda salıbdı

Çeşmə kənarında oda salıbdı

Cumub sona kimi ay üzə - üzə (8, 161)

Qürbətdə qalmışam, bir ay yarım var,

Qərib pəhlivanam bir ay yarım var

Lütf eylə, üstümə bir ay yarım, var (get)

Dağılsın üstümdən dağıdan məni (8, 184)

Aşıq Ələsgər eyni söz və müxtəlif mənə dolanbacları, səs-söz oyunu ilə şeirin olduqca vacib dil atributu kimi estetik mühit formalaşdırır. Bədii ünsiyyətin dinamikası omonimliyin üslubi çevikliyi harmonik oynaqlığa gətirir, formanın poetexniki tələblərinə asanlıqla cavab verir. Eyni səs kompleksinin misralarda linqvopoetik imkanları

emosional çalarlarla bədii naxışlara diqqət çəkdirir. Bədii enerji daşıyıcısına çevrilən omonimlərin estetik məqamları leksik-qrammatik məqamlarını üstələyir.

Aşıq Ələsgər üslubu eyni fonetik qafiyəli sözlərə ona görə həssasdır ki, onlar şeiri məzmunca siqlətli, formaca cilalı etmək üçün olduqca yararlıdır. Məxrəc yaxınlığı ilə seçilən səslərdən tərtib olunmuş sözlər, bu sözlərin ifadə etdiyi anlayışların bədii-məntiqi rabitəsi onlardan bədii – üslubi fənd kimi istifadəyə geniş imkanlar açır:

*Nə əysik din, nə artıq gül, nə dännan (danlan)
Müxənnətə zəhər olmur nədən, nan? (çörək)
Dərd bilməzdən, dilqanmazdan, nadannan
Nə qandım əzəldən, nə qanam indi (8, 171)*

*Ələsgəri çəkməginən, yar, ala (yalan)
Lazımdır ki, yar könlümü yar ala.
Sınmış dəndan, nə yar ləbin yarala (zədələ)
Əmmək istəyirsən, nə qan əm indi (8, 171)*

Omonimin növlərinə aid bütün səslənmə vasitələri Aşıq Ələsgər şeiri, xüsusən təcnislər üçün ən mükəmməl materialdır. Forma və məzmun arasındakı maksimum uyarlılıq yaradan omonimlər misralardakı fikir və hisslərin ritmik axarına səbəb olur və bədii mətni emosionallaşdırma işində başlıca rol oynayır, təcnisin ifadə sistemində özünə-məxsus yer tutur.

Bədii forma, onun bütün ünsürləri ona görə məzmunludur ki, Aşıq Ələsgər üçün forma quruluşunun bütün aspektləri eyni dərəcədə əhəmiyyətlidir. Səs qiyafəsi onun dilində xüsusi cizgilərlə ön plandadır. Səs imkanları

məzmunun boyuna düzgün biçilməklə üzə çıxır. Duyğu və düşüncələrin səs ahənginə uyğunluğu Aşığı Ələsgər üslubunun məğzini təşkil edir. Omonimlərə, səs tərkibi etibarilə yaxın sözlərə intensiv müraciət bu üslubi keyfiyyətin tələbi ilə bağlıdır. Omonimlərin bütün növlərinin tərkibindəki səslərin kəmiyyət və keyfiyyət eyniliyi səslənmə sanbalına, lirik ovqata xidmət edir. Aşığı Ələsgər omonimlərlə ritm-intonasiya elastikliyi təzahür etdirir, təcnisin üslubi-semantik yetkinliyini təmin edir. Fikrimiz predmetsiz olmasın deyərək “De bir üz, bir üz” rədifli məşhur təcnisinin son iki bəndini nəzərə çatdırıram:

*İpək nazbalışa Minə dayandı,
Həcər nalə çəkdi Minada yandı,
Həsrətindən dərdim minə dayandı
Sən gəlsən əysilər de bir üz, bir üz.*

*Buyqu həsrət çəkdi, yara yetmədi,
Təbib neştər vurdu, yara yetmədi,
Yazıq Ələsgər, əlin yara yetmədi,
Çalxan qəm bəhrində, de bir üz, bir üz (8, 166)*

Son bənddə “yara yetmədi” söz birləşməsinin omonim olan hər iki komponentinin uğurlu semantik-üslubi uyğunluğu monumental bədii söz quruculuğunda ən fəal iştirakçı kimi çıxış edir. Eyni linqvistik qəlibdə onlar şeirin ritmikasında aparıcı mövqe qazanır, “yara qovuşmadı”, “yara (zədə) yetişmədi”, “yara çatmadı” anlamları emosionalaşdırılaraq vahid poetik düşüncə dairəsində üslubi birlik yaradırlar.

Mən qurban eylərəm yara canımı

Götürüb doğraya, yara canımı

Alıb tərə-dırnaq yara canımı

Bilmirəm dərmanı, ay ana, ana (8, 157)

Aşiq Ələsgər yaradıcılığı olduqca böyük bədii dil hadisəsidir. Onun poeziyasının estetik təzahürlərindən biri də obrazlılıq cizgilərində milli fonetik-üslubi cizgilərin fəallığıdır. Aşiq Ələsgərin dilində omonimlərin bütün növləri eynisəs tərkibli söz və söz birləşmələri bir daha sübut edir ki, mükəmməl poetik mətn omonimlik üçün gözəl səslənmə məziyyətlərinin açarıdır. Misraların, bəndlərin elastik tərtibində olduqca fəaldır, çünki bədii memarlıq əhəmiyyətlidir. Bədii təhkiyəni emosionallaşdırmaq üçün misraları aydın arxitektonik qəliblərdə vermək işində nizamlayıcı funksiya daşıyır. Onların iştirakı ilə poetik-üslubi əməliyyat ritmik avazlanma, mənalı ahəng qəlibləri doğurur. Eyni səs tərkibli dil vahidlərində uğurlu kontekstdə gözəl poetik forma ünsürü olaraq dərin məzmun ifadə etmək mütəhərrikiyini bürüzə verir. Səslərin şeiriyətinə nail olmaqla Aşiq Ələsgər poetik fikri estetik cəhətdən daha da zənginləşdirir. Bu, həmçinin şeirin ümumi ruhunu, aparıcı motivləri qabardır, düşündürücü intonasiya çalarları doğurur, sadəliyə və təbiiliyə xüsusi ton verir.

Qışda dağlar ağ geyinər yaz qara,

Sağ dəstinlə ağ kağıza yaz qara,

Əsər yellər, qəhr eyləyən yaz qara,

Daşar çaylar, gedər daşlar çata-çat (8, 180)

Yel dəyir, tellərin, yar, a gəzdirir,

Saqi istəkanı yara gəzdirir

Yar həsrəti canda yara gəzdirir

Yar gəlsə yaralar sağalı tez-tez (8, 182)

Nümunələr bir daha belə bir fikir təlqin edir ki, Aşıq Ələsgərin varlığı aydın və obrazlı ştrixlərlə təqdim etmə düşüncəsi deyim gözəlliyini doğurmuşdur. Bədii intonasiya və ritm elementləri kimi bu deyim gözəlliklərində omonimlər keyfiyyətli bədii material kimi iştirakçı olaraq arxitektonik prinsiplərlə çıxış etmişlər.

Lirik-emosional mühakimələrin təzahür məqamları ilə əlaqədar Aşıq Ələsgər eyni səs tərkibli vahidlərlə elastik misra modelləri əmələ gətir və bu, müəllifin poetik təfəkkür enerjisinin gücünü-qüdrətini nümayiş etdirir, dahi şairə məxsus sənət və sənətkarlıq məktəbinin gözəl örnəklərini yaradır. Diqqət çəkən hal kimi qeyd olunmalıdır ki, Aşıq Ələsgərdə omonimlər, söz təkrarlarının iştirakı sintaktik simmetriya ilə müşaiyət olunur, canlı danışıq dilinin intonasiya potensialı sayəsində ritmmelodika bitkinliyi fikir bitkinliyinə yardımçı olur, bədii düşüncənin miqyası genişlənir. O da diqqətdən yayınmır ki, omonimlərin də qatıldığı ifadə tərzü və emosiya tərəvəti tərənnüm predmetinə poetik baxış yeniliyindən doğur. Omonimlərdən, söz oxşarlığından istifadə üsulu zahiri strukturuna görə daha çox ənənəvi səciyyə daşısa da, Aşıq Ələsgərin poetik təhkiyəsində, təsvirin obrazlı şərhində onlar ulu sənətkarın dil elastikasını müəyyənləşdirən üslubi faktlar kimi təzahür edir. Bütöv bir sistem kimi səs-söz təkrarları lirik-poetik informasiyaların daşıyıcıları olaraq ifadə planında üslubi istiqamətin tipologiyasını müəyyənləşdirir.

Fərhad gördü, sevdi Şirin camalın,

*Şirin dost əlindən, şirin cam alın
Şirincə dövlətin, şirincə malın
Axırı zəhrimara döndü, nə döndü (8, 67)*

*Billəm eytac deyil sənə mal indi,
Geyibsən qəddinə, Sənəm, al indi,
Can alansan, canım, sənəm, al indi,
Əzrayılın cəngəlindən daldala (8, 165)*

Ominimləşmə yolu ilə söz və söz qrupları bədii memarlıq əhəmiyyəti qazanır, aktual bədii ünsiyyət aktına xidmət göstərir.

Aşiq Ələsgərin şeirlərində lirik məzmun alliterasiya, assonans, omonim, paronim və s. vasitəsilə ritmik qurulsa da, maksimum enerji ilə çıxış edirlər. Məzmun və ifadə forması arasındakı bu cür əlaqə müəllifin bədii qayəsinin qarşılaşdığı şəkildə idrakına, ideyanın bədii həllinə səfərbər edilir, Aşiq Ələsgərin üslubu üçün estetik meyar ləyaqəti qazanır. O, dilin zəngin vokal imkanlarından maksimum dərəcədə bəhrələnməklə poetik ovqatı bədii mətnin varlığına hopdurur.

Səs-söz təkrarı Aşiq Ələsgər üçün elə bir kompozisiya üsuludur ki, onda professional poeziya səviyyəsi və səciyyəsi qazanmaq imkanları zəngindir. Təkrarların sayəsində omonimlər, paronimlər, amoformlar və s. də semantik cəhətdən dolğunluq və tutumluluq kəsb edirlər. Məsələn, “Narın üz” təcnisində rədif kimi təkrarlanan eyni söz birləşməsinin hər iki tərəfi məzmun və bədii şəraitə uyğun fərqli mənalar və üslubi çalarlar yaradır. Altı dəfə işləməsinə baxmaraq hər birində orijinal poetik nəfəsin

təravəti aydın-aşkar duyulur. Bu şeir təcnisin poetik-tipoloji əlamətlərini xüsusi sənətkarlıqla əks etdirir.

Narın çalxan, narın silkin, narın üz
(suda ehtiyatla üz)

Almasın dər, gülün iylə, narın üz
(dostun narın dər)

İnsaf eylə, gəl könlümün narın üz
(ürəyimin odunu söndür)

Narın üzə qoy toxunsun narın üz
(incə sifət)

Qoymaqdan da şirin olar narın üz
(südün üstünə yığılan təbəqə)

Bir dərdimi eyləyibsən, Narın üz
(*Narın (qız adı), yüz*) (8, 170)

Bədii mətnin mənimsənilməsində omonimlərin, onların çoxmənalılığının, transkripsiyaların, tələffüz variantlarının belə məharətlə istifadəsi, eyni səs cildinə malik dil vahidlərinin təsir sahələrindəki semantik-struktur gərginlik Aşığ Ələsgərin üslubunda ayrıca əhəmiyyət kəsb edir. Bədii materialların bu cür incəliklə seçilməsi və lazımi yerində işlədilməsi estetik qavrayışın özünəməxsusluğundan irəli gəlir. “Narın üz” təcnisinin dil strukturu deyilənlərə klassik misaldır.

Aşığ Ələsgərin misralarında ahəngdar nitq parçalarının eyni fonetik çaralarla tələffüzü münasib üslubi fiqurlar formalaşdırır və şeir dilinin poetexniki imkanlarını genişləndirir. Eyni və yaxın artikulyasiyalı səslərin misralardakı düzümü fonetik ifadə üsulu kimi, bədii ifadə faktı kimi Aşığ

Ələsgər şeirinin tərtibatında əsas yer tutur. Omonimlərin, yaxud eyni və yaxın məxrəcli səslərin bir-birini müəyyən məsafələrdə izləməsi gerçəkliyin bədii idrak funksiyasına xidmət edir. Göstərilən nümunələr Aşıq Ələsgər dilinin fonoloji səciyyəsi haqqında dolğun təsəvvür yaratmaqla məhdudlaşmır. Bu üslubi vasitə digər ifadə üsullarında bir şəbəkədə cəmləşməsinə və poetik mündəricənin qavrama şəraitinə təsir göstərir. Şeir mətninin üslubi ehtiyacları omonimlərin bütün növlərini bədii dil formalarına uyğunlaşdırır. Səs tərkibinə görə yaxın olan sözlərin qüvvətli poetik-məntiqi vurğu altına düşməsi lirik-emosional mühakiməni yüksəldir. Zahirə səslənmə keyfiyyəti bədii ovqatın səciyyəsinə uyğunlaşır. “Narın üz” təcnisindən son iki bəndə diqqət yetirək:

*Ürüsxət ver, sözüm deyim, Qayım ağa,
Yuyar qəssal qəddim, bükər qayım ağa,
Ləzzət verər bal qatanda qaymağa,
Qaymaqdan da şirin olar narın üz.*

*Gətirdim rənginə sarı, dur gedək!
Bu sınıq könlümü sarı, dur gedək!
Ələsgərəm, bizə sarı, dur gedək!
Bir dərdimi eyləyibsən, Narın üz (8, 170)
Sağ-solunda qardaşların sağ olsun.
Corabları yaxşı bəzə, Müşgünaz (8, 115)*

Müxtəlif anlayışların eyni səs tərkibində əlaqələndirib bədii bütövlüyə nail olmaq Aşıq Ələsgər üslubunun əsas prinsiplərindəndir. Eyni struktur və müxtəlif münasibətlərinin sərrast motivləşdirilməsi mükəmməl bədii dil hadisəsi-

nin təməlinə durur, xüsusi tipli bədii forma düzəltmə üsulu kimi meydana çıxır. Bunlar Aşığı Ələsgərin bədii təfəkkür mədəniyyətinin səviyyəsini və səciyyəsinə əks etdirir. Aşığı Ələsgərdə sırf formal əlamətlərə aludəçilik yoxdur. Formalizmə qapılmaq vərdişindən uzaq olan Aşığı Ələsgər üçün omonimlər ən münasib poetik mənalandırma formasıdır, təsvir-tərənnüm obyektinin obrazlı təsdiqidir.

Omonimin bütün növləri məzmunun səciyyəindən doğan lirik emosiya ilə müşayiət olunur, bədii fikri hərəkətə gətirir. İfadə tərzini elastik olduğu qədər də mürəkkəb olan Aşığı Ələsgərin dilində omonimlərdən istifadə güclü üslubi keyfiyyət prosesi keçirir və mətnin ümumi fonetikasına təsir göstərərək poetik məramı xidmət göstərir. O da aydın sezilir ki, omonimlərin şeir naxışlarında formalaşması mətnin bədii-estetik sıxlığı ilə ahəngdarlıq təşkil edir. “Ha bular, bular” tənqidindəki kimi:

*Səba dost zülfünə şənə çəkəndə,
Yayılar gərdənə ha bular, bular (fırlanar, sarılar)
Hər kim ki, sidq ilə dilək diləsə
Əlbəttə, mətləbin ha bular, bular. (tapar)*

*Sərrafın əlində nə danə (daş-qaş dənəsi)-dedim,
Könül, can quşuna nə danə (dən) – dedim,
Dərdimi dərd qanmaz nadana dedim
Anlamaz başım ha bular, bular (bulayar)*

*Ələsgərəm məskənimdi o diyar,
Al xəncəri, bağrım başın, odu (odur), yar
Evdən çıxdı yalın qılınc, odu (atəşi) var*

Bilirəm, qanıma ha bular, bular (bulaşar) (8, 167)

Aşıq Ələsgərin dilində eyni cür səslənən sözlərin üslubi mövqeyi ona görə fəaldır ki, deyim qəliblərinin cazibəli formaları onların sayəsində canlı və musiqili tələffüzü gücləndirir, gerçəkliyin lirik qavrayışında və beləliklə də söz sənətkarının şeir dilinin estetikasının müəyyənləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Şeirin bütün elementləri ilə eyni üslubi şəbəkədə omonimlər, eyni səs tərkibli leksik vahidlər ritmik ifadə tərzini doğurur. Bu, onun üslubi kamillik səviyyəsini, funksional-bədii imkanlarını əks etdirir. Müəyyən ritm modelləri intonasiya biçimləri bədii mətnə xüsusi intensivlik əlavə edir.

Eyni cür səslənən söz və tərkiblər Aşıq Ələsgər üslubunda daha çox şeirin səs diapozunun nizama salma vasitəsidir, dilin gözəllik yaratma imkanlarının təzahürüdür. Şeir dilinin emosional-ekspressiv çalarları eyni səs-söz təkrarlarının köməyi ilə estetik əks-səda tapır, melodika və intonasiya daha uğurla sahmanlanır. Poetik nitq mühiti zəminində omonimlər eyni məxrəcli səslərin tərtib etdiyi sözlər şeirin bədii-estetik keyfiyyətlərini təmin edir. Müxtəlif semantik mənaların poetik məcrada qovuşması Aşıq Ələsgərin sənət dilinin poetik paronim və digər səs oxşarlığı ilə bağlı sözlərin Aşıq Ələsgər dilində poetik aktivliyi, mündəricənin vüsətliyinə yönəldilir, şeir dilini xüsusi lirik məcraya salır və bununla da klassik aşıq şeirinin orijinal səslənən nümunələrini yaradır.

**AŞIQ POEZİYASININ FÖVQÜNƏ YOL AÇAN
KLASSİK BƏDİİ ƏNƏNƏ, ZƏNGİN
POETİK TƏCRÜBƏ**

Aşiq Ələsgərin poetik təfəkkürünün siqlətini və incəliklərini açmaq üçün onun əsərlərinin poetik sistemində daxil olan, poetik əhval-ruhiyyənin daşıyıcısı olan bütün detallar diqqətlə izlənilməlidir. Çünki dahi sənətkar sözdən elə mükəmməl şəkəbə düzəltmişdir ki, oradan adi bir kəlməni götərsən bədii təcəssüm şəffaflığı zərər çəkər. Burada ifadə vasitələrinin dəqiqliyi hər hansı fasilə ixtisasına belə imkan vermir. Cüzi ritm və intonasiya təhrifi bu mükəmməl poetik nümunələrinin bədii-estetik mənərəsini büsbütün dağıda bilər.

Aşiq Ələsgərin şeir dilində bütün elementlər iç-içədir. Onlar birgə işlənməklə bir-birinə hörülür, bir-birini tamamlayır, eyni bədii niyyətin açılması üçün bir-birini xüsusi həssaslıqla izləyir. Bu bütövlük bədii təsvir və ifadə vasitələrinin misra qəliblərində monolit şəkildə qaynayıb-qarışmasından doğulur.

Aşiq Ələsgərin poetik möcüzəsi də dilin stixiyasından yaranmışdır. Dil faktlarının poetik yükü və emotiv funksiyası, ifadə vasitələrinin kəmiyyət-keyfiyyət göstəricilərinin heyrətədoğurucu harmoniyası, poetik simmetriya şeir mətninin mükəmməlliyində, lirik təhkiyənin dinamikasında əsas faktordur.

Aşiq Ələsgərin dilinin əsas qaynaqları bir tərəfdən tipoloji quruluş etibarilə canlı ünsiyyət leksikasına yaradıcı yanaşma vərmişlərinə söykənsə, digər tərəfdən onun poetik düşüncə panoramının əsas cizgilərini klassik ədəbiyyatımız-

dan gələn linqvistik materiallar canlandırır. Onun dilində həm klassik şairlərimizdən gələn söz və ifadələrin, həm də poeziya dilinin milli bünövrəsində duran kolorit etibarilə zəngin ünsiyyət və məişət leksikasının müəyyən bədii-estetik diapozonu vardır. Hər iki məxəzdən əxs olunan siqlətli üslubi keyfiyyətlər belə bir qənaəti təlqin edir ki, Aşıq Ələsgər sözə həmişə yüksək sənət və sənətkarlıq mövqeyindən yanaşmışdır.

Yeri gəlmişkən bir məsələyə xüsusi diqqət çəkmək vacibdir. Bir sıra mənbələrdə, folklorşünaslıqda Aşıq Ələsgərin dünyagörüşü, klassik ənənələrə bağlılığı ilə bağlı mülahizələrdə qeyri-ciddi fikirlərə rast gəlinir. Məsələn, görkəmli folklorşünas alim M.H.Təhmasibə görə “Sufi-hurifi terminologiyadan hətta Aşıq Ələsgər, Şəmkirli Aşıq Hüseyn kimi belə təsirlərdən uzaq olan görkəmli aşıqlarımız da heç fərqi nə varmadan istifadə etmişlər” (37, 364). Aşıq Ələsgərin əsərlərindən nümunələr göstərir ki, böyük alimin işlətdiyi “hətta” sözünün “Aşıq Ələsgər”lə yanaşı işlənməsi çox təəssüf doğurur. “Heç fərqi nə varmadan” ifadəsi müəllifin Aşıq Ələsgəri olduğu səviyyədə qiymətləndirə bilməsinin qəbahətidir.

Klassik Şərq ədəbiyyatında elə poetik vasitələr vardır ki, ondan istifadə hər qələm sahibinə nəsib olmur. Müəyyən bədii təsvir üslubundan istifadə yüksək sənətkarlıq qüdrəti tələb edir. Dərin biliyə, yaradıcılıq istedadına malik olmadan həmin ifadə tərzinə girişmək mümkünsüzdür. Bunlardan biri də Xaqani, Füzuli kimi söz cəngavərlərinin gözəl nümunələrini yaratdığı “İhamul-vəsl”dir. “İhamul-vəsl” ifadəsinin tərcüməsi birləşmə yolu ilə işarə deməkdir. Bir növ şair

qarşına məqsəd qoyduğu fikri və ya adı hərflərin birləşməsi ilə verilir. Oxucu isə şairin demək istədiyi sözü və ya müəyyən fikri başa düşmək üçün həmin hərfləri ilhamla birləşdirməlidir. ...Şair... məsələnin kəşfini oxucunun ixtiyarına qoyur. Füzulinin qəzəlindən nümunə gətirilmiş beyt “ihamul-vəsl”in bu növünə tipik nümunədir.

*Səndən bulubdur Əhmədi-mürsəl məqami-qürb,
Təhsini “Ya”vü “sin”ilə təsrifi “Ta”vü “ha”*

Müəllif bu qəzəldə allaha müraciət edərək Qurani-şərifin otuz altıncı “Yasin” və iyirminci “Taha” surələri ilə Məhəmməd peyğəmbərin bəyənilməsi və şərəflənməsinə işarə vurur” (33, 76-77)

Şifahi xalq ədəbiyyatı, o cümlədən aşıq poeziyası üçün o qədər səciyyəvi olmayan ihamul-vəslin ən gözəl nümunələri məhz Aşıq Ələsgər şeirlərində göz və könül oxşayır. Və maraqlıdır ki, bu bədii təsvir vasitəsi onun şeir yaradıcılığında ötəri hal olmayıb təkrarlanan və hər dəfə öz mükəmməliyi ilə heyrət doğuran keyfiyyətli əlamətlərdəndir.

*Ələsgərəm, xəddi çıxdı çal indi,
“Heyi “ye”yə, “dalı” “re”yə çal indi (8, 180)
İsmin üç hərifdi, ay çeşi xumar,
Biri “mim”di, biri “nun”du, biri “sin” (8, 162)
İsmini ür hərflərlə eylərəm aşkar,
Biri “kaf”dı, biri “lam”dı, biri “sad” (8, 54)*

Onun klassik şərq poeziyasından yaradıcı faydalanması, xüsusilə Nəsimi yaradıcılığından sufi-poetik anlayışları əxs etməsi təkzibedilməz faktlarla təsdiqlənir. “Əlif-lam” şeiri, heç şübhəsiz Nəsiminin eyniadlı şeirinin təsirindən meydana gəlmişdir.

“Aşıq Ələsgərin “Əlif-lam” şeirində “əlif” ilə “lam” hərflərinin birləşməsindən yaranan vahid allaha işarə edilməklə yanaşı hər bir hərfin müəyyən simvolik mənası da verilir. Diqqəti cəlb edən hal ondan ibarətdir ki, hər bir hərf üçün işarə edilən məzmun ümumi “əlif-lam” birləşməsinin mənası ətrafında qurulur” (33, 77)

Bu faktlar onu diktə edir ki, Aşıq Ələsgər üslubunun dərinliklərində gizlənən, misraların güc-qüvvət mənbəyinə çevrilən məcazlaşdırma məharəti, klassik şərq poeziyasının obrazlar sistemindən faydalanma ustalığı, yaxşı mənada müəmmalı nitq gözəlliklərinə rəvac verən ərəb əlifbasındakı hərflərin rəmzlərinin təqdimi, fəlsəfi-sufi dünyagörüşünün bədii ifadəsi, bədii mətləbləri dolay yollarla demək qabiliyyəti və digər üslubi-estetik məziyyətlər xüsusi tədqiqat həssaslığı tələb edən məsələlərdir. Dil faktları göstərir ki, Aşıq Ələsgər sözünün daxili laylarını aşkarlamaq üçün, məlum sözlərin bizə məlum olmayan üslubi-semantik çalarlarını aydın məntiqlə təqdim etmək üçün ənənələrə, köklərə istinad etmək, sələf-xələf əlaqələrini aydınlaşdırmaq çox vacibdir.

Aşıq Ələsgərin dili canlı xalq danışığının sağlam koloritini, poetik istiqamətini qorutyub-saxlaması, yeni üslubi keyfiyyətlərlə zənginləşdirməsi ilə səciyyəvənsə də, burada həmçinin klassik ədəbiyyatımıza Nəsimi, Füzuli, Xətai kimi söz nəhənglərinə məxsus poetik dil qəliblərinin əks-sədasını asanlıqla duymaq olur. Klassiklərimizdə, yazılı ədəbiyyatımızın ən uğurlu nümunələrində olduğu kimi, Aşıq Ələsgərin dilini adi bədii nitq forması kimi götürmək yanlışlıqlara yol açır. Bu dil daha çox zəngin mənəvi

dəyərlərin, düşündürücü emosiyaların, dərin elmi-fəlsəfi fikirlərin parlaq ifadəsidir. Onun dilində də Nəsimi, Füzuli və Xətaidə olduğu kimi üslubi ikiləşməyə rast gəlinir. Lirik şeirlərində olduqca aydın və sadə olan dil bəzən eyni nəfəsin hərarətindən yaransa da, elmi-fəlsəfi, sufi məzmunlu şeirlərində qəlizləşir. Burada anlaşılmayan ərəb mənşəli sözlərin sıxlığı, mətnə termin səciyyəli kəlmələrin nüfuzu məzmunun kütləvi anlaşılıqlığına gətirib çıxarmır. Müəllifin təfəkkürü dini, sufi kök üzərində dərinləşdikcə sıxlaşır, həmin sözlər mətnin ümumi poetik mühitində hər oxucunun anlaya biləcəyi dil ünsürünə çevrilə bilmir. Bu, ondan irəli gəlir ki, müəyyən intellekt sahibi olmadan, dinin köklərini, istam ehkamlarını və mənəviyyatını, ümumiyyətlə, şərq zehniyyətini və poetikasını, müəmma sənətini bilmədən dahi sənətkarın bədii söz aləminə nüfuz etmək olduqca müşküldür. Dil işarələrinin rəmzi mənalarına vaqif olmayanlar Aşiq Ələsgərə məxsus ilham məhsullarını, leksikasını, poetik-üslubi fiqurların bədii-fəlsəfi mahiyyətini çətinliklə qavraya bilər. Bu amil ulu sənətkarın dünyagörüşü ilə bilavasitə bağlıdır. Mü-təfəkkir şairin fəlsəfi poeziya dilinin qaynaqları haqqında bütöv təsəvvür üçün onun sufizmlə bağlılığına nəzər salmaq yetərlidir. Əvvəla, onu demək lazımdır ki, Aşiq Ələsgərin özü şərqin poeziya nəhənglərinin adını çəkib onlara bələdliyini bildirmişdir.

Füzuli, Firdovsi, Hafiz, Nəsimi
Onlar da yazdığı ayə məndədir.

Yaxud:

Tutuldu dəstində gözəl nizamı
Füzuli, Firdovsi, gözəl Nizami

Təqdiri qüdrətin gözəl nizami

Dərdi mənə verdi, yara dərmanı və s.

Müəllim üzü görməyib əlifba öyrənməyən Aşıq Ələsgər şərqin klassiklərini Göyçə aşiq məktəbində aldığı “qulaq savadı” ilə mənimsəmiş yetişdiyi ədəbi mühitdən onun ənənələrindən, qüdrətli ustadı Aşıq Alıdan öyrənmişdir. Aşıq Alının aşağıdakı şeir nümunəsinə diqqət yetirək:

Birdi, bu aləm də nizam ikimi,

Nizam olmaz dünya nizamı kimi

Füzuli, Firdovsi, Nizami kimi

Alıyam, kaş yazam bu ayə mən də.

Aşıq Ələsgər yaradıcılığında tez-tez rast gəlinən müdrik kəlamların, aforizmlərin bir çox məxəzlərinin məhz sadalanan nəhəng simalardan qaynaqlanması da bu amillərlə əlaqəlidir. Bircə nümunə:

Söz gövhərə döndü, şair-qəvvasa

Çətin ələ gəlir sözlərin xası (Nizami)

Gövhər olan dəryalarda dərinə

Qəvvas çəkər onu ay üzə tək-tək (Aşıq Ələsgər)

“Allahın adı ilə”, “Peyğəmbərlərin meracı”, “Pənc Ali-əba”, “İmamlar” kimi dini motivli şeirlərində, təsəvvüfi dünyagörüşü ilə bağlı olan əsərlərində tez-tez sufilik sistemində işlədilən terminləri, rəmzləri izləməklə Aşıq Ələsgər irsindəki sufiliyin məğzinə nüfuz etmək olar. Təsəvvüf dünya görüşünü dərinədən mənimsəyərək yaradıcılığında ona geniş yer verən Aşıq Ələsgər dini obrazlara, müqəddəslərə, “Qurani-Kərim”dən gələn motivlərə müraciət edərkən qədim dövr ədəbiyyatımızda, xüsusən Nəsimi, Füzuli və

Xətəinin, Yunis Əmrənin və s. dilində də eyni işləkliyə malik olan sözlərdən istifadə etmişdir.

*İbtida “Əlifdən dərsim almışam,
Ələst aləmində demişəm “bəli” (8, 45)*

“Bəli” – deyib yol-ərkana gəlmişəm,

Nəqş olub sinəmdə eşqin kitabı

Çeşmi-nübəvvətə aşiq olmuşam

Bir cavaba verrən yüz min cavabı (8, 49)

“Ələst-ələmi” məşhur “bəzmi-ələst” rəvayətinə işarədir və bu söz birləşməsi insanın dünyaya gəldiyi məkanı Tanrı dərgahı anlamındadır. Rəvayətə görə, Ələst aləmində Allahın “Mən sizin rəbbinizəmmi?” – sualına ruhlar “Bəli” cavabını vermişlər. “Nübüvvət” islamın 6 vacib əməlindən biridir və Məhəmmədin (s.) və ondan əvvəl ki peyğəmbərlərin peyğəmbərliyinin tanınmasıdır.

Ələstudən bəli dedim,

Nə xoş kəlamdı yükün

Bir gözəlin (Allah) aşiqiyəm

Vəsfi kəmaldı yüküm. (8, 204)

Birinci misra sufilik əqidəsində mərkəzi yer tutur. O, Allah eşqinə əzəli sədaqət andı hesab olunur. Allah sevgisi sufinin bütün ruhunu, könül dünyasını ehtiva edir. İlahi eşq aşiqin könül dünyasının kamilliyini təmin edir. “Kamal – Kamillik istəyi ilahi eşq aşiqinin ali niyyətidir. Onun inamında batini ruhun kamilliyi vəhdət idealına – Allaha qovuşmağı şərtləndirir” (35). Sufi ədəbiyyatında aşıqlər mübtəla olduqları eşqin təzadlarını yaşayır və bu motiv bədii sözdə xüsusi vurğulanır.

Həm dərindi, həm dayazdı,

*Həm acıdı, həm şirin
Zəhmətdə zəhri-hələhil
Ləzzətdə baldı yüküm (8, 204)*

Eyni düşüncə tərzini Nəsiminin aşağıdakı mövqeyi ilə üst-üstə düşür.

*Məhəbbət möhkəm işdir, qafil olma,
Bu karı sanma kim, hər karə bənzər”
Əgər niş /bal/ istər isən nişə (arının iynəsi) qatlaş,
Ki, nuşu nişəsiz verməz bu zənbur (Nəsimi)*

Sufi ədəbiyyatında müəyyən məcazi sözlər, perifrastik metaforalar vardır ki, onlar təsəvvüf dünyagörüşünün bu və ya digər anlayışlarını ifadə edir. Həmin metaforalar ənənəvi şəkildə eyni dünyagörüşlə bağlı söz sənətkarının hamısının sənət dili üçün səciyyəvidir.

*Bənəm ol eşq bəhrəsi, dənizlər heyran bana,
Dəryalar mənim qətrəmdir, zərrələr ümman bana
(Yunis Əmrə)*

*Könlümün gəmisin qərq edə gör eşq dənizinə
Kim bu dənizin bəhrini ümman bilir ancaq (Nəsimi)*

*Həqiqətdən dərs almışam
Təriqətdən söz qanan,
Şahı-mərdan sayəsində
Elm içində ümmanam.
Dəryaların qaydasıdır.*

Ümmana baş endirir (8, 201)

“Elm içində ümmanam” – Allahın eşqi “elmini” ifadə edir. Bu elmə qovuşan Allahın – dünya ruhunun –

ümmanın qətrəsini öz ruhunda daşıyır. Deməli, eyni zamanda ümman daşıyır – qətrədə ümman yaşayır”. (35)

Bir fakta diqqət yetirmək yerinə düşər. Aşıq Ələsgərin məşhur “Ay nədən oldu?” bağlaması uzun müddət açılmamış qaldı. Səbəb onun sufilik ruhunu tuta bilməmək, söz və tərkiblərin fəlsəfi-təsəvvüfi mahiyyətini, onun dini-elmi əsaslarını dərk etməklə bilavasitə bağlı idi. Görkəmli elm fədaisi Camal Mustafayevin həmin bağlamanın sufilik ruhunu aşkarlayan fikir və mülahizələri olduqca maraqlıdır. Onun əsas müddəalarına yığcam şəkildə nəzər yetirmək məqsədəuydur.

Yerin, göyün, arşın, kürsün, insanın

Künhü, bünövrəsi ay nədən oldu?

Yeri göydən, göyü yerdən kim seçdi?

Hikmətin dəryası ay nədən oldu?

Varlığın ilk səbəbi, sufizmə görə, Allah anlamına gələn dünya ruhudur. “Dəryayi-mühit” termini ilə ifadə olunan bu ruh dünyanın əsli sayılır. “Hikmətin dəryası” eyni anlamdadır. “Yeri göydən, göyü yerdən kim seçdi?” sualı “”Qurani – Kərim”in “Əl-Hac” və “Füsilat” surələlərindən əxs edilmişdir. Qaz halında olan göyün Allahın iradəsi ilə yerdən ayrılmasına, kainatın nizama gətirilməsinə işarədir.

Yeddi qat göy nə növünən quruldu?

Neçə qəndil, neçə sütun vuruldu?

Sən kimsən, mən kiməm, kimdən soruldu?

Ustadlar ustadı ay nədən oldu?

Sual kainatın quruluşu haqqındadır. “Cin”, “Mülk”, “Nəbə” surələrinə istinadən “yeddi qat göy” dəyərkən yeddi planeti – Günəş, Ay, Mars, Venera, Saturn, Merkuri,

Yupiter nəzərdə tutulur. Onların səmadakı nizamı ilahi hikmətin gerçəkliyi kimi təsdiqlənir. Yeddi qat göy bir birinin üstündə qurulmuşdur, işığı bol olan günəş isə qəndildir. Dörd təbii ünsür – od, su, torpaq və hava isə “sütun” kimi dəyərləndirilmişdir. Sonuncu fikri Nəsimi belə ifadə etmişdir.

Dörd dirəklə qaim olmuşdur bu şəhr,

Kim, anın içindədir afaqü dəhr (Nəsimi)

Bağlamanın aşağıdakı misraları isə yuxarıda qeyd etdiyimiz “bəzmi-aləm” rəvayətindən, sufilikdə “Qurani-Kərim”dən əxs edilən, ənənəvi anılan bir ayəyə işarədir (“Ələstu Birəb- bikum-Qalu-Bəla” (“Mən sizin Rəbbiniz deyiləmmi? – Bəli!) ki, bunu da təsəvvüf əhli Allahla ruhların qədəmi vəhdəti andı kimi qiymətləndirir.

Nədən lövh yarandı, nədəndi qələm?

Neçə hüruf o məclisdə oldu cəm?

Aləmi-ərvahda qurulan aləm

Ayəsi, şəqqəsi ay nədən oldu?

Lövhə (lövh), sufilərin anlamına görə varlığın ruhu, qələm isə Allahın əmridir ki, lövhədə “Kaf” və “nun” hərfləri cəm olub “kon” (ərəbcə “ol” deməkdir) sözünü yaratmışdır. Qurana görə, dünyanı Allah “kon” sözü, əmri ilə yaratmışdır.

“Aləmi-ərvah” ruhlar aləmi deməkdir və bununla göylər aləmi nəzərdə tutulur. Bununla təmizliyi ilə göylər aləmi dörd ünsürlü yerin qarışıq təbiətinə qarşı qoyulur. Göy üzündəki ulduzlar onun ayəsi, günəşlə ay isə onun şəqqəsi (hissəsi) kimi mənə kəsb edir.

Mənsurun toxmağı İsrafil suru,

Kəbənin Zənzəmi, Musanın Turu.

Nitqimin quyəsi, didəmin nuru,

Sərimin sevdası ay nədən oldu?

“Toxmaq”, “pambıq atan” mənası verən “həllac” sözünə işarə ilə “ənəbhəq” ifadəsini yayan və ilahi eşq şəhidi kimi bütün təsəvvüfdə bir simvola çevrilən Mənsur Həllac anılır. “İsrafil suru” mənəvi oyanış, özünü dərkətməyə çağırış kimi səslənir. “Nitqimin quyəsi (gözəlliyi)”, “kon” (ol) ilahi əmri bildirir. “Didəmin nuru” məcazi mənə daşıyır. Burada ilahi eşqin nuru nəzərdə tutulur. “Sərimin sevdası” Allah eşqi mənasında işlədilir.

Yazıq Ələsgərəm, intizarım var,

Alimsənsə, məni eylə Xəbərdar,

Elmi hardan tapdı cümlə aşıqlar?

Şeiri-müəmması ay nədən oldu?

“Elmi hardan tapdı cümlə aşıqlar?” misrası bəndin mənə yükünü daşıyır. Söhbət sufi görüşlü aşıqlərdən gədir. Bunlar isə ruhlarda daşdıqları Allah eşqini bir elm kimi düşündürür. Bu yöndə Yunus Əmrənin bir kəlamını anlamaq zəruridir.

Biz talibu elmləriz, eşq kitabın o qurur,

Cələb müdərriş bizə eşq xud mədrəsəsidir.

Aşıqlərin eşq mədrəsəsi “Allah özüdür” (35)

“Şeiri-müəmması ay nədən oldu?” sualının cavabı belədir: Sufilər mənəni rəmzlərlə ifadə edirlər və bu səbəbdən də onların sözləri müəmmalı, məcazi olur.

“Üzünü torpağa sürtmək” sufizmdə Allah eşqi qarşısında mütiliyin rəmzidir. Bu qaydanı sufi şairlərdə, o

cümlədən Aşıq Ələsgər şeirlərində xatırladan misralara rast gəlmək olur.

*Ələstu Birəbbikum Qulu-Bəladan
Mərdinə mövlasına nökar olmuşam
Sürtmüşəm üzümü xaki-payına
Elm tapıb sinə dəftər olmuşam (Aşıq Ələsgər)*

*Könül səcdə qılır dost mehrabında,
Yüzün yerə urub qılır minacat...
Yunus miskin, kəndözün, torpaq eylədi yüzün,
Məşuqəyə yaraşan bir nisginiyim vardır*

(Yunus Əmrə)

Aşıq Ələsgəri klassiklərimizlə, onların dünya-görüşləri ilə yaxınlığını müraciət etdiyi mövzularda, bədii mətləblərin eyniliyində görürük. Sufilərdəki vəhdəti-vücut Nəsimi, Xətai, Füzulidən Aşıq Ələsgərə qədər bütün müəmmalarını, rəmzlərini təəssüm etdirilir. Bu baxımdan “aşağıdakı misraların Fəxrəddin Səlim tərəfindən şərhli çox maraqlıdır.

*“Dürdanəni səngi-siyah içində
Həsrət gözüüm görən kimi tanıdı...”*

Bu müəmmalı misraları isə Aşıq Ələsgərindir. Ona görə müəmmalıdır ki, hələ bir nəfər alim, ya da sənətkar filan cürət eləməyib, bəlkə də heç aqlının ucundan belə keçməyib ki, sadə bir el aşığının dilindən çıxan bu cür şeirlər haqda bir az düşünsün. Oxuyub keçməsin, ona özü kimi, öz aqlı çərçivəsində baxmasın. Amma hanı bizdə o mərifət?! Aşıq Ələsgər deyir ki, mən o gözəli – həmin o qara daşın içindəki dürrü görən kimi tanıdım. Çünki bir

ömür idi ki, gözlərim ona həsrət idi. Diqqət edin, burada tanınmaq deyə bir mətləb vardır. Onu harada görmüşdü? Cavab birdir: Əlbəttə, Ələst aləmində! (15)

Dürr nə üçün məhz qara daşın (“səngi-siyah”) içindədir? Bunun da rəmzi mənası var. “Sibgətullah” (“Allahın rəngi”) ayəsində bu rəng Allaha təşbeh edilmişdir: gecə kimi qara, sirr dolu zülmət (Qara bütün rəngləri özündə birləşdirir). Xalq arasında məşhur “Qaradan artıq (gözəl) rəng yoxdur” deyimini də bundan doğur”. Sufi təsəvvürünə görə, qara hər şeyon sonu və yenidən başlanğıcıdır. Sufilərin dilində bu rəng Allahı görüntələyən, Allahı təmsil edən rəngdir. Qaranlıq Allahın təmsilidir, onun təsəllasıdır. Ələst aləmində aşiq və Allah vəhdətdə idi. Hamısı tək bir Allah idi. Dünyaya gəlməklə insan vəhdətdən qopur, ayrılığa düşür olur. Anadan olan kimi insan ona görə ağlayır ki, o, həmin ayrılığı dərk edir. Qeys kimi. Qeyd edək ki, “Leyli”də ərəbcə gecə, qaranlıq deməkdir.

Xalq danışığı dili ilə fəal, çoxcəhətli və daxili təmas Aşiq Ələsgər poeziyasının başlıca xüsusiyyətlərindən biridir. Onun yaradıcılığının ən qüvvətli təyinedici məziyyətləri barədə düşünəndə ilk növbədə bu poeziyanın dil və üslub keyfiyyətləri göz önünə gəlir. Sənətkarın geniş və çoxaspektli maraq və fikirlər aləmi, qəlbində əks-səda tapan duyumun miqyası münasib linqvistik materialların nizamlı qəliblərində meydana çıxmışdır. Dil sənətkar üçün özünü-ifadə forması olmaqla yanaşı, həm də obrazın xəyalımızda, qəlbimizdə cilalanan, dolğunlaşan cizgilərinin reallaşdırılma vasitəsidir. Onun sərrast səslənən misraları təsvir və tərənnüm obyektinin real cizgilərini, lirik nəfəsini dolğun və

parlaq əks etdirməkdə birinci növbədə dil sənətkarlığına borcludur. Qızğın şair qəlbi ilə duyulmuş obrazın duyğulu cizgiləri, parlaq emosional vəsfi forma və intonasiya çalarlarına görə fərqli və rəngarəng dil materialları ilə canlandırılmışdır. Bu səbəbdəndir ki, Aşıq Ələsgər dilinin kamilliyi və yetkinliyi bu dildə yaradılanları gələcək nəsillərə çatdırmaq gücü, iqtidarı qazanır.

Maraqlı cəhət kimi xüsusi qeyd olunmalıdır ki, Aşıq Ələsgərin kütləvi anlaşılıqlığı ilə diqqət çəksə də, qüdrətli sənətkar çox zaman onu aşıq dili çərçivəsindən çıxarır, klassik janrın leksikonu ilə zənginləşdirir. Alınma sözlər, əcnəbi qrammatik quruluş elementləri də heca vəznini və heca ahənginə uyğunlaşdırılır. Klassik ədəbiyyatımızdan gələn söz və məcazları mütəhərrik hala gətirməyi bacarır.

Aşıq Ələsgər aşıq şeirinin elə nəhəng nümayəndələrindəndir ki, onun yaradıcılığında, poetikasında klassik dil tipologiyası da mühafizə olunur. Onun elə misraları vardır ki, dili ədəbiyyatımızın Nəsimi, Füzuli, Vaqif kimi korifeylərini xatırladır, lirik təhkiyənin klassik normativliyini nümayiş etdirir. Məzmun – forma uyurluğu baxımından misilsiz poetik nümunələrində yazılı ədəbiyyatımızın ənənəvi dil – üslub elementləri göstərir ki, bir sıra konkret məqamlarda söz işlətmə və sözdən istifadə üsullarında Aşıq Ələsgərlə klassik poeziyamızın tanınmış nümayəndələrini birləşdirən ümumi sənətkarlıq üsulları mövcuddur.

Klassik sənətkarlığın bir sıra göstəriciləri, xüsusən dil materialları ilə davranış mədəniyyəti, məcazlar sistemi, obrazlar aləmi Aşıq Ələsgərin şeir dilində mükəmməl

şəkildə təkrarlanır və inkişaf etdirilir. Bir sıra bədii dil diapozonunda, deyim və duyum miqyasında eyniləşmə, yaxınlaşma əlamətləri həmçinin bədii ovqat ümumiliyi, poetik əhvali-ruhiyyə şərikliyi ilə də müşayiət olunur.

Aşiq Ələsgərin söz dünyasında aşiq şeiri üslubunu klassik üslubla birləşdirən, müştərək linqvistik əlamətlər kəsb etdirən dil faktlarının məntiqi görünür. Bir sıra əsərlərində klassik nitq standartlarına uyğunluq, bu zəngin məxəzlərdən əxs olunmuş şeir dili ünsürləri Aşiq Ələsgəri həmin qüdrətli irsin layiqli varisi kimi də gözlərimizdə ucaldır. Bu dil tiplologiyası ilə Nəsimi, Füzuli, S.Ə.Şirvani səviyyəli klassiklərimizin dil sənətkarlığını davam və inkişaf etdirən bədii söz cəngavəri kimi daha da sıqlətli olur. Aşiq Ələsgərin dili Füzulinin, S.Ə.Şirvaninin dilinə məxsus güclü ifadə potensialına görə yaxındır. Onların üslubunda ifadə oxşarlığı, düşüncə eyniliyi faktları mövcuddur və bu mövcudluq özünü bütöv bir sistem daxilində göstərir.

Konkret bədii dil faktları təsdiq edir ki, Aşiq Ələsgərin poetik lüğəti ilə yanaşı, bədii sintaksisi də milli dil, canlı danışiq tipologiyasına malik olsa da, onun dilində klassik üslubun bir sıra səciyyəvi əlamətləri özünü aydın şəkildə nümayiş etdirir. Həm sintaktik – konstruktiv baxımdan, həm də leksik dil materiallarına uyğunluq, nöqteyi-nəzərindən Aşiq Ələsgər klassik şairlərimizi, onların əruz vəznində qələmə aldıkları şeir fraqmentlərini xatırladır.

Güli-rüxsarına qarşu gözümdən qanlı axar su

Həbilüm, fəsli-güldür bu, axar sular bulanmazmı?

(Füzuli)

Ələsgər gözündən axar qanlı yaş

Adladı gül fəsli, gəldi növ bahar (Aşiq Ələsgər, 160)

Aşiq Ələsgər şeirinin dil materiallarına əsaslanaraq belə bir qənaətə gəlmək olur ki, bu dil zəngin tarixi təcrübənin nəticəsi olaraq yaranmışdır. Tarixən mövcud olan bir sıra deyim üsulları, tərkiblər, klassik ədəbiyyatımızda təsbit olunub sabitləşmiş deyim gəlibləri Aşiq Ələsgərin də dilində yüksək üslubi sənətkarlıq faktı kimi diqqəti cəlb edir. Bu linqvistik faktlar göstərir ki, Aşiq Ələsgər poetik təfəkkürü və onun ifadə vasitələri qədim Azərbaycan, türk və ümumən müsəlman-şərq mənəblərindən ustalıqla qidalanmışdır. Əsrlər boyu Azərbaycan klassik ədəbiyyatında işlədilən söz və ifadələr, obrazlar Aşiq Ələsgərin üslubunda da dəyişmədən, lakin kontekstin ümumi mənzərəsinə xüsusi estetik zövqlə uyğunlaşdırılmış şəkildə işlənmişdir. Bunu Aşiq Ələsgərlə klassik şairlərimizin ifadə üsulu, leksikonu, dil materiallarından istifadə mədəniyyətinin səviyyəsi üzərindəki müşahidələr qabarıq şəkildə təzahür etdirir. Nümunələrə nəzər yetirək:

Sərvərlik istər isən, üftadəlik şüar et

Kim, düşmədən əyağə çıxmadı başa badə (Füzuli)

Alçaqda otur ki, çıxasan başa (Aşiq Ələsgər)

Oyadar xəlqi əfğanım, qəra bəxtim oyanmazmı?

(Füzuli)

Pərişan xəlqi-aləm ahü əfğan etdigimdəndir

Pərişan olduğum xəlqi pərişan etdiyimdəndir

(Füzuli)

Ələsgərəm incimişəm yarımndan

Aləm yatmaz mənim ahü zarımdan (Aşiq Ələsgər)

Hər kimin var isə zatında şərərət küfrü

*İstilahati-ülum ilə müsəlman olmaz.
Gər qara daşı qızıl qan ilə rəngin eləsən.
Təbə təğyir verib, ləli-Bədəxşan olmaz (Füzuli)
Sərraf yüz bəzəsə səngi-siyahı
Əsli mütəlladı, - ləl ola bilməz.
Məkəs fəğan eylər zənbur sövtilə
Künhü yox, fəmində bal ola bilməz (Aşıq Ələsgər)
Ey mələksima kim, səndən özgə heyrandır sana,
Həq bilir insan deməz, hər kim ki, insandır sana
(Füzuli)*

*Nə sənə bəşər deyilər,
Nə də ki, insan, Şapəri (Aşıq Ələsgər) (244)
Bəşərə bənzətmək olmaz
Göydə mələklər tayıdı (Aşıq Ələsgər) (228)
Əslin mələk, cismin huri, qılmandı
(Aşıq Ələsgər) (106)
Saxlamaq olmaz xaru xaşak ilə Ceygundur (Füzuli)
Eynim yaşı dönüb ceyhun nəhrinə
(Aşıq Ələsgər) (8,126)
Aşiyani mürği-dil zülfi-pərişanıdadır,
Qanda olsam, ey pəri, könlüm sənin yanındadır
(Füzuli)*

*Mürği-ruhum getməz səndən irəğə
Qonşun ollam, qəbul etsə sini sin
(Aşıq Ələsgər) (175)
Ələsgər, sər dil mürgünə sağər dən
(Aşıq Ələsgər) (8, 74)
Nə Kamandarsan, ey mah, kim atıb qəmzə oxun
Yıxdığın seyddə nə zəxm, nə peykan görünüür (Füzuli)*

*Atdı müjgan oxun, keçdi sinəmdən
Cadu qəmzələri canıma düşdü (Aşiq Ələsgər) (8, 72)
Şirin canım müjganıma toxundu
Sən allah, öldürmə, yazığam məni
(Aşiq Ələsgər) (8, 177)*

Klassik yazı dilinin normativ xüsusiyyətlərini dərindən mənimsəmiş Aşiq Ələsgərin yaradıcılığında dil-üslub modellərinin funksionallığı nə qədər güclü olsa da, qoşma ilə yazılan əsərlərin dilində xalq dilinə yaxınlıq aşkar hiss olunur. Aşiq Ələsgərin dilində bəzi izafət biçimləri leksik vahidlər mühafizə olunsa da, sözlərin sıralanması milli dilimizin qanunauyğunluqlarına tabe etdirilir. “Mürğidil” (könül quşu) əvəziə “dil mürğü”, “fəsli-gül” yerinə sistemləşən dil materialı milli qrammatik biçimdə təzahür edir. Möhkəm ənənəsi və zəmini olan izafətləri Aşiq Ələsgər qoşma janrının üslubuna uyğunlaşdırır. Məsələn, M.P.Vaqifin “Görmədim” müxəmməsində rast gəldiyimiz “cifeyi-dünya” (dünya leşi) izafətini “dünya cifəsi” kimi mətnə daxil etməsi fikrimizi təsdiqləyir:

*Cifeyi dünyayadır hər ehtiyacü iştiaq (M.P.Vaqif)
Zərrəcə gəlməz eynimə
Bu dünyanın cifəsi (8, 199)
Dünyanın cifəsi aldatdı məni (8, 111)
Dünya cisfəsinə sən aldanmışan (8, 154)*

Dünya malına hərislik və buna ikrah hər iki müəllifin bədii qayəsində əsas yer tutur.

Füzulinin leksikonu, ifadələri, obrazları mükəmməl dil-üslub məktəbinin yaradıcısı olan Aşiq Ələsgərin şeir dili üçün xarakterikdir. Onun dil gözəllikləri ümumxalq dilinin

dərin qatlarından gəldiyi kimi, üslubunda özünü bürüzə verən nitq aktları içərisində müəyyən izafətlər, leksik vahidlər, məcazlar, üslubi fiqurlar zəngin şərq poetikasından, klassiklərimizin dil təcrübəsindən başlanğıc götürür. Heç də təsadüfi deyil ki, bu cür yaradıcılıq faktorları Aşiq Ələsgər dilinə klassik normativlik bəxş edir və bu amil böyük söz ustasının dilindəki ərəb və fars mənşəli sözlərin mövqeyini tam sarsıda bilməmişdir.

Aşiq Ələsgərin poetik sintaksisinin doğma normalarla uyğunluğu, sadəliyi və təbiiliyi çərçivəsində, ana dilinin qrammatik quruluşu dairəsində elmi-fəlsəfi, həyati fikirləri, real və canlı insan düşüncələrini klassik şeir üslubu səviyyəsində çatdırması onun bütün şeirlərində özünü nümayiş etdirir. Onun istənilən şeirini oxuyanda dərhal hiss edirsən ki, bu əsər ədəbiyyat abidəsindən ilk öncə dil abidəsidir və Füzuli səviyyəsində bir el sənətkarının qələmindən çıxıb.

Milli dilin əsasları üzərində yüksələn hər bir qoşma, gəraylı, təcnis, müxəmməs və s. milli təfəkkürümüzün ən bariz göstəricisi kimi nəzərə çarpır. Xüsusi qeyd etməyə ehtiyac duyulur ki, nəhəng ədəbi şəxsiyyətlərin dil varisi olan Aşiq Ələsgərin öz dili də milli ədəbiyyatımızın, xüsusən onun ən güclü qolu olan poeziyamızın keyfiyyət göstəricilərindən biri olaraq müəyyənlanmış və birmənalı şəkildə təqdir olunmuşdur.

Aşiq Ələsgərin dili şeir dilinin klassik nümunəsidir. Bu dil, ilk növbədə onun fəlsəfi-poetik məramının, ədəbi-bədi təfəkkürünün dilidir. Onun əsas atributiv göstəricisi Aşiq Ələsgərin təfəkkür tərzinə uyğunluğudur, sözün

obrazlılıq səviyyəsinin bədii məramı, yaradıcılıq idealına mütənasibliyidir.

Aşıq Ələsgər sözünün ədəbiyaşarlığının əsas sirri ondadır ki, o, sənət hadisəsinə çevilmirsə, şeir nitqi faktı kimi ortaya çıxmırsa mətnə daxil ola bilmir. Sözdə bədii-estetik məqam elmi-fəlsəfi mündəricədən heç bir vaxt təcridə olmur. Bu vəhdət kontekstlə şərtlənir. Fikirlə ifadə arasındakı bağlılıq şeirin məzmunundan və müəllifin təlqin-edici mətləblərindən nəşət edir, aydın ifadə tərzii estetik faktora çevrilir.

Aşıq Ələsgərin bədii nitqi həm də elmi-fəlsəfi təfəkkür ifadəçisidir. Onun ürfan və təsəvvüflə, şəriət və ehkamla bağlı poetik düşüncələri kütləvi anlaşılmayan ərəb kəlmələrinin işləkliyini təmin etmiş və bunun arxasında qüdrətli aşığın siqlətli təfəkkür fenomeni dayanır. “Aşıq Ələsgər, Seyid Əzim və təsəvvüf” adlı məqaləsində Fəxrəddin Səlim yazır: “Bizim gəldiyimiz qənaətə görə, Aşıq Ələsgər dinin şairi olsaydı, çox güman ki, tərədən dırnağa qədər mütəsəvvüf şair olardı”. Doğrudan da təsəvvüf ideyası aşılaman elmi-fəlsəfi məzmunlu şeirlərindəki sözlərin ifadə etdiyi anlayışları qavramaq xüsusi hazırlıq tələb edir. Qurani – Kərimdən, Peyğəmbər xanədanından, vəhdəti – vücudun mahiyyətindən, təsəvvüf fəlsəfəsindən xəbərdar olmadan Aşıq Ələsgərin fəlsəfi dil mühitini duymaq çətindir. Aşıq Ələsgərin təsəvvüf dünyagörüşü ilə bağlı bədii dilini tədqiq etmək üçün islam tarixinə və fəlsəfəsinə dərinlən bələd olmaq lazımdır. Bu baxımdan Aşıq Ələsgər ilə S.Ə.Şirvaninin fəlsəfi dili, kamil

düşüncəni mükəmməl formada ifadə şəriştəsi, bədii-məntiqi ağırlıq dərəcəsi üst-üstə düşür.

*Göstərir məscidi zahid ki, bu iman yoludur,
Bunu da bil ki, könül, meykədə ürfan yoludur,
Tut, könül, ali-Əli damənini, eyləmə qəm
Get bu yoldan ki, bu yol Buzərü Səlman yoludur*

(S.Ə.Şirvani)

*Xəstə könül sürün dost irahına
İslam sərdarına, din pənahına
Ələsgər, yön çevir, şahlar şahına,
Yapış ətəyindən şikayət eylə (Aşiq Ələsgər)*

Vahid dünyagörüşün bir məqamını əks etdirən bu şeir fraqmentlərində ürfani məqam qazanan Həzrət Əli qüdrəti eyni bədii ifadə tərzində - xitab etmə üsulu ilə canlandırmışdır. Lakin xalq şeiri üslubu, Aşiq Ələsgər sintaksisinin xəlqiliyi kifayət qədər açıq-aşkar sezilir. Bununla belə onun ifadə və obrazları dili, poetik leksikasının məna siqləti, bədii-emosional istiqaməti baxımından klassik şeir janrlarının dili ilə səsləşir. Klassik poeziyamızın ənənəvi obraz və dil ənənələrinin Aşiq Ələsgər üslubunda davamı, klassik şeir leksikonunun xalq şeiri janrlarında işlədilməsi onun təfəkkür tərzindəki zənginliklərlə birbaşa bağlıdır. Çünki klassik poeziya dilindəki spesifik söz və izafətlərin, obrazlar sisteminin Aşiq Ələsgər dilində geniş mənşərəsi vardır. İfadə modellərindəki bənzərlik eyni sözün təkrarından yaranan bədii məntiq və emosional tutum da çox zaman üst-üstə düşür. Üslubi fiqurlar arasını da yaxınlıq hiss olunur.

Ey mələk sima kim, səndən özgə heyrandır sana

Həq bilir, insan deməz, hər kim ki insandır sana

(Füzuli)

Ölsəm Fərhad kimi Şirin yolunda

Adam sayar adam sayılan məni (Aşıq Ələsgər, 174)

Aşıq Ələsgər sənətində və dil sənətkarlığında klassiklərimizin, xüsusilə Füzuli dilinin fəlsəfəliyi, folklor nəfəsinin munisliyi vardır. Xalq ifadələri misralaşdıqca, adi ünsiyyət vasitələri poetikləşdikcə Füzuli deyim tərzini daha aydın sezişir, xəlqi ifadə formaları onun şeir sətirlərində misilsiz bədii biçim alır. Onun bədii düşüncəsi üçün səciyyəvi olan hikmət və müdriklik sözün poetik incəliklərini duymaq və sözün üslubi çalarından maksimum yararlanmaq vərdişinə söykənir. Ən dərin məzmunlu mətləbləri, adi həyat həqiqətləri şeir dilində elə məharətlə, elə sənətkarlıqla deyilir ki, bu deyim keyfiyyəti aforizm siqləti qazanır, məişətimizə, leksikonumuzə nüfuz edən aforizmlər kimi adi linqvistik materialların ifadə siqlətində qeyri-adilik təəssüratları formalaşır. Sanballı semantikasını, emosionallıq və bədii düşüncə yükü ilə dinləyicini təəccübləndirir. Üslubi və semantik baxımından zənginləşdirmə əməliyyatının bilavasitə nəticəsi olaraq müəllifin tələq etdiyi fikir və duyğular söz qəliblərinə çevrilir və bədii keyfiyyət halında dinləyicinin hissələrinə hopur.

GÖYÇƏ DİL MÜHİTİ VƏ BƏDİİ DİL QAYNAQLARI

Aşiq Ələsgər şeirində canlı ünsiyyət dilinin təbiiliyi, məişət leksikasının koloriti və sadəliyi əks olunur. Rəvan ahəngi, emosional məzmunu, sehrlı bədii məntiqi, məcazi sözlərin orijinallığı, vəzn-ahəng çevikliyi onun bədii nitqində estetik meyar həddinə çatır. Sözü bədii-estetik kəsəri sənətkarın ulu babalarımızın bu mənəvi sərvətinə xalqın müdrikliyi səviyyəsindən baxmağından irəli gəlir. Dilin müəllifi olan xalqla konkret şeir nitqinin müəllifinin ruhi yaxınlığı, bədii sözə eyni estetik ölçülərlə yanaşma tərzii Aşiq Ələsgər poeziyasının siqlətinə stimül verir. Ana dilimizin saflığı, şəffaflığı aşiq-şairin ləngərli misralarındakı səslərin və sözlərin ruhi-metodik toplusundan ciddi bədii-estetik təyinat alır. Səlis dil, aydın ifadə mədəniyyəti, danışıq idiomlarının yaratdığı emosional tərəvət, xalq danışıq qrammatikası əsasında bədii ünsiyyət, rəngarəng biçimli məcazi söz birləşmələrin tərəvəti, çoxqun emosiya daşıyıcısı frazeoloji dil materiallarının ifadə elastikliyi, bütövlükdə alınma sözlərin də milli səslənişi və s. sənət faktları Aşiq Ələsgərin dil-üslub özünəməxsusluğunun bünövrəsində dayanır.

Canlı ünsiyyət və məişət leksikinin düzgün üslubi səmtləşdirilməsi bədii amalı aydın bir məcraya yönəltmək nümunəsidir. Aşiq Ələsgər poeziyasında ümumxalq danışıq leksikası dərin poetik düşüncə panoramının əsas cizgilərini yaradır, adi danışıq sözünün sanbalı artır. Onu milli zəminlə bağlayan əsas amillərdən biri üslubundakı estetik meyarların xəlqiliyidir. Qüdrətli sənətkarın dilinin milli bünövrəsində

kolorit etibarilə zəngin leksikon dayanır. Aşıq Ələsgərin monumental bədii söz quruculuğunun bünövrəsində xalq danışıq leksikasının poetik çalarları dayanır.

Aşıq Ələsgərin sadə və qüdrətli nitqi xalq müdrikliyindən şirə çəkir. Sözə sənət və sənətkarlıq prizmasından yanaşaraq o, adi – ünsiyyət sözlərinin semantikasını çox asanlıqla dərin fəlsəfi məzmun siqlətinə keçirir. Sözdən istifadə meyarı poetik situasiya daxilində özünü göstərir, ifadə tərzinin poetik pafosdan asılılığı məzmununa uyğun yeganə sözü tapmaq qabiliyyəti ilə tənzimlənir. Mündəricə ilə maksimum dərəcədə əlaqələnen söz seçimi xalq dilinə bələdlik dərəcəsinin göstəricisi, Aşıq Ələsgərin poetik düşüncəsinin ilkin şərtidir.

Müxənnət, seyraqub, xaini-xəbis

Nə yaman qandırır a yara məndən

Lənətullah, ləin, şeytani-iblis

Nə dedi, dost kəsdi, a ara məndən (8, 158)

Xeyir çəkməz ustad ilə dəyinən (8, 155)

“Qandırmaq”, “ara”, “dəyinmək” kimi sözlər göstərir ki, Aşıq Ələsgərin lüğət özəyində yetişdiyi Göyçə mühitində işlək olan xalq dilinin hər bir sunilikdən uzaq koloritli ünsürləri dayanır. “Dəyinmək” münasibəti pozma deməkdir, “ara” isə münasibət anlamındadır. Göyçədə “*arası yoxdur*”, “*arası dəyinib*” kimi ifadələr işləkliyi, anlaşılıqlığı və koloriti ilə seçilir. Məhz bu cür sözlər Aşıq Ələsgəri xalqın ruhuna sakin edir. Əgər “ara” və “dəyinməyin” əvəzinə “münasibət” və “münasibəti pozmaq” sözləri işlənsəydi, şübhəsiz, şeir kitab dilindən fərqlənməz, süni səciyyə daşıyardı. “Seyraqub” sözü də canlı danışıq

tələffüzünə uyğunlaşdırılmışdır. Fars dilində *səg rəqib* söz birləşməsinin təhrif olunmuş formasıdır.

“Qandırmaq” münasibətləri pozmaq üçün iftira, böhtan və yalan danışmaq mənasını bildirir. Bu söz həm canlı ünsiyyətdə, həm də klassik aşığı poeziyasında işləkliyə malikdir. Məsələn, Hər kəs məndən sənə yaman qandıra, Ya əqrəb dişləsin, ya ilan Pərim (Aşığı Abbas Tufarqanlı)

Aşığı Ələsgərin dərin lirikası öz zərifliyini mükəmməl xalq dilindən alır, böyük sənət dili kimi heyrət doğurur, danışığı sözlərinin hər biri melodiya elementinə çevrilir və bədii-məntiqi ağırlığı ilə yadda qalır.

Dilin poetik qaynaqlarından fərdi yaradıcılıq çalarları aşkarlayıb obrazlılığı maksimum həddə çatdırmaqla da Aşığı Ələsgər sözün üslubi semantik təbiətini bütün incəlikləri ilə açır. Söz sanki öz ilkinliyinə daha çox bağlanıb xüsusi üslubi siqlətə yiyələnir. Sözün daxili potensialı güclü üslubi-semantik şüalanma ilə tərəvətli qatlarını göz önündə əyaniləşdirir. Söz müdrik ifadə yaradıcılığında bütün üslubi şaxələri ilə qidalandırır. Bu mənada Aşığı Ələsgərin dili sözlə yaşamağın, onu şeir dili faktına çevirməyin, üslubu laylarına nüfuz etməyin, estetik çalarlarını xüsusi həssaslıqla duyub şeir mətninə hopdurmağın ən bariz nümunəsidir. Məhz buna görə də ən müdrik fikirlərin, kamil düşüncənin sadə ifadəsi üçün Aşığı Ələsgər adi sözləri estetikləşdirir, xalq dilində vətəndaşlıq hüququ olan hər bir leksik ünsür, şivə elementləri belə ardıcıl işlənir.

Gül olma dünya malına,

Qalacaqdı dünyada (8, 194)

Aldanma dünyanın bu fənasına

Gül olma gövhərli xəzanəsına (8, 50)

Söynalı başını qoydu yolunda

Hüseyn pəl vurdu, Həsən qoymadı (8, 110)

Ələsgərəm, mən yetiyəm hər işə (8, 21)

Ələsgərəm, hər elmdən halıyam (8, 72)

Müasir dilimiz üçün bir qədər arxaik təsir bağışlayan “gül olmaq” (bağlanmaq, meyl etmək), “pəl vurmaq” (işə pozmaq, işin düzəlməsini əngəlləmək), “halıyam” (xəbər-daram, məlumatlıyam), “yetiyəm” (işin içində olmaq, məlumatlı olmaq) sözlərinin Aşıq Ələsgərin nitqində işlənməsi göstərir ki, onun şeir dilində bədii-estetik yüklü sözlər müəllifin sənət dilinə, xalq zövqünə ehtiramından irəli gəlir. Sözdən istifadə sənətkarlığı dildən yararlanma bacarığının bütün tərəflərini əyaniləşdirir.

Aşıq Ələsgərin dilində öz üslubi ləyaqəti, bədii-estetik yönümü olmayan söz yoxdur. Bədii mətləb və qayənin orijinal poetik təcəssümü kimi onlar elə üslubi səviyyədədir ki, bütövlükdə əsərin ideyasının tələb etdiyi mənəni tam ehtiva edir və onu əvəz edə biləcək başqa bir sözün yoxluğu açıq-aydın görünür. Çünki Aşıq Ələsgər şeiri poetik ovqatın incə dilidir. Şeirən səs tonu onun daxili-mənəvi dünyasının mənalı hissələridir. Müdriklik onun yalnız fikirlər aləmində yox, eyni zamanda ifadə vasitələrinin şeiriyətindədir, dilindəki sözlərin əvəzəlməzliyindədir. O, hər şeydən əvvəl səslərin harmoniyasıdır və estetik tamlıq söz seçiminin sərrastlığı ilə yaranır. Aşıq Ələsgər sözünün gözəlliyi və mükəmməliyi ona müdaxilə məqamlarında dərhal hiss etdirir. Bunun ən bariz nümunəsini Əli Rza Xələflinin “Aşıq Ələsgərli düşüncələr,

yaxud “alalı” sözünün yaddaşındakı ağrısı” adlı olduqca maraqlı yazısında bütün təfərrüatları ilə görürük.

Bahar fəsli, yaz ayları gələndə

Süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar.

Yoxsulu, ərbabi, şahı, gədanı

Tutmaz bir-birindən alalı dağlar.

Ə.R.Xələfli bir fakta diqqət çəkir: 1999-cu ilə qədərki bütün nəşrlərdə ulu sənətkarın yuxarıdakı şeir fraqmentində “alalı” sözü “aralı” şəklində yazılmışdır. Ələsgərin dil sənətkarlığını, onun ruhunu, poeziya dilinin qızıl qanunlarını dərinədən duyan müəllif məşhur “Dağlar” qoşmasındakı mükəmməl qafiyə sistemində (lalalı, mələli, balalı, calalı, halalı, qalalı, nalalı) “aralı”nın yad görkəmi ilə bağlı arqumentləri, sevimli müəllimi, görkəmli folklorşünas M.Təhmasibə etdirdiyi “Aşiq Ələsgər kimi bir aşiq “alalı” tələb olunan yerdə “aralı” yazmazdı. Bu, çox kobud qüsurdur” (24). Bu yolda Ə.Xələflinin “mücadilə”ləri bizi mütəəssir etdiyi qədər də razı salır. Belə bir faktı bir daha təsdiqləyir ki, Aşiq Ələsgər kimi əlçatmazların şeirində tək bircə səsin dəyişməsi də yamaq təəssüratı bağışlayır. (alalı-aralı), Onun sənət səviyyəsinə zərər yetirir. Ələsgər şeiri bədii məzmun ilə estetik formanın elə vəhdətidir ki, burada şairin obrazlı təfəkkürünün siqlətli miqyas və tutumunu özünü dərhal hiss etdirir. Yeri gəlmişkən qeyd edilməlidir ki, Göyçə ləhcəsində “alalı” sözü “fərqli” anlamında indi də işləkdir. “Təfriqə yaratmaq” mənasını ifadə edən “alacalıq salmaq” frazeoloji vahidin tərkibindəki ilk söz də “alalı” sözü ilə eyni kökdəndir.

Məhz bu cür üslubi incəliklər Aşıq Ələsgər poeziyasının dirilik suyudur, həyat vəsiqəsidir. “Zamanlar keçəcək, dövranlar dəyişəcək, çox mənəm-mənəm deyənlərin dizi yerə gələcək. Amma Aşıq Ələsgər qüdrəti əlçatmazlıq zirvəsindən heç zaman enməyəcək. Aşıq Ələsgər fenomeni, Aşıq Ələsgər möcüzəsi axıracan açılmasa da, Aşıq Ələsgər hikməti zaman-zaman dərk olunacaq” (24)

Aşıq Ələsgər klassik aşıq şeirinin dilindən gələn sözləri belə mütəhərrik hala salmaq üçün onları milli deyim qəliblərində işlədərək xalq yaradıcılığının ruhuna uyğunlaşdırmışdır. Məsələn, fars dilindən alınmış “qubar”ın ilkin mənası tozdur. Qurbanı onu və ondan yaranmış “qubarlanmaq” feilini həqiqi mənasında işlətməmişdir: Dəstələ züflərin yerə dəyməsin, Yollar qubarlanar toz dəyər sənə. Sonralar bu söz qüssə, kədər mənası kəsb etmişdir. Aşıq Abbas Tufarqanlı “Eyləsin” gəraylısında feilini “kədərlənmək” mənasında işlətməmişdir:

Nə gözlərim səni görsün,

Nə könlüm qubar eyləsin.

Aşıq Ələsgər isə Qurbaninin işlətdiyi “qubarlanmaq” modelini saxlasa da, Abbas Tufarqanlıdakı semantikanı saxlamışdır:

Ataş alıb çox da yanma, Ələsgər,

Sənətindən heç usanma, Ələsgər,

Öz-özünə qubarlanma, Ələsgər,

Bu dünyanın Rüstəm-Zalı varıymış (8, 141)

Xəlqilik və sadəlik Aşıq Ələsgərin bədii dilinin cövhərini təşkil edən poetik-üslubi atributlarındanıdır. Onun bitib-tükənməyən yaradıcılıq çeşməsi min bir tellərlə xalqın

təfəkkürünə, mənəviyyatına və ruhuna güzgü tutan şeirlərinin dilində əks-səda tapır. O, xalqla onun öz dili ilə, xalqın zövqünə uyğun şəkildə, hər kəsin anlayacağı nitq qəliblərində danışıq bildiyi üçün sənət zirvəsinə yüksəlmiş, ustad sənətkar şöhrətinə yiyələnmişdir. Onu xalqa sevdirən məhz xalq dilinin çevik ifadə imkanlarından istifadə bacarığı, onun fonetik, leksik-qrammatik potensiallarını poetik düşüncənin əyaniləşdirilməsinə səfərbər etmək qabiliyyətidir.

Aşıq Ələsgərin yazıb-yaratdığı Göyçə ədəbi mühiti, bu mühitin onun mədəni-mənəvi inkişaf səviyyəsi, xalq həyatının və məişətinin güzgüsü vəzifəsini yerinə yetirmə dərəcəsi bədii dil göstəriciləri, poetik üslub gözəllikləri ilə olduqca canlı formalarda aşkarlanır. Dilin bütün üslubi layları xalq həyatının bütün palitrasını əks etdirmə prosesini nizamlayıcı funksiyaya tabe etdirilir. Aşıq Ələsgərin yüksək səviyyədə təmsil etdiyi klassik aşıq şeirinin dili maksimum dərəcədə canlı danışıq-ünsiyyət dili ilə qovuşması misilsiz estetik dəyərlərlə müşayiət olunur. Onun bədii dilinin ümumxalq danışıq dili elementləri ilə zənginliyi, əzəmət və möhtəşəmliyi bütün səviyyələrdə göz önündə canlanır. Bu dil xalqın bağrından qopub gələn hissələrin tərcümanı kimi, təfəkkür tərzinin misilsiz ifadə vasitəsi kimi Aşıq Ələsgərin misralarında daha əzəmətli görkəm alır və bu cəhət milli sözlərin, xüsusilə Göyçə ləhcəsində işlək olan leksik-semantik vahidlərin çox işlənməsini təmin edir.

Çox edən dərya tək moc verir təbi

Məddahi-mövladı, budu səbəbi (8, 52)

Oğrun baxıb güldün yaşmaq altından

Bir od saldın din-imana, Gülpəri (8,91)

Əkmədik qardalı, darı

Başımıza gəldi oyun (8, 208)

Hər kəlmə Aşiq Ələsgərin dilində mükəmməl üslubi mövqedə təzahür edir. Burada hər bir dil elementinin üslubi məqsədi var, üslubi nəzarətdən kənarında heç bir linqvistik vahidə rast gəlmək mümkün deyil. Adi danışıq ifadələri də bədiilik səviyyəsindən enmir, bədii mühitin dil materialı, Göyçə düşüncə və ifadə tərzinin yadigarı kimi bədii emosionallığa xidmət edir. Elə arxaizm vardır ki, o, yaratdığı yüksək tarixi koloritliyi ilə seçilir, dilin təkcə keçmiş zamankı səviyyəsini yox, bu günkü düşüncə və deyim tərzinə uyğunluğu ilə də təqdir olunur. “Qılmaq” köməkçi feili bu gün ancaq “namaz qılmaq” mürəkkəb feilin tərkibində fəal işləkliyə malikdir. Aşiq Ələsgərin dilində bu sözün müxtəlif söz tərkiblərində kəmiyyət çoxluğu diqqətdən yayınmır:

Tut orucun, qıl namazın (8, 194)

Bəy yoxsulla, bəhsə düşüb,

Həcv edir, tənə qılır (8, 193)

Sevda qıl haqq ilə, əl çək haramdan (8, 109)

Qılıbsan hüsnün şamına

Sən məni pərvana, Mələk (8, 235)

Torbakeşlər tənə qılır peşəngə (8, 68) və s.

Aşiq Ələsgərin dilindəki şivə sözlərinin məna dairəsi dəyişməsə də, üslubi boya keyfiyyəti ciddi təbəddülatlara uğrayır, bu prosesdə söz sənətkarının sözlə bağlı ana dilinin imkanlarından istifadə münasibətinin təfərrüatları aşkarlanır. İncəliklərinə qədər duyulub bədii niyyətin xidmətinə cəlb

edilən sözlün üslubi-emosional məzmunca yeniləşməsi təmin edilir. Söz birliyinin harmoniyası daxilində dialektizm üslubi-emosional cəhətdən poetik mətnin dinamik ünsürünə çevrilir. Bu, Aşıq Ələsgərin bədii üslubunda fasiləsiz prosesdir və həmin davamlılıq sözlün bədii həyatının mütəhərriqliyi, çevikliyi ilə müşayiət olunur. Konkret nitq şəraitinə müvafiq üslubi siqlətə yiyələnir. Şeirın obrazlı materialı olma səlahiyyətinə yüksəlməklə dialektizm sənət dilində xüsusi mənalılıq aşılır. Sözlərlə fəal şəkildə maneəv etmə imkanı da çox vaxt dialektizm vasitəsi ilə həyata keçirilir. İfadə nizamındaki mütəhərriqlik şeirın daxili hərəkətinə intensivlik verir, məna çalarlarındakı əvəzlənmələrlə poetik dilin qayda-qanunlarını əks etdirir.

Tovuz kimi cilvələnilib

Qırımı tərlandı kimidi (8, 222)

O gödək zalimü fasiq

Bir belə azar elədi (8, 241)

Səni də aldatdı dünyanın malı

Zəhər Qələndərin pencər payına (8, 290)

Şeir öz məzmununa uyğun gələn leksik materialı qəbul edir, poeziya dilinə sızan bu cür sözlər ümumxalq dilinin potensialında aşkarlanır, lirik-emosional notlarla zənginləşir.

Aşıq Ələsgərin dili daha incə, daha həssas ifadə məcrasında fəaliyyət və hərəkətdədir. Onun üslubunda sözlün yeni məna çalarlarını aşkarlamaq, onu öz üslubi sərvətinə çevirmək səyi hakimdir. Dilimizin poetik imkanlarının tükənməzliyi orijinal hissi-emosional kontekstdə açılır. Yaradıcı və yeni olduğu üçündür ki, bu dil lakonik və

dolğun misralarda şeirlərin ideya-poetik məzmun təsirli bədii notlar, poetik detal və ştrixlərlə təqdim olunur. Mənalı və mündəricəli poetik üsullarla Aşıq Ələsgər yaşadığı həyəcanları sözün yaddaşına həkk edə bilir. Bu söz obrazlı qiyafədə hikmətli, mənalı və fəlsəfi fikirlər aşılayır. Dərin məzmun, emosional başlanğıc bütün hallarda çılpaq və quru mühakimə hisslərini üstələyir, dilin xalq təfəkkür və danışıq tərzinə yaxınlığı Aşıq Ələsgər üslubunun, bədii keyfiyyətinin əsas məzmununu təşkil edir. Təsvir obyektinin gizli və sehrli məzmunu, poetik mahiyyəti məxsusi çalarlarla təcəssüm etdirilir. Şeirin lirik strukturunda yeniliyi və gözlənilməzliyi ilə seçilən söz və ifadələr dəyərli poeziya sərvətinə çevrilə bilər, nadir, lirik özünüifadə forması səlahiyyətlərinə yiyələnir.

Tuf dağıdıb ordu pozan

Səf yaran sərdar balası (8, 212)

El yeridi yalqız qaldıq səhrada

Çək əstərin, çal çatığın çata-çat (8, 180)

Mədhin eşidən cahallar

Düşər sorağa, Gülxanım (8, 256)

Aşıq Ələsgər dili əslində üslubi-poetik, estetik, məntiqi-fəlsəfi düşüncə sferasında sınağa çəkir. Ənənəvi obraz və ifadə ştampları da yaradıcılıq prizmasında təzə tərəvətli görünür və bütün bunlar öz mayasını xalq dilinin potensialından əxs edir. Aşıq Ələsgərin şeir dilinin leksik sistemə daxil olan nitq ünsürü ağır üslubi çəkisi ilə çıxış edir, poetik nitq əhatəsində bədii biçim alır, üslubi-məna faktı kimi özünü təsdiq edir. Dil potensialındakı semantik imkanları aktuallaşdırmaqla Aşıq Ələsgər şeiri quru kitab

dilini, onun qapalı leksikonunu, bədii cəhətdən sönük və düzgün məntiqi sxemlərini qəbul etmir. O, başdan-ayağa canlı xalq nitqinin şeiriyyətidir. Məişət-ünsiyyət sözlərinin bədii nitq-ifadə sistemində möhkəmlənməsində, parlaq üslubi enerji ilə yüklənməsində Aşıq Ələsgərin misilsiz xidmətləri vardır.

*Gahdan qeyzə gələr, nahaq qan eylər,
Dinşəməz haramı, halalı dağlar (8,59)*

Müxənnətlər daldasında

Gizləndi dünya malının (8, 217)

Yetəni özümə mən dost eylədim (8,85)

Aydın ifadə tərzii ilə ürəyə yol tapan misralarındakı “dinşəmək”, “dalda” (himayə, indi ona “şapka”da deyirlər), “yetən” (hər qələni) sözlərin üslubi zərifliyə, deyim kamilliyinə və cəlbedici formaya xidməti aydın sezilir, onların yaratdığı fikir aydınlığı estetik faktora çevrilir. Güclü ənənə və dil zəmini üzərində yüksələn Aşıq Ələsgər şeiri koloritli klassik poeziya ifadələri ilə əbədiyaşarlıq qazanmışdır.

Aşıq Ələsgər adi danışq elementlərini belə şeir mətninə çitəməklə ona əlavə emosiya verir. Deyim tərzii təbiiliyə yönəldilir və bədii dad yaradılır. Bu dil sadə olduğu qədər də bədiidir, sənətkarın sənət potensialını aşkarlayan, sözə qənaət etməklə fikrə maksimum genişlik vermək qabiliyyətini nümayiş etdirən vasitədir.

Xalqın tükənməz poetik nəfəsindən, canlı dildən, danışq elementlərindən yaradıcılıqla bəhrələnməyin nəticəsidir ki, Aşıq Ələsgər şeirinin aydınlığı, obrazlı ifadə tərzii xalq təfəkkürünə, onun folklor dilinə söykənir. Bu fakt bir

daha göstərir ki, canlı ünsiyyət deyimindən təcrid olunmuş istənilən əsər, xüsusən də şeir canlı poetik nəfəsdən də məhrum olur. Aşıq Ələsgərdə söz adi kommunikativ vasitə deyil, söz fikrin sadəcə informasiya daşıyıcısı yox, poetik qayə, estetik keyfiyyət qazanmış linqvistik vahidlərdir:

Tərlan qaynaqlıdı, aslan savaşıdı,

İyidlərdə Nəbi hamıdan başdı (8, 134)

Dostlarım özümə yağı kəsildi (8, 98)

Gördüm gözəllərin xası seçilmiş (8, 132)

Özüm aşıq oldum, oğlum gülləçi (8, 109)

Bənna olsan, tərki axtar, him ara (8, 189)

Qarı düşman bir də gəlib dost olmaz (8, 189)

Vaxtın keçdi, xəttin çaldı, ə Ələsgər (8,188)

Sayılan qonağa xalı varıymış (8, 141)

Öynədə bir bayda doğrama yeyir (8, 300)

Axşamdan yıxılır, çəstədək yatır (8, 300) və s.

Qaynaqlı (güclü), baş (yaxşı), yağ (düşmən), xas (saf, yaxşı), gülləçi (güllə atan), qarı (köhnə), çal (saçı ağarmış), sayılan (hörmətli), öynə (nahar və vaxt mənasında “Kitabi-Dədə Qorqudda “öylə” şəklindədir) və s. göstərir ki, milli qaynaqlar Aşıq Ələsgər dilinin koloritini təşkil edir, kütləvi anlaşılıqlı şəkllə salır. Bu, Aşıq Ələsgərin fitrətən sözü duymaq qabiliyyətindən gəlir və bu həssaslıq şeir dilinin gözəllik və zənginliyinə yönəldilir.

Poeziya tariximizdə böyük hadisə olan Aşıq Ələsgər poetik əhval-ruhiyyə yeniliyi, bədii idrak üfqlərinin genişliyi, dünyaya baxış ənginliklərinin dərinliyi ilə yanaşı, bədii dilinin vüsəti, təsir qüvvəsi ilə də yaradıcılıq zirvəsini fəth etmişdir. Azərbaycan dili Aşıq Ələsgərin xoşbəxtliyi

olduđu kimi, Aşıq Ələsgər də Azərbaycan dilinin xoşbəxtliyidir. Aşıq Ələsgər daha çox Azərbaycan dilinin Aşıq Ələsgəridir.

**ƏDƏBİ TƏLƏFFÜZÜN, ŞİVƏ
TRANSKRİPSİYASININ ESTETİK
MİQYASI VƏ LİRİK OVQAT**

Aşiq Ələsgər poeziyasında dil, xalq danışığı, ünsiyyət ünsürlərindən yaradıcılıqla faydalanma estetik keyfiyyət və poetik mahiyyət kəsb edən prinsiplərdəndir. Onun böyük şeir sənəti, professionallıq səviyyəsi və zənginliyi hər şeydən əvvəl, dahi söz ustasının əsl şeiriyətə, özünün yaradıcılıq ideallarına sədaqətinin ifadəsidir. Sadəlik və səmimiyyət, müdriklik Aşiq Ələsgər üslubunun ayrılmaz keyfiyyətidir. Aşiq Ələsgərin dil mədəniyyəti onun poeziyasının ümumi ruhundan, mündəricə və motivlərindən ayrılmazdır, onun tərkib hissəsidir. Nəci və müdrik hisslərin, səmimiyyət və təbiiliyin ifadəsi olan bu dil daha çox həm də ona görə yüksək məziyyətlidir ki, bu dilin yaratdığı misralar olduqca sadə və adidir. Lakin bu sadəlikdə misilsiz bədii həqiqətlər, bu adilikdə dərin poetik səmimiyyət vardır. Bu dil lirik qavrayışın çoxcəhətliliyini, lirik həyəcan və mühakimələri oxucuların mənəvi yaddaşına asanlıqla həkk etmə qüdrətinə malikdir.

Aşiq Ələsgərin bədii üslubundakı novatorluq məzmununda, təsvir-tərənnüm obyektində deyil, yenilik daha çox mətnin bədii strukturunda, linqvistik tərtibində, poetik ifadə vasitələrinin özündədir, canlı ünsiyyət dilinə müəllif münasibətindədir. Aşiq Ələsgər yaradıcılığı dilimiz-in tarixi izlərini, onun bütün səviyyələrdə başlıca bədii-üslubi xüsusiyyətlərini tam əlvanlığı ilə nümayiş etdirir. Ona görə də bu dil estetik məzmunlu, poetik mahiyyətlidir. Dil

faktlarına ədəbi tələffüzün transkripsiyası baxımından nəzərdən keçirməklə belə bir fikri birmənalı şəkildə təsdiqləyirik ki, gerçəkliyin lirik keyfiyyətlərlə aşılması, poetik intonasiyanın ideya-bədii istiqaməti, onların bədii qayə ilə bağlılığı xəlqi deyim qaydalarına söykənir. Aşıq Ələsgər ünsiyyət dilinin koloritli forma və imkanlarını xəlqi ifadənin daha mükəmməl üsullarını mənimsəyərək psixoloji təsvirin yetkin vasitələrinə nail olmuşdur.

Ələsgərin nəfsi binadan toxdu,

Səxavətin yoxdu, sözlərin oxdu (8, 134)

Yar xəttiylə yazılıbdı a tarıx

Mehtər bivec, əstər kökdi, at arıx

Gözəllər fəvcünə qürə atarıx

Baxtım kora, şilə, a lala çıxar (8, 168)

Dilin üslubi laylarına fəal yanaşma Aşıq Ələsgərin dilində təsadüfdən-təsadüfə yox, sistem halında ardıcıl işlənməsi göstərir ki, bu, bədii şəraitin tələblərini ödəmək istəyinin ifadəsidir. Müəyyən poetik situasiyada müəllif bədii mətləbin parlaq ifadəsi üçün canlı xalq danışığı dilinə arxalanır. Təsvir-tərənnüm predmeti sözün üslubi rəngində öz real təzahürünü tapır, dilə yatımlılıq qazanır. Canlı nitq elementlərinin üslubi-semantik çəkisi oxucu və dinləyici ilə bədii-estetik ünsiyyətin qurulmasına, lirik ovqatın güclənməsinə yönəldilir. Belə sözlər Aşıq Ələsgərin bənzərsiz poetik ovqatına ifadə tərəvəti gətirir, xalq ruhunu, xalq nəfəsini əlavə edir.

Aşıq Ələsgər şeirlərində şivə tələffüzünün transkripsiyası poetik mətnin təşkilində mühüm amildir və onların estetik zəmində işlədilməsi poetik-üslubi meyarlara

uyğundur. Buna görə də söz daxilində bir və ya bir neçə səsin düşməsi poetik kateqoriya səviyyəsində başa düşülməlidir. Dilçilikdə sinkopa adlanan bu linqvistik hadisə Aşıq Ələsgərdə mətnə kamillik vermə istəyindən doğur, estetik zərurətdən qaynaqlanır, inikasetdirmə ustalığını, fikri maksimum dərəcədə sərbəst və təbii əks etdirmə məharətini təcəssüm etdirir:

Hərcayıyla aşna olma

Namərdə bel bağlama (8, 197)

Pərzad məlakədi, Göyhər bir xanım,

Görən kimi getdi dinim, imanım (8, 87)

“Qardaş” deyib, dindirir hər adamı,

“hörmətləri, mərfətləri yaxşıdı

Eşq oduna düşən aşkara yanmaz

Pünhan-pünhan mənim kimi saralı (8, 97)

Sızıldar həmişə, şan şəkər arı

Gövhəri axtarır tapar xirdarı (8, 91)

Aşıq Ələsgər şeiri Göyçə ləhcəsinin ədəbi-bədii etalonudur. Bu dilin bədii ifadə zənginliyi bir sənət örnəyi olaraq bənzərsiz dəst-xəttin özülüdür. Həmin dəst-xətt Aşıq Ələsgərin poetik şəxsiyyətini səciyyələndirən keyfiyyət həddidir. Onun üslubunda qaynayıb-qarışan xüsusi aksentlər, misilsiz estetik tonlar sənət amili kimi bütövləşir. Onun orijinal poetik istedadı adi danışq sözlərini belə ayrıca rəngə çevirir, sözdən obraza keçid bədii yaradıcılıq məntiqinin tələblərindən törəyir, sənətkarlıq qanunauyğunluqlarının dialektikasından doğur. Aşıq Ələsgər poeziyasının emosional-obrazlı nüfuz ediciliyi, ahəngi, ritmi, qafiyə-heca sistemi öz mənbəyini xalq dilinin bədii hazırcavablılığından götür-

ür. Onun şeir dili obrazlı siqlətlə silahlanmaqla, fikir və duyğu yaratma vasitələri ilə təchiz olunmaqla bədii məntiqin poetik nitq gözəlliyi ilə qovuşmasına təməl qoyur. Canlı ünsiyyət dilindən Aşıq Ələsgər şeiri poetik imkanlar mənimsəyərək bu bünövrədə bədii nitqin daxili struktur zənginliyinə nail olmuş mətnin emosiya tutumuna güc-qüvvət bəxş etmişdir.

Klassik şərq ədəbiyyatında geniş şəkildə istifadə olunan müxəffəfdən istifadə Aşıq Ələsgərin dil sənətkarlığında, dilə yaradıcı yanaşma vərdişlərində mühüm faktordur. İxtisar olunmuş, yüngülləşdirilmiş sözlərdən yararlanma ona görə yadda qalandır ki, onlar tərəvətliyi ilə seçilir. Sözdən məqsədyönlü faydalanma fəhmi, vəzn, qafiyə və ritm tələblərinə uyurlığı özünü açıq-aşkar hiss etdirir. Hiss olunur ki, sözün bu cür bədii həyatı poetik situasiyadan irəli gəlir, şivə tələffüzünün transkripsiyası bədii sözün taleyidir, poetik dil faktıdır.

Eşq əhliyəm, dərd çəkməkdən üzülləm,

Nəsildən nəsibsən, əslini billəm,

Bir saat camalın görməsən ölləm

Görsəm də yanaram nara, Bəyistan (8, 51)

Hay verrəm, qıy vurram eyləməz şikar

Tərlən bəxtim sara döndü, nə döndü (8, 67)

Şivə tələffüzünün transkripsiyası və onun oyatdığı poetik təəssürat Göyçə ləhcəsinin bəkarətindən mayalanır. Poetik aydınlıq canlı danışq elementlərindən pərvəriş tapır. Şivə ünsürlərinin düzgün səmtləşdirilməsi poetik düşüncə panoramının əsas cizgilərini yaradır, geniş diapozonlu

semantik-üslubi sahələrin effektliliyinə, sanbalına səbəb olur.

Anaptiksisdə, yəni tələffüzü asanlaşdırmaq məqsədi ilə iki samit arasına sait səsin əlavə edilməsi hadisəsində olduğu kimi, semantik kondensasiya da şeir dilinin zahiri cəhətlərinə aludəçilikdən daha çox daxili məzmununda üslubi zənginliyə xidmət göstərir. Semantik kondensasiya anlayışı yığcamlaşma, ixtisar və əlavə etmə hadisələrini əhatə edir. Eyni məna qalmaqla sözdə morfemlərin miqdarca azalması söz birləşməsinin ixtisar olunub bir sözə keçməsi və s. fikri mükəmməl bədii formalarla əks etdirmə prinsipinə söykənir.

Sədat gətədi sini içində si nanı

Dildə qaldı nə ləzzəti, nə dadı (8, 181)

Necə zinət verib eyvan, otağa

Ətri qoxur Bağdat baharı kimi (8, 94)

Sağda-solda səf-səf yerir mələklər,

“yahu”, “yahu” – deyir qulu qabada (8, 102)

Oxuram “İnna fətəhna”

Mətləb allam yuxuda (8, 201)

Aşıq Ələsgərin şeirlərində mündəricə ilə dilin estetik səciyyəsi arasında haçalanmadan söhbət gedə bilməz. Bütün dil faktları, ritorik pafos inikas hüdudlarının imkanlarını yüksəltməyə xidmət edir. Dil faktlarının məzmunu müvafiqliyi sözlə poetik möcüzə yaradıcılığının açarıdır. Aşıq Ələsgər istedadının orijinallığı da məhz dilin estetik qaynaqlarını poetik məzmunun şərhinə düzgün istiqamətindədir.

Aşıq Ələsgərin şeirlərində formanın bütün ünsürləri bədii qayənin açarı qədər önəmlidir. Məzmunla daxili bağlı-

lıq mətinin poetik təşəkkülündə aparıcı amildir. Onun bütün janrlarda yazdığı əsərlərinin cövhəri, pafosu bədii forma kamilliyində təzahür edir. Həqiqi poeziya nümunələrinin bütün daxili gücü, estetik enerjisinin potensialının aşkarlanmasında dil faktları xüsusi fəallıqla çıxış edir. Yetkin professionalıq nümunələri kimi Aşiq Ələsgərin şeirləri poetik qanunların, poetika tələblərinin nəzarəti altında pərvəriş tapır. Lirik qəhrəmanların fikir və emosiyaları canlı təsvir vasitələri ilə xüsusi poetik nyuanslar qazanır. Xüsusi poetik səslənmə və bədii hərərət kəsb etməklə dil naxışları estetik məziyyət və sanbala yiyələnir. Ritmik qəliblər və intonasiya çalarları şeirin ümumi ovqatının gücləndirilməsinə yönəldilir, şeir dilinin bitkinlik və mükəmməlliyini təmin edir.

Simmetrik ölçü və harmoniya, ritmik misra və bənd quruluşu söz sənətkarının təkrarsız poetik səsinin rəhnidir, estetik təəssürat və bədii fikir dinamikasının təkanverici qüvvəsidir. Aşiq Ələsgərin dilində hər bir linqvistik vahid eyni zamanda ritm və intonasiya vahididir. Bu, zahiri səciyyə daşımır, onun təməlinə bədii düşüncə üçün xarakterik olan psixoloji-drammatik çalarlara güclü meyl dayanır.

Dil vahidlərinin qarşılıqlı və məqsədyönlü fəaliyyəti estetik bütövlüyə yönəldilir. Misraların axıcılığının, qafiyələrin zənginliyinin təminatçısı olaraq fonetik hadisələr şeirin strukturunda mükəmməllik əlamətlərinə çevrilirlər. Buna görə də orfoqrafik normalara müdaxilə estetik təsəvvürlərə kölgə sala bilmir. Məsələn, “r” sonoru ilə başlanan sözlərdəki səsartımı şeir dilinin ilkinliyini və

cazibəli məziyyətlərini nümayiş etdirir. Proteza hadisəsi estetik funksiyası ilə daha təbii görünür.

Pasibanı oldum dost irahının

Soruşdum, öyrəndim yar salamatdı (8, 129)

Barillahım, irəhm eylə

Pozulmasın bu cəlalı (8, 230)

Uruhum, cismanım, nəbzim, həyatım,

Zinətim, zivərim, adım, isbatım (8, 58)

Qədd əyilib, gül irəngim saralıb

Xəzan dəymiş gülüstana dönübdü (8, 69)

Bərham olsun təqdir, pozulsun yazı,

Bu qurğuya heç kim olmaz irazı (8, 199) və s.

Müşahidələr göstərir ki, sait səs artımı avazlanmaya, səs tonlarının müəyyən sistemdə sait-samit növbələnmələri ilə yaradılan melodiya xidmət edir. Mətnin lirik incəliyi sait səs artırılmasından asılı olur. Nümunələrdən də göründüyü kimi, “r” sonoru ilə başlanan sözdən əvvəlki kəlmələr samitlə bitdiyi üçün rəvanlıq naminə, vəzn nizamına görə sait artırmaq zərurət yaranmışdır. Əks təqdirdə buna ehtiyac yaranmazdı. Aşağıdakı nümunə də olduğu kimi:

Unutmuşam doğru rahi

Din-imandan keçmişəm (8, 199)

Aşiq Ələsgərin dilində müşahidə olunan şivə tələffüzünün transkripsiyası daha çox qafiyə mövqeyində işlənilib zəngin qafiyə yaradıcılıq naminə fəallaşır. Bəhanə, lalə, nərə, atəş, çarə kimi alınmalar müvafiq olaraq bahana, lala, nara, atəş, çara fonetik cildində işlənərək şeirin poetik struktur kamilliyi naminə linqvistik əhatəyə uyğunlaşır, şeiri

canlı ünsiyyət dilinə yaxınlaşdırır. Onların bədiilik sirləri Aşiq Ələsgərin söz işlətmə ustalığının özünəməxsusluğu fonunda meydana çıxır.

*Tifil tək qoymunda nara aşiqəm,
Mürği-səməndərəm nara aşiqəm,
Çəkərəm sübhətək nara aşiqəm,
Tərən ovlağında sarı görəndə (8, 173)
Məhəbbət odundan təam yeyirəm
Eşqin ataşına heç olmaz çara (8, 74)
Xoş saatda xoş gəlibdi cahana
Yoxdu gözəlliyə qüsür, bahana
Qənd əzilib dilə, dişə, dahana
Qaymaq dodaqlara bal bələnibdi (8, 86)
Bahar fəsli, yaz ayları gələndə
Süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar (8, 59)*

Aşiq Ələsgərin misralarında fonoloji ifadə vasitələrinin mürəkkəb sintezi, fonosemantik vahidlərin yaratdığı səs obrazları, poetik mənə ilə səslənmə gözəlliyinin estetik bütövlüyü ədəbi tələffüzün transkripsiyasında üslubi imkanlarını aşkarlayır. Ritmik qəlibləri özündə ehtiva edən ölçü və harmoniyaların nizamlanması da orfoepik normalara uyğun deyim üçün təməl rolunu oynayır:

*Gülləynən öldürmə, dara çək məni
Dil deyir: güllədən dar salamatdı (8, 192)
Ələsgər kövsərdən badə içəndə
Gəşt eyləyib mərd iyidi seçəndə
Güzəran xoş olub, gün xoş keçəndə
Ağ otaqdan tövləxana yaxşısı (8, 144)*

Forma elementi kimi ədəbi tələffüz və şivə transkripsiyasının şeirin bədii strukturundakı mövqeyi lingvistik vasitələrin sinkretik halda birləşməsinin tələblərindən qaynaqlanır və sözün potensial mənadan əlavə məzmun imkanlarına yol açır. Qafiyə mövqeyindəki söz və söz birləşmələrinin səs oyunu səviyyəsində iştirakı ritm və intonasiya faktları kimi qiymətli üslubi fiqurlardır. Şeir arxitektonikasının, tələffüzdəki elastiklik və mütəhərrikliliyin təminatçısıdır. Onların ritmik tələffüzü, məzmunlaşana intonasiyası şeirin bədii möhürünə çevrilir, mətni elastik keyfiyyətlərlə yükləyir, misraların semantikasına xüsusi üslubi siqlət verərək fikir bitkinliyini forma kamilliyinə qovuşdurur. Aşıq Ələsgərin şeirlərində dilin fonetik, leksik-qrammatik yaruslarında formalaşan tələffüz transkripsiyaları olduqca oynaq və dinamik olduğu üçün fonogrammatik hadisə, ritmik şeir vahidləri kimi çıxış edirlər:

Qəlbi düz olanın evi hac olu,

Qonşuya kəc baxan özü ac olu,

İki arvadlılıq mardan ac olu,

Bez geydirsən bir canana yaxşıdı (8, 144)

Novruzda bahara deyərlər “bəli”

Gah kamala yetər, gah olar dəli

Gün vuranda quzeylərdən sel gəli,

Guzey istər zimitana can desin (8, 55)

Aşıq Ələsgərin dilindəki struktur-forma komponentləri funksional-məzmun komponenti ilə vəhdət keyfiyyət həddindədir. Arxaikləşmiş, lakin dialektlərimizdə müşahidə olunan leksik-qrammatik vahidlər, tarixən işləkliyi ilə seçil-

ən şəkilçi morfemlər burada poetik yetkinliyə yol açır. Arxaik ünsürlərin mütəhərrikiyə meyli poetik təsvir sisteminə yeni bədii həyat kəsb edir.

Orxon – Yenisey abidələrindən başlamış XIX əsrə qədər intensiv işləkliyi ilə seçilən bir sıra morfoloji əlamətlər Aşığı Ələsgərin bədii nitqində fəaldır. Onlar kommunikativ ünsiyyət məqsədindən daha çox üslubi məqsəd izləyir. Bədii təfəkkürünün sanbalı arxaikləşən bəzi morfemlərin sənətkarlıqla işlədilməsində də təzahür edir. Müasir ədəbi dilimizdə arxaikləşmiş ünsürlərin işləkliyi göstərir ki, Aşığı Ələsgərin dilində dilimizin leksik-semantik və qrammatik inkişaf tarixi ilə bağlanmayan heç bir detal yoxdur. Məsələn,

Ələsgər görcəyin candan usanıb,

Camalından şəmsü qəmər utanıb (8, 83)

Endiribən məclisimə gəlmirsən

Yoxsa taxtın Süleymana dönübdü (8, 69)

Nə xeyrimə, nə şərimə qarışma,

Qarışsan, çıx, yeri dar eyləməynən (8, 75)

Vallah, sənin kimi vəfalı yarı

Dəyişməm sultana, xana, Gülpəri (8, 91)

Ələsgərin az ömrünü üz, Gilə,

Sona sənsən, dəryalarda üzgilə (8, 160)

-cəyin, *-ibən* feili bağlama, *-ginən*, *-gilən* II şəxs əmr, *-məm* qeyri-qəti gələcək zamanın inkarını bildiren şəkilçilərin işləkliyi göstərir ki, arxaik morfemlərin müxtəlif biçimləri keçmiş qrammatik mənalarından təcrid olunmadan, bədii mətnə daxil edilmiş, həm canlı ünsiyyət dili, həm də qədimlik ünsürləri kimi öz öz üslubi-ritmik keyfiyyətləri maraqlı doğurmuşdur. Onların səlisliyi sözlərin dəqiqliyində,

söz seçiminin sərrastlığında, ritm-qafiyə yaradıcılığında fəallığında özünü büruzə verir, bədii mətləbi dürüst ifadə edir. Morfemlərin bu cür üslubi xidməti eyni zamanda Aşiq Ələsgərin dilinin morfoloji əlamətlərində tarixilik, dilin qədim köklərinə bağlılıq məziyyətlərini təqdim edir. Məntiqi və emosional vəhdətin nizamı, mətnin sözləri ilə ölçülü-biçili əlaqəsi morfemlərin heyranedici üslubi funksiyasında əks olunur.

Müəyyən dil vahidlərinin ilkinliyini üslubi tələblərə görə hifs etmək onu şeir texnikası ilə misralaşdırmaq prinsipindən irəli gəlir. Aşiq Ələsgərin üslubi nəzarətindən kənarında heç bir dil elementi olmadığına görə Aşiq Ələsgərin bütün yaradıcılığı möhtəşəm bədii dil hadisəsi kimi qəbul olunur. Orxon-Yenisey abidələrindən üzü bəri üçüncü, şəxsin təki və işarə əvəzliyi kimi işlənən “ol” sözü yeri gəldikcə şeir nitqinə daxil etməklə öz nəhəng sələflərinin platformasında dayanır. Xalq dilinin tarixi dərinliklərinə endikcə Aşiq Ələsgər sözlə möcüzə yaratmaq səviyyəsini yüksəldir.

Fanıdən köçmək lazım

Ol üqbaya dalbadal (8, 193)

Alıb təpə-dırnaq yara canımı

Bilmirəm dərmanım ay ana, ana (8, 157)

“Ol üqbaya” birləşməsində “l” samiti şeirin musiqisinə, səsin şeirliyinə rəvac verir, melodiya misranın ahənginə uyğunlaşan bu səsin daxilindən süzülüb gəlir, bu sonor “dalbadal” sözündə təkrarlanan “l” səsləri ilə alliterasiya doğuraraq musiqi potensialına güc verir, misranın ritmik avazında, melodik strukturunda, daxili

dinamikasında həlledici amilə çevrilir. “O”nun yox, məhz arxaik “ol”un mətnə düşməsi dilin şeiriyyətini ürəkdən, bütün varlığı ilə duymaqdan, səsin poeziyası ilə nəfəs almaqdan irəli gəlir.

Məşhur “Ay ana, ana” təcnisində “ay ana, ana” (valideyn), “a yana-yana” (alovlana-alovlana), “a yana, yana” (yan tərəfə) qafiyələri içərisində yuxarıdakı nümunədəki “ay ana, ana” (ay ona, ona) qafiyəsi uydurma, dilin qanunlarına müdaxilə təəssüratı bağışlaya bilər. Ancaq dil tarixindən məlumdur ki, “ol” şəxs əvəzliyi hallanarkən adlıq haldan başqa bütün hallarda “o” səsi “a” səsinə keçir. Bunu dil tarixçiləri, peşəkar filoloqlar bilir. Savadı ədəbiyyatşünaslıqda, ələsgərşünaslıqda mübahisə mövzusu olan ulu sənətkarın cinas qafiyə yaradıcılığında tarixi dil faktlarına nüfuzu heyrət doğurmaya bilmir. Qavrayış tezliyi, obraz aydınlığı, bu cür dil vahidlərini söz yaradıcılığı səviyyəsində anlamağa və xüsusi dəyər verməyə imkan yaradır.

Aşağıdakı nümunələrdə “belə” yox, “böylə” işlədilməsi də eyni amillərlə bağlıdır. Dilin melodik qaynaqlarına xüsusi vüsət və sanbal vermək istedadı söz ustasını dilin tarixi özəyinə üz tutmağa vadar edir:

Gəlməyib bu dünyaya

Yəqin bilin böylə sənəm (8, 247)

Hər yanı axtarmışam

Yaranmayıb böylə afat (8, 215)

Üslubi şərait ədəbi tələffüz və şivə transkripsiyasını şərtləndirir, sözlərin poetik ovqat və məqamlarına müəyyənlik verir. Söz bədii qayənin daxili məntiqinə uyğun

köklənir. Səs düşümü və ya artımı, şivə transkripsiyası, səslərin harmonik düzlülüşi ilə müşaiyət olunur. Ədəbi dil normalarından şüurlu yayınma halları da Aşiq Ələsgər şeirinin sağlam rüseyimini təşkil edir:

Soynalı başım qoydu yolunda

Hüseyn pəl vurdu, Həsən qoymadı (8, 110)

İlk misrada “Hüseynalı” olsaydı hecanın sayı 11-i keçərdi, ikinci sətirdə “Hüseyn” tələffüzü hecanın miqdarını 11-ə çatdırır. Fonetik hadisələrin yaratdığı ecazkarlıq şeir dilinin qızıl qanunlarından doğur. Aşağıdakı nümunədə eyni sözün iki şəkildə deyilişi və yazılışı da həmin qanuna tabedir.

Nəfs ilə mərifət durub cihada

Mərfət deyir: Belə kar eyləməyən (8, 72)

Burada başqa bir amil də vardır. Təsvir obyektini dəqiq və sərrast vermə təşəbbüsündə mövzu da vacib məsələdir. Məhz buna görə də Aşiq Ələsgər “Pənc ali-əba”, “İmamlar” adlı şeirlərində imamın adını olduğu kimi – “Hüseyn” – deyər təqdim edərsə, məişət mövzulu “Eləyib” müxəmməsində Göyçə ləhcəsinin transkripsiyasını əsas götürür.

Kalvayı Söyün baxıb gördü,

Şoru çıxıb şorcalının (8, 217)

Deməli, belə təbəddülatların baş verməsi – eyni sözün fonetik qiyafəsinin dəyişməsi üçün meyar və ölçü göstəricisi həm də poetik məzundur. Çünki hər bir leksik vahidin cildi də böyük sənətkarlar üçün poetik ovqat və təsir vasitəsidir. Deməli, bu cür dil vahidləri bədii və estetik təfəkkürün təsəssüm etdirmə funksiyasının vacib aspektlərini

aşkarlayır, bədii mətnə professional poeziya səviyyəsi qazandırmaq üçün vacib dil materiallarına çevrilir, ifadə elastikliyi və ekspressiya doğurur. Aşiq Ələsgərin incə üslubi ştrixlər kimi istifadə etdiyi şivə transkripsiyaları ahəngdar nitq parçalarının müəyyən fonetik çalarlarla tələffüzünə stimül verir.

Aşiq Ələsgərin söz duyumu, onun üslubi incəliklərinə həssaslığı, güclü sənətkarlıq amili ilə əlaqəlidir, həm də şeirin taleyini təyin etmə vasitəsidir. Mənaca yaxınlıq və eynilik dərəcəsindən asılı olmayaraq onun dilində sinonimlərin, yaxud şəkil etibarilə fərqli eyni sözün bir-birini əvəz etməsi mümkün deyil. Onlar müəyyən əlamət və cizgilərinə görə fərqlənir, fərqli üslubi incəlikləri təcəssüm etdirirlər. Aşiq Ələsgər sərəncamında olan sinonim ehtiyatlarına həssas diqqəti ilə yaradıcılıq vərdisi ilə yanaşaraq onların hər birini, hətta şivə elementlərini də kontekstdə uyğunlaşdırmaqla mahir üslubçu olduğunu nümayiş etdirməsidir. Dəqiq seçimi ilə fikrin bədii ifadəsində müəyyən fonetik dəyişmələrə məruz qalmış sözlər də üslubi tələbləri ödəyir. Səbəb və məqsəd bildirən qoşmalardan istifadə dediklərimizi təsdiq edir.

Xəstə üçün tərəşində qar olur (8,59)

Onunçun bağlandı yolların dağlar (8,60)

Eşq ucundan tapdı xətalər məni (8, 57)

Şeytana tabe olub, onçu molla gec qocalır (8, 299)

Bir gül bəsləyirdim yardan ötəri (8, 137)

Bülbül gül yolunda keçər başından (8, 57)

Sinonimliyə yaradıcılıq prizmasından yanaşan Aşiq Ələsgər söz seçmə fəhmi ilə “çu”, “ötəri” qoşmalarının şivə

transkripsiyasından bəhrələnib onu şeirin əsas estetik ruhuna istiqamətləndirir. Söz sənətkarının peşəkarlığından güc alan sinonim cərgənin yeganə mümkün olan variantı sıqlətli məzmunun estetik təcəssümündə iştirak edir. Şeirin poetik dil sistemində doğmalığ və orijinallıq qazanır.

Şivə transkripsiyası əksərən fonik ritmin formalaşması istiqamətində fəal mövqeyə keçir, səs semantikliyi ritm semantikliyinə keçməklə sözün estetik təsir dairəsini genişləndirir. Saitlərin ardıcıl proyeksiyaları və ritmmelodika imkanları şeirin ekspressiya mənbəyini zənginləşdirir. Aşırıq Ələsgərin poeziyası şivə transkripsiyasından konkret poetik cizgilər mənimsəyir, mətnin bədii toxumasının ahəngdar naxışları kimi dil elementlərinin kompozisiya birliyini yaradır:

Həmi ağsan, həmi sağsan,

Həmi də köksən malades (8, 234)

SÖZ DUYĞUSU: SİNONİMLƏRİN SEMANTİK SİQLƏTİ VƏ POETİK POTENSİALI

Aşiq Ələsgər dilində söz anlayışı olduqca geniş məfhumdur. Onda dilin bütün təbəqələri həmişə hərəkətdədir. Lüğət tərkibinin hər bir qatı durğun vəziyyətdə olan adi işarələr sistemi təəssüratı bağışlamır, ifadəlilik planından obrazlı-poetik çalarlarla zəngindir. Dilin leksik sistemində öz üslubi səciyyəsi ilə fərqlənən lay Aşiq Ələsgər şeirinin zəngin və yığcam strukturuna, mündəricəsinə uyğun olaraq müxtəlif mənə çalarları rəngarəng üslubi effektlər kəsb edir.

Dilin lüğət tərkibinin üslubi diferensiasiyasının bölmələrindən biri kimi rus və Avropa mənşəli sözlər Aşiq Ələsgər şeirində bədii nitq şəraitindəki mənə çevikliyi, poetik qüvvəsini və daxili dinamikasını əyaniləşdirir.

Nitqə xüsusi kolorit vermək üçün adətən başqa dillərdən alınıb işlədilən söz və ifadələrin bədii-estetik istiqamətləri müəyyənləşdirilərkən belə bir təkzib edilməz fakt birmənalı şəkildə təsdiq olunur ki, ekzotik leksika da Aşiq Ələsgərin dilində adi danışıq, ünsiyyət funksiyasından fərqli olaraq spesifik işlənmə qanunauyğunluqları ilə şərtlənir. Məsələnin ən mühüm aspekti ondan ibarətdir ki, Aşiq Ələsgərin dilində rus-Avropa mənşəli sözlərin üslubi çevikliyi də spesifik çalarlarla özünəməxsusluğu mürəkkəb səciyyəyə daşıyır.

XIX əsrin əvvəllərindən Quzey Azərbaycanın rus imperiyasının əsarəti altına düşməsi ilə əlaqədar siyasi mühitin dəyişməsi elmi-mədəni təkamülü yeni səmtə yönəltdi. Rus despotizmi və müstəmləkəçilik siyasəti milli

mədəniyyətimizin və ədəbiyyatımızın inkişafına əngəllər törətdi. Yeni ictimai-siyasi mühit bütün sahələrdə olduğu kimi, dilimizə də təsirsiz qalmadı. Qanlı imperiyada hakim rus dili ünsürləri dilxarici amil kimi həm canlı danışqda, həm də şifahi və yazılı ədəbiyyatın dilində görünməyə başladı, mövcud mədəni şəraitə nüfuz etdi. Rusizmlərin və rus dili vasitəsi ilə Avropa mənşəli sözlər bədii ədəbiyyatın dilində işləklilik qazandı. M.F.Axundov, T.Zakir, S.Ə.Şirvani, B.Şakir, M.Nadim, Hacıağa Fəqir və s. əsərlərində rus dilinə məxsus ayrı-ayrı linqvistik ünsürlər müxtəlif üslubi məqamlarla bağlı bədii mətnlərə də yol tapdı.

Şifahi ünsiyyət vasitəsilə dilimizə gələn rusizmlər folklor nümunələrində, o cümlədən aşıq poeziyasında da özünə yer tapdı ki, bunu Aşıq Ələsgər yaradıcılığında da görürük. Rus və Avropa sözlərinə müraciət özünü ictimai məzmunlu şeirlərdə və satirik əsrlərdə göstərir. Leskik-üslubi məqsəd izləyən rusizmlər poetik mətləblərə aydınlıq gətirir. Yazılı ədəbi mənbələrdə olduğu kimi, açıq-aşkar, bəzən də dolayı yollarla – eyhamlarla çarizm üsul-idarəsindən, rus əsarətindən narazılıq hissələrini təcəssüm etdirir. Vəzifə, rütbə bildirən sözlərlə, müxtəlif səciyyəli terminlərlə Aşıq Ələsgər konkret tarixi dövr və ictimai-siyasi mühit haqqında canlı təsəvvür yaratmağa müvəffəq olur.

Pristav, naçalnik gələndə kəndə

Obanı, oymağı vururlar bəndə (8,280)

İstəyirəm sənə bir dastan yazım

Qubernat eşidə, yaran bilə (8, 229)

Neçə çinovniklər gəldi
Çox ağır keçdi yığnağı (8, 230)
Çinellər baş-başa durub,
İşi salırlar çəminə (8, 217)
Yazdırın qəzetlərə
Qurdurun zəstana çəkin,
Çağırın papasları
Ədalət divana çəkin (8, 216)
Paşol, malçi! İdi, durak!
Səni verrəm padsuda
Ərzələr atqaz qayıtsa
Şahdan imdad olmasa (8, 201)

Buradakı rusizmlər dövrün ictimai mənzərəsini canlandırır. Siyasi rejimin yaratdığı ab-hava, məzlum xalq kütləsinin vəziyyəti haqqında dolğun təsəvvür yaradır. Qubernator, naçalnik, pristav, çinel (çlen-məhkəmə üzvü) və papasların hakim mövqeyi, “Qamçdan belinin qatı çıxan”ların “ətqaz” (otqaz) cavabı, “paşol, malçi”, “nidaları”, “padsud” hədə-qorxusu əyaniləşdirilir. Yaxud:

Süsəni götürüb düşəndə ata,
Fələk əhsən deyir boya-büsata
Nərə çəkib təpinəndə saldata
Sel kimi axıdır qanı Dəli Alı (8, 63)

Nec oldu Serbiya, Çernoqoriya,
Əl-ayaq altında itdi İtalya
German bir bonib atdı, qan oldu dərya
Qırıldı dünyada insan qalmadı (8, 104)

Nümənələrində “saldat”ın qanını sel kimi axıdanların vəsfi fonunda imperiya əsarətinə kin-küdurətini və mübarizə əhval-ruhiyyəsini ifadə etmişdir. “German” və “bonıb” sözləri Birinci dünya müharibəsi ilə səsleşən hadisələrin əks-sədası kimi səslənir.

Rusizmlərin bir qismi üslubi cəhətdən neytral rənglərlə çıxış edir. Onlar sadəcə əşya və hadisələrin, ayrı-ayrı məfhumların adını bildirən sözlər kimi bədii dilin leksik tərkibində qaynayıb-qarışır: Dolduraq istəkanları (8, 217); Kartop ilə ayran aş (8, 290); İşlədi qəpik yerinə (8, 231); Samavar qaynayıb çoşar (8, 210); Markiz, Mavzer, Süsən, aynalı, berdon, Muşoğnan patron, qutuynan piston (8, 52); Bir düjin tüfəngin gördüm, Aynalı, berdanqa, süzən (8, 240)

Göstərilən sözlərin bədii mühitə düşməsinin əsas səbəbi mövzudan asılıdır, ictimai quruluşa, baş verən hadisələrə, imperiya həyatına münasibət bildirmək üçündür. Rusizmlərin bir qismi barbarizm səciyyəlidir – dilin qaydalarına müvafiq olmayan vahidlərdir. Onlar daha çox istehza, yumor və komik effekt yaratmağa xidmət edir. Yumoru gücləndirmək üçün barbarizmlər üslubi vəzifə rolunu oynayır. Dedi: “Brat. Pajal üstə... Gəlmişəm oğlana deyın (8, 213); Axşamadək evlərdə, Qurulur zastava pişik (8, 106); Bağlanıb zavodlar, kəsilib fəndlər, Qaynamır Samavar, artıbdı dərdlər (8, 104); Həmi ağsan, həmi sağsan, həmi də köksən, malades (8, 234) və s.

Aşiq Ələsgərin dilində rusizmlər, şübhəsiz ki, canlı danışığa daxil olduqdan sonra bədii mətnə daxil olmuşdur. Onların əksəriyyətində Azərbaycan dilinin tələffüz ölçüləri əsas götürülmüşdür. Sözlər əslində olduğu kimi yox,

dilimizin fonetik-morfoloji quruluşuna uyğun şəkildə işlədilmişdir. Ana dilimizin təbiətinə, əsasən fonetik prinsiplərə tabe etdirilmişdir. Böyük söz sərrafının dilinə yol tapmış rusizmlərin bir çoxu hazırda da eyni fonetik biçimdə canlı danışıqda işlənməkdədir. Məsələn, Dağıstan formu geyib (8, 231); Xod verib beşatana (8, 212); Xoddandı çehil çırağı (8, 230) və s.

Dildə tam mənimsənilməmiş, yadlığı aydın şəkildə nəzərə çarpan alınmalar – rusizmlər fonetik dəyişmələrdən sonra canlı danışıq təsiri oyadır: muşoğ (meşok), bomb (bomba), qoburnat (qubernator), mavzer (mauzer), yaranal (general), zastan (zasedanie), ətqaz (otkaz), çinel (çlen) və s. Bunları həm linqvistik-üslubi, həm də tarixi baxımdan qiymətləndirmək lazımdır.

Yeri gəlmişkən demək lazımdır ki, ifadəli və təsirli eksotik leksika ilə yanaşı Aşığı Ələsgər Azərbaycan dili ilə mənşə ümumiliyinə malik türk dili elementlərinə də yeri gəldikcə müraciət etmişdir. Dilimizə məxsus leksik vahidlərin funksiyasını yerinə yetirən ekvivalentlər əslində öz semantikasına görə əvəz etdiyi sözlərin mənasına tam uyğundur. Onların bir qismi klassik ədəbiyyatımızın dilində olduqca doğma səslənir. Ekvivalenti ilə eyni üslubi-funksional ümumiliyi imkan verir ki, həmin sözlər fəal üslubi mövqe nümayiş etdirməsin.

Türk sözlərinin poetik mənə çalarları ifadə sistemində əlvanlıq əmələ gətirir, poetik mənəni mavafiq məcraya salıb üslubi fəallıq qazanır. Daxili məzmununda qarşılıqlı əlaqəsində bədii gözəlliyi təzahür etdirən türk dilinə məxsus lüğəvi ünsürlərin səs effekti Aşığı Ələsgər

üçün ondan yaradıcı bəhrələnmə kamilliyinə nail olmağın rəhmidir.

Şəhrin şöləsindən buldum bələdi

Xoş gəldi xoşuma halı qabada (8, 101)

“Buldum”un özündən sonrakı “bələdi” sözü ilə yanaşı gəlməsi üslubu amilin tələbidir. Hər ikisinin samitləri, ardıcılığı eynidir. Bu eyniyyət zəngin məna və struktur kamilliyi ilə mətni ifadə şablonçuluğundan xilas edir, intonasiya dalğalarının möhkəmliyinə xidmət məqsədi izləyir. Şeir bədii enerjisinə qüvvət verən “buldum” vəznə də oynaq məcraya salıb onu ritmik funksiyasına tabe etdirir ki, bunu “tapdım” ekvivalenti ilə etmək mümkün deyil.

İstəyirsən seyr edəşən Sinani,

Şər işlərdən saqın saxla sinani,

Şədat getdi şini içində şi nani

Dildə qaldı nə ləzzətdi, nə dadı (8, 181)

Al çətirin, çıx səhraya

Sal sərinə sayə, göz

Sakin əyləş sin içində

Həqiqətdən ayə gəz (8, 196)

“Saqın” və “sakin” sözlərinin poetik mühitdəki rolu göstərir ki, onlar “s” samitinin yaratdığı akustik cazibə naminə poetik bütövün elementlərinə çevrilmişdir. “S” səsinin akustik həmrəyliyi tələffüzə xüsusi çeviklik qazandırır, bədii dilin norma və qanunları çərçibvəsində “S” samitinin fəallığı, fonoloji təkrarların linqvopoetik tələbi “saqın” və “sakin” sözlərinin mətnə daxil olmasını zəruriləşdirir.

Deməli, türk sözlərinin səslənmə cəhəti onun leksik-semantik tərəfinə nisbətən daha fəal olur. Şeirdə məzmunun uğurlu fonoloji forma qəliblərində daha sürətli qavrama vasitəsi olmasını rəhbər tutan Aşığı Ələsgər üslubi situasiyadan asılı olaraq dilimizin bəzi ümumişlək sözlərinin türkcə ekvivalentinə üstünlük vermişdir. Çünki onun dilində alliternativ səs aktuallığı sxem rolunu oynayır, bədii ünsiyyət prosesində leksik-üslubi layları, qrammatik formaları da mütəhərrik hala salır. Bu, özünü qafiyə mövqeyində işlənən türk sözlərində də göstərir.

Ayrılıqdan ölüm yeydi,

Həsətin qəlbimi aydı

Nə dedim xətrinə dəydi

Üzün məndən niyə döndü? (8, 140)

Gözəl, sən də muradına çatmadın,

Bəna olub, sınıq könül yapmadın,

Tərən idin, öz tayını tapmadın

Getdi, qismət oldu sara zülflərin (8, 152)

Göründüyü kimi, mükəmməl qafiyələrə, yaxın səs fiqurlarına müraciət fonetik, leksik-qrammatik vasitələrin mürəkkəb sintezini yaradır, onu cazibədar ritm quruculuğunun iştirakçısı edir. Üslubi keyfiyyət yaradıcılığında faəlliyi türk danışığı dilinə məxsus sözlərin uğurlu qafiyə funksiyası Aşığı Ələsgərin linqvopoetik təfəkkür səviyyəsini aşkarlayır. Zəngin qafiyələr cərgəsində “yey” (yaxşı) və “yapmaq” sözləri ilə bədii pafosun dil aksentində Ələsgər dövrünün nəbzi döyünür, deyim tərəvətində zamanın nəfəsi duyulur.

“Yeydi” və “yapmadı” sözlərinin iştirakı ilə tərəvətli qafiyə modelləri güclü poetik mühit əmələ gətirir, onlar bədiiliyin ölçüləri çərçivəsində deyim qəliblərinə estetik ünsür kimi daxil olur və poetik imkanlarını üzə çıxarırlar.

Türk dilindən alınmalar arxitektonik funksiya və emosional – ekspressiv stimula vasitəsi kimi istifadə təcrübəsinə söykənir. Öz leksik-üslubi təbiətinə görə məzmununa maksimum dərəcədə yaxın olan türk dili vahidləri şeirin digər ünsürləri ilə qaynayıb-qarışmaqla mətni kamil ifadə formasına salır. Aşiq Ələsgərin söz seçimində forma əlvanlığı və onu doğuran leksik ünsürün üslubi spesifikasiyası nəzərə alınır. Buna görə də onların işlədilməsində ənənəvi və fərdi-üslubi cəhətləri müşahidə olunur. Çoxsaylı komponentlər içərisində onlar öz üslubi rolunu hiss etdirir.

Qarışdırma Şəmsəddini, Göyçəni

Gəndindən gəndimə yaz, şair Nağı (8, 229)

Soruşsalar: Əcəm oğlu

Ər hansı məmləkətdədir?

Emin allah, paşa əfəndim,

Get Gəncəbasara – deyin (8, 211)

Aşiq Ələsgərin dilində alınma leksikanın müəyyən bədii-estetik diapozonu vardır və sərrast ifadə məqamlarında onlarda məhdudluq və üslubi qapalılıq hiss olunmur. Semantik-üslubi rənglər onların cövhərindən nəşət edir. Ulu sənətkarın poetik düşüncə mütəhərriqliyi və bədii təfəkkür orijinallığı türk sözlərinin işləndiyi şeir parçalarını parlaq poetik-üslubi əməliyyat səviyyəsində duyumlu, siqlətli və mündəricəli edir.

Aşıq Ələsgərin dilində eksotik leksika ilə əlaqədar bir fakta da diqqət çəkmək yerinə düşər. Məlumdur ki, Aşıq Ələsgərin “Bax, bax” rədifli şeiri dildönməz (diltərpənməz) gəraylının yeganə nümunəsidir. O da maraqlıdır ki, bu əsər qədim və zəngin şeir tariximizdə yeganə dildönməz gəraylı olduğu kimi, həm də aşıq poeziyasında ilk makaronik şeirdir. Bu tip şeirlərin əsas göstəricisi nitqdə müəyyən məqsədlə qrotesk yaratmaq üçün başqa dillərə məxsus söz və ifadələrin işlədilməsidir. Şeirin ilk bəndi belədir:

Axı biya, biya, bigu,

Bigu, biqo, dağa bax-bax!

Həyyü həqqü hakim sənsən

Həyyə bax, bu bağa bax-bax (8, 267)

Eksotik leksika əslində məzmunadakı bədii motivlər üzərində işlədilir, bu bünövrədə poetik fikrin emosional tutum dairəsi geniş miqyas kəsb edir, şeir üslubunun eksperimental faktı kimi meydana çıxır. Poetika-sənətkarlıq planında eksotik leksika yaradıcılıq dəsti-xəttinə yeni istiqamət verir.

Aşıq Ələsgərin poeziyasında qədim və zəngin ədəbi-bədii təfəkkürümüzün sanbalı, dilimizin ağırlığı cəmləşmişdir. Bu siqlət onun dilinin bütün güşələrində sezilir. Onun dilindəki bütün fonetik, leksik və qrammatik faktlar olduqca mükəmməl bir bədii şəbəkədə, kamil sistemdə təzahür edir. Maraq kəsb edən cəhət ondan ibarətdir ki, dil vahidləri bədii nitq abidəsi yaradıcılığında, demək olar ki, eyni dərəcədə fəaldır və onlar mənə dərinliyi ilə bərabər, həm də üslubi-ritmik keyfiyyətlərlə bağlıdır. Aşıq Ələsgər dilinin qüdrəti

onun bədii-üslubi yaradıcılıq fərdiyyəti, özünəməxsusluğu ilə müəyyənləşir.

Öz aydın ifadə tərzini ilə ürəklərə yol tapan Aşıq Ələsgərin poetik dili əksər hallarda estetik faktor kimi diqqət çəkir. Üslubi zərifliyə malik olan bu dil bütün elementləri ilə cəlbedicidir. Onun söz şəbəkəsində dil ünsürləri bir-birini elə mükəmməl formada tamamlayır ki, bunun bilavasitə nəticəsində mənalı rəssam tablosu yaranır. Onun təsvir və tərənnüm obyektləri, hisslərinin, düşüncələrinin səmimiyyəti incəlikləri ilə əyaniləşib oxucunun gözləri qarşısında canlanır. Hansı üslubi laya daxil olmasından asılı olmayaraq onun dilindəki hər söz, hər ifadə koloritli poeziya sözüdür, poeziya ifadəsidir. Aşıq Ələsgərə məxsus üslubi faktlar Azərbaycan dilinin dərinliklərindəki zənginlikləri üzə çıxarır, deyim imkanlarını nümayiş etdirir.

Aşıq Ələsgərin bənzərsiz poetik təfəkkürünün son dərəcə əsrarəngiz təzahür forması sözdür. Söz onun mənəvi dünyasının, fitri psixologiyasının, tükənməz ehtiras və potensial ruhi təlatümlərinin tərcümanıdır. Söz Aşıq Ələsgər fenomeninin atributu, Aşıq Ələsgər dühasının təsdiqi, Aşıq Ələsgər ruhunun möcüzələrlə dolu alternatividir, onun misilsiz sənətinin ədəbi yol yoldaşı, hüdudsuz hikmət xəzinəsinin açarıdır. Sözüünün qüdrəti qarşısında heyrləndiyimiz Aşıq Ələsgər şeirinin sehr və cazibəsi gözəl nitq nümunəsi kimi möhtəşəməliyə yiyələnir. Sözə həssaslıqla yanaşmaq onun poetik məntiqinin canını-cövhrini aşkarlamaq, canlandırmaq niyyətindən irəli gəlir. Sözüün bütün estetik potensialını, emosional mənbələrini onun gözlənilməz bədii sirlərini nümayiş etdirir. Aşıq Ələsgərin

bədii dilinin gözəllikləri, bədii qüdrəti və estetik cövhərini təşkil edən sözlər ona görə hakim mövqeyə ucala bilirlər ki, onlar estetik fakt kimi söz sənətkarının poetik hiss və duyğularını yeni üslubi aspektdə canlandırır orijinal bədii təfəkkür havası yaratdı.

Aşıq Ələsgərin sənət dili yeni tipli poetik intibah əlamətidir və o, aşığın orijinal bədii təfəkkürünün daxili potensialları əsasında meydana gəlmişdir. Tarixin dərinliklərindən gəlib davamlı bir yol keçmiş şeir dilimiz Aşıq Ələsgərin timsalında öz sənətkarlıq və bədiiilik diapozonunu genişləndirmiş, onun yeni-yeni emosional-ekspressiv imkanlarını üzə çıxarmışdır. Aşıq Ələsgərin sənət dili poetik leksikamızın, Azərbaycan dilinin bütün akustik gözəlliklərinin yenidən kəşf olunması hadisəsi təəssüratı oyadır. Onun dili dünyaya, həyati faktlara yeni fəlsəfi-estetik baxışlar sistemidir. Aşıq şeirində yeni poetik istiqamətin, yeni nəfəsin, yeni obrazların yaranması olmaqla minillik tarixi təcrübənin davamı Aşıq Ələsgərin sənət dünyası poetik fikrin və dil sənətkarlığının intibahıdır.

Aşıq Ələsgər şeirində sözün estetik aspektləri poetik meyarlara maksimum uyğunluğundadır, misilsiz şairanə təxəyyülünün yaradıcı mahiyyətindədir, poetik detallarının xalq ruhuna yaxınlığındadır.

“Ana dilinin koloritini verə bilməməyin əsas səbəbi quru və təmtəraqlı dillə yazmaqdır. Xalq dili quruluğa biganə olduğu kimi, təmtəraq və yersiz dəbdəbəyə də yabançıdır. Xalq dili xalqın özü qədər sadə və səmimidir” (4, 57) deyən görkəmli filoloq – alim Ağamusa Axundov xalq dilini dərinləndirən bilib ondan bacarıqla istifadə etmək dər-

sini Aşıq Ələsgərdən almağı tövsiyyə edir. Məsələn, Zeynal Xəlilin “Bakının axşamları” şeirindən aşağıdakı fraqmentə aid qüsurlara münasibət bildirərkən haqlı olaraq Aşıq Ələsgəri örnək kimi xatırlatmalı olur:

*Ötüb keçən qıza bax,
Göz qaradır, yanaq ağ (?)
Deyin hara gedir, ah (?)
Azərbaycan gözəli?!
Nə yaraşır o qıza
Ələsgərin qoşması,
Füzulinin qəzəli.*

A.Axundov yazır: “Görünür, şair ya Ələsgərin yaraşıcılığına yaxşı bələd deyil, ya da ona laqeyd yaraşır. Yanağı ağ olan qız müəllifin iddiası xilafına olaraq, Ələsgərin qoşmalarında tərənnüm olunmamışdır. Ələsgər öz xalqının zövqünə yaxşı bələd idi və belə qızları bəyənidir:

*“Yanağın qırmızı, buxağın ağdır,
Çırağban eləyib ağı qırmızı” (4, 58)*

Görkəmli dil nəzəriyyəçisinin dahi söz ustasında gördüyü bu məziyyət Aşıq Ələsgərin sinonimlərin daxili poetik keyfiyyətlərini aşkarlama qüdrətindən xəbər verir. Bütün, uğurlu deyimlərin mənbəyində söz seçiminin poetik sirlərini maksimum dərəcədə saf-çürük etmə sənətkarlığı durur.

Aşıq Ələsgərin dilində sinonim cərgədəki hər sözün öz yeri var. Şeirinin bədii keyfiyyəti, sənətkarlıq səviyyəsi də məhz öz yerində olan sözlərin uğurlu işlədilməsindən asılı olur. Söz seçimini şərtləndirən cəhətlər çoxdur və bu prosesin mərkəzində ona estetik münasibət dayanır. Bədii

formaya, xüsusən də onun poetik dilinə həssaslıq söz seçimində daha bariz nümayiş olunur. Dil duyğusu fərdi nitq mədəniyyətinin keyfiyyət həddini təmin edir. Sözlün mətn mühitinə uyğunlaşdırılması poetik forma kamilliyinin əsas şərti kimi çıxış edir. Eyni sinonim cərgəyə daxil olan sözlərin işlənmə tezliyinə görə fərqlənməsi də məhz poeziya dilinin qızıl qanunlarından irəli gəlir.

Müşahidələr göstərir ki, fars dilindən alınma “çəşmə” sözü dilimizin “bulaq” sözü ilə müqayisədə olduqca üstün işlənmə tezliyinə malikdir. Bu da hər şeydən sözlün fonetik cildi, onun bədii mətnə bəxş etdiyi estetik gözəlliklərlə birbaşa bağlıdır. Söz seçimi səs duyğusundan pərvəriş tapır, bədii mətləbi aydın bir ifadə məcrasına yönəltmək vərdişindən doğur. Diqqət çəkən ilk cəhət ondan ibarətdir ki, “Çəşmə” sözlünün işləndiyi şeir sətirlərində “ç” və “ş” səslərinin alliterasiyalaşması vardır. Alliterasiya isə Aşıq Ələsgər şeirini ifadə və məzmun sxematirmindən xilas edən, təsvir və təfərrüatların monumental səs quruculuğu ilə qabarıq ifadəsinə aparan sınaq olmuş üslubi vasitədir. Bu sözlün, tərtibində “ş” samiti olan “baş” sözü işlənməsinin əsas səbəbi də eyni səsin misrada yaratdığı ahəng və oynaqlıqla bağlıdır. Bulağın, suyun fonetik obrazını “ç”, “ş” səsləri ilə yaradılması konkret poetik situasiya daxilində özünəməxsus keyfiyyətlərlə özünü göstərir. Şeirnin məzmununa uyğun forma tapmaq ustalığının nümunəsi kimi dəyər qazanır. İfadə tərzinin poetik pafosdan asılılığı Aşıq Ələsgər şeirinin dəyişməz məziyyəti kimi heyrət doğurur:

Axşam sabah çəşmə sənin başında

Bilirsənmi necə canlar dolanır (8, 65)

*Tovuz kimi qaxdın çəşmə başından
Cəmi gözəllərin gözəli Güllü (8, 90)
Qazdır məzarımı çəşmə başında
Sal sinəm üstündən yol, incimərəm (8, 95)
Çərşənbə günündə çəşmə başında
Gözüm bir alagöz xanıma düşdü (8, 72)*

Eyni misralarda “çəşmə” və “baş” sözlərinin işlənməsi əslində səs simvolizminin yaranmasına xidmət edir. Məlum olduğu kimi, eyni və yaxın artikulyasiyalı səslərdən, onların üfiqi düzülüşündən bilavasitə müəyyən təsəvvür və təəssürat əldə etmək üçün istifadə olunmuşdur. Elmi ədəbiyyatda, bədii üslubiyyat və poetikada bu, çox zaman səs metaforası da adlandırılır. Yuxarıdakı nümunələrdə “ç” və “ş” səsləri bulağın fonetik obrazı kimi uğurlu alındığı üçün suyun səsi ilə bağlı təəssüratın canlandırılması olduqca təsirli üslubi vasitədir.

Səs tərkibinə görə söz seçimi Aşıq Ələsgərin dilində möhtəşəm poeziya hadisəsidir. Şeir dilinin mükəmməl səs mənərəsinin bədii faktlara həssas yanaşmaqla dilin fonetik potensialını aşkarlayır. Maraqlıdır ki, Aşıq Ələsgər “çəşmə başı” birləşməsinin komponentlərinə səs cildində görə yaxın olan sözləri də eyni model çərçivəsində bədii mətnə daxil edir. Bu, o deməkdir ki, Aşıq Ələsgərin poetik üslubu üçün səs ahənginə və məna siqlətinə uyğun bir-birinə semantik – üslubi cəhətdən tamamlayan söz seçimi estetik faktorlara söykənir. Məhz buna görə də Aşıq Ələsgər “çəşmə başı”nda olduğu kimi, “gözümün yaşı” yox, “çəşməmin yaşı” deyir. Çünki hər ikisi eyni üslubi prinsipə əsaslanır: suyun fonetik obrazını yaratmaq:

*Aşığı Ələsgərin qədrini bilsən,
Ağladıb çeşminin yaşını silsən (8, 102)*

“Çeşmə başında” söz birləşməsinin ikinci tərəfi yalnız bir dəfə “üstə” sözü ilə verilmişdir. Bu da onun “qəsdə” ilə qafiyələnməsi ilə bağlıdır:

*Səhər-səhər çeşmə üstə
Durur boyu bala, Maral.*

*Ala gözlər girib qəsdə
İstər canım ala Maral (260)*

“Bulaq” sözü də şeir nitqinin zahiri təşkilində, bütövlükdə onun ideya-estetik fəallığının intensivləşdirilməsində işlədilir. “Bulaq” iki üslubi məqamda – ya qafiyə mövqeyində, ya da məna təkrarlarının təşkilində özünü göstərir. Hər iki halda səs naxışları məzmunun koloritli boyalarda təsvirini asanlaşdırır, tərənnümün əsas məqamlarını poetik nəfəslə dolğunlaşdırır. “Çeşmə” sözü misralarda şaquli xətlə alliterasiyanın tənzimləşməsində rol oynaydırsa, “bulaq” qafiyə qismində və şaquli xətlə şeir bəndlərinin sonluğunu əlvan qabarıq canlandırmaq iqtidarına yiyələnir:

*Ələsgəri gözdən salma irəğa,
Könül dərd gətirməz dərdi-fərağa
Leyli kimi vədə versən bulağa*

Məcnun tək gözlərəm il, sənə qurban (8, 30)

Sinonimləri ilə eyni, yaxud qonşu misralarda işlənməklə “bulaq” şeirin bütün komponentləri ilə vahid məcraya yönəlir. Aşığı Ələsgər sinonimləri eyni kontekstdə sadalamaqla sözün estetik təbiətini, üslubi boyalarını nümayiş etdirir. Söz sözlükdən çıxıb obraza çevrilir, sənət dairəsinə düşərək üslubi-semantik cəhətdən zənginləşir:

Abi-Kövsər kimi axır,

Çeşmə, bulağın, sah dağı (8, 244)

Çox zaman akustik naxışların panoramını yaratmaq üçün Aşiq Ələsgər “bulaq”, “Çeşmə” əvəzinə onun onomastik adını çəkir. Aşağıdakı misrada “zəm” və “züm” səs kompleksinin təkrarından törəyən ahəngə, əşya və hadisənin fonetik təsvirinə nail olmaq məqsədilə o, “zəməzəm”lə zümzüməni qoşalaşdırmış, poetik fikrin qavranılma sürətinə stimül vermişdir.

Çalxanır sonalar, çığırır qazlar

Zəməzəm zümzüməli göllərin dağlar (8, 60)

“Zəməzəm” alliterasiya üzərində qurulmuş cilalı poetik nitqin tələbi ilə bədii mətnədə mükəmməl bədii obraz yaradırsa, “Kövsər”də bədii düşüncənin dərinliyini, poetik fikrin konkret motivə istiqamətləndirmə vasitəsi kimi olduqca uğurludur. Appelyativ sözdən onomastik leksikaya keçid söz sənətkarının fitri-poetik qüdrətinin səviyyəsi ilə müəyyənləşir:

Gözəllər çeşmədən götürür abı

Dad verə dahanda Kövsər şərabı (8, 60)

Ləblərin şirəsi – Abi-Səlsəbil

Ləzzəti dünyada bala əvəzdi (8,78)

Çeşməsindən Abi-həyat car olur,

Dağıdır möhnəti, məlalı dağlar (8,59)

Göründüyü kimi, dini-mistik məna daşıyan hidronimlərdən Aşiq Ələsgər poetik məqsədlərlə istifadə etmişdir. “Zəməzəm” dindarların suyunu təbərrük saydıqları Kəbədəki quyu, “Kövsər” dini əfsanəyə görə, cənnətdə bir budağın adı, “Səbsəbil” rəvayətə görə behiştəki dadlı

çəşmə, “Abi-həyat”, “Abi-heyvan” isə əfsanələrdə deyildiyi kimi, Xızrın İsgəndəri yetişdirdiyi dirilik suyudur. Bu hidronimlərin iştirak etdiyi misralarda dərin həyati mənalar, mükəmməl bədii obrazlar gizlənir. Buna əsasən demək olar ki, Aşıq Ələsgərin sənət dili kamala yetmiş sənətin göstəricidir. Aşıq Ələsgərin poetik təfəkkürünün hüdudu olmadığı kimi, onun yaradıcılıq diapozonu da məhdudiyət tanımır. Dil sənətkarlığının mükəmməliyi sayəsində Aşıq Ələsgərin möhtəşəmliyi, əzəməti yaddaşlara həkk olunmuşdur. Aşıq Ələsgərin şeir üslubu gözəllik, zəriflik və ülvilik aləmidir. Bu dilin əbədi ömür verdiyi sənət inciləri ölməzdir. Onun istifadə etdiyi bir neçə sinonim cərgəyə diqqət yetirək:

Allah ilahi-xaliq-xuda-yaradan-haqq-tanrı-sübhan-aləmin padişahı-qadir-qüdrət-ağa-kərəm kanı-barıllah-rəbb-vahidi-yekta-barixuda-mövla-cabbar-cəlil: Cümlə məxluqatı yaradıb. Allah, Allah yaradanı biz də satmayaq (8, 134); İş sana agahdır qadir ilahi, Eşq əlindən itirmişəm irahi (79); Deryada çox olar balıq, Mətləbini versin Xalıq (8, 253); Xalıqindən utan, məndən utanma, şəcərətil-mövti heç səhl sanma (8, 49); Ələsgər mətləbin xudadan istə, Kərəm olmaz müxənnəsdə, nakəsdə (123); Bəyənmişəm xəsyətini, halını, Yaradan bol verib huş-kamalını (66); Belə məlum olur, şahlar şahının, Bizə mərhəməti var, salamatdı (8, 129); Qüdrətdən ucalan zülm ilə enməz, Haqdan yanan çıraq bad ilə sönməz (47); Hansı şah haqq ilə ilqar eylədi, Nə incidi, nə ah çəkdi, nə dadı (181); Tanrı səni qüdrətindən yaradıb, Gözəlliyinə yox bəhanə, Gülpəri (91); Vallah sənin kimi vəfalı yarı, Dəyişməm sultana, xana, Gülpəri (91); Sidq ilə sığınmışam, sübhana yalvarıram (203); Aləmin padişahı, sən

yetiş imdada bu gün (210); Belə əmr eyləyib qüdrəti-qadir. Bu əmrə qol qoyan tez tapar nicat (8, 154); Qüdrətin naqqasına, olubdu pünhan dolanır (215); Ağa olan qulun salmaz nəzərdən, salma nəzərindən, ay ağa, məni (183); Gəzən afatdan, bələdan, Hifs eləsin. Kərəm kanı (214); Barillahım, irəhm eylə, pozulmasın bu cəlalı (8, 230); Mövlam məni nəzərindən salmayıb, Huşum cəmdi, aqlım heç azalmayıb (8, 287); On min qırx yol sərin qoyur turaba, “Mi” kəlməsi Rəbbi ilə bir olur (8, 274); “Te” təkdi vahidi-yekta, Arif bu elmə bələddi (41); Musa ərz eylədi, ey barixuda, Nə qurğu mənzilət, nə fəzilətdi (43); Sürahi gərdənli, qəddi mötədil, səni gül yaradıb Cabbari-cəlil (8,78) və s.

Sinonim cərgədən istifadə çevikliyi Aşıq Ələsgərin bədii dil məziyyətlərinin əsas məğzini təşkil edir. Münasib söz seçimi üslubi əməliyyat səviyyəsi kəsb edib dilin mütəhərrik keyfiyyətlərini üzə çıxarır. Dilin lüğət tərkibini mükəmməl bilməklə yanaşı Aşıq Ələsgərin poetik duyumu, dilin estetikasına yaxından vaqif olması fitri poetik fəhmdən, təbii ilhamından, yaradıcılıq intuisiyasından irəli gəlirdi. Sinonim cərgənin hər bir sözünü sanki Aşıq Ələsgər qəlbinin poetik narahatlığında, bədii düşüncə və duyğularında hiss etmişdir. Aşıq Ələsgər bədii sözünün uzun ömürlülüüyü onun ürəkdən qaynaqlanması, qidasını həssas sənətkar ürəyindən alması ilə birbaşa əlaqədardır.

Üz-camal-çöhrə-sima-rüxsar-yanaq-qabaq-liqa və s. xub çəkilib qəddüdəllər, Ağ üzündə qara xallar (256); İnsan üzün görməyəsən dönəndə, Açılarda xoş cəmalı varıymış (141); Çöhrəsi şölə saçır, Göylərin Şəmsü mahıdı (8, 215); Aşıq oldum simasına boyuna, Hayif ki, Kamalda dərin

görmədim (85); Bülbül gül üstündə xarı görəndə, Qan ağlar, rüxsarı yaşa dayanmaz (8, 62); Büllur buxaq, alma yanaq, ay qabaq, Şahmar zülfü pərişanlar dolanır (65); sən allah, gizləmə gül camalını, şöləsinə qoy fığara dolansın (8,66); Hüsnün şöləsinə xəstə xəyalım, Pərvanədi səmistanlar dolanır (65); Yanaqları güldü, heç olmaz xəndan, cisimdə mələkdi, nəsilə insan (71); Durub hüsnün kitabına baxıram, şirin canım ataşına yuxıram (102) və s.

Göstərilən sinonim sözlər arasında “üz” semantik dominant hesab edilir. O, sinonim sıradə əsas mənəni bildirir, buna görə də cərgəyə daxil olan leksik vahidlərin ifadə etdiyi digər mənələri də özünə tabe edir. Semantik dominant ətrafındakı sinonimlərin hər biri özündə incə üslubi məqamlarla, bədii situasiyalarla bağlı ayrı-ayrı nüansları təcəssüm etdirir. Bu sözlər semantik dominantın – “üz” sözünün tam ekvivalenti olmayıb sənətkar tərəfindən rəngarənglik yaratmaq üçün müxtəlif üslubi məqamlarda istifadə edilmişdir.

Aşiq Ələsgər dilinin sinonim zənginliyi onun üslubi kamilliyinin təməlidir, tükənməz yaradıcılıq qaynağıdır. Konkret nümunələrdən aydın sezilir ki, ulu sənətkar sözün üslubi rənglərini heyranlıqla duyur və bu duyum nəticəsində leksik dil materiallarını yüksək səviyyədə şeirləşdirir. Bu prosesdə sinonim sıradan alınıb şeirin tərkibinə daxil olan hər bir söz parlaq bədii obraza çevrilərək poetik dil faktına keçir. Mətnin ümumi semantikasi ilə həmahəng olma keyfiyyəti sinonim sözlərin şeirdə incə çalarlarla işlənir, üslubi kəşf səviyyəsi kəsb edir ki, bu da Aşiq Ələsgərin poeziya dilinin ləyaqət meyarı hesab edilməyə qadirdir.

Od-ataş-nar-köz və s.

Eşq oduna yanan aşkara yanmaz, Pünhan-pünhan mənim kimi saralı (97); Qiyamət odundan pisdə tənə söz (8, 109); Ataş olub çox da yanma, Ələsgər, sənətindən heç usanma, Ələsgər (8, 141); Bir saat camalın görməsəm ölləm, Görsəm də yanaram nara, Bəyistan (51); Bivəfa gözəlin tənə sözləri, Yandırdı odlarda, közlərdə məni (8, 112) və s.

Sinonim sözün seçimi mətn mühitinin tələbinə uyğunluğundan asılı olur. Lirik düşüncənin daha tutumlu edilməsi üçün söz öz əhatəsinə maksimum dərəcədə uyğunlaşır. Poetik keyfiyyət halına gəlməsində sözün ətrafı fəal üslubi güc mənbəyi rolunu oynayır və sənət faktı kimi çıxış edir. Şeirə vəzn, ritm və intonasiya çalarları, qafiyə sistemi və s. ilə bilavasitə bağlı olaraq bədii mühit söz seçimini müəyyən edir. Poetik ölçü hissi və dilə həssaslıq sayəsində sinonimlər müəllif və dinləyici arasında bədii ünsiyyət vasitəsi olur. Öz çevikliyi ilə sinonim bədii nüfuzə yiyələnir, estetik təsir bədii fikrin nitq qiyafəsi təşkil edən söz komponentlərinin mühüm üslubi-semantik çevikliyi ilə güclənir.

Aşiq Ələsgərin bədii dil keyfiyyətinin cövhərini sözdən istifadə çevikliyi təşkil edir. Buna görə də sinonim mahiyyətindəki elastiklik lirik obrazlara xüsusi əhval-ruhiyyə verir. Bu mənada hər bir sinonim cərgədəki sözün daxili enerjisinin tükənməzliyi Aşiq Ələsgərin sözün poetik mahiyyətinə nüfuz etmə bacarığının parlaq təzahürüdür.

Ürək-könül-qəlb-bağır-dil-can:

Könül qəmgin, ürək dərddli, vərəmli, səni gördüm səxavətli, kərəmli (8, 115); Könlünə yasdən çıxmır, qəlbimi

qaradan, Bu dərdu möhnətdən, bu məcəradan (8, 98); Al xəncəri, bağrım başın budu yar, El içində salma ayağa məni (8, 184); Gözüm gördü, könlüm qəmdən ayrıldı, şikəst qəlbimin pası seçilmiş (132); Mənim bu dərdu-dilimi, Dostlara əyan eyləyin (238); Diliylə zəbanı üzbəüz ola. Ələsgər yolunda can qurban eylər (8,77); Yetəni özümə mən dost eylədim, Yolunda canıma çox qəsd eylədim (8, 85) və s.

Fikrin poetik aydınlığı və müdrikliyi sinonim cərgədəki lazımi sözün bədii mətnə bəxş etdiyi gözəlliklərdən, füsunkarlıqdan pərvəriş tapır. Zəngin söz xəzinəsindən yaradıcı istifadə, canlı ünsiyyət leksikasını düzgün seçmə duyğusu bədii mətləbi aydın bir məcraya yönəltmə işində həlledici amildir.

Aşıq Ələsgərin dilindəki sinonim sözlərin heyrət doğuran tərəfi onun bədii təsvir və təsir imkanlarının nümayişindədir. Bədii sözdə təcəssümünü tapan Aşıq Ələsgərin poetik təfəkkürünün öz aləmi, öz ifadə potensialı və cazibə qüvvəsi vardır. Dahiyənə şeirlərində vəhdət təşkil edən söz və fikir, söz və duyğu bir-birinə qida verir, bir-birini tamamlayır, bir-birinə doğmalaşır. Dahi sənətkarın dilində canlanan hər bir kəlmə ürəklərə, təfəkkürə körpü salır. Sözlər böyük şairin qəlbinin odu ilə hərarət və istilik kəsb edir. Bu sözlərdə qüdrətli sənətkarın hissiyyatı, estetik duyğusu, ruhu, təəssürat və müşahidə zənginliyi, can yangısı təcəssümünü tapır. Ruhundakı, qəlbindəki, psixoloji dünyasındakı poeziya atəşi ilə isinən sözlər poetik mənalardırmanın zərifliyində aparıcı mğvqədə dayanır. Söz seçimi müəllifin fitri tərbiətində potensial qüvvəyə dönür, belə olduğu

halda onun metaforik düşüncələri də, ifadə üsulları da koloritli olur.

Münasib söz seçimi lirik düşüncənin çərçivəsini genişləndirir, lirika Aşiq Ələsgərin qəlbindən süzülüb keçərək, təfəkküründə büllurlaşaraq təzahür edir. Aşiq Ələsgərin hər bir sözü fikir və həyəcanlarının ifadə formasına, poetik ümumiləşdirmə vasitəsinə çevrilir. Müfəssəl lirika mükəmməl dil materiallarında əks-səda tapır.

Bütün məqamlarda lirika bənzərsiz poetik təfəkkür sahibi Aşiq Ələsgərin həyata müdrək münasibətinin ifadəsi kimi daha cəlbedicidir. Hər şeiri dahi aşiq – şairin oxucu və dinləyiciləri ilə müdrək söhbətidir. Lirik düşüncələrin şeirə çevrilməsi bədii nitq ustalığından qaynaqlandığı üçün sənətkarlıq səviyyəsi aparıcı mövqe qazanır, həyat həqiqətlərinə müdrək müəllif müdaxiləsinin güclənməsi xüsusi vüsət alır. Bu proses lirik əsərlərində olduqca təbii psixoloji və poetik aksiyadır. Çünki “Susan təbiətinin daxili mahiyyətini təşkil edən duyğuları əks etdirmə, emosiyaları ifadə etmə prosesini intensivləşdirmə işində lirik şeirlər misilsiz imkanlara malikdir. Təsadüfi deyil ki, mütəfəkkir alman şairi Yan-Pol Rixterin fikrincə, lirika “hər cür ədəbiyyatın anası, bütün surətləri canlandıran Prometey atəşi kimi, hər cür ədəbiyyatı alışıdıran qığılcımdır”. (9, 18)

Bu qığılcım sayəsində Aşiq Ələsgər dərin və mənalı fikirlər, misilsiz müdrəklik, intəhasız şeiriyət və sənət sevincləri təlqin etmişdir. Lirizm Aşiq Ələsgər şeirinin canı, qanı və yaraşığıdır. Bu yaraşiq sənət etalonuna çevrildiyi üçündür ki, şairin bədii dil imkanları bütün potensialı ilə nümayiş etdirilir, gözəl bədii sənət nümunələrinin həyat və-

siqəsi almasında, Aşıq Ələsgərin bədii təfəkkürünün ən mühüm cizgilərinin meydana çıxmasında oynadığı misilsiz rol əyaniləşir. “Ələsgərin lirikası xalq şeirinin qızıl fonduna daxil olur. Çünki o, bədii üslubu cəhətdən xalqa bağlıdır, onun yaradıcılığı Azərbaycan poeziyasının ənənələri üzərində yüksəlmişdir. Xalq dilinin ən gözəl xüsusiyyətlərini bilən, bu dili bəzən olduqca yüksək şeir səviyyəsinə qaldıran Aşıq Ələsgərdə müəyyən bir fikir ifadə etməyən süni misralara rast gəlməzsiz” (28, 174)

Lirik təhkiyənin sərbəstliyi Aşıq Ələsgər dilinin əsas atributlarındanıdır. Dil faktının şeiriyyət faktına keçməsi bütün nitq materiallarını cazibəli emosiya pərdəsi üzərində kökləyir və bu fakt bütövlükdə mətnin fikir və emosiya tutumuna müsbət təsir göstərir. Bu da qüdrətli söz dahisinin sənət dilini monotonluqdan, ifadə yeknəsəqliyindən qurtaran əsas amildir.

Aşıq Ələsgərin əsərlərinin bədii-texniki quruluşu poetik məna yaradıcılığı üzərində bərqərar olur, formanın bədii-semantik ahəngdarlığı şeir dilini müxtəlif imkanlı üslubi materiallarla təchiz edir. Lazımı dil vahidlərini sənətkarın şeir nitqinə gətirilməsinə yol açılır. Səs, söz, ifadə seçimindən başlanan şeir yaradıcılığı obraz yaratmaqla, sistemli bədii lövhələr şəbəkəsi ilə sona yetir.

Təbii danışq tonu sinonim cərgədən seçilən sözün temperamentli köklənməsini gerçəkləşdirir. Şeir dilinin xalq zövqü üzərində kökləməsi, mayasının xalq ruhundan yoğrulması münasib söz tapma vərdişini formalaşdırır ki, bu da sənətkarı standart deyim yeknəsəqliyindən xilas edir. Eyni məna ətrafında birləşən kəlmələr melodiya munisliyi,

vurğu zərifliyi, söz və fikrin harmonik rabitə bolluğunu yaradır:

Ovsunçuyam, ovsun sallam him ara
Bəna olsan, tərki axtar, him ara (8, 189)
Hər kəs istər qana aşıq sirrini
Axtarsın dayazı, gəzsin dərini (8, 107)

Gəşt eylədim, bu dünyanı dolandım (8, 143)
Kəlbəcərin xeyri-şəri yaxşıdı
Dolandım bihudə, gəzdim əfsanə
Tabe oldum nəfsə, uydum şeytana (8, 11)

Türk-him (bönövrə), axtar-ara-gəz, bihudə-əfsanə, gəzmək-dolanmaq-gəşt etmək, nəfs-şeytan, tabe olmaq – uymaq sinonimlərin bilavasitə köməyi ilə Aşıq Ələsgər yaşadığı hissləri təfəkkür və duyğu süzgəcindən keçirərək ifadə vasitələrini ana dilinin təbiiliyinə, deyim qaydalarının ilkinliyinə tabe etdirmişdir. Sinonimlər janrın estetik mahiyyətinə uyğunlaşdırılmışdır.

Aşıq Ələsgər üslubunda hər bir nitq vahidinin bədii mətnə gəlişi ciddi zərurətə söykənir. Bədii nitq şəraitinə yararlı olmaq istənilən dil ünüsünə yol açır. Onun mətn daxilindəki uğur ölçüsü Aşıq Ələsgərin bədii qayəsinə xidməti ilə müəyyənləşir. Maraqlı cəhət budur ki, istənilən linqvistik ünsür səslənmə keyfiyyətinə xidmət edir, bu bədiiilik yaratma prosesində məzmun planı ifadə planına uyğun gəlir, biri digərini sıxışdırıb arxa plana ata bilmir. Odur ki, Aşıq Ələsgərin şeir dilində istənilən dil vahidi yaratdığı bədii təəssüratla yadda qalanda. Bədii üslubun

qanunları mətnin emosional çəkisini artırır, müxtəlif poetik çalarlar hasil edən dil faktlarının işləkliyini labüdləşdirir.

Müxtəlif səs tərkibli sözlərlə ifadə etdiyi eyni anlayış arasındakı bağlılığa müstəsna əhəmiyyət verən Aşıq Ələsgər orijinal poetik yaradıcılığının ən mühüm üslubi komponentlərinə diqqət çəkir. Məna təkrarları mətnin ümumi semantikasında bir sanbal, poetik vüsət və emosional hərəkət üçün stimül rolunu oynayır. Sadalanan sinonim sözlərin ümumi qüvvəsi böyük obrazlılıq təsirini yüksəldir.

Namərdin dünyada çox çəkdim bəhsin

Namusun, qeyrətin, arın görmədim (8,85)

Naz elədi, işvə satdı

Qəmzələri qana keçdi (8, 249)

Gözəl arif olub, mətləb qonmasa

Yayıb, yaşınıb daldalanmasa

Aşıq müştəq olub qəlbi yanmasa

Bir bu qədər ilticaya düşərmimi? (8, 305)

Nümunələr qüdrətli söz sənətkarının tükənməz söz ehtiyatlarını, lüğət zənginliyini göstərməklə bərabər, sinonimlərin estetik köklərini də aşkarlayır. Aşıq Ələsgər irsində şeir dilində yetkinlik səviyyəsi, bədii keyfiyyət və estetik təsir gücünün vüsəti bütün imkanları ilə özünü biruzə verir. Ulu ustadın sənətkarlıq siması poetik zövqün ən yüksək səviyyəsi ilə yaratdığı şeirlərinin leksikası, onlardan istifadə orijinallığı ilə açılır.

Aşıq Ələsgər şeirlərinin leksik tərkibini əmələ gətirən üslubi layların funksional təyinatı rənrarəngdir. Ayrı-ayrı leksik qatlara məxsus sözlərin şeir dilində qazandığı kontekstual-fərdi məna çalarları müxtəlifliyi ilə

diqqət cəlb edir. Bütün leksik vahidlərin şeirin dilində daşdığı poetik üslubi yük olduqca sıqlətlidir. Dil materiallarının işlədilməsində Aşıq Ələsgərin xalq dilindən istifadə məharəti, fikrin kommunikativ və emosional – ekspressiv ifadəsi zamanı həmin dil vahidlərinin yerinə yetirdikləri funksiyalara düzgün istiqamət vermə qabiliyyəti heyrat doğurur. İlk diqqət çəkən məziyyət ondadır ki, Aşıq Ələsgər dilinin leksik vasitələri funksional baxımdan olduqca mütəhərrikdir və onları üslubi çalarlı və neytral leksik vahidlər kimi hissələrə parçalamaq çətinlik törədir. Belə bir bölgünü aparmağın müşğüllüyü ondadır ki, Aşıq Ələsgərin şeir dilinə daxil olan istənilən söz sanki üslubi məhdudiyət tanımır. Bütün leksik vasitələr poetik mənsubiyyət çərçivəsində və intonasiya axarında bədii dilə gətirilir. Beləliklə də ayrılmaz üslubi bütövlüyün yaranmasında bütün leksik qatlar – ümumişlək sözlər, onomastik vahidlər, ünsiyyət leksikası, alınmalar və s. eyni dərəcədə iştirak edirlər.

Üslubi bir fənd kimi Aşıq Ələsgər bəzən mənası anlaşılmayan sözlərin eyni, yaxud qoşa misralarda milli mənşəli sinonimi ilə birgə işlədilir. Bu da həmin sözlərin estetik-üslubi rənglərini incələyir.

*Hicran düşgünüyəm, gözəl müştaqlı,
Axtarıram bu dünyada sini-sin (8, 175)*

*Yeri, göyü, ərsi kürsü yaradan
Adil padişahsan ədalət eylə (8, 74)*

Arif ola, eyham ilə söz qana

Naməhrəmdən şərin eyləyə, utana (8, 85)

Sən kimi sığal verib anası

Guşunda guşvara, qızıl tanası (8, 93)

Məntiqi və emosional məzmunun fikir hüdudlarına işıq saçan Aşıq Ələsgər üslubu canlı nitqdən gələn təbii notlarla öz gözəlliklərini tapır. Sözün şeirləşmə yolunun xalq deyim tərzinə maksimum dərəcədə uyğunluğu Aşıq Ələsgər yaradıcılığının üslubi simasıdır. Aşıq Ələsgərin poeziya şəhri danışmaq – ünsiyyət dilinin münbitliyindən faydalanma qüdrəti ilə izah olunmalıdır. Bu sehrkarlığın mənbəyi şeirlərə əbədi həyat vəsiqəsi verən səliqəli üslubda, tərəvətli ifadə tərzindədir.

Mükəmməl üslubi tamlıq naminə sinonim fikri müxtəlif bədii biçimlərdə ifadə edir. İlk baxışda çox sadə və aydın görünən faktları lirik təhkiyə axarına daxil edərək təsvir obyektinin təkrar olunmaz cizgilərini sinonim sözlərin ifadəlilik imkanları ilə qabarıq şəkildə canlandırır.

Müəllifin lirik təsvir və təhkiyəsi dərin daxili təsvirin, emosional və psixoloji təhlilin nəticəsi kimi təəssürat zənginliyi oyadır. Leksik vahidlərdən bu cür faydalanma Aşıq Ələsgər şeiriyyəti üçün poetika müəyyənliyinin əsas əlamətidir, bənzərsiz dəsti-xəttinin estetikasıdır, bədii təfəkkürünün məxsusi tərəfidir.

Aşıq Ələsgərin dili çox mühüm estetik akt olaraq yalnız mündəricənin bədii ifadəsi deyil, həm də şeirin estetik tələblərini xalqın zövqünə uyğunlaşdırmış incə sənət faktıdır. Buna görə də Aşıq Ələsgər poeziyasının ümumi ahəngində sinonim cərgəyə daxil hər bir söz bədii dil gözəlliyi, üslub aydınlığı və forma mükəmməlliyinin təminatçısıdır.

Aşıq Ələsgərin dili kütləvi aydınlığı və anlaşılıqlığı ilə seçilir. Onun hər bir kəlməsi işləkliyi ilə səciyyəlidir.

İfadələrin yığcamlığı və cilalığı canlı mükəllimə üçün əsas olması xüsusi seçilir. Ən sadə xalq danışq dilinin bütün ünsürləri nümunəvi bədii dil faktı kimi təqdim olunur. Bütün formalarla Aşıq Ələsgər şeirlərinin dili vahid bir üslubi sistem, poetik nitq norması yaradır. Deməli, qeyri-adi yaradıcılıq işində Aşıq Ələsgərin poetik dili tərənnüm və ibarətli məzmun üçün bütün potensialını açır, poetik dilin norması tarixində xüsusi meyl yaradır.

Müəyyən anlayışın müxtəlif leksik-semantik vahidlə ifadəsində, sözün üslubi-semantik cəhətdən mənə tutumunun genişləndirilməsində Aşıq Ələsgərin yaratdığı mətn mühitinin misilsiz xidməti vardır. Aşağıdakı nümunələrdə “dost” və “düşmən” məfhumlarının müxtəlif üslubi təzahürləri ayrı-ayrı sinonim sözlərin timsalında müşahidə olunur:

Təzə aşnalıqla, köhnə dostluğun

Fərqi var qış ilə yaz arasında (8, 47)

Ələsgərəm, ismim deyim aşikar

Qədir bilən dosta, başü can nisar

Təvəlla təbərri şəriətdə var

İstəyən şad olsun, düşman kor olsun (8, 287)

Müxənnət, sayraqub, xaini xəbis

Nə yaman qandırıb, o yara məndən (8, 158)

Varlıqda dost olma, yoxluqda kənar (8, 123)

Bəzircənsən yolun kəsər

Yağı, gözlə, gözlə sən

Hərcayıyla aşna olma

Namərdə bel bağlama (8, 197) və s.

Dil materiallarının estetik bütövlüyünü, ahəngdarlığını təmin edərəkən sinonimlər poetik sanbalın təkrarolunmazlığına zəmin yaradır, nitq şəraitindəki üslubi çevikliyi, daxili dinamikasını əyaniləşdirir. Söz rəngdən-rəngə düşür, dinamik məzmunlu obrazın təməlinə dayanır. Söz seçimi ilə bağlı üslubi əməliyyat müəllifin söz duyumunu fəallaşdırır, mətnin estetik tutumunun sanballaşmasına yönəldilir.

Yüksək şeiriyyət əldə etməyin bütün vasitələrinə xüsusi həssaslıq göstərən Aşıq Ələsgər söz və ifadələr arasında sıx məna münasibətləri yaratmağın ustasıdır. Dahi şairin şeirlərinə məxsus məzmun dolğunluğu, poetik məna gücü çox hallarda onun fərdi üslubu, təsvir-tərənnüm üsulunun özünəməxsusluğu ilə əlaqəlidir. Sözü bədiilik sirlərinə dərinədən bələd olan Aşıq Ələsgərin sözə yanaşma üsulu özünə xas dəyərlərlə müşayiət olunur. Xalqı deyim tərz, xalqın söz işlətmə üsulları Aşıq Ələsgər üslubunun cövhərini təşkil edir. Obrazlılıq, yığcamlılıq, sözə maksimum qənaət, sərrast ifadə modelləri onun şeir sətirlərinə xüsusi poetik siqlət verir.

Aşıq Ələsgər şifahi xalq ədəbiyyatının dil ənənələrinə və klassik şeirlərimizin bədii nitq mədəniyyətinə biganə qalmamışdır. Ustad şairin dil sənətkarlığı təsdiq edir ki, sözdən istifadə bacarığına görə o, xalqın mənəvi xəzinəsi olan dilinin gözəlliklərini duyub onun sənət möcüzələri yaratma imkanlarını təcəssüm etdirmə qabiliyyətinə görə heç kimlə müqayisəyə gəlməyən nadir sənətkarlarımızdandır. Aşıq Ələsgər bədii söz aləmində öz səsi, öz nəfəsi ilə qürur doğuran bədii dil dahisidir.

Sözün poetikləşməsi və sözdən obraza keçid prosesinin üslubi incəliklərlə gerçəkləşdirməsi ilə Aşıq Ələsgər həyat həqiqətlərini bədii həqiqətə çevirir, onun orijinal bədii təfəkkürü sinonimlərlə ənənəvi obrazlara yeni nəfəs və çalarlar verir. Sinonim sözün bədii uğuru onun tərəvətli deyim üsulu ilə şərtlənir. Bu prosesdəki orjinallıq sənətkarın sinonimlərin poetik mahiyyətinə nüfuzu və onun dərinliklərindəki obrazlı rəngləri aşkarlamaq istedadıdır:

Bədəşildən hərgiz olmaz heçə sil,

Lənət sənə gəlsin pis söy, pis nəsil (8, 114)

İnsaflar azalıb, mürvət gödəlib

Qazuların mazarratı çıxıbdı (8, 280)

Mərd iyidin məclisindən

Aşıq gəlir, at aparır

Tər tökür, zəhmət çəkir

Açır hər büsat aparır (8, 215)

İsvəyi nazıyla adamı öldürür

Qəmzəsində nahaq qanlar dolanır (8, 65)

Sinonimik leksika obrazlı düşüncəyə istiqamət verir, üslubi-semantik çevikliyi və məqamında işlənməsi sayəsində üslubi cəhətdən intensiv səciyyə daşıyır.

Dil xəzinəsinin üslubi zənginliyinə, bədii lətifətinə dərinədən bələd olan Aşıq Ələsgər hər sözü öz yerində və məqamında işlətmə məharətinə malik olan nadir söz sənətkarlarımızdandır. İfadə tərzində aydın sezilən bir cəhət–sözü sadə danışığa, xalqın nitq mədəniyyəti qanunlarına uyğun işlətmə məharəti onun əsərlərini misli görünməmiş mənəvi-bədii xəzinəmizə daxil etmiş, ruhumuzun incəliklərini

oxşayan anadilli dahi şairlərimizlə- Nəsimi , Füzuli, Vaqif, Sabir və s. ilə eyni sənət və şöhrət zirvəsinə ucaltmışdır.

Aşiq Ələsgərin dilində milli səciyyədən uzaq, xalqın zehni, təfəkkürü ilə bağlı olmayan söz və ifadələrə az təsadüf edilir. Adi məişətdə işlənən dil ünsürləri, istənilən ifadə vasitələri onun yaradıcılığında xüsusi poetik rənglərlə zənginləşir, poetik məna sıqləti qazanır. Onun şeir dili Azərbaycan xalq şeirinin bütün incəliklərini ehtiva etməklə bərabər, həm də klassik poeziyamızın dil-üslub ənənələri ilə də yaxından səsleşir.

Sinonimlər bədii qayənin üslubi təzahür üsulu kimi obrazlılığın mükəmməl nümunələrini yaradır. Onların üslubi istiqamətləri bədii təfəkkürün, emosiyaların orijinal ifadə ehtiyaclarını ödəyir. Lirik ovqatın emosional cizgilərlə ifadəsində sinonimlər əsas meyara çevrilir, lirik mühakimə və düşüncələrə konkretlik gətirir, obrazlı düşüncə tərzli sözlərin semantik hüdudlarına genişlik verir:

Unutma ilqarı, itirmə iman,
İman durur düz il qanın içində (8, 94)
Sayılmaz mehmana keçə salırsan,
Sayılan qonağa xalı varıymış
İnsan üzün görməyəsən dönəndə
Açılanda xoş cəmalı varıymış (8, 141)
Yaman övlad, bəd qonşu,
Qohum-qardaş incidir (8, 183).

Aşiq Ələsgər təbii dil mühiti yaradıb fikri rəngarəng üslubi çalarlarla, şeirin ideya-bədii istiqamətinə uyğun şəkildə ifadə etməyin misilsiz ustasıdır. Onun qeyri-standart ifadə tərzli, oxucu ilə məhrəmanə poetik söhbəti xalq danışığı

dilinin leksik imkanlarının qol-qanad açmasına rəvac verir. Bu yaradıcılıq məziyyəti böyük sənətkarın öz milli-mənəvi köklərinə və doğma ana dilinə min bir tellərlə bağlılığından törəyir. Təsadüfi deyildir ki, Aşıq Ələsgərin şeir dilinin əsas ağırlıq mərkəzini canlı xalq dili sözləri təşkil edir, bu sözlərin üslubi çalarları, mənə spektrlərini də daha çox məhz milli mənsubiyyətli kəlmələr əks etdirir. Bu kəlmələrin digər laylara aid olan leksik vahidlərlə çox şaxəli təması Aşıq Ələsgər dilinin leksik-üslubi istiqamətini təyin edir.

Aşıq Ələsgərin şeirlərində həyat hadisələrinin, təbiət lövhələrinin məişət – ünsiyyət dili ilə obrazlandırılması sirayətəddici bədiilik yaradır. Onun əksər şeirlərinə xas olan bir keyfiyyət kimi belə bir cəhət qabarıq görünür. Müxtəlif üslubi laylara aid olan sözlərin hamısı sanki bədi dil üçün eyni dərəcədə yararlıdır. Sözlər sənətkar təxəyyülündə cilalanaraq elə məqamlarda işlənir ki, üslubi cəhətdən neytral leksikaya aiddiyyəti qətiyyət ağla gəlmir. Sinonim cərgədəki hər bir sözün obraz yaratma potensialını bədi təfəkkürün çevikliyi hərəkətə gətirir, sözün bütün üslubi-funksional imkanları poetik məramı istiqamətləndirilir, təlqin və təsvir vasitəsi kimi hər bir söz şeirinin əsas qayəsinə uyğun motivləşir.

Elə ki şər gəldi, qaraldı qası

Dumana qərq oldu, dağların başı (8, 61)

Aşıq Ələsgərəm, söylənir, adım

Budu ürəyimdə mətləb, muradım

Sənin ərin ölsün, mənim arvadım

İkimiz də qalaq yaslı, yaralı (8, 97)

Sadə nitq faktları Aşığı Ələsgərin dilində ciddi bədii-estetik təyinatla müşayidə olunur. Adı danışığı materiallarına üz tutmaqla dahi sənətkar sənət dilində təbiiliyin yaranmasına xidmət göstərir. Sənət dilinin saflığı ümumxalq dilinin mənbəyinə bədii-estetik yanaşma niyyətinin nəticəsi olaraq meydana çıxır. Danışığı – məişət leksikası obrazlara xüsusi emosiya əlavə edir, tələnedici mahiyyətini gücləndirərək daha intensiv şəkildə oxucunun yaddaşına keçir. Bədii mühitin adı ünsiyyət leksikası ilə obrazlaşması son dərəcə kamil ifadə etmə qüdrətinin əsas atributlarındanır. Aşığı Ələsgərin bədii düşüncə məhsullarında məişət leksikası əsərlərinin daxili məna strukturunda və forma komponentləri əhatəsində olduqca mühüm detaldır. Aydın ifadə tərzinin aydınlıq məziyyətinin estetik faktora çevrilməsi də bu detalların kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərindən çox asılıdır.

Sinonimlər Aşığı Ələsgər şeirində bütün bədiiləşdirmə potensialı ilə iştirak edir, poetik fikri lirik ovqat labirintindən keçirməklə mündəricədən doğan ekspressivliyə təkan verir, misraları poetik keyfiyyət halına salır. Bədii təfəkkürün orijinallığına söykənən dil sənətkarlığında sinonimlər güclü poetik-üslubi əməliyyat sayəsində şeirin estetikasına orijinal çalarla əlavə edir.

Sözlə mənanın siqlətinə, təhkiyə nəfəsinin dolğunluğuna xidmət Aşığı Ələsgər üslubunun əsas qayəsidir. İfadə formalarının bədii düşüncə ilə ahəngdarlığı bu üslubda aydınca seçilir, poetik təəssüratın əhatə və semantik dairəsini genişləndirir. Bədii mətnə leksik-üslubi fakt kimi daxil olan hər bir söz obraz yaradıcılığında

məhdudluq tanımır. Sözün üslubi ağırlığı, onun fikri ifadə imkanlarının tükənməzliyini nümayiş etdirir. Aşığı Ələsgərin sözə həssaslıq duyğusu onu ifadə standartçılığından yayındırır, vərdiş olunmuş ənənəvi deyim şablonlarından uzaqlaşdırır. Mətnin ümumi məntiqi semantik və ritmik axarında dinləyicinin bədii təxəyyülünü hərəkətə gətirir, bədii qayənin dərin qatlarına nüfuz etmə şəraiti formalaşdırır.

Estetik idrakın tutumluluğunun təcəssümü olaraq Aşığı Ələsgər eyni və ya qonşu misralarda sinonim sözlərin sıxlığı ilə əsl poeziyaya layiq bədii keyfiyyət göstəricilərini zənginləşdirir, onlar şeir texnikasının tələb və prinsiplərinə uyğun olaraq məzmunu və forma çalarlarının kəmiyyət və üslubi keyfiyyət çoxluğuna rəvac verir.

Mərhəba, namxuda,

Afərin, əhsən, malades!

Cahanda yoxdu tayın,

Dünyada təksən, malades (8, 234)

“Mərhəba”, “əhsən”, “afərin”,

“Can” belə oğlana deyin (8, 112)

Nə zaman ki, nəzərimə sataşır,

İtir ağlim, huşum, kamalım mənim (8, 114)

Olum sadağası bu gözəllərin,

Mərfətdə kamildi, kamalda dərin,

Əsəli-müsəffadı, şəhdi-ləblərin

“Əsəl” baldı, “müsəffası” seçilmiş (8, 132)

Aşıq Ələsgərin dilində leksik laylar arasında sərhədlər sanki hiss olunur. Müxtəlif leksik qatlara məxsus söz və ifadələr bir-birini tamamlayır. Xalq dilinin leksik ifadə vasitələri alınmaları, termin səciyyəli sözləri, dialektizmləri, hətta varvarizmləri belə öz içərisində əridir. Bədii nitq mühiti qeyri-poetik leksikanı da xalq dilinin enerjisi ilə yükləyir, sözlərin funksional təyinatındakı fərq, demək olar ki, nəzərə çarpmır. Xalq dilinin ifadə vasitələri əhatəsində ayrı-ayrı üslubi laylara məxsus leksik vahidlər folklor ifadə tərzinin təəssüratını mühafizə edə bilir, xalq yaradıcılığının təbiilik qəliblərində poetik fikirlərin təcəssümünə çevrilir. Xalq məişət sözləri, loru danışıq elememtləri, dialektizmlər, arxaizmlər – bir sözlə, ümummilli dilin bütün vasitələri Aşıq Ələsgərin misralarında bədii sehri, poetik əfsunu ilə özünü nümayiş etdirdi.

Xalq dilinin söz xəzinəsi Aşıq Ələsgər poeziyasında bariz şəkildə ortaya çıxdı. Yeni və tərəvətli ifadə vasitələri bədii dilin sərhədlərini genişləndirdi.

*Nadansan, qanmırsan xeyir-şərini,
Tərsə oxuyuram, xoş dəftərini,
Tanı adamını, bil müştərini,
Qarğı mizrab qıl çuvala sığışmaz (8, 298)*

*Könlüm yasdən çıxmır, qəlbim qaradan,
Bu dərdi möhnətdən, bu macəradan,
Dövlət getdi, hörmət qalxdı aradan
Qapımızdan dost ayağı kəsildi (8, 98)*

Aşıq Ələsgərin poetik düşüncəsində hər bir anlayışın söz cildi misralarda özünəməxsus rezonans doğurur və bütün üslubi imkanları ilə bədii niyyətin gerçəkləşməsinə yönəldilir. Xüsusi ekspressivlik və emosional yüklə semantik-üslubi əməliyyatlarda fəallıq göstərir. Söz ulu sənətkarın fərdi üslubi məharətindən uğurla bəhrələnir ki, bu səbəbdən də orijinal ifadə yaradıcılığı sözün obrazlaşma prosesinə ciddi nüfuz edir. İfadə tərzindəki sirayətədıcilik poetik təsvirdə, obrazlı təəssürlərdə tərəvəti meydana çıxarır. Söz və məna sisteminin zənginliyi də Aşıq Ələsgərin yaratdığı bədii nitq mühitini formalaşdırır.

Sözün estetik əmsalının böyüdülməsi emosionallıq doğuran bədii mühitin cövhərini təşkil edir. Xalq dilinin şeir sətirlərinə hopmuş ahəngində poetik nitq ünsürləri yeni ladlar üzərində kökləyən Aşıq Ələsgər hər bir leksik vahidi şeiriyət faktına çevirir, şeirə təzə mündəricə əlavə edir. Aşıq Ələsgərin dilində bütün linqvistik kateqoriyalar, onların üslubi imkanları mətnin mütəhərrik tərtibinə istiqamətlənir və xüsusi üslubi çevikliklə, dinamizmlə müşayiət olunur. Bir sıra leksik-semantik vahidlərə verdiyi bədii fəallıq onun fərdi ustalığı səviyyəsini müəyyənləşdirir. Belə hallarda sözdəki intensivlik və hərəkət çevikliyi ön plana keçir. Deməli, Aşıq Ələsgərin şeir dilində sözün sükunət halı təsəvvürə gəlməzdir.

Sərim qurban sərinə

Ay atanın nər balası,

Tuf dağıdıb ordu pozan

Səf yaran sərdar balası (8, 212)

Yüz iyirmi dörd min nəbi gəlibdi,

Cəmi ənbiyanın ədədi sənsən (8, 133)

Bədii dilinin keyfiyyət səviyyəsi, onun estetik tutumu Aşıq Ələsgərin bədii idrak üfuqlərinin genişliyi, sonsuzluğudur, bu dil onun sənətkarlıq ruhunun ayrılmaz xüsusiyyətidir. Söz axtarışını yüksək bir şeiriyyətlə fikir axtarışı və kəşfi səviyyəsində təsdiqlənməsi Aşıq Ələsgərin sənətkar mövqeyinin, mənəvi mövqeyinin təzahürüdür. Ümumiyyətlə, dil gözəlliyi və orijinallığı Aşıq Ələsgərin poetik yaradıcılığına daxilən xas olan xüsusiyyətdir, onun lirik təfəkkürünün aşkarlanma özünəməxsusluğudur. Deyim orijinallığı duyum özünəməxsusluğu ilə, ifadə cazibədarlığı çoxşünq hissələ, təfəkkürlə bağlıdır. Danışıq leksikonu, xalq danışıq sintaksisi poetik ünsiyyət formasının əsasında dayanır və buna görə də onun fərdi üslubunun, mənalı və poetik mündəricəli söz dünyasının tükənməzliyinin poetik mənalandırma formasının ifadəsidir.

Aşıq Ələsgərin dili təcəssüm etdirdiyi fikir və duyğularla həssas və fəal münasibətdədir. Bədii strukturu formalaşdıran bütün dil ünsürləri Aşıq Ələsgərin hiss və düşüncə tərzinə, emosional qatlara, daxili güşələrə dərinlən nüfuz edir. Təbiət obrazları, insan qəlbinin kövrək və həzin duyğuları uğurla ifadə olunur. Obraz zəngin poetik təfərrüatlarla canlandırılır. Bütünlükdə bədii mətn gözəl poetik intonasiya ilə müşayiət olunur.

Aşıq Ələsgərin bədii dil təcrübəsində vulqarizmlərdən, loru sözlərdən, söyüş leksikasından tikinti materialı kimi istifadə də satirik düşüncənin məzmununa, tələb və ölçülərinə tam uyğundur. Satirik yüklü ifadələr danışıq dili

səviyyəsində xəlqilik çalarları ilə zəngindir. Qeyri-rəsmi şəraitdə işlənən, ədəbi danışiq normalarından kənar qalan açıq-saçıq və kobud, bəzən də ədəbsiz mənalı loru sözlərin də mənbəyi xalq dilidir. Onun əsərlərində həcv, məsxərə və sataşma leksikonu çox uğurludur, tənqid və ifşa obyektinin satirik məzmunla poetik şərhinə sərrastlıq verir, sərt satirik məzmun aşılıyır. Loru-danışıq elementləri satira estetikasının tələblərinə sığışmaqla mükəmməl həcv tonu yaradır, satira dilinin canlı ünsiyyət çalarlarını əmələ gətirir.

Aşıq Ələsgərin dilində aşağı üsluba məxsus dil elementləri öz üslubi təyinatı ilə bağlı bədii mətnin semantik ahənginə uyğundur. Kobud söz və ifadələr özü belə incə poetik çalarların ifadəçisi olur, bədii mətləblərin qabarıq canlandırma vasitəçisi kimi üslubu ləyaqətlə yüklənir. Şeir dilində müəyyən üslubi məqsəd izləyən vulqarizmlər, hətta söyüş çalarlı söz və ibarələr şeir sətirlərinin ahəngində uğurlu notlar qismində çıxış edir.

Yaxşı tanı, dağıtmayan huşunu,

Dostun oğraşsan, duydum işini

Badkeş bənd eləmə, çək qəmişini,

Nəzmə cəzm eyləmə şeytan felini (8, 145)

Kobud ifadələr, müəyyən narazılıqla əlaqədar işlədilən ədəbsiz, təhqiramız və söyüş sözlər Aşıq Ələsgərin satirik nitqində bəzən əndazəni aşsa da, yerinə düşdüyü üçün normativ komik material səciyyəli olur. Satirik üslubun tələblərinə üz tutan Aşıq Ələsgər loru və kobud sözləri bu və ya digər anlayışları bədii-komik şəraitdə daşıyıcılarına çevirir. Satirik yüklü leksik vahidlər sərtliyi ilə seçilir, sözün potensialındakı satirik məzmun üzə çıxır.

Vulqarizm və söyüş sözlər leksik-kommunikativ məqsəddən daha çox leksik-üslubi məqsəd izləyir.

Adi şair, özü himarın tayı (8, 278)

Himarın dümbündə lağəri-məğəz (8, 281)

Xub yaraşır sənin kimi ulağa

Noxta, torba, palan, biz, şair Nağı (8, 299)

Heç kəs yeyə bilməz sən yeyən...

Ərəb, türkmən, nə də tat, köpək oğlu (8, 289)

Açıqlanın çal köpəyə hürməsin (8, 380)

Aşiq Ələsgərin dili başdan-ayağa poeziyadır. Hər kəlmənin mayasında gizli şəkildə mövcud olan şeiriyət Ələsgər dühası ilə aşkarlanır. Müdrik ifadələr, qanadlı sözlər hikmət yaradıcılığı modelində şeirin məna sıqlətinə güc-qüvvət verir. Deyim tərz, ifadə bacarığı ilə dərin düşüncə qabiliyyətinin sintezindən yaranan, kökü xalqı deyim tərzindən gələn Aşiq Ələsgər üslubu sözün həqiqi mənasında güclü bədii-estetik təsir yaratma qabiliyyəti ilə heyrat doğurur. Onun hər bir linqvistik işarəsində xalq deyim üsulunun nəfəsi duyulur. Bədii məntiqin gücü elə poetik təəssürat formalaşdırır ki, mətnə məlahət gətirən ünsürlər eyni zamanda üslubi zənginlik mənbəyi kimi diqqət çəkir. Poetik söz birliyində iştirakçı olan hər bir dil vahidi semantik bütövün içərisində əriyib bədii xəlitə yaradır. Hər bir söz bədii düşüncəyə və ifadə tərzinə sanki yeni bir rəng verir.

Aşiq Ələsgərin şeir dilinin ecazkarlığında sevimli peyğəmbərimizin “Dünyanın bütün gözəlliyi dildədir” (29, 106) müdrik kəlamının bütün incəlikləri təzahür edir. Belə bir fikir təlqin olunur ki, Aşiq Ələsgər yaradıcılığı xalq müdrikliyi ilə duyğularının şeiriyətidir, dil möcüzəsidir.

Dilin bütün qatlarından Aşiq Ələsgərin poeziya dilinə sızan bütün sözlər mətni tərəvətli dil materialı ilə təchiz edir. Dilin potensialında aşkarlanan bütün leksik vahidlər bədii faktlara yanaşma mövqeyindən asılı olaraq öz üslubi boyalarını müəyyənləşdirir. Müxtəlif üslubi qatlara aid lüğəvi vahidlərin bədii potensialının fəallığı poetik nitqin həyatiliyinin təminatçısı olur və müəyyən dil aksenti doğurur. Məsələn, şeirin təlqinedici gücü xalq danışiq leksikasından, konkret desək, onomastik vahidlərdən, yaxud təbiətlə bağlı sözlərdən törəyən obrazlar üzərində təməl tutur. Bu prosesdə orjinal nitq şəraiti sözü təzələyir, ustalıqla işlədilən söz tamamilə yeni bir üslubi məcraya daxil olub onun poetik yönümünə estetik müəyyənlik verir.

Aşiq Ələsgər poeziyasında təbiət gözəllikləri ilə insan emosiyaları arasındakı ahəng mühüm amil kimi həssas təbiət duyğularını heyrətamiz poetik məcraya keçirir. Fikir, duyğu və təsəvvür aləmi ilə təbiətə yaxın müəllif möhkəm tellərlə bağlı olduğu təbii abidələri, mənərə və gözəllikləri mənəvi-estetik sərvət kimi mənalandırır, təbiət obrazları bakir poetik məqamlarda təqdim olunur. Dağ, yaylaq, bulaq və s. obrazlar bədii konkretliyin, əyaniliyin və dəqiqliyin qüvvətlənməsinə xidmət edir. Təbiət məfhumlarının yerində işlədilməsi estetik idrakın tutumlu sanbalına söykənir, söz düzümünü poetik məntiqin tələblərinə istiqamətləndirir. Təbiətlə bağlı söz-obrazlar bir-biri ilə qarşılıqlı semantik-üslubi təsiretmə şəraitində dərin assosiasiya doğururlar. Təbiət obrazları uğurlu poetik tapıntı qəliblərində canlandırılır. Çünki təbiəti estetik qavrayışın əsasında obrazlı təfəkkür hadisəsi durur. Bədii mətnin ümumi

məntiqi-semantik axarında müxtəlif təbiət məfhumlarını ifadə edən sözlərin bir-birini izləməsi məzmun və formanın daxili tənəsübü ilə şərtlənir. Bədii qayəni yüksək poetik təfəkkür mədəniyyəti səviyyəsində təbiətlə bağlı söz- obrazlar olduqca mühüm estetik təsir dairəsinə düşür:

Bahar fəsli, yaz ayları gələndə

Süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar...

Xəstə üçün təpəsində qar olur

Hər cür çiçək açır, lalə zar olur

Çeşməsindən abi-həyat car olur

Dağdır möhnəti, məlalı dağlar (8, 59)

Aşıq Ələsgərin təbiət şeirlərindəki “dağ”, “yaylaq” və s. obrazları ana təbiətimizə məxsus nəcibliyin, paklığın rəmzi kimi təsirlilik yaradır. Coğrafi məfhum vətənin poetik analoqu kimi dərk olunur. Təbiətlə bağlı obrazlar geniş estetik mənə yükü daşıyır. Dil vahidlərinin estetik çalarları ilə ictimai-əxlaqi motivlər qaynayıb-qarışır. Sözün mənə yükü, sənətkarın ilhamından güc aldığı məzmun dolğunluğu, obrazın qazandığı məzmun dolğunluğu, obrazın qazandığı estetik çalarlar poetik mənalandırmalarla, vətən torpağına sonsuz məhəbbət hissələrinin ümumiləşdirilməsi yolu ilə daha da vüsətlənir. Aşıq Ələsgər dilinin füsunkar rəngləri doğma yurd gözəlliklərinin poetikləşdirilməsi istiqamətində, vətəndaşlıq duyğularının ifadəsi yönümündə xüsusi üslubi intensivliklərlə müşayət olunur. İfadə kamilliyi şeirin ürəyəyatımlılığının təminatçısı kimi çıxış edir. Ana dilinin təmizliyindən, saflığından süzülüb gələn şirinlik oxucunun qəlbinə köçür, misraların ahəngi ürəyimizdə əks-səda verir. Təbiətlə bağlı dil vahidləri fikirlə emosiyanın şəffaflığını,

saflığını və dərinliyini yaradır. Lüğətinin semantikasi, fonetik deyim çalarları canlı ünsiyyətdən gələn təbii üslubi siqlətə ağırlıq verir. Leksik və frazeoloji material ciddi estetik təyinat alır.

*Bir ay yarım nabahardan keçəndə,
Car olur köysündən sellərin, dağlar!
Çalxanır sonalar, çığırışır qazlar,
Zəməm zümzüməli göllərin dağlar (8, 60)*

Aşıq Ələsgərin lirik düşüncələrini təcəssüm etdirən obrazlar, müraciət etdiyi poetik motivlər onun könül dünyasının zənginlikləri prizmasında təcəssüm etdirilir. Təbiət motivləri də bədiiliyə xidmət edir. Bu poetik prosesdə təbiətlə bağlı motivlər bədii ifadə vasitələrinin işlənmə həcmi və tempini şərtləndirir. Təbiət haqqında səmimi fikir və düşüncələr, onun doğurduğu hisslər yüksək bədii mükəmməlliklə, cazibəli üslubi fiqurlarla, tərəvətli təsvir üsulları ilə xarakterizə edilir. Tərənnüm obyektinin sərrast cizgilərini canlandıran lüğəvi vahidlər qeyri-adi poetik semantikasi ilə, yaratdığı siqlətli ovqatı ilə oxucunun və ya dinləyicinin hisslərinə hopur. Təbiətin misilsiz hüsnünü sözün üslubi rəngləri oxucunun gözləri önündə, xəyalının güzgüsündə möhtəşəm bir tabloya çevirir.

Aşıq Ələsgərin təbiət şeirlərində dil və sənətkarlıq tələbləri, sənətkar məsuliyyəti özünü yüksək bədii keyfiyyət həddində doğruldur. Təbiət gözəlliklərinin estetik cəhətləri ilə sosial və fəlsəfi mətləblər kamil bədii formalarda, saf duyğular canlı söz cildlərində təqdim olunur. Burada zahiri obrazlılıq xatirinə işlədilən heç bir dil ünsürünə rast gəlmək, demək olar ki, qeyri-mümkündür.

*Ağ xalat bürünməz, zərnişan geyməz,
Heç kəsi dindirib, xətrinə dəyməz,
Sərdara söz deməz, şaha baş əyməz,
Qüdrətdən səngərli, qalalı dağlar (8, 59)*

Aşıq Ələsgər şeirlərində ana torpağa, təbiətə ənənəvi bağlılıq sənətkarın əhatəsində olduğu ətraf mühit və onun ayrı-ayrılıqda hər bir güşəsi ilə bağlı motivlərin geniş yer tutmasının köklü səbəbləri vardır. Bu, hər şeydən əvvəl, bu motivlərin doğurduğu mənəvi-psixoloji qayğılarla bağlıdır. Təbiətə estetik münasibətin əsasında təbiətin estetik məzmunu ilə yanaşı şairin ilhamına qida və qanad verən təbii gözəlliklərə Aşıq Ələsgərin sonsuz məhəbbəti dayanır. Ağuşunda olduğu təbiət onun məişətinin, həyat tərzinin ayrılmaz parçası idi. Dağların, yaylaqların tərənnümü şairin gündəlik estetik təəssüratlarının təəssümü kimi dəyərlidir. Bu poeziyada təbiətlə insanın üzvi vəhdəti lirik qəhrəmanın duyğularının təsviri fonunda canlandırılır. Ülvyyə və gözəllik mənbəyi kimi təbiət, şairin təbiətə münasibətini səciyyələndirən mühüm cizgilər xüsusi ehtirasla səslənir, təbiət mövzusu şeirin dilini də təbii boyalarla zənginləşdirir. Təbiət obrazlarının ənənəvi mənə çalarları Aşıq Ələsgərin işlətdiyi ifadələrlə, məcazlarla özünəməxsus üslubi əlamətlərlə meydana çıxır, belə məqamlarda sözlər təbii və canlı danışq tərzinə söykənir.

Tarixi və dini mənbələrə yaxından bələdliyi Aşıq Ələsgərin dilində tez-tez təzahür eidr. Əsətlərə və miflərə, fəlsəfə və təriqət rəmzlərinə müraciət şeirin dilini qəlizləşdirmir, əksinə onların leksik anlaşılıqlığı əsas tutulur və onlar qoşma, gəraylı üslubunun materialına çevrilir. Bütövlükdə

islam dininin əsaslarına, şərq poetikasına xüsusi mükəmməlliklə yiyələnən Aşiq Ələsgərin dilində simvolik onomastika mühüm yer tutur. Onomastik anlayışların kəmiyyət göstəriciləri təsdiqləyir ki, kontekstdə onların bədii semantikasını mükəmməliyi ilə təqdim olunur. Zəngin onomastik vahidlərin poetik sistemi yüksək bədiiliyi ilə diqqəti cəlb edir.

Aşiq Ələsgər Göyçə mahalına və Göyçə ətrafı bölgələrə, Azərbaycana aid coğrafi adlarla yanaşı, dünyanın yaxın və uzaq ölkələrinə aid toponimləri də müxtəlif üslubi məqsədlərlə tez-tez işlətməmişdir. Onlar mətnə müəyyən informasiya yükünün daşıyıcıları olmaqla bərabər, həm də güclü poetik ekspressiya doğurur. “Quran”da, “Quran”a qədərki dini kitablarda qeyd olunan antroponimlər, şərq ədəbiyyatı ilə bağlı şəxs adları, tarixi-dini şəxslərlə əlaqəli insan adları bir daha göstərir ki, Aşiq Ələsgərin tərənnüm etdiyi ideyalar qədim dünya və eləcə də orta əsr mütəfəkkirlərinin fikirləri ilə səsleşir. Aşiq Ələsgərin dilində semantik qruplarına, mənşəyinə görə fərqlənən onomastik vahidlər belə bir qənaəti təsdiqləyir ki, Aşiq Ələsgər dini elmlərə mükəmməl yiyələnmiş müraciət etdiyi antroponimlər haqqında bütün bilgiləri mənimsəmişdir. Tarixi-əfsanəvi şəxslər məhəbbət qəhrəmanlarının simvolları ilə Aşiq Ələsgər klassik ənənələri qoruyur, onlar özündə obrazlılıq yükünün ağırlıq mərkəzini saxlayır, semantik motivləşmə xüsusiyyətlərini hifs edir, poetik dilin xüsusi göstəricilərinə çevirir.

Demək yerinə düşər ki, “Azərbaycan”ı böyük sənətkar iki, “Əlosman”ı (Türkiyə) bir neçə dəfə işlətməmişdir.

Göziün talan salar Azərbaycana,

Dilin istər Əlosmanı dağıtın (8, 58)

Yanında yoldaşları var

Azərbaycan xanı kimi (8, 230)

Klassik şairlərimizdə olduğu kimi Aşıq Ələsgərin onomastik dil materialları içərisində ümumşərq toponimiyası geniş yer tutur. Bununla belə onun dilində Azərbaycana, xüsusilə Göyçəyə aid yer adları işlənmə tezliyinə görə və kəmiyyət etibarı ilə üstünlüklərə malikdir. Bu fakt ilk növbədə böyük söz ustasının milli təfəkkür tərzini şərtləndirən amil kimi dəyərləndirməyə layiqdir. Milli coğrafiyaya daha yaxından bağlanması şeir dilində milli toponimiyanın işlənməsindəki kəmiyyət üstünlüyünə yol açmaqla bərabər belə bir faktı da təsdiqləyir ki, Aşıq Ələsgər ruhən daha çox bağlandığı və təmasında olduğu obrazların, kəndlərin adlarının funksionallığını öz şeirlərində intensivləşdirmişdir. Göyçə toponimlərinin sıxlığı həmçinin Aşıq Ələsgər sənətinin realizminin, milli gerçəkliyə bağlılığının göstəricilərindəndir. Onun onomastik sistemində Göyçə, Azərbaycan və Qafqaz toponimlərinin hüdudları aşısa da, doğma torpaqdakı kənd adlarının tez-tez səslənməsi dil realizminin konkretliyinə nümunədir:

Bir tərəfin Çənbarəndi, Görənin həvəsi gəlir (8, 244)

Kəsəmənli nə cür geyir papağı (8, 307)

Bizim Ağkilsəyə xəbər doldu

Yaxın mənzilimiz Kəvər olubdu (289)

Kalvay Söyün baxıb gördü, Soru çıxıb Şorcalının (8,275)

Addayın Şahtaxıdan, Təbrizə, Tehrana deyın, üz tutun

Əlosmana, Qarsa, Qağızmana deyın (8, 211) və s.

Öz xalqının əbədi iftixarı olan Aşıq Ələsgər mütəfəkkir el şairi, zəngin yaradıcılığının bütün güşələri ilə doğulduğu torpağa bağlı olan qüdrətli ozan kimi “Göyçə” adına, onun təbiətinin gözəlliklərinə, ağır ellərinin müdrikliyinə xüsusi pərəstiş və heyranlıq yaradır. Aşığın dilində “Göyçə” nidası xüsusi qürurla səslənir: Onlara möhtacdı Göyçə mahalı (307); Ələsgərin toy işi var əlində, İşi təhər tapıb Göyçə elində (69); Adım Ələsgərdi, əslim Göyçəli (45); Adım Ələsgərdi, Göyçə mahalım (65); Eşidib Göyçə mahalı, Külli-İrəvana deyin (211); Yoxdu Göyçə mahalında İsgəndər tək igid gözən (217); Anam Göyçəlidi, öz adın Nağı (286); Göyçəyə məlum olsun, Yıxıb İrani mollalar (292) və s.

Aşıq Ələsgər müəyyən anlayışların ifadəsi prosesində söz və tərkiblərin daxili enerjisini qüvvətləndirmək üçün daha mükəmməl poetik konstruksiyalara müraciət etdiyi kimi, poetik onomastikaya da xüsusi diqqət ayırmışdır. Sözdən obraza keçid üçün xüsusi adlar yetkin üslubi üsul kimi sənətkara imkan verir ki, şeirin məna və struktur cəhətdən təşkili prinsiplərinə uyğun olaraq bütün komponentlərin möhkəm vəhdəti daxilində xüsusi adların fəallığını artırsın. Xüsusi adlar bəzən parafrazların yaranmasına yol açır. Parafraz bir sözün mənasını təsviri yolla əks etdirən ifadədir: bir şəxsin adı əvəzinə onun əsas əlamətlərini, atributlarını, mühüm xüsusiyyətlərini işləməkdən ibarət məcazdir ki, bu, təsvir obyektinin poetik qavranılmasına xidmət edir. Aşıq Ələsgərin dilində şəxs adları ilə bağlı parafrazlar poetik-bitkin təamın üslub kompozisiya, ahəng və intonasiya ünsürü olaraq daxili intensivlik kəsb edir. Bunu

Aşıq Ələsgər şeirə zahiri bər-bəzək xatirinə daxil etmir. Onlar zahiri görüntüdən daha çox poetik nəfəsin mövcudluq forması olaraq yadda qalır, bədii qayənin daxili mahiyyətini aşkarlayır.

TƏZADLI HARMONİYA, EMOSİONAL KONTRAST

Aşiq Ələsgər şeirinin daxili ovqatı və ahəngi lirik təhkiyənin təsirli və mənalı linqvistik vahidlərə istinadı ilə bağlıdır. Şeir texnikasının, peşəkarlıq səviyyəsinin söz duyğusu ilə bilavasitə əlaqəsi, sözün incə çalarlarından istifadə etmək bacarığı ilə müşayiət olunması, bədii məntiqin mətn strukturundakı mövqeyi şeir sənətinin həyatilik qüvvəsinin əsasında dayanır. Bədii düşüncə tərzinin elastikliyi də sözlə rəftar səriştəsi ilə həmahəng şəkildə meydana çıxır. Söz ustalığı şeirin ümumi ruhu və ahəngini tənzimləməyə xidmət göstərir. Vəznin ahəngi fikrin ahənginə güc əlavə edir və bütövlükdə bədii ovqatın ahəngində bütövləşir. Yüksək sənətkarlıq və bədii keyfiyyət Aşiq Ələsgərin dilində təbii-danışıq axarında formalaşır. Lirik-bədii mətləblər, konkret obraz və anlayışlar, müxtəlif detal və müşahidələr onun poetik leksikonu, kamil bədii ifadə üsulları ilə təqdim edilir, bədii-estetik cəhətdən daha təsirli tərzdə meydana çıxır. Sənətkarlıq amilləri, dil gözəllikləri daha təsirli, daha mündəricəli formalara düşür. Obraz və ifadə vasitələrindəki sanbal şeirin məzmununa məxsus keyfiyyət kimi təzahür edir. Aşiq Ələsgər üslubunun diqqət çəkən məziyyəti ondan irəli gəlir ki, onun yaradıcılığında dil sənətkarlığı dərin mündəricə, zəngin poetik məzmun səviyyəsində aşkarlanır.

Antonim sözlər də Aşiq Ələsgər şeirinin məzmunu ilə üslubi strukturunun harmoniyasını təmin edən və gözəl estetik hadisələrə rəvac verən leksik-semantik söz qruplarındanır. Onun dilində əks mənalı sözlər sözü poetik

sərvətə çevirmək vasitəsidir. Antonimlər Aşıq Ələsgər şeirində obrazlı təfəkkürün daşıyıcısı, hiss-həyəcanların bədii əks-sədasıdır və bu cür ciddi estetik vəzifələrin yerinə yetirməklə bədii dil hadisəsinə çevrilir. Təbii danışq dilinin imkanlarından qidalanmaqla antonimlər öz tükənməz enerjisi üstündə köklənir.

*Çox həsrətlər görünür öz kimsəsini
Vaya döndərsən şadlıq bəhsini
Tərəqqi-tənəzzül kəməncəsini
Gah zilləyib, gah da bəmə çəkirsən.*

*Kamil ovçu ölməyincə uzanmaz,
Əldən qoymaz belə sərxoş maralı
Eşq oduna düşən aşkara yanmaz
Pünhan-pünhan mənim kimi saralı (8, 97)*

*Novruz da bahara dəyərlər “bəli”,
Gah kamala yetər, gah olur dəli
Gün vuranda quzeylərdən sel gəlir,
Quzey istər zimistana can desin (8, 55)*

Aşıq Ələsgərin dilində paradoksların yaratdığı harmoniya yalnız əks mənalı sözlərin eyni mətnə iştirakı ilə yaranmır, bu, həmçinin ziddiyyətli bədii lövhələri canlandıran sintaktik konstruksiyalarda təzahür edir. Təzadlı hadisələri, ziddiyyətli mühakimələri real cizgilərlə verməkdə antonimlər müstəsna rol oynayır. Paradokslar lakonik və obrazlı məzmunun ənginliklərinə nüfuz etmə keyfiyyəti əldə edir. Əks qütblərin yaratdığı paradoks dinamik şəkildə baş

verir və estetik məziyyəti ilə seçilir. Şirin lirik təəssüratlar aləmi poetik formanın bədii imkanları üzərində dayanır.

Aşıq Ələsgərin dilində antonimlərin özünəməxsus bədii həyatı var. Öz təbiəti etibarlı ilə şeir dili üçün yararlı ifadə vasitəsi kimi daxili semantikasında böyük və cazibəli bədii əsrarəngizliyi gizdədir və onu misralarda yaratdığı poetik gözəllikləri ilə aşkarlayır. Aşıq Ələsgərin dilində antonimlərin zəngin ifadəlilik potensialı gözlənilməz bədii-estetik icadlar üçün etibarlı özü rolunu oynayır. Nümunələr göstərir ki, onların vasitəsilə canlandırılan fikir və duyğuların tərəvətli deyim orijinallığı söz sənətkarının fərdi üslubi özünəməxsusluğundan qaynaqlanır. Açıq-aşkar hiss olunur ki, söz sənətkarının istedad dərəcəsi antonim sözlərin poetik məğzinə, üslubi mahiyyətinə işıq tutur. Aşıq Ələsgər antonim sözlərin iştirakı ilə yaratdığı forma aləmətləri məzmun kamilliyinə xidmət etdiyi üçün, forma və məzmun eyni ahəng üzərində qurulduğu üçün sanballı təəssürat bağışlayır:

Ələsgər qəlbinə saldın işığı,

Məclislər zinəti, el yaraşığı

Əzizliklə saxladığın aşığı

Zəlilliklə intiqama çəkirsən (8, 56)

Sevda qıl haqq ilə əl çək haramdan

Halaldan mətləbin al qoca baxını (8, 109)

Hay verrəm, qıy vurram eyləmir şikar

Tərlən baxtım sara döndü, nə döndü (8, 67)

Poetik əhval-ruhiyyəyə, emosional mühakimə tərzinə müvafiq Aşıq Ələsgərin işlətdiyi hər bir antonim cütlük həyat həqiqətinin bədii həqiqətə çevrilməsi

vasitəsidir. Antonimlər üslubi məqsədə müvafiq estetik fəaliyyət sferasına daxil olub yüksək bədii səlahiyyətə yiyələnir. Onlar adətən yanaşı, çox vaxt da qonşu misralardada işlənməklə, bədii zövqü oxşamaqla nəzərdiqqəti cəlb edir. Odur ki, Aşiq Ələsgərin dilində antonimlər bədii sənətkarlığa yetməyin fəal və zəruri vasitəsi kimi dəyərləndirilməyə layıqdır.

Antonim sözlər Aşiq Ələsgərin dilində ən işlək semantik fiqurlardandır. Fikir təzadları kamil üslubunun elə cizgiləridir ki, onun bədii dil üsulunu, poetik təcrübəsini və estetik normalarını bunsuz təsəvvürə gətirmək qeyri-mümkündür. Ziddiyyətlərin daşıyıcısı olan antonimləri söz ustasının əşya, hadisə, əlamət və s. arasındakı dialektikani duymaq, poeziya dili ilə bunların dialektik vəhdətini aşkarlamaq vasitəsidir. Ən fəal üslubi fiqur kimi təzadlar şeirləri həm dərin fikri siqlətinə görə zənginləşdirir, həm də emosional məzmunla qidalandırır. Eyni anlayışı həm müsbət, həm də mənfi qütbləri ilə canlandıraraq obrazlı təsəvvür bütövlüyünün ərsəyə gətirilməsi də əksərən əks mənəli sözlərin ifadəlilik imkanlarına söykənir. Sözlərin semantikasından törəyən təzadlı tabloları müəllif bədii-ekspressiv yüksəkliyə qaldırır. Antonimlərin ekspressiyası bədii məzmunu, daha çox da mətnin poetik siqlətini daha vüsətli səviyyəyə çatdırır. Bədii kontekstdə sözlərin antonimliyi poetik mənə cəhətdən əlaqələnərək yüksək poeziya emosiyası doğurur, bütöv mətnə xüsusi poetiklik verir.

*Şər işdən nə tapdın söyləsən qanam
Necoldu büsatın, dəmim, dəm xanam,
Tülkü havalanıb deyir aslanam*

Tuf dağından ac aslanlar itibdi (8, 96)

Günahkardı nə ki yoldan azan var

İki mələk – xeyri – şəri yazan var

Nəkreyin var, Qıl körpü var, qazan var,

Rövşən yollarını tar eyləməynən (8, 75)

Üz – üzə dayanan anlayışlar eyni misrada, beytdə və yaxud bənddə yanaşı dayanmaqla, əks mənalı ifadələr qonşuluq mövqeyində durmaqla, təsvir obyektinin daxilinə nüfuz etməni intensiv vəziyyətə salır, bədii faktlara analitik baxışları dərinləşdirir. Aforistik ümumiləşdirmələrin, müdrik kəlamların bünövrəsində antonimlərin üslubi fəallığı durur. Məzmun kəsəri, bədiilik lətifəti antonimlə bağlı dil faktları üzərində qurulur və güclü emosional – obrazlı təfəkkür amili kimi çıxış edir. Aşılıyıcı emosiya, poetik təlqin bədii fraqmentlərin aforizmlər şəklində üzə çıxmasına stimül verir.

İslama haram halal bilərsiz,

Şəriətdən kənar mətləb dilərsiz,

Əysik danışarsız, artıq gülərsiz,

Namus, qeyrətiniz, arınız olmaz (8, 295)

Cox gəzmişəm, az görmüşəm danəndə,

Deməliyəm sözün yeri gələndə

İnsan üzün görməyəsən dönəndə

Açılanda xoş cəmalı varıymış (8, 141)

Aşıq Ələsgər semantik məzmunca qarşı-qarşıya duran kateqoriyalar arasında poetik ünsiyyət durmağın misilsiz yaradıcısıdır. Reallığa poetik münasibət, həyata

analitik baxış dahi şairə ziddiyyətlərin birliyini və bu vəhdətin şeirliyi sözə çevirməyə yönəlmişdir. Aşığı Ələsgərin bədii məntiqi, cövhərini həyat həqiqətlərindən tutmuş bədii mətləbi antonimlərin yaratdığı bənzərsiz bədii nitqdə təcəssüm etdirmişdir.

Həyat faktlarına, mühitə analitik-fəlsəfi baxış Aşığı Ələsgərin poeziya yaradıcılığının mayasındadır. Gerçəkliyin mahiyyətinə fəlsəfi mühakimə ilə yanaşmaq, aləmi bütün təzadları ilə qavramaq Aşığı Ələsgər şeirinin, ondakı lirik ovqatın, müəllifin lirik təfəkkürünün spesifik atributlarından. Aşığı Ələsgər poeziyasının siqlətli tərəflərindən biri kimi qeyd edilməlidir ki, o, başdan-ayağa təzadlar poeziyasıdır. Bədii məzmunun ifadəsində əks qütbə dayanan anlayışların, antonim sözlərin toqquşdurulması bədii mətnə xüsusi emosional vüsət verir, müdrik mühakimələrə, fəlsəfi ümumiləşdirmələrə yol açır. Həyatı və fikri təzadlar dialektik əskiklərin poetik əks-sədalarına çevrilir.

Ziddiyyətli həyat mənzərələrini əyaniləşdirmək Aşığı Ələsgərin dərin mündəricəli yaradıcılığına xas olan məziyyətdir. Emosional təhlilin, fəlsəfi düşüncələrin güclü olduğu poetik mətnlər rəngarəng mündəricələrin, fikir və həyəcanların geniş spektrlərini əhatə edir. Folklor və klassik şeir mədəniyyəti ilə qırılmaz mənəvi təmasların nəticəsidir ki, diləyici ilə poetik ünsiyyətin təbiiliyi və səmimiyyəti estetik qavrama tezliyini təmin edir, bədii tələqini intensivləşdirir, dərin əməliyə aşılayır.

Həyatla fəal təmas Aşığı Ələsgər poeziyasının əsas xüsusiyyəti, yüksək sənətkarlıq prinsiplərinə sədaqət onun başlıca yaradıcılıq üslubundan törəyən keyfiyyətdir. Həssas

sənətkar qəlbi ilə duyulmuş zamanın əks qütblərinin real cizgiləri, lirik nəfəsi əks etdirən şeirlər öz təravəti, üslubi zənginliyi, mənalılığı ilə ona görə bəyənimlidir ki, onlar bilavasitə Aşıq Ələsgərin özünüifadə formalarıdır.

Təzə aşnalıqla köhnə dostluğun

Fərqi var qış ilə yazı arasında (8, 47)

Qüdrətdən ucalan zülm ilə ölməz

Haqdan yanan çıraq bad ilə sönməz (8, 47)

Varlıqda dost olma, yoxluqda kənar

“İyidəm” deyəndə bu adət olmaz (8, 129)

Real əksliklərin optimal dil işarələri kimi antonimlər hadisə və predmetlərin özünəməxsus əlaqə formalarını, xüsusən təzadlı mənzərələri yaradır. Bunun vasitəsilə Aşıq Ələsgər bədii məzmunun ən səciyyəvi əlamətlərini ön plana çəkir. Təzadlı lövhələr, qarşılaşdırma mühüm üslubi əhəmiyyət kəsb edir və şeir mətnində ümumiləşdirici bədii-estetik qavrayış aktı kimi reallaşır.

Poetik ünsiyyət faktına çevirdiyi antonim sözlərlə Aşıq Ələsgər təzadlı həyat hadisələrinin mühüm və səciyyəvi cəhətlərini aşkarlayır. Təzad yaradıcılığı ilə antonimlər şeir dilinin poetik ünsürlərinə çevrilir. Bu isə poetik təmas və ünsiyyətin intensivliyini şərtləndirən amil kimi bədii ovqatı stimullaşdırır, lirik düşüncə və mühakimələrin poetik potensialına yeni güc-qüvvət gətirir.

Aşıq Ələsgər antonimlərin mətn daxilində üslubi səmtini və mövqeyini sərrast müəyyənləşdirməklə onların bədii effektivlik dərəcəsini məntiqi – estetik müstəvidə uğurla sınaqdan keçirir. Təzad quruculuğu sosial-psixoloji, fəlsəfi kontekstdə sənətkarın dünya duyumunu əks etdirir və

bununla da təsvir-tərənnüm obyektinin poetik mahiyyətini dərindən duyub obrazlı şəkildə qiymətləndirməyin spesifik ifadə formasına çevrilir: Aşiq Ələsgərin dilində təzad duyğusu bütün hallarda bədii situasiyanın daxili məntiqinə əsaslanır və bədii ovqatı daha dolğun və əhatəli miqyasda söyləmək tələblərini ödəyə bilir. O da nəzərdən qaçmır ki, təzad fiqurlarından yaradıcılıqla bəhrələnməklə Aşiq Ələsgər öz hikmətli fikirlərini, müdrik deyimlərini, aforizmlərini daha çox təzad qəliblərində ifadə etməyə üstünlük verir. Semantikasına görə əks qütblərdə dayanan sözlərin kontrastlı bədii lövhələr yaratması əslində Aşiq Ələsgər üçün poetik mətnin incəliklərinə xidmət göstərən estetik dil göstəricisidir.

*Zülm ilə enməz haqdan ucalan
Yüksələr fağırın qeydiyinə qalan
Hər kim çuğul oldu söylədi yalan
Şeytan imanını aldı da getdi (8, 80)*

*Mərd istər ki, çörək verə, ad ala
Namərd gözlər mərd iyidin sinisin (8, 175)
Yaxşı günün olurmuşsa yamanı
Yaman günün yaxşı halı varıymış (8, 141)*

Bu və ya digər anlayışın təzadlı qavrayışı, mühüm psixoloji amillərin, hadisə və proseslərin daxili kontrastlarının poetik dərkə üçün antonimlər assosiativ uyarlıq mənbəyidir. Sənətkarlıq təcrübəsində sınağa çəkilmiş antonimlərin işləndiyi ibrətli şeir nümunələri göstərir ki, Aşiq Ələsgər həm də qüdrətli təzad şeiridir, geniş fəlsəfi ümumiləşdirmələr yaradan, hadisələrə fəal və ehtiraslı münasibətlər forma-

laşdıran təzad bolluğu, eyni zamanda misilsiz bədiilik ünsürləri kimi şeir dilinin lirik tonlarını yaradır, canlı danışıq dilinin təbiiliyini və şirinliyini təmin edir.

Bədi dil mühitinə xüsusi ovqat verən, onun poetik enerji potensialını zənginləşdirən antonimlər Aşıq Ələsgərin sənət dilində estetik keyfiyyət həddində dayanır. Oynaq sintaktik konstruksiyaların işləkliyini zəruriləşdirir və müəyyən ifadə modellərində konkret təzad-paralellərlə oxucunu maraqlı düşüncələr, həyat fəlsəfəsini açmağa ünvanlanmış suallar aləminə cəlb edir. Müdrikləri düşündürən həyat problemlərin, qəlbində baş-başa gələn həyəcanların zaman və insan münasibətlərinin poetik şərhini vermək Aşıq Ələsgər şeirindəki təzadların ən mühüm fəlsəfəsi və semantik prinsiplərini təşkil edir.

Poetik qarşıdurma, daxili kontrastlıq vasitəsilə ictimai mühitə, dünya hadisələrinə fəal münasibətin ifadəsi Aşıq Ələsgər şeiri üçün olduqca doğma və səciyyəvidir. Qarşılaşdırma bədi məndə güclü impluslar, dərin emosiyalar yaratmağa yönəldilir. Diametral tutuşdurma texnikası varlığı bütün təzadları ilə bütöv şəkildə qavranılmasında məntiqi əsasdır. Təzadlar Aşıq Ələsgər üçün gerçəkliyi poetik-məntiqi düşüncələr vasitəsi ilə tam halında dərk etməyə stimül verir. Məhz buna görə də antonimlər Aşıq Ələsgərin misralarında semantik vurğular, bədi fikrin, poetik qayənin aparıcı gücü kimi sıralanır. Bu cür emosional-ekspressiv başlanğıc şeirin poetik-üslubi strukturunda da fəal mövqeyini nümayiş etdirir. Buna görə də antonimlər yalnız poetik mündəricə kamilliyində yox, həmçinin ifadəliliyi, lirizmi ilə də təsirli poetik ovqat formalaşdırır,

məzmunun poetik həllində formanın püxtələşməsində olduqca orijinal və təravətli təsir bağışlayır. Antonim sözlərlə onların doğurduğu bədii qarşılaşdırmalar arasındakı uyğunluq poetik təfərrüatdan alınan estetik zövqü kifayət qədər artırır. Antonimlərdən, onların bədii üslub üçün yararlı keyfiyyətlərindən faydalanan Aşıq Ələsgər şeirlərinin forma ləyaqəti belə bir qənaəti bir daha təsdiqləyir ki, söz sənətkarının poetik dil təcrübəsində təzadların poetik-üslubi məziyyətləri lirik-emosional qavrayışın operativliyinin təminatçısıdır, onun əsas gücü isə bu leksik vahidləri müəllifin nitq axarına düzgün səmtləşdirmək məharətindədir.

*Ələsgər, axtarma qüdrətin sirrin,
Zülmətdə işıq var, acıda şirin
Addadı zimistan, gəldi nobahar,
İnsallah dağlarda ha lala çıxar,
Neçə şey halaldan dönər harama
Neçə şey haramdan halala çıxar (8, 168)
Ələsgərəm, ismim deyim aşikar,
Qədr bilən dosta başücan nisar,
Təvəlla, təbərri şəriətdə var
İstəyən şad olsun, düşman kor olsun (8, 297)*

Qarşılaşdırma yaratmaq üçün antonimlərin uğurlu seçimi ilə Aşıq Ələsgər mətnə təravətli poetik nəfəs verir, təzadlı vurğular lirik təbəqəyə intensivlik və mütəhərriklik gətirib mətnin assosiativ dayaqlarına çevrilir. Lüzumsuz təsvirçiliyin qarşısını almaqla poetik bütövlüyün effektivliyinə nail olur. Qarşılaşdırma prinsipi ilə qurulan misralar lakonikləşir, bu prosesdə antonimlərin poetik-məntiqi nizamlama gücü özünü aydın şəkildə büruzə verir. Təzadın bədii

nizamlama və yığcamlıq vasitəsi kimi mətnə nüfuzu lirik-semantik formaya müxtəlif səviyyələrdə fərqləndirici keyfiyyətlər verir. Incə antiteza duyğusu, antonimlərin üslubi cizgilərinə həssaslıq, rəvan təhkiyə ritmində fikri lakonik təzadlarla ümumiləşdirmə vərdişləri Aşıq Ələsgərin şeir dilində əks mənəli sözləri obraz yaratma sisteminə daxil edir və onu az sözlə çox fikir ifadə etməyin təsirli vasitəsinə çevirir.

*Ala gözlüm, səndən ayrı düşəli,
Hicranın qəmiylə kefeyləmişəm
Ah-vay ilə günüüm keçib dünyada
Qəm satıb, dərd alıb nəfeyləmişəm (8, 76)
Sol əldə kağız var, sağ əldə qələm,
Bir yanda nəşə var, bir yanda ələm
Ələsgər tək şirin zəban, xoş kəlam,
Bivəfa dünyaya gəldi də getdi (8, 80)*

Antiteza obrazlılığın mükəmməl formalarından biri kimi, Aşıq Ələsgərin şeir dilində aydın cizgilərlə seçilir. Mətnin dinamik tərtibatında antonimləri elə reallaşdırır ki, təzadlı üslubi fiqurlar bədii qayənin fəlsəfi siqlətini, estetik xarakterini, hikmət saçan mündəricəni oksümoran qəliblərinə asanlıqla salmaqda çətinlik çəkməsin. Təzadlı düşüncələr bir qayda olaraq təhkiyə quruculuğunu da nizamlamağa xidmət edir, maksimal poetik-struktur intensivlik və vəhdət yaradır. Semantik cəhətdən əks qütblərdə dayanan sözlərin bir mətnə yaxınlaşması fəal assosiativ səsləşmə, dinamik vüsət, daxili ekspressivlik formalaşdırmaqla şeirə ritmik axar, emosional dalğalanma, canlı ritm-intonasiya çalarları gətirir, nitqi canlandıran üslubi faktor rolunu oynayır. Aşıq

Ələsgərin poetik düşüncə tərzini, bədii qayəsinin fəlsəfi mündəricəsini təzad qəliblərinə salır.

Antonimlər vasitəsilə qarşılaşdırma üsulu, fərqləndirmə duyğusu imkan verir ki, müəllif dünya duyumunun daxili qaynaqlarını, emosional həyatın həyəcanlarını təlqin edə bilsin. Məhz bu səbəbdəndir ki, antonimlər mükəmməl dil-üslub materialı kimi çıxış edir, şeirə melodik əlvanlıq, bədii təhkiyə, daxili intensivlik gətirir. Antiteza semantik vurğularla üslubi sahəni genişləndirir, daxili-poetik gərginlik yaratmaqla bədii mətləbin fəlsəfi tutumu sıqlətli edir. Aşıq Ələsgərin şeir mətnini dərin psixoloji antitezalar, tutumlu emosional kontrastlıq üzərində qurmasının əsas sirri də bundadır. Antonimlərin arxitektonik funksiyada çıxış etməsi, poetik idrak, həm də sənətkarlıq səviyyəsini artırır və bunun bilavasitə köməyi ilə Aşıq Ələsgər emosional mühakimə tərzinin üstünlüyünə nail olur.

İnsan payız ölə, yazda dirilə

Zimistanda boran-qarı çəkməyə (8, 57)

Tərlən idin, öz tayını tapmadın

Getdi qismət oldu sara zülflərin (8, 152)

Bir mərd ilə ağı yesən şirindi

Yüz namərdlə şəkər yesən dad olmaz (8, 122)

Alçaqda otur ki, çixasan başə,

Tülküsən aslanla girmə savaşa

Əlin atma gücün çatmayan daşa

Götürə bilməzsən zora düşərsən (8, 299)

Aşıq Ələsgər şeir dili üçün səciyyəvi olan assosiativ şəbəkədə təzad vurğuları bütün söz mühitinə dinamizm gətirir, psixoloji canlandırma üslubi sahəni daha da geniş-

ləndirir, antonimlərin bilavasitə sayəsində bədii qayə həssas təzad düşüncəsi ilə yekunlaşır. Antiteza onun dilində mü-kəmməl poetik – üslubi əməliyyat səviyyəsinə qalxır. Assosiativ qavrayış təzadlarda özünü daha aydın şəkildə biruzə verir. Antonim qoşalılıqları əks qütbədə, barışmaz mövqedə dayanan anlayışların bir-birinə yaxınlaşması imkanını yaradır. Beləliklə, əks-qoşalılıqlar münasib lirik təhkiyə və bədii təqdimat vasitələri kimi mühüm estetik əhəmiyyət kəsb edir. Təzadlı fikirlərin qarşılaşdırılması antonimlərin işlənmə zərurətini reallaşdırır, bədii idrak həddlərinin genişləndirilməsinə güclü təsir göstərir. Bu da öz növbəsində poetik düşüncəyə, onun mənəvi-psixoloji çalarlarına həqiqi sənət ovqatı və bədii həyat nəfəsi gətirir. Aşıq Ələsgərin dilində obrazlı sferasından kənar qalan antonim cütlüklərinə demək olar ki, rast gəlmirik. O, antonim sözlər təzadlarla dolu varlığın poetik ifadəsinə uyğunlaşdır, ziddiyyətli tabloların poetik bütövlüyünə nail olur. Odur ki, söz sənətkarının bədii dil arsenalında mənaca bir-birinə zidd olan leksik vahidlər mühüm yer tutur, şeir dilinin ən vacib maddi əsaslarından birini təşkil edir. Aşıq Ələsgər antonimləri mətnin ümumi məzmununa elə hopdurur ki, o, üslubi bütövlüyün ayrılmaz ünsürünə çevrilir, söz mühitinə dərin rişə atır.

Ustad sənətkar ilhamının qüdrəti ilə dil materialını sənət incilərinə çevirməkdə, lirik nitq mühiti yaratmaqda, təbii danışq üslubunu şeir dilinə gətirməkdə çox mahirdir və bütün linqvistik ünsürlər kimi antonimlər də üslubi fəallığı ilə fərqlənir. O, sözlərin, sintaktik fiqurların, fonoloji vasitələrin poetik-üslubi potensialından maksimum dərəcədə, yüksək yaradıcılıq əzmi ilə yararlanır və nəticədə kamil

obrazlılıq ifadə edən bədii mətn formalaşdırır. Dahi söz ustasının bədii dil təcrübəsi bunu təsdiq edir ki, optimal nitq mühiti yaratmadan o, heç bir linqvistik ünsürü şeir mətninə gətirmir. Onun işlətdiyi hər bir antonim ilk növbədə poetik faktordur. Onların hər biri bədii nitq mühitində, poetik söz əhatəsində olduqca munis görünür. Aşıq Ələsgərin üslub anketinə düşən leksik vahid bədii nitqin motivləşməsində yaxından iştirakçı olur, bədii məkanın elastik qavrayışına yaxından kömək edir. Kontekstdə sözlərin üslubi-semantik çəkisi təbəddülata uğradıqca bütöv mətndə dramtizm güclənir, duyğu və fikir axınının intensivliyi də artır.

Aşıq Ələsgərin bədii ifadə-nitq sistemində yeri gəldikdə aktuallaşmayan üslubi vasitə yoxdur. Üslubi şəraitdən asılı olaraq o, dilimizin potensialındakı semantik imkanlardan böyük sənətkarlıqla yararlanır. Bununla da şeirlərində xalq dilinin ən dəyərli poetik cizgilərini üzə çıxarır, milli təfəkkürdən əxs etdiyi müdriklik çalarlarını nümayiş etdirir. Onun şeir dili ümumxalq dilinin və düşüncə tərzinin obrazları üzərində qurulur, onun bütün obrazları və bədii anlayışları dərin assosiasiyalarla müşayiət olunur, nəticədə xalq təfəkküründən nəşət edən hikmət müəllifin öz ifadə tərzinə üslubi vərdişlərinə uyğunlaşdırılır. Söz və məna çarpazlaşması və onların bədii mətləbin üslubi şərhinə səmtləşdirilməsi semantik-assosiativ qovşaq yaradıb müəllifi yeknəsəq düşüncə təhlükəsindən uzaqlaşdırır. Təzad bolluğu bədii paradok yaratma vasitəsindən başqa poetik düşüncənin mütəhərriqliyinə nail olur, bədii mündəricənin fəlsəfi-psixoloji spektrləri zənginləşir.

İgid cavanlıqda dəli gərəkdə

Qocalıqda mərfət tapa, hal bilə (8, 83)

Eşşəyə çullayıb əbrü ətlazı

Köhlən deyın şahlıq dama çəkirsən (8,56)

İnsafdırmı gülə həmdəm xar ola

Tülək tərlan ovlağında sar ola (8, 76)

Yoxsulu, ərbabi, şahı, gədanı

Tutmaz bir-birindən alalı dağlar (8, 53)

Əl deyəndə tez-tez küsə, barışa

Aralıqda söhbət ola, saz ola (8, 118)

Aşiq Ələsgər təzadlarla yaddaşlara möhkəm həkk olunan aktual ictimai-fəlsəfi mətləbləri daha uğurla təqdim etməklə mətn axarına da assosiativ çarpazlıq, emosional çəşqunluq yaradır, nizamlı ifadə qəliblərində antonim sözlər varlığı fəal anlamağa, duyub-düşünməyə vadar edən üslubi vasitə səlahiyyətinə yiyələnir.

Aşiq Ələsgərin poeziyasında antonimlərlə fəal həyat mövqeyi, haqqa çağırış və təkid ruhu aşkarlanır, qarşılaşdırma qütbləri müəyyən bədii mətləbin təlqininə səmtləşdir-məklə şeirin ümumi semantik-üslubi çəkisinə sanbal gətirir, antonim qoşalıqlar xüsusi funksional siqlət qazanır. Vahid mənə əlaqələrində kəşişən ən mənəli sözlər güclü məntiqi və emosional ekspressivlik doğurur, misralar təkidli təsdiq və qətilik ruhu ilə sanballaşır, poetik fikir yığcam və emosional tezislər kimi səslənir. Ekpressiv qarşılaşdırma yaddaş hərəkətə gətirir və həyat həqiqətləri obrazlı müqayisə, qarşılaşdırma yolu ilə ifadə olunur.

Ölləm bu dərd ilə, mən dirilmərəm,

Çalıb zülfün kimi say ilan məni (8, 174)

Canım qurban olsun belə bir dostu,

Mərtəbəsi hündür, nəfsi şikəstə (8, 52)

Şöləsi aləmi eylər münəvvər

Zahir deyil, özü pünhan qalıbdı (8, 83)

Hər kəs istər qanlı aşığı dərini

Axtarsın dayazı, gəzsın dərini (8, 107)

Antonimlər Aşığı Ələsgər şeirində bütün üslubu potensialı ilə işə düşür, zəngin duyum və düşüncə panoramının əsas cizgilərini əks etdirir. Təzad düşüncələrinin aparıcı mövqe tutduğu şeirlərində antonimlər həm də arxitektonik vasitə kimi şeirin strukturunun kamilliyində, poetik düşüncələri mükəmməl deyim qəliblərində verilməsində yaxından iştirak edir, bədii memarlıq əhəmiyyəti qazanır.

FRAZEOLOGİZMLƏRİN FİKRI-HİSSİ VÜSƏTİ, CANLI ÜNSİYYƏT KOLORİTİ

Aşıq Ələsgər fenomeni bir də ona görə əlamətdardır ki, o, Azərbaycan aşıq poeziyasının dili və üslubu, bütövlükdə onun deyim formalarının təkamülü baxımından da yüksəkdə dayanır. Aşıq Ələsgər şeiri poeziyamızın ən yaxşı ənənələri, təcrübələri, qədim və yaxın keçmiş ilə dərin daxili, üzvi təmasda xüsusi estetik səviyyə və səciyyə kəsb etməsi əlamətdar hadisədir. Sözün poetik əhatə dairəsinin genişləndirilməsindəki səyləri, onun estetik gözəlliklərini fərdi yaradıcılığında təsdiq etməsi ədəbiyyatımız tarixində xüsusi və təkrarolunmaz səhifədir. Poeziyanın qızıl qanunları ilə yoğrulmuş şeirləri öz sanbalı lirik intonasiası, səs-söz düzümü, poetik frazeologiyası, ahəngdarlığı ilə dinləyicini heyrtləndirir. Bütün məqamlarda onun şeir dili zərif və gözəldir. Fikirləri müdrik və sanbalıdır. Dil səciyyəsi yaradıcılığının ümumi ruhu və motivlərindən ayrılmazdır. Çünki Aşıq Ələsgərin poeziya dili ciddi yaradıcılıq kəşfi səviyyəsinə yüksəlmişdir.

Ustad sənətkar xalq dilinin hikmət xəzinəsinin bütün güşələrinə nüfuz etmişdir. Onun bədii dil fəalliyətində sözə əlavə bədii məna ağırlığı vermək, ifadələri xüsusi emosiya yükü ilə sanballaşdırmaq aparıcıdır. Aşıq Ələsgər yaradıcılığı bütün dil səviyyələrində olduğu kimi, milli ifadə vasitələrinin seçilmə texnikası ilə də diqqəti cəlb edir. Frazeoloji vahidlərin təbii bədii biçimləri ilə şeir dilini tərəvətləndirmək, onları bütün hissi çalarları ilə qavramaq, daxili ekspressiyasını üzə çıxarmaq Aşıq Ələsgərin ifadə seçmə duyğusu üçün

olduqca xarakterikdir. Uğurlu yararlanma hər bir frazeoloji söz birləşməsini bədii boya səviyyəsinə qaldırır. Düzgün ifadə seçimi sənətkarlıq qüdrətini təmin edən üslubi qüdrətə çevrilir. Bunun sayəsində bədii mündəricə ilə onun ifadə materialları arasında estetik müvazinət təmin olunur.

Görkəmli sənətkarımızın ilhamlı poetik əməyinin məhsullarında qədim ənənələrlə bağlılıq, nümunəvi dəyərlərlə təmas olduqca diqqətçəkəndir. İdeya-poetik ənənələri, üslub-forma xüsusiyyətləri Aşıq Ələsgər təfəkkürünün poetik fəallığı nəticəsində yeni məcraya istiqamət almış, aydın poetik üslubu və bədii dilində dərhal seçilmişdir. Poetik əhval-ruhiyyənin özünəməxsusluğunu əyaniləşdirən dil sistemində onun fərdi məxsusi cizgiləri qabarıq sezilir. Dil və ifadə formalarının uğurlu davam və inkişaf etdirildiyi, dərinləşdiyi aydın müşahidə olunur. Sınanmış ənənələrlə əlaqəsini dərinləşdirən Aşıq Ələsgər bu ənənəni zənginləşdirməyin, dil və ifadə imkanlarının yeni yollarını axtarıb tapmışdır. Məhz bu tapıntılar, bədii kəşflər Aşıq Ələsgərin bədii dilinin, poetik üslubunun əsas məğzidir. Poetik təhlil predmetinə çevrilən hər bir frazeoloji vahid yetkin sənətkarlıq səviyyəsində dayanır və ona görə də qayğı və həyəcanların sözlün yaddaşına köçürülməsinin stimuludur.

Aşıq Ələsgər öz obrazlarının emosional mündəricəsini kamil ifadə üsulu ilə reallaşdırır. Onun əsas bədii qayəsi sözlərin yatımında, fikirlərin dərinliyində, hiss və duyğuların çoxşunluğunda əks olunur. Aşıq Ələsgər dilinin səliqə-sahmanı sistem yaratmış, bədii dil materiallarının, ritmində, ahəngindədir. Onun canlılığı və gözəlliyi danışmaq dilinin söz sənətkarının üslubuna bəxş etdiyi xalq ruhu, xalq nəfəsidir.

Çünkü Aşıq Ələsgər frazeologizmlə poetik fikir arasındakı uyarlıq həddini düzgün müəyyənləşdirir, onların təbii üslubi ahəngini yaradır:

*Ayrılıqdan ölüm yeydi,
Həsrətin qəddimi əydi
Nə dedim xətrinə dəydi,
Üzün məndən niyə döndü (8, 264)
Dövlət getdi, hörmət qalxdı aradan
Qapımızdan dost ayağı kəsildi
Çox qaçdım qəzadan, olmadı çara
Bir vurmuşdu, bir də vurdu dübara
Çinovliklər istədilər qurtara
Dostlarım özümə yağı kəsildi (8, 98)*

Aşıq Ələsgərin şeirlərində ən çox işlənən obraz və ifadələr, ümummilli frazeoloji tərkiblər və ya onların sinonimləri, idiomlar və onların leksik ekvivalentləri bədii əyaniliyin qüvvətlənməsinə xidmət edir. Şeir dilində onlardan bir qismi standartlaşmış sözlər qrupuna daxil olsa da, mətnin bədii tərtibində elə üslubi fəallıq qazanırlar ki, bədii təfəkkürdə tərəvət faktoru kimi dəyərləndirilməyə layiq olur. Ənənəvi obrazlar sistemi, ümumişlək sözlər Aşıq Ələsgərin dilində həmişə gözlənilməz bədii məqamlarda, mənə çalarlarında işlədilir. Həyati faktlarla bağlı obrazların işlənməmiş saysız-hesabsız çalarları, frazeologizmlərin bu istiqamətdə potensial imkanları hüdudsuzdur. Buna görə də onların hər birinin Aşıq Ələsgər dilində bakir görünməsi də mövcud linqvistik materialları bədii mətnə daxil etmə ustalığı ilə bilavasitə bağlıdır və sənətkarlıq səviyyəsini xüsusi dəqiq və sərrastlıqla əks etdirir.

Ələsgər dəstini üzmə məndən
İstə mətləbini sahib-zamandan
Məhəmməd ümməti çıxmaz zindanda
Ta ki, Ağan Zülfüqarı çəkməyi (8, 57)
Gördüm gözəlliyin bizə bəllidir
Qaş oynadır, xəstə könlüm güldürür,
İşvəyi nazıyla adam öldürür.
Qəmzəsində nahaq qanlar dolanır (8, 65)
Bəzircansan yolun kəsər
Yağı, gözlə, gözlə sən
Əridibdir ürəyimdən
Yağı, gözlə, gözlə sən (8, 197)

“Dəstini üzmə daməndən” idiomu əslində “əl mənəm, ətək sənəm” deyimindən gəlir. “Əl” və “ətək” sözləri “dəst” və “damən” alınmaları ilə əvəzlənmişdir ki, bu üslubi əməliyyatda mətn quruculuğuna şüurlu münasibət özünü göstərir. “Dəst” və “damən” eyni misrada alliterasiya yaratdığı kimi, “damən” sözü həm də “zaman” və “zindan” sözləri ilə qafiyə mövqeyində dayanır. Deməli, Aşıq Ələsgər ümumxalq frazeologiyasından yaradıcılıqla bəhrələnmənin bariz nümunəsini göstərmişdir.

Mövcud söz və ifadədən yaradıcı istifadə prosesində dilin daxili qanunauyğunluqları müstəsna rol oynayır. Məlum modellərə istinadən əmələ gələn yeni ifadələr əslində ilkin linqvistik vahidlərin semantik-struktur bazası üzərində anlaşılır. Söz işlətmədə avtomatizmdən qaçmaq şeir dilinin əsas atributlarından və burada yaradıcılıq qabiliyyətindən asılı olaraq hər müəllif nitq prosesində dildə hazır şəkildə mövcud olan leksik, frazeoloji vahidlərin

avtomatik istifadəsindən yayınmaqla novatorcasına hərəkət edir. Dilin virtual – gizli işarələri fəal nitq işarələrinə çevrilməklə fərdi üslubi cizgilərin müəyyənəlməsi orijinal ifadə tərzini üçün stimula çevrilir. Dil ünsürlərinin real məna və funksiyaları aktualaşdırma üsulunun nəticəsi olaraq meydana çıxır. Aşağıdakı nümunədə də Aşıq Ələsgər qəlibləşmiş xalq ifadələri üzərində üslubi əməliyyat aparmış, donmuş ifadələrə yeni nəfəs verib onları hərəkətə gətirmişdir.

Gəzən afatdan, bələdan

Hifs eləsin Kərəm kanı (8, 214)

Qalmayıb dünyada “mənəm” deyənlər

Həzrət Süleymanın taxtına bax, bax (8, 48)

“Allah səni xətdən-bələdan qorusun”, “Süleymana qalmayan dünya sənə də qalmaz” frazeoloji vahidləri bu cür aktualaşdırmaqla müəllif ifadə yeknəsəqliyini aradan qaldırmış, yüksək sənət meyarlarına cavab verən üslubi yolla getmişdir. Frazeoloji dil faktlarının bu cür dəyişdirilməsi tamam yeni psixoloji təfərrüatı emosionallaşdırmaq məqsədi izləyir. Hər iki şeir fraqmenti aktualaşdırılmış frazeologizmin daxili ekspressivliyi üzərində qurulmuşdur. Bu üsul deyimin daxili mahiyyətində incə poetik təfərrüat ştrixləri əmələ gətirir, sənətkar qüdrətinin təzahür qaynağına çevrilir ki, bu da poetik mənalandırma duyğusu güclü olan sənətkarlara məxsus məziyyətdir.

“Aşıq Ələsgər böyük bir talantdır” (28, 172)

Bu istedadın sayəsində klassik poeziyamızın, şifahi xalq ədəbiyyatımızın müəllifdən-müəllifə, əsərdən-əsərə keçən onlarla obrazları görkəmli sənətkar tərəfindən təzələnilir. Gül, bülbül, Yusif, Züleyxa, Məcnun, Leyli kimi ənənəvi

obrazlar tamamilə yeni bədii ovqatın, yeni hiss və duyğuların ifadəsinə çevrilir. Bədii məntiq, orijinal mətn mühiti köhnəlmiş, klişe və trafaret şəklinə keçmiş ifadələr tamamilə yeni, tərəvət saçan poetik münasibətlərin təzahürü olmaq səlahiyyəti qazanır. Aşıq Ələsgər şeirlərinin fikir və duyğu novatorluğu müqəyyəd obrazlara yeni nəfəs bəxş edir, bu söz-obrazlar, frazeoloji, ifadələr qeyri-adi bir gözəlliklə qavranıdır. İdeya və hissiyyat tərəvəti ənənəvi frazeoloji dil materialları yeni bədii həyata qovuşdurur. Bu səpkili ifadələr, obrazlar geniş miqyaslı poetik təəssüratlar fonunda sanki yenidən doğulur, orijinal poetik-fəlsəfi məzmun ənənəvi ifadə qəliblərində də yeni görünür. Dolğun və zəngin hissləri özündə cəmləşdirə bildiyi üçün köhnə obrazlar, qəlibləşmiş ifadələr, demək olar ki, arxaik təsir bağışlamır.

Dost yolunda başın qoyub
Düşmanım canın üzən
Yoxsulların əlin tutan
Ac doyuran, əysik düzən
Aynalı, berdanqa, süzən,
Berdanqaya nabalədam
Aynalı beş qan eləyib (8, 217)

Öldür xaki-payında
Əllərin batsın qanıma
Bəlkə intizar getməyim
Mən bu dünyadan, Şapəri (8, 248)

Mərd iyidin məclisindən

Aşıq gəlir, at aparır

Tər tökür, zəhmət çəkir

Açır hər büsat aparır (8, 205)

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı onun bənzərsiz poetik təfəkkürünün, zəngin dünyagörüşünün bədii ensiklopediyasıdır və bu dünyagörüşü bədii dilində tam gücü və dolğunluğu ilə öz əksini tapmışdır. Onun poetik dili son dərəcə ruhayatandır. Bu dil o qədər cilalıdır ki, fikri lay-lay açır, dərin düşüncələri qat-qat oxucunun şüurunda xüsusi çevikliklə canlanır. Burada hər söz paradaqlanır, şairənəliyini, sadəliyini, müdrikliyini ləngərli ritm və intonasiyası ilə nümayiş etdirir. Aforizm səciyyəli hökmləri birbaşa qana keçir, iliyə işləyir.

Aşıq Ələsgərin ensiklopedik zəkası poeziya dilinə yeni ruh gətirdi. Onun mükəmməl dil sənətkarlığı, sehrlili poetik üslubu dahi ərəb mütəfəkkiri Cibran Xəlil Cibranın belə bir fikrinin təsdiqi kimi heyrat doğurdu: “Xalqı dirçəldən ən böyük qüvvələrdən biri – şair sözüdür. Şair dilin həm atası, həm də anasıdır. Əsil şair – dili yaradandır, təqlidçi isə - o dilin kəfən toxuyanı və qəbir qazanıdır”. (27) Aşıq Ələsgərin bədii dil yaradıcılığı, üslubi fədakarlığı, onun poeziya aləminə gətirdiyi yeni poetik nəfəs bitib-tükənməyən ilhamının nəticəsi olaraq meydana çıxdı. Onun bədii dil keyfiyyəti təkcə quruluş baxımından yox, lirik təhkiyə arxasındakı düşündürücü, əhatəli məzmun ilə özünü doğruldur. Onun yaradıcılıq aləmi, poetik təcrübəsi bədii dil orijinallığında da yüksək estetik təsir bağışlayır.

Canlı ünsiyyət frazeologiyasının Aşıq Ələsgər şeirinə güclü nüfuzu bədii düşüncə siqlətinə, poetik ovqatın

aydınlığına, şeirin üslubi-mədəni səviyyəsinə təsir göstərir, frazeoloji vahidlərdən istifadə səriştəsinin yetkinliyini nümayiş etdirir. Bu, canlı xalq danışığı dilinə, onun təbiiliyinə, daxili poetik potensialına inamın təzahürüdür. Xalq dilinin dərinliklərindən gələn bu linqvistik materiallar Aşıq Ələsgərin təbii deyim tərzinin ilkinliyinə qayıdış mövqeyindən vüsət almışdır:

*Hərcayıya aşna olma,
Namərdə bel bağlama
Müxənnət qatar aşına
Aği, gözlə, gözlə sən (8, 197)*

*Ələsgər də nazlı yara qul ola,
Yanıb cismi atasına kül ola,
Canı çıxar dərd ürəkdə bol ola
Qəm qalxıb başından aşu dayanmaz. (8, 62)*

*Aşıq Ələsgərəm zari-dil, xəstə,
Gözüm yolda qaldı, qulağım səsdə
Bur gəliş gələrəm anlamaz dostu
Dəyməmiş tökülər kalı, Məhəmməd (8, 291)*

Aşıq Ələsgərin yaradıcılıq laboratoriyasında ulularımızın yaratdığı misilsiz frazeoloji dil sərvətlərini şeirin dil sisteminə sənətkarlıqla daxil etmə orijinal ekspressiya mənbəyinə həssaslıqdan irəli gəlir. Frazeoloji materialların obrazlılıq cizgiləri digər leksik vahidlərlə üslubi təmasda, söz əhatəsində rəngarəng poetik qənaətlərin uğurlu ifadə vasitəsidir. Aşıq Ələsgər frazeologizmlərlə emosional mühakimə tərzinə fəallıq gətirir, onlar şeiri fikir və məzmununca,

forma və üslub cəhətdən zənginləşdirdiyi kimi, lirik təəssüratı da qabardır, emosional çalarları tündləşdirir, şeirin canlı dil üzərində qurulmasında fəal üslubi başlanğıc rolunu oynayır.

Kamil ovçu ölməyincə usanmaz,

Əldən qoymaz belə sərxoş maralı (8, 97)

Ağa olan qulun salmaz nəzərdən,

Salma nəzərindən, ay ağa, məni (8, 183)

Aşıq Ələsgər özünə qədərki poetik dilimizin çoxəsrlik təcrübəsindən, zəngin ağız ədəbiyyatının ruhunu özündə hifs edən canlı danışıq dilindən-bu iki möhtəşəm qaynaqdan yüksək sənətkarlıqla yararlanmış, xüsusi örnək və yaradıcılıq məktəbi səviyyəsi kəsb etmişdir. Belə bir keyfiyyət həddinə yiyələnməyin bünövrəsində sadəliklə xəlqiliyin çulğalaşması, xalq ruhuna, xalq təfəkkürünə bağlılığı dayanır. Xalq danışıq dilinin çevik ifadə imkanlarını səfərbər etmə bacarığı ilə, dilimizin bütün linqvistik potensialını hərəkətə gətirməklə ulu sənətkar xalqın qəlbinin dərinliklərindən qopub gələn həyəcanların, zehniyyətində əks olunan müdrik düşüncələrin tərcümanına çevrildi və ümumxalq məhəbbəti qazandı.

Obrazyaratma tipologiyası məcazi sözlərə yaxın olduğu üçün poetik məzmun zənginliyi frazeoloji birləşmələrə də xasdır. Buna görə də məcazlaşmağa məruz qalmış poetik leksik vahidlər kimi frazeoloji vahidlər də Aşıq Ələsgər şeir dilinin ən kamil üslubi faktlarındanır. Onun dilindəki frazeologizmlərin kəmiyyət üstünlüyü və işlənmə tezliyi müəyyən psixoloji-linqvistik hadisələrə aydınlıq gətirmək üçün çox vacib dil faktlarıdır. Frazeoloji vahidlərin

yaratdığı üslubi sanbal, poetik ovqat Aşıq Ələsgər şeir mətnində qabarıq formalarda özünü təzahür etdirir. Poetik aforizmlər, dərin xalq hikməti frazeoloji dil materiallarının yaratdığı bədii ovqat üzərində dayanır, dilimizin milli ruhu bu sabit söz birləşmələrin zənginliklərində əks olunur. Aşıq Ələsgər şeiri frazeoloji dil faktlarında təzahür edən semantik dərinlikdən üslubi dəyərlər və ifadəlilik ləyaqəti əxs etmişdir.

Söynalı başını qoydu yolunda

Hüseyn pəl vurdu, Həsən qoymadı

Fələk Ələsgər tək oda salmasın

Nə naxoşu belə, nə sağı belə (172)

Açıldı niqabın ay qabağından

Aldı başdan ağılı, kamalı, Xurşid (8, 43)

Aşıq Ələsgərin dilində frazeologizmlərin sənət ölçüləri estetik hadisədir və bədii dil sənətkarlığını, təbiidir ki, onu dialektik poetik təfəkkür aktı kimi götürüb dəyərləndirmək lazımdır. Onun dilində estetik kateqoriya sxeminə daxil olan bütün frazeoloji vahidlər orijinal üslubun formalaşdırılmasının iştirakçısı kimi olduqca fəaldır. Zəngin lüğət fondundan istifadə bacarığı, bədii və fəlsəfi ümumiləşdirmə ustalığı, dilin oynaqlığına həssas münasibət Aşıq Ələsgərin poetik dilində keyfiyyət həddində özünü əks etdirir. Onun poetik təfəkkür sistemi başdan-başa bədii məntiqə, xalqi deyim tərzinin zənginləşdirilməsinə yönəldilir. Əslində Aşıq Ələsgər poeziyasının şöhrət və qüdrəti, poetik fikirlərinin bünövrəsi, estetik ruhu bilavasitə dilə borcludur. Aşıq Ələsgərin müdriklik rüporu, dərin poetik-üslubi gözəlliklərinin canı onun bənzərsiz dilidir. Aşıq Ələsgər şeirinin

fəlsəfəsinin əsasında ehtiraslı bədii söz, milli frazeologiya, lakonik və poetik mündəricəli dil dayanır.

“Aşıq Ələsgər şeiri bütün ozan-aşıq şeirimizin zirvəsidir. Əsrlərin arxasından süzülüb gələn xalq şeiri, xalq müdrikliliyi, xalq dilinin saflığı, büllurluğu Aşıq Ələsgər şeirində cəmləşmişdir... Aşıq Ələsgərin şeiri təpədən-dırnağa həyatın özüdür. Ələsgər şeirini yaşadan da bu cəhətdir” (36, 74-75). Aşıq Ələsgərin dili Azərbaycan dilinin gözəlliyidir və öz təntənəsi, təbiiliyi, dəbdəbəsi və səmimiyyəti ilə gözəlliyin dilidir. Aşıq Ələsgərin şeiri ilk öncə dilin şeiriyyətidir və şeiriyyətin dilidir. Bu dilin sanbalı ondadır ki, o, dərin fəlsəfi fikirlərlə müdriklik və zəngin bədii qayə ilə həyatı mətləblərlə, estetik gözəlliklərlə yüklüdür. Aşıq Ələsgərin dili onun əbədiyaşar söz sənətini əsrdən-əslərə, zamandan-zamanlara və nəsildən-nəsillərə çatdıran qol-qanaddır. Aşıq Ələsgər sözünün kəsəri bir də ondadır ki, onun əsasında xalqın mənəviyyətinə güzgü tutan, xalqın düşüncə tərzinin əks-sədası olan dərin xalq hikmətli frazeoloji dil materialı dayanır. Bu, sənətkarın obrazlı düşüncəsini milli kökə bağlayır. Bədiiliyin əsas məziyyətləri öz ifadəsini frazeologizmlərdə tapır:

*Ələsgərəm, hər elmdən halıyam,
Dedim: Sən təbibsən, mən yaralıyam,
Dedi: nişanlıyam, özgə malyam,
Sındı qol-qanadım yanıma düşdü (8, 72)*

*Gözləri canımı alır,
Afəti-dövrəndi, nədi?
Hüridirmi, pəridirmi,*

Mələkdi, qılmandı, nədi?

*Çərşənbə günündə çeşmə başında,
Gözüm bir ala göz xanıma düşdü (8, 72)*

“Sındı qol qanadım yanıma düşdü” misralarında Aşıq Ələsgər “qol-qanadım” komponentinin işləndiyi iki frazeoloji vahidi böyük ustalıqla birləşdirmişdir: “Qol-qanadım sındı”, “Qol-qanadım yanıma düşdü”.

Xalq dilinin nəfəsi Aşıq Ələsgər poeziyasının mayasındadır. Varlığı obrazlı görünüş, duyum və deyim təravəti ilə vəhdətdə, obrazlı düşüncə özünəməxsusluğu ifadə tərzində, sanballı mündəricə ritm və misra strukturlarının kamilliyində estetikləşir. İfadə orijinallığı, emosional təravət və məhrəmanə intonasiya Aşıq Ələsgər poeziyasının ən ləyaqətli tərəfidir. Zəngin daxili pafosla müşayiət olunan Aşıq Ələsgər şeirləri dil sərrastlığı sayəsində emosional və canlı poetik cizgilərlə zəngindir. Bu faktor şeirlərdə əhval-ruhiyyəni, səmimiyyəti ilıq nəfəslə isidir. Lirik qəhrəman ruhu və intellekti etibarilə dərinlik və ağırlıq qazanır. Forma və poetik quruluş bədii mətləbin sürətli qavrayışına zəmin hazırlayır. Aşıq Ələsgər şeirlərində poetik məna, mündəricənin daxili güşələri nə qədər geniş və dərindirsə, onların zahir forması da mühakimə şairənəliyinin, duyğu təravətliliyinin əvəzolunmaz detallarıdır, bəyənimli cizgiləri, xoş təsir oyadan işarələridir.

Aşıq Ələsgərin dilində bədii mətnə yol tapan frazeoloji vahidlər müfəssəl poetik fikir ifadə etmək vasitəsidir, incə müşahidələrin, səmimi hisslərin dəqiqi poetik detallarıdır. Ulu sənətkarın ilhamlı sinəsindən qopub

gələn sənət inciləri ona görə möhtəşəm və uzun ömürlüdür ki, onda gerçəkliyin təkrar olunmaz həqiqətləri, dövrün real-lıqları, dinamikası, insan qəlbinin sarsıntı və həyəcanları yüksək dil sənətkarlığı ilə əks olunmuşdur və Aşıq Ələsgər frazeologizmlərin üslubi istiqamətini müəyyənləşdirərkən onun yaradıcılıq məharəti, sənətkar təxəyyülünün hüdudları, istedad dərəcəsi bütün dolğunluğu ilə ləyaqət həddinə çatır. Dahi söz ustasının böyük yaradıcılıq diapozonu heyrət doğurur:

*Eşq ucundan tapdı xətalər məni,
Qul deyə Həbəşdə satalar məni,
Qoyub top ağzına atalar məni,
Bəlkə canım bu azarı çəkməyə (8, 57)*

*Arpadan, buğdadan çıxmışdı əlim,
Zəhmət çəkdim, dedim bir az dari olsun
Yolmanı yolmaqdan qırıldı belim.
Bundan gələn gəlir zəhrimar olsun (8, 303)
Ələsgərin toy işi var əlində
İşi təhər tapıb Göyçə elində (8, 63)*

Aşıq Ələsgər lirikasının dilinə məxsus tərəvətli cizgiləri əks etdirən şeirlərdə ifadə olunan hiss və düşüncələr, dərin fəlsəfi mühakimələr üslubun təbiiliyindən hasil olur. Bu əsərlərin dilində heç bir soyuq sözə, cansız ifadəyə, mücərrəd mühakiməyə rast gəlinmir. Burada canlandırılan bütün duyğu və mühakimələr emosional zəmində obrazlılıq qazanır. Söz ilə obrazın təkrar olunmaz vəhdətini Aşıq Ələsgərin bənzərsiz yaradıcılığı özündə əxz edir.

Aşığı Ələsgər üslubunun aşladığı səmimi duyğular, müdrik fikirlər, rəngarəng poetik təfərrüatlar canlı danışığı – ünsiyyət dili, təbii və mənalı təsvir üzərində qərar tutur. Aşığı poeziyası üçün xarakterik olan, doğma və səmimi obrazların təzə və emosional çalarlarını məhz bu dilin frazeologiyasının tərəvətində görüb duyuruq. Frazeoloji ifadələr sayəsində onun hər bir mürasımı səmimi lirik həyəcanın, lirik təəssüratın yığcam və lakonik ifadəsidir.

Hissi zənginlik və dolğunluq, məzmunlu və tutumlu poetik anlayışların mənalandırılması, poetik əlvanlıq Aşığı Ələsgərin frazeoloji ifadə duyumundan, söz işlətmə sənətindən qaynaqlanır. Dil novatorluğunun birbaşa nəticəsidir ki, ənənəvi mövzular, şeirdən-şeyrə, müəllifdən-müəllifə keçən obrazlar da yeni bir qüvvə ilə səslənir. Bu da Aşığı Ələsgər poeziyasının həyati və poetik gücünün təsdiqi kimi əhəmiyyətlidir. Frazeologizmlər bədii söz həyəcanı doğurub estetik yetkinliyin həlledici əlamətlərini üzə çıxarır. Frazeoloji vahidlər şeirin bədii-estetik hədudlarını genişləndirir, müəllifin poetik düşüncəsindən qaynaqlanan xalq ruhu hakim mövqeyə malik olur.

*Qiblənüma məhəbbəti dilbərin,
Meyli bizdən qeyri-yana dönübdü (8, 68)
Getmə göz önündən, ay Şəkər xanım,
Könül mayıl olub o qələm qaşa
Gəl əyləş məclisdə sən mənim canım
Mən saz çalım, sən də eylə tamaşa (8, 82)*

*Nadansan, qanmazsan xeyir-şərini,
Təzə oxuyuram xoş dəftərini,*

Tanı adamını, bil müştərini,

Qarğı mizraq qıl çuvalda sığışmaz (8, 295)

Aşıq Ələsgərin şeir dili daha çox mövzularından, şeirlərinin fikir və məzmunundan irəli gələn keyfiyyətlərlə şərtlənir. Daha çox emosional mühakimə tərzinə, dərin fəlsəfi mənalara poetik ifadəsinə malik olan müəllifin şeirləri həm forma, üslub cəhətdən, həm də poetik əhval-ruhiyyəyə bədi dildə öz fərdi keyfiyyətlərini, əsl yaradıcılıq faktorlarının zəruri tələblərini əks etdirmişdir. İfadə üsullarının əlvanlığına nail olan Aşıq Ələsgər bu rəngarəngliklə lirik qəhrəmanın hissi-psixoloji aləmini, daxili dünyasını qabarıq formalarda canlandırmağa müvəffəq olmuşdur. Onun şeirində mətnin tərtibində iştirak edən hər bir frazeoloji vahid insan qəlbini və təfəkkürünün müəyyən fikir və duyğularının daşıyıcısına çevrilir. Bu dil elementləri bədi qavrayış və poetik dərkətmə vasitəsi olaraq həmçinin şeir yaradıcılığının əsas ləyaqət göstəricisi kimi diqqəti cəlb edir. Onun sənətkarlıq mədəniyyətinin əsas atributlarını nümayiş etdirir. Məsələn, onun satirik ruhlu “Mollalar” rədifli həcvinə əsərin məzmununa, ideya istiqamətinə uyğun frazeologizmlər sənətkarına işlədilmiş, predmet və hadisələrə poetik münasibət qabardılmışdır.

Göyçəyə məlum olsun

Yıxıb İrani mollalar

Millətə göz açmağa

Vermir amanı mollalar.

İndi də əsabələrin

İstər sürətə payına kir

Molladan gileyliyəm

Dönüm əfəndi başına

Əyləşir məclisində

Söhbətim gəlmir xoşuna (8, 293)

Göründüyü kimi, təsirli misralar, ekspressiv sətirlər frazeoloji dil vahidlərinin poetik cizgilərindən törəyir. Poetik mətnə cəlb olunan frazeoloji vahidlər dəqiq müşahidələri, səmimi hissləri ifadə etmək vasitəsinə çevrilir. Söz sənətkarının professional vərdişləri poetik detalları üslubi cəhətdən mənalı elementlər səviyyəsinə çatdırılır.

Aşiq Ələsgər dilin bütün bədii imkanlarını üzə çıxarmağı, poetizmlərlə adi məişət sözlərini yanaşı işlətməklə onları sənətin sağlam özəyinə çevirməyi bacaran, şeirin ali ehtiyaclarını ödəyib onu zənginləşdirən söz ustasıdır. Şeirin estetik ehtiyaclarından irəli gələn söz işlətmə orijinallığı onun bənzərsiz şeir nümunələrini fikri-emosional cəhətdən zənginləşdirir. Dil faktları ulu sənətkarın fərdi istəyinə istiqamətlənib bir-biri ilə əlaqələnsə, yeni məna incəliyi yarada bilirsə, bütövlükdə mətnin özü estetikləşir, ali hiss və düşüncələr şairanə ifadə qəliblərində təzahür edir.

Dil faktorları şeirlərin məzmun və fikir, hiss və düşüncə cəhətdən zənginliyini təmin edir və bütün hallarda poeziyanın estetik prinsipləri yüksək səviyyədə rəhbər tutulur. Aşiq Ələsgər sözünün emosiya və fikir tutumluluğu növündən asılı olmayaraq bütün şeirlərini gözəl və cazibədar, incə və sadə, mündəricə etibarilə dərin və vüsətli edir, lirik təəssüratlar aləmi, dinamik və emosional lirik təhkiyə xüsusi əzəmət kəsb edir. Gözəl dil dərin hikmətlərin,

müdrikliyin tərcümanına çevrilir. Yerinə düşən hər bir linqvistik vahid öz estetik miqyasını genişləndirir.

Aşiq Ələsgərin sənət dili öz vüsəti və estetik təbiəti etibarilə olduqca zəngin poetik-üslubi meyllərlə səsleşir. Dil ünsürləri vəzn və qafiyə ünsürləri ilə o dərəcədə monolitlik təşkil edir ki, o, öz əks-sədasını oxucunun ehtizaza gələn duyğularında tapır. Fikir və duyğu üfuqləri genişləndikcə, məzmun da yeni poetik cizgilərə yiyələnin.

Aşiq Ələsgərdə bədii mətn yaradıcılığı münasib dil materiallarının yığcam istifadəsindən, sərrast bədii boyalardan, onların təsirli və qabarıq obrazlara çevrilməsindən başlayır. Buna görə də Aşiq Ələsgərin dili bədii kəşf və həqiqətlərin ən yetkin təzahür formasıdır və bu formanın yaranmasında frazeoloji vahidlər olduqca önəmlidir.

Frazeoloji dil materiallarının bilavasitə iştirakı ilə yaranan, poetik əhvali-ruhiyyə, lirik mühakimə dərinliyi, bədii düşüncələrin şairənəliyi üslubi-semantik potensiallara xüsusi dinamizm verir. Onun dərin qatlarda olan ifadəlilik imkanları hərəkətə gətirilir, gizli qalan bədii cövhərini üzə çıxarır. Uğurlu mətn mühiti frazeologizmlərin semantik-üslubi tutumunu genişləndirir və nümunəvi mətn zəminində cəlbəddici poetik obrazların yaranmasına rəvac verir. Frazeoloji vahidlərin yaratdığı hiss-həyəcanların tərəvəti Aşiq Ələsgər şeirlərinin bəyənimli edilməsində misilsiz rol oynayır. Dilimizin estetik incəliklərinə yaxından bələd olan ulu söz sərrafı hər bir əsərini məhz bu məziyyətləri ilə ana dili abidəsi səviyyəsinə qaldırmışdır:

Sənin kimi mərəd iyidin yolunda

Qurbanlı aşığın canı, Dəli Alı (8, 63)

*Sərdara söz deməz, şaha baş əyməz
Qüdrətdən səngərli qalalı dağlar (8, 59)
Firqətindən saralıban salanam,
İzin versən, yar başına dolanam (8, 95)
Ələsgərin az ömrünü üz, Gilə
Sona sənsən dəryalarda üzgilə (8, 160)*

Sözün bədii situasiyanın tələbindən irəli gələn konkret məna çalarını tuta bilmək bacarığı ilə Aşıq Ələsgər dilin bütün potensialını hərəkətə gətirir. Forma kamilliyinin siqlətli məzmunu uyğunluq xalq təfəkküründən, xalq dilindən mayalanır və mürəkkəb yaradıcılıq aktı kimi özünü göstərir. Məndə güclü aksent yaratmaq, mətni koloritli emosional təsirə çevirmək əməliyyatı Aşıq Ələsgərin ilhamlı şeirinin, ilhamının ümumi ruhundan doğur. Bu ruh sözü cana gətirir, bunun nəticəsində adi həyati detallar qeyri-adi məzmunla qabarıq obraza keçir.

Aşıq Ələsgər lirikasında əşya və hadisələrin müfəssəl poetik şərhə dil naxışlarının sərrastlığına söykənir. Poetik fikir siqləti mükəmməl dil və üslubla tamamlanır. Poetik fikir onu oxucuya çatdıran yaradıcı bədii dildən hasil olur. Mündəricə dolğunluğu söz axtarıcılığının səmərəli tapıntıları ilə yeni-yeni üslubi cizgilərlə gözəlləşir. Poetik fikir aydınlığı, incə lirizm, zərif və kövrək hisslər uğurlu dil və ifadə qəliblərində bəyənimli olur. Dilə xüsusi həssaslığının bilavasitə nəticəsidir ki, Aşıq Ələsgər üslubunun estetik çaralarını, gözəllik əlamətləri olduqca aydın və qabarıqdır.

Azərbaycan şeir mədəniyyətinin, xüsusən zəngin aşıq şeirinin uğurları ilə xalq obrazlı təfəkkürünün sintezi Aşıq Ələsgər dilində bütün detalları ilə göz oxşayır. Bu dilin

səciyyəvi üslub təmayülündə hisslərin dramatik kəskinliyi, obrazlı fikir genişliyi, assosiativ təəssürat bolluğu məxsusi poetik cizgilər kimi meydana çıxır. Bu məziyyətlər dahi şairə dövrünün poetik təfəkkür mədəniyyəti səviyyəsində yuxarı qaldırır, poeziyamızda Aşıq Ələsgər zirvəsi yaranır.

Frazeoloji vahidlərin daxili məzmununda mövcud olan obrazlılığın müəyyən cizgiləri misralara əlavə müdriklik çalarları qatır, lirik vüsət çox asanlıqla semantik cəhətdən tutumlu hala keçir. Misrada, bənddə, hətta bütöv şeirdə ifadə olunan psixoloji vəziyyətə, poetik düşüncələrə yeni ovqat bəxş edilir. Frazeoloji ifadələrin poetik-üslubi impulsları bədii şəraitə uyğun təzələnmə prosesi keçirir. Aşıq Ələsgərin frazeologizmlərə intensiv müraciətlərinin arxasında obrazlar sistemini təravətləndirmək stixiyasını görmək çətin deyil. Dərhal hiss olunur ki, poetik qayənin nüvəsi frazeoloji ifadənin gücündə təmsil olunur. Şairin forma və strukturundakı fəallığı ilə frazeologizmlər mətnin mənə tutumuna da təsir göstərir:

*Əsli-Kərəm kimi mən oda yandım,
Eşqə düşdüm, öz canımdan usandım,
Bir mürvətin atəşinə qalandım
Bir soruşan yoxdu əhvalım mənim
Ələsgərəm doğru yoldan azmaram
Hərcaı gözələ tərif yazmaram,
Yüz il keçsə, əlim səndən üzməram,
Çəksələr dilimdən dara, *Bəyistan (8, 51)*
Bir saat camalın görməsəm ölləm
Görsəmdə yanaram oda *Bəyistan (8, 51)*
Əyri telli, yaşıl başlı sonasan,*

Qoyma sinəm üstə köz, qadan alım (8, 102)

Aşıq Ələsgər şeiri Azərbaycan, daha dəqiq desək şərqi poeziyasının poetik-üslubi əsasları üzərində bərqərarlıdır. Hikmətli söz ustası kimi o, klassik şərqi poeziyasında çox geniş istifadə edilən bədii ifadə vasitələrinə dönə-dönə müraciət etmişdir. Yararlandığı poetik kateqoriyaların incəliklərini bütün təfərrüatı üzə çıxara bilmək iqtidarındadır. Şərqi poetik kateqoriyalarının Aşıq Ələsgər şeirlərində geniş vüsət olması onun söz ehtiyatını, üslubi kamilliyini daha da zənginləşdirmişdir. Məsələn, hikmətamiz söz səlahiyyəti qazanan, zərbül-məsəl siqlətinə yiyələnən ifadələr, misra və bəndlər Aşıq Ələsgərin şeirlərinin sanbalında xüsusi rol oynayır. “İrsəlul – məsəl və ya təmsil” adlanan bədii ifadə vasitəsi Aşıq Ələsgər bədii sözünün gözəlliyinə, semantik dolğunluğuna səbəb olur. Xaqani, Nizami, Nəsimi, Füzuli kimi söz nəhənglərinin dilinin bəzəyinə çevrilən bu bədii ifadə tərzini Aşıq Ələsgərin sənət dilində yüksək intellektual obrazlarla, müdrik düşüncə ilə, siqlətli məzmunla zənginləşmişdir. Bu, Şərqi ədəbiyyatının sənətkarlıq və poetikası ilə məşğul olan tədqiqatçıların da nəzərindən yayınmamışdır. “Klassik Şərqi poetikası” əsərinin müəllifi Mahirə Quliyevanın qeyd etdiyi kimi, “Böyük el nəğməkarı Aşıq Ələsgərin “Yaxşısı”, “Görmədim” qoşmaları bu sənətə gözəl nümunədir:

*Arif olan gəlin sizə söyləyim,
İyid sözü mərd-mərdana yaxşısı
Kişi gərək dediyindən dönməsin,
Bir qardan bir zənəna yaxşısı.*

*Nəfs aldatdı, hər yetənə xan dedim,
Bihudə kollara gülüstan dedim
Əbəs yerə bivəfaya “can” dedim,
Zəhmətin çox çəkdim, karın görmədim.*

Birinci qoşmanın son üç mısrası, ikincinin dördüncü mısrası hikmətamiz sözlər silsiləsindəndir”. (33, 72)

Aşıq Ələsgərin yaradıcılığı timsalında aydın görünür ki, frazeoloji ifadə ana dilinin idiom qəliblərindən bəzən öz hüdudlarını aşır. Bədii situasiya və üslubi şərait frazeoloji novatorluğa yol açır. Üslubi ehtiyacdən doğan hikmətli söz qəlibləri bədii tapıntı – aforizm səlahiyyətinə yiyələnir. Aforizmləri ilə Aşıq Ələsgər şeirə şirinlik gətirir, şeir dilində möhtəşəm təsir qüvvəsi əmələ gəlir. Atalar sözlərinə, zərbül-məsəllərə bənzər ifadələrin meydana gəlməsi Aşıq Ələsgərin şeirlərində tez-tez təsadüf olunur. Atalar sözlərinə uyğun gələn bu cür ifadələr – sentensiyalar quruluş-struktur cəhətdən frazeoloji vahidlərə uyğun olduğu üçün ümumxalq malına keçmişlər. Aşıq Ələsgərin dilində aforizmlər müəyyən anlayış, psixoloji məqam və emosional ovqatla bağlı ümumiləşdirilmiş hökm ifadə edir. Aşıq Ələsgərin dilində frazeoloji novatorluq şeirin həm forma gözəlliyi, həm də ifadə olunan fikrin obyektinə müdrik münasibət bir-birini tamamlayır. Aşıq Ələsgərə məxsus olan fərdi aforizmlər, hikmətli ifadələr məzmun dolğunluğu, fikir genişliyi, ifadə siqləti ilə diqqət çəkir. İntellektual obrazlarla zəngin olan bu fərdi yaradıcılıq məhsulları bədii-estetik və emosional kamillik nümunələridir. O da diqqətəlayiqdir ki, Aşıq Ələsgər poeziyasında bu poetik kateqoriya daimi səciyyə daşıyır. Dərin hikmətli fikirlər, fəlsəfi mühakimələr zəngin

təcrübənin təməli üzərində bərqərar olmuşdur və sistemli ifadə tərzini kimi bədii söz cəngavərinin bütün yaradıcılıq fəalliyətini müşayiət edir. Onlar Aşıq Ələsgərin şeir dilində ən mühüm gözəllik ünsürləri kimi müdriklik zəmini üzərində boy göstərir.

Dost uzaq olmaqla, könül yad olmaz,

Ölüncə qəlbində nişanəsi var (8, 117)

Muşdan pələng olmaz, tülkülər aslan,

Danalar meydanda kəl ola bilməz (8, 119)

Qabiliyyətsiz, mərifətsiz qızların

Yüzü bir dərdmənd dul ola bilməz (8, 119)

Müxənnətdə səxa, nakəsdə kərəm

Namərdin cibində pul ola bilməz (8, 8, 119)

Ya dost olma, ya zəhmətdən incimə

Dost yolunda boran, qar olacaqdır (8, 120)

Dosta xain baxan kor olacaqdır (8, 120)

Aşıq Ələsgər şeirinin emosional və rəşional imkanları onun aydın və dərin təfəkkür tərzini və səviyyəsini nümayiş etdirən dil mükəmməliyi ilə açılır. Üslubi kamilliklə şeirin hikmət hazırlığının üzvi birliyi aforizm yaradıcılığına gətirib çıxarır. Onun üslubunda, ifadə tərzində ulu bir qayə vardır: yığcam şeir arxitektonikası, misra quruluşunun poetik modeli ilə bədii düşüncənin münasib deyim qəliblərinin vəhdətinə nail olmaq. Yüksək bədii-üslubi çəkiyə sahib olub bədii mətləblərin operativ şərhini xüsusi çəvikliklə vermək. Duzlu ifadələrlə, yapışqanlı sözlərlə düşündürücü məzmunu, səmimi duyğuları dinləyicinin zəhninə, qəlbinə həkk etmək. Deməli, Aşıq Ələsgər

poeziyasında bədii ifadə forması şeiriyyət faktoru ilə dəyərlidir, cazibədarlıq.

Misralardakı bədii fikri, mündəricəni dinləyicinin şüuruna, hisslərinə yetirən dil faktlarını Aşıq Ələsgər canlı danışıq – ünsiyyət dilindən mənimsəyərək obrazlarla zənginləşdirib təbiilik axarına salır, bədiiliklə naxışlayaraq poetik enerji potensialını fəallaşdırır. Daxili incəlikləri, fərdi ifadə vasitələri ilə zəngin olan Aşıq Ələsgər poeziyasının dili milli zəminlə bağlıdır və buna görə də onun bütün güşələrində, Azərbaycan xalqına məxsus mənəvi-əxlaqi dəyərlərin, mənəviyyatın vəhdət təşkil edən bədii mənzərəsi görünür.

*Haq meyi islama haram, buyurmuş,
Qəm tüğyan eyləsə mey içmək olar
Dostun məzəmməti adamı öldürür.
Düşmənlə söyüşüb dalaşmaq olar
İlqarın dalınca bir baş getməsin
Onu bir qarpıza dəyişmək olar
Göz gözə baxanda halım soruşa
Aləm düşman olsa, görüşmək olar (8, 121)*

“Az kəlmə ilə çox fikir söyləmək, canlı və təsirli, şairənə səhnələr təsvir etmək istedadlı Ələsgərin lirikasını daha da zənginləşdirir”. (28, 176) Lirizmin zənginliyi, hiss və duyğulardakı coşğunluq dilin təbiiliyindən mayalanır. Lakoniklik Aşıq Ələsgərə məxsus bədii nitq mədəniyyətinin spesifik cəhətlərini büruzə verir, onun üslubi keyfiyyət təkamülünün bünövrəsində sərrast deyim üsullarının sintezi dayanır. Yığcamlıq əsl poeziya meyarlarına sədaqətdən, əsl poetik təəsüratların təbiiliyindən başlanğıc götürür. Dərin bədii təəsürat mahiyyətə formanı da – maksimum ifadə yığcam-

lığını da tələb edir. Aşıq Ələsgər ilhamının məhsulu olan poetik nümunələrində məna zənginliyi deyim lakonizmindən təcridlə təsəvvürə gəlməzdir. Bu estetik keyfiyyət şeirlərin obrazlılıq, səmimiyyət və təbiilik kimi tələblərini maksimum dərəcədə ödədiyi üçündür ki, Aşıq Ələsgər ənənəvi aşıq şeirinin qəlibləri dairəsində tərəvətli söz demək qüdrətinə sahib olmuş, məzmunlu danışmaqla, ürəklərə asanlıqla yol tapmaq istidarını da nümayiş etdirə bilmişdir.

Aşıq Ələsgər şeirlərindəki forma elementləri, deyim tərzini məzmunlu anlayışdır və bu, qüdrətli söz ustasının yaradıcılığında spesifik tərzdə meydana çıxır: məzmunun imkan verdiyi dərəcədə sözə qənaət meyarlarının bütün prinsiplərin diqqət mərkəzində saxlayır. Təsirləndirmək keyfiyyəti də məhz forma gözəlliyindən, forma bədiiliyindən nəşət edir. Bədii fikrin ahəngi, poetik ovqatın vüsəti özündə dərin məzmun ehtiva edən yığcam forma qəliblərindən güc alır.

Namus qədri bilib namus gözləyən,

İnsallah heç yerdə xəcalət olmaz (8, 123)

Yüz il keçsə qohum səndə yad olmaz

Mərd bir olar, onda iki ad olmaz (8, 122)

Bir mərd ilə ağı yesən, şirindi

Yüz namərdlə şəkər yesən dad olmaz (8, 122)

Aşıq Ələsgərin hikmətli söz qəlibləri bədii tapıntı səlahiyyətindədir. Xalqın müdrik ifadələrinə bənzər deyimlər üslubi şirinliyi ilə xoşagəlimli təsir bağışlayır. Aşıq Ələsgərə məxsus sentensiyaların ümumxalq ünsiyyətində fəallığı konkret bədii ovqata, müəyyən əhval-ruhiyyəyə bağlı olub emosional durum və psixoloji məqamlarla əlaqədar ümumiləşdirilmiş hökm ifadə edir. Sözə yanaşma

vərdişi, sözə sənətkar münasibəti, söz seçmə meyarları məzmun gözəlliyinə xidmət edir. Fərdi aforizmləri, hikmətli ifadələri Aşıq Ələsgər sənətinə zamanın nəfəsini qatıb ona yaşamaq haqqı, əbədi bədii həyat verir. Azərbaycan dilinin füsunkarlığı aforizmlərlə açılır. Oxucunun düşüncə qabiliyyətini itiləşdirən aforistik misralar dərin semantik yükü ilə poetik qavrayışa xüsusi dinamika bəxş edir.

*Hər ağacdən sandal, hər yarpaqdan gül,
Hər torpağın tamı duz olmaz, olmaz
Aşığın nisyəsi, kürdün ilqarı,
Desələr inanma, düz olmaz, olmaz
Günü keçmiş qarı qız olmaz, olmaz,
Suda çimmək ilə sağsağan, qarğa,
Göldə silkələnib qaz olmaz, olmaz,
Comərdin kisəsi, mərdlərin namı
İnsallah ölüncə az olmaz, olmaz
Bülbülü gülə yaz, gülü bülbülə (8, 123)
Qönçənin üstündə xar oynamasın
Zəhmət, zillət çəkən yazıq əllərim
İnsafdımı səndə nar oynamasın (8, 127)*

İlahi misralar dahi aşıq-şairin ilhamlı ürəyindən, misilsiz poetik təbindən cüçərmişdir. Göyçə elinin mədəni səviyyəsini, mənəviyyatını, poetik nəfəsini canlandıran şeir dilindən üslubi-məna faktoru kimi yararlanma tamamilə orijinal göstəricilərə malikdir. Bu dil Aşıq Ələsgərin zehni gücündən, elmi-mədəni səviyyəsindən, yüksək erudisiyasından mayalanır. Sözlərin mükəmməl məna rabitəsi, gözəl və nüfuzedici məcazlar, söz və ifadələrin obraz səviyyəsinə gətirilməsi Aşıq Ələsgərin bədii nitqi üçün professional səviyyə

yədə özünü biruzə verən yaradıcılıq vərdişidir. Milli mənsu-
biyyətindən asılı olmayaraq bütün leksik vahidlər həm alın-
malar, həm də doğma dilimizin öz kəlmələri misralarda öz
üslub çərçivəsini olduqca sərrast formalarda tapmaqla,
xalqın canlı ünsiyyətində işlənən ibarə və tərkiblər bədii mü-
hitlə qaynayıb-qarışmaqla, bədii mətnə daxil olma məqam-
larını düzgün müəyyənləşdirməklə, bir sözlə, bunların hamısı
poetik nitq əhatəsində doğma görünməklə cazibəli səslənir,
könül oxşayan xoş təəssürat yaradır. Bunun birbaşa nəticəsi-
dir ki, Aşıq Ələsgər üslubu ilə bağlı tipik bir cəhət – məz-
munlu düşüncə tərz, poetik qənaətlər, müdrik ümumiləşdir-
mələr onun dilində bir qayda olaraq aforizmlər şəklində üzə
çıxır.

*İki könül bir-birini tutmasa,
Alan da yazıqdı, gələn də yazıq (8, 150)
Haqq verməsə, qonşu payı pay olmaz
Doğru yola əmək çəksən zay olmaz (8, 139)
Kişi gərək dediyindən dönməsin
Bir ilqardan bir zəmana yaxşıdı
İki arvadlılıq mərdan acı olur
Bez geydirsən bir canana yaxşıdı
Güzəran xoş olub, gün xoş keçməkdə
Ağ otaqdan tövləxana yaxşıdı (8, 144)*

Sözə sənətkar məsuliyyəti şeir-sənət ləyaqətinin özü-
lünü təşkil edir. Bədii fikrə tərəvətli forma geydirmək Aşıq
Ələsgər üslubunun vacib əlamətidir, obrazlı təfəkkürünün
poetik təzahürüdür. Azərbaycan dilinin gözəllik yaratma im-
kanları özünü Aşıq Ələsgərin şeirində tapır. Onda saxta no-
vatorluq əlaməti yoxdur. Orijinal istedad hər bir sözün

bədii-üslubi dirçəlişinə yol açır, donuq sözlərin belə isinməsi təbii deyim tərzinə söykənir, şeir nitqində üslubi prosesin gedişatı poetik nəfəsdəki hərarət və tərəvətdən güc alır. Duzlu və təkrarolunmaz kolorit bədii şirinliklə dil qəliblərinin həm səslənmə-melodiya keyfiyyətləri ilə təmin edir, həm də poetik mündəricənin cövhərində müdriklərimizin şairanə düşüncələrinin pozulmaz naxışlarını aşkarlayır. Bununla da dahi sənətkar öz bənzərsiz şeir dilini sənət örnəyinə çevirir.

“Qanadlı sözlər”in məntiqi-emosional tutumu, ifadəsiqləti lirik təhkiyəni intensiv axın halına salır. Aforizm müəyyən hissi mühit, əsaslı poetik zəmin üzərində qurulur. Xüsusi poetik fəhmlə əlaqələndirilən fikirlər bədii-frazeoloji struktur şəklində meydana çıxır, semantik cəhətdən daşlaşmağa meyilli söz qrupu yeni bədii həyat qazanıb geniş işləklilik qazanır.

Aşiq Ələsgərin aforizmlərində xalq deyim tərzinin nəfəsi duyulur. Sənətkarın fərdi üslubunu müəyyənləşdirən poetik əlamətlərdən biri kimi bu proses bədii dil sənətkarlığının spesifikasını qabarıq nümayiş etdirir və bədii düşüncəyə, ifadə tərzinə yeni rəng verir.

*Təzə aşnalıqla köhnə dostluğun
Fərqi vur qış ilə yuz arasında
Dost dostdan inciyər, qəlbində dönməz
Olar bir az ərki naz arasında
Haqq ilə nahaqqı, axtaran hakim
Tapur qulaq ilə göz arasında
Mərd iyidə ölüm haqdı dünyada
Yoxsul olub ahuzarı çəkməyə (8, 57)*

*Dövlətə güvənib gül tək açılma
Çox sənin tək güllər soldu dünyada
Dövlətdən qismətin beş arşın ağdı
Çəkdiyən qovğadı, qaldı dünyada
Hayif cavanların gül əndamları
Mara, mura qismət oldu dünyada (8, 70)*

Aşıq Ələsgər poeziyasının nüfuzunun, möhtəşəm bir poetik hadisə kimi əbədiyaşarlığının kökündə misilsiz poetik mənə, dərin bədii məzmun və təsirli ekspressivliklə bərabər, həm də heyranedicə söz və ifadə duyğusu dayanır. Milli poetik ənənələrin üfuqləri onun misralarında daha da genişlənir, həmişə yeni və tərəvətli təəssürat doğurur. Bədii forma və düşüncə ritmi Aşıq Ələsgərin poetik ruhunda qovuşur və bu səbəbdən onun yaradıcılığı zəngin ənənələri olan Azərbaycan poeziyasında tam orijinal bir hadisədir. Dil sadəliyindəki dərinliyi belə qiymətləndirməyə haqq verir ki, xalqın ünsiyyətində fəaliyyət göstərən leksikonun adiliyində yüksək poetik kəşfin ifadəsi Aşıq Ələsgər üslubunun əsas göstəricilərindəndir. Onun parlaq təfəkkür tərzini olduqca yığcam və ifadəli obrazlarla, bədii nitq mühitinə munis görünən lüğət materialları ilə öz əksini tapır. Sadə, təbii və canlı deyim tərzini ilə səciyyələnən bu şeir nitqində bir aşıq şeirinin, ümumiyyətlə kəmiyyət və keyfiyyət etibarilə zəngin poeziyamızın dil gözəlliklərinin, cəsarətli bədii söz tapıntılarının əks-sədasını görürük. Poetik abidə ləyaqəti qazanmış şeirlərin dili, ifadə qəlibləri bədii məzmununa müqabildir. Bədii mətləbə o dərəcədə uyğundur ki, köhnə, ənənəvi deyim formalarında da qeyri-adilik hiss edilir.

Aşıq Ələsgərin üslubunda hər bir misra özülüyündə mükəmməl lirik məzmun qəlibidir. Poetik ünsiyyətin bünövrəsində dayanaraq estetik-fikri dərinliyi ilə semantik güc qazanır ki, bunun sayəsində də poetik düşüncənin daxili-məntiqi xüsusi güc-qüvvət kəsb edir. Bədii niyyəti daha dolğun və əhatəli miqyasda söyləmək vəzifəsini məhz aforizm siqləti qazanmış misralar daha dolğun icra edir.

Aşıq Ələsgər poeziyasında yüksək poetik dillə canlandırılan lirik qəhrəman obrazı, onun mənəvi dünyasının inikası, həyəcanlar aləmi, düşüncələri, mürəkkəb psixoloji vəziyyətlərin təsviri olduqca rəngarəng boyalarla verilir. Təsvir obyektini, bədii təhlil predmeti olduqca əlvan dil çalarları, təzadlı bədii təsvir vasitəsi ilə təqdim olunur. Deyim tərzinin tərəvəti Aşıq Ələsgərə xas olan dil həssaslığının əlamətidir. Fikirdə, əhval-ruhiyyə tərzində özünü biruzə verən bu məziyyət misraların dil materialında, onun daxili quruluşunda, şeirlərin zahiri əlamətlərində görünür. Onun dili gerçəkliyə, əşya və hadisələrə olan münasibət tərzinə, ümumiyyətlə mündəricənin poetik-fəlsəfi, psixoloji səciyyəsinə uyğundur. Zəngin dil lirik duyumu strukturca zənginləşdirir və mürəkkəb tərəflərilə poetik mətnə daxil edir. Bunun bilavasitə nəticəsi kimi törənən qeyri-adi assosiasiyaların dinamikliyi intensiv xarakter alır, sözlər obrazlı miqyasını genişləndirir, xüsusi cizgilərlə lirik düşüncənin tərkibinə daxil olur. Poetik kontekstin hissi-emosional əsasını təyin etməkdə məhz dil vahidlərinə yaradıcı yanaşma həllədiçi amil kimi çıxış edir.

RİTORİK MÜRACİƏT POETİK FİKİR VƏ EMOSİYA İFADƏSİNİN SPESİFİK FORMASI KİMİ

Ana dilimizdə yaranan şeirin ən saf, ən milli nümunəsi, bəlkə də ən mükəmməli Aşıq Ələsgərə məxsusdur. Poeziya şirinliyi onun səşində də, sözündə də, misralarında, məcazlarında, bütöv mətnində də eyni dərəcədə duyulur. Neytral üslubi rəngli kəlmədən tutmuş mükəmməl poetik fiqurlarına qədər hər bir dil işarəsi yüksək bədii zövq, milli ruh üzərində köklənmişdir. Dilin söz ehtiyatına bələdliyi dil naxışlarının möhtəşəmliyi və zərifliyinin kökündə dayanır. Ona görə də onun dili şeir tariximizin heç zaman zövqlərdən düşməyən, yaddaşlardan silinməyən bəzəyidir. Ulu sənətkarın dili ilə ona görə öyünürük ki, o, öz səlisliyi, şəffaflığı ilə xalq təfəkkürünün zənginliyini nümayiş etdirən dildir, qərinələrin dərinliklərindən gəlib çıxan adi sözlərimizin özünə qədər kəşf olunmayan rənglərini aş-karlayan dildir, adi məişət danışığı ünsürlərinə poetizm siqləti gətirən dildir – bir sözlə, xalqın mənəviyyatının, müdrikliyinin dilidir, yaradıcılıq potensialının sonsuz fikir və düşüncə üfuqlərinin meyarıdır.

Aşıq Ələsgərin dili poetik kamilliyi ilə ən məşhur söz nəhənglərinin dil-üslub örnəkləri ilə eyni səviyyədə durur. Sənət gerçəklikləri imkan verir ki, onu ədəbiyyatımızın Füzuli kimi qüdrətli klassikləri ilə yanaşı qoyub öyrənən. Həyatın poetik idrak forması olan şeir dilinin Füzuli və Aşıq Ələsgər, Nəsimi və Aşıq Ələsgər və s. müqayisələrində, duyum və deyim səviyyəsinin uyğunluğunda bəra-bərlik əlamətlərini görməmək mümkün deyil. Aşıq Ələsgərə aid edilən Azərbaycan aşıq poeziyasının Füzulisi “epitet”i

(M.İbrahimovun) də çox güman ki, misilsiz söz ustasının yüksək bədii dil mədəniyyətinin, sənətkarlıq dəyərlərinin aliliyinə olan obyektiv həqiqətin ifadəsidir.

Söz və ifadələrə yeni ruh, orijinal bədii rəng vermək bacarığı da Aşiq Ələsgərin dilində üslubi sanbal və qiymət kəsb edir. Xitablar şeir mətnini formalaşdıran mühüm bir atribut kimi bədii effektin yüksəldilməsi üçün çox önəmlidir. Poetik dil sənətkarlığı ilə birbaşa bağlı fakt olaraq çağırışlar şairənəlik məziyyətlərini təmin edir və buna görə də onun Aşiq Ələsgərin üslubi təcrübəsində miqyası və rolu olduqca əhatəlidir.

Müraciət məqsədi ilə işlədilən söz və ifadələr mühüm estetik akt kimi, mündəricənin bədii ifadəsi kimi şeirin üslubi tələblərini ödəyir. Vokativlərə sırf yaradıcılıq və estetik mövqedən yanaşan Aşiq Ələsgər xitabların zahiri cazibədarlığını şeirin daxili mündəricəsi ilə tamamlayır. Vokativ funksiya daşıyan bütün dil vahidləri şeirlərin ümumi ruhu və motivlərindən ayrılmazdır. Lirik intonasiyası ilə dinləyicini heyrtləndirir, poetik fikir və emosiyalara bir təzəlik bəxş edir. Aşiq Ələsgərin duyğu və düşüncələri daha çox həyatla, sosial gerçəkliklərlə, təbiətə ünsiyyətdə ifadə olunur, bu ünsiyyət və təmasdan doğan xitablar lirik duyumu zənginləşdirir. Müəllifin həyata, zamana, dünyaya fəlsəfi-poetik baxışlarının çox cəhətliliyi açılır. Lirik “mən”in şəxsiyyəti təbiətlə, sosial varlıqla təmasda açılıb mənəlandırılır. Həyatın şairənə təzahürlərini həssaslıqla duyum vokativlərin köməyi ilə əks-səda tapır.

Müxənnət zamana, bimürvət fəlak,

Şamı sübhə, sübhü şama çəkirsən (8, 56)

Başına döndüyüm, ay telli sənəm

Qovma dərgahından, sayılam məni (8, 174)

Ay həzarət, gəlin sizə söyləyim

Bu dünyanın xəyanəti çıxıbdı (8, 280)

Vokativ söz birləşmələri tələffüz edərkən nəinki müraciət olunanın adı çəkilir, həm də müvafiq intonasiya vasitəsilə müxtəlif emosiyaları da oyadır. Müraciət bildirən vahidlərin kommunikativliyi də burada təzahür edir. Müraciət məqamında işlənən xüsusi tipli leksik-qrammatik vahidlər poetik niyyəti əks etdirən sözlərin daha çox enerji toplamaq cəhdinə kömək edir. Ritorik xitabla poetik obraz emosional təhkiyə vasitəsilə, xüsusi intonasiya ilə lirizmi qabarıqlaşdırır. Xitabların müraciət bildirən nidalarla qoşa işlənməsi isə daha mükəmməl üslubi əlamətləri nəzərə çarpdırır. Bu və ya digər fiqurların fəallaşması da xitabların şeir dili vahidinə çevrilməsi amili ilə əlaqəlidir.

Dad sənin əlindən, a qanlı fələk,

Könül həsrət qaldı yara dəyməmiş (8, 64)

Ələsgər qurbandı, ay boyu minə

İncidən, mərcandan düzüb köysünə (8, 90)

Getmə göz önündən, ay Şəkər xanım,

Könül mayıl olub o qələm qaşa (8, 82)

Cansız əşyalara, söhbətdə iştirak etməyənlərə müraciətlə ritorik xitablar, mükəmməl poetik fiqurlar Aşıq Ələsgər lirikasında fəal üslubi başlanğıc təşkil edir, sənətkarlıq mədəniyyətini layiqincə təmsil edir. Bəzən xitabların sıxlığı şeir poetikasının mühüm məziyyətlərini aşkarlayır. Xitab funksiyasında çıxış edən sözlər daxilən bir-biri ilə bağlanaraq bütöv poetik təəssüratın qəlpələri kimi

vahid poetik ovqat yaradır. Bu sıxlıq canlı danışıq koloritini, sadə ifadə tərzini gücləndirib bədiiləşdirici faktora çevrilir.

Ağıldan kəm, huşdan çaşqın, dilqanmaz,

Şərm eylə qonaqdan, ölməz, utanmaz,

Bu zəhmətə nazik bədən dayanmaz,

Birmürvət, nainsaf, dil bilməz, yağı (8, 286)

Poetik nitq mühiti formalaşdırmaqla xitablar Aşıq Ələsgərin dilində dərin emosiya ifadəsinin spesifik formasıdır. Onlar şeir dilini rəvan məcraya salıb poetik düşüncələrə tərəvətli bədii ovqat qatır, intonasiya çalarlarını şeirin daxili məzmunu ilə əlaqələndirir. Məhz buna görə də Aşıq Ələsgərdə xitab intonasiyası yeni məzmun kəsb edir, məşhur kəlamda deyildiyi kimi, “poeziyanı tədqiq edən alət göz yox, qulaqdır”. Aşıq Ələsgər misralarının gözəl səslənməsinin bir sirri də ondan ibarətdir ki, xitab ahəngi ifadə edilən fikrin səciyyəsinə uyğundur.

Müraciət obyektinə görə Aşıq Ələsgərin istifadə etdiyi vokativlər olduqca çoxcəhətlidir. Burada xüsusi şəxs adlarından başqa xitab kimi digər sözlər də gen-bol işlədilir. Müxtəlif heyvan adları, ləqəbləri, cansız əşyalar, coğrafi adlar, insanların qarşılıqlı münasibət və ələqələrini əks etdirən sözlər, qohumluq, şəxsin cəmiyyətdəki mövqeyini bildirən sözlər və s. sənətkarlıq səviyyəsində xitab funksiyasında mətnə daxil edilir, estetik imkanlarını, emosional təsir vasitələrini zənginləşdirir. Poetik dil faktları olaraq onlar həmçinin Aşıq Ələsgərin bir sənətkar kimi yetkinliyini açıb göstərir.

Qiymətləndirici səciyyə daşıyan, ekspressiv çalarlarla zəngin olan sadə və genişləndirilmiş xitablar, tək-

rar və həmcins xitablar, xitab-metaforalar, xitab-metonimiyalar, xitab-perifrazlar və s. çağırış intonasiyalarının emosionallığı ilə müşaiyyət olunur, bədii sözün insan qəlbinə nüfuz etmə qabiliyyətini stimullaşdırır:

Arif olan, bir od düşüb canıma,

Əridib döndərir a yağa məni,

Ağa olan qulun salmaz ayağa,

Salma nəzərindən, ay ağa, məni (8, 183)

İyidlər at vermir, gözəllər xələt,

Gəlmir tənbəkiyə bal, qoca baxtım (8, 109)

Sallanışı bənzər huri-qılmana,

Kəbəm, qibləm, din-imanım, yavaş get (8, 149)

Aşiq Ələsgərdə vokativlər üçün xarakterik olan intonasiya çalarları çox zəngindir. Bir qayda olaraq, xitablar çox güclü vurğu və yüksək tonla tələffüz olunur. Çağırış intonasiyası və bundan irəli gələn fasilələr xitabı mətnin digər tərkib hissələrindən ayırır. Ritorik xitablarda nida intonasiyası daha qabarıq hiss olunur və beləliklə, bədii şəraitin, vokativlərin məzmunun diktə etdiyi əzizləmə, şikayət, qürur, razılıq, sual və s. intonasiyalar mətnin ruhuna uyğunlaşır.

Şeirir lirik qayəsini qabardan polifonik boyaların üzə çıxmasında vokativlər digər ifadə vasitələri ilə sinkretik şəkildə güc-qüvvət kəsb edir. Xitablar sayəsində poetik ifadə kompleksinin formalaşdırma əməliyyatı estetik incəliklərlə həyata keçirilir. Bədii təəssüratların çoxşünlüqünə, cazibəsinə laqeyd qalmayan müəllifin çox hallarda xitabları ilk misrada işlətməsi də bu amillə bağlıdır. İlk sətirdən poetik və qrammatik xitablar tələq ediləcək fikri, lirik müha-

kimələri poetik qavrayışa həkk edir, hiss-həyəcanların üfuqlərini genişləndirir. Onun üslubi fəallığından sonrakı misrələrdəki bədii təsvir və ifadə vasitələri güc alır:

Gözü yaşdı, ey fütqara Ələsgər,

İşi əysik, baxt qara Ələsgər,

Olmadı dərdimə çara, Ələsgər,

Həsrət əlim o dildara yetmədi (8, 151)

Axşam-sabah, çəsmə, sənin başında

Bilirsənmi necə canlar dolanır? (8, 65)

Tərlən tamaşadı, maral baxışdı,

Qədəm qoyub, asta-asta xoş gəldin (8, 92)

Müraciət olunan anlayış emosionallıqla bir vəhdətdə çalğadır. Çoxəsrlik şeir dilimizin zəngin təcrübəsində müəllifin dilində vokativlər ritmli ifadə modeli poeziyanın tələblərini xüsusi çevikliklə ödəyir.

Təbiətə, insanlara müraciət, poetik mühakimələrin əsasını təşkil edən nidalar Aşıq Ələsgər şeirinin əsas poetik forma ünsürlərindən biridir. Xitab və nidaların işləndiyi misralarda lirik forma yalnız müəyyən sözlərin semantik tutumluluğu ilə şərtlənmiş, burada təbii olaraq həm də əsas mətləbin bədii həlli üçün emosiyaların bədii şərhini üçün vokativ və nidaların ərsəyə gətirdiyi intonasiya çalarları müstəsna yer tutur. Poetik hissənin predmeti lirik kompozisiya daxilində bədii şərhini tapır. Şeirin ideya-emosional məzhi, estetik gücü intonasiya sərrastlığından, dil mədəniyyətindən bəhrələnir. Bədii fikir poetik canlandırma, sözün təsvir-tərənnüm imkanlarından maksimum yararlanma yolu ilə tələqin olunur. Bu, hər şeydən əvvəl, istedadın yetkinlik əlaməti kimi qəbul olunur.

Aşıq Ələsgərin əsərlərində hiss, əhval-ruhiyyə əlvanlığı bədii dil əlvanlığına yol açır. Dildə əlvanlıq fikir və duyğuların ayrı-ayrı poetik çalarlar vasitəsilə bədii təcəssümüdür. Vokativlərin, hiss-həyəcan bildirən sözlərin bilavasitə iştirakı ilə ifadə üsulları, bu cür deyim tərzii xalq poetik dilindən gəlir. Lirik həyəcan və bədii ovqatın xalq poetik təfəkküründən süzülüb gəlməsi ilə obrazlılığın deyim üsulları ilə ahəngdarlığı misilsiz bədii mətnin formalaşdırmasına zəmin yaradır.

Aşıq Ələsgərin dilində bədii xitabların hamısı, demək olar ki, ekspressiv mahiyyətlidir, vokativləşməklə leksik və qrammatik vahidlər estetik hadisəyə çevrilir. Onun şeirlərinin çox mühüm hissəsinin rədiflərinin xitab sözlərdən və tərkiblərdən ibarət olması faktı da bu amillə izah olunmalıdır: “Dağlar”, “Yaylaq”, “Dəli Alı”, “Güllü”, “Gülpəri”, “Xurşid”, “Sarı köynək”, “Telli”, “Ya Əli”, “Yazıq”, “Gədə”, “Gözəl”, “Mələk”, “Pəri”, “Şah dağ”, “Şapəri”, “Şair Nağı” və s.

Bu rədif xitablar şeir dilinin musiqisinin bütün notlarını – vurğu, temp, ritm, melodiya və s. tənzimləyir.

Abi-Kövsər kimi axır,

Çeşmə, bulağın, Şah dağı (8, 244)

Nahaq işdi dilək dilər

İnsan insandan, gədə (8, 196)

Gözəllər sultanı, mələklər şahı

Şahmar zülfün nə tökübsən dal dala

Şahlar şahı, özün yetiş haraya

Mən yalqızam, düşman verib dal dala (8, 165)

Aşıq Ələsgərin xitablarla bağlı üslubi ifadə tərzinin bünövrəsində daha artıq məcazi düşüncə tərzini durur. Onun dilində xitablar elə bir semantik-üslubi dil prosesinin məhsuludur ki, bədii nitq mühiti onun lirik məzmunla dolğunlaşmağa şərait yaradır. Müraciət məqamları ilə işlədilərən vokativlər ritmləşdirmə prosesinin başlanğıcında dayanır. Bu keyfiyyət canlı ünsiyyət dilinin potensialından doğur.

Xitabların bədii mətləbin təfsilatlı təcəssüm etdirmə niyyəti ilə, varlığı real cizgilərlə rəsmətmə məqsədi ilə üzvi bağlılığı var. Elastik cümlə modellərinin şeirin tipologiyasına uyğunluğu da bəzən xitabın səciyyəsiindən qaynaqlanır. Xitabların üslubi çevikliyi bədii mətnin poetik sintaksisinə də təsirsiz qalmır, emosionallaşdırma vasitələri fəallaşır.

*Kəpəz, Murov, Qonur – gör neçə dağ var,
Üstünə qar yağsın, ay dəli Qoşqar
Yayın orta ayında yağdırırsan qar
Saf çəkib üstündə salların, dağlar (8, 60)*

Xitab xüsusi poetik ovqat yaradıcılığında, müraciət edənə olunan arasındakı poetik münasibətlərin assosiasiyasında mühüm vasitədir və buna görə də o, yaratdığı poetik ruh sayəsində fundamental üslubi şəbəkəyə daxil olur. Xitab mövqeyində sözlər öz semantik yükünü üslubi funksiyasına uyğun gücləndirir. Bu proses daha çox lirik qəhrəmanın özünə və tərənnüm obyektinə müraciəti məqamlarında meydana çıxır. Lirik “mən”in psixoloji-emosional monoloqundakı xitablar xüsusi bədii mühit formalaşdırır və hissi-emosional ovqatın fəalliyət sferasını genişləndirir.

Xitab Aşiq Ələsgərin şeir dili üçün çevik, rasionel və təsirli ifadə üsuludur. O, musiqi ahəngi ilə müşaiyət olunur ki, bu da bədii emosiyanın tutumlu spektrini qaydaya salır. Şeirin lirik strukturunda incə ünsürlərdən biri kimi poetik təfəkkür və ovqatı obrazlı şəkildə təzahür etdirmə xassəsinə malikdir. Xitab şeirə forma və məzmun təravəti, əlvan və rəngarəng ifadə tərzini, intonasiya zənginliyi ilə əhatəli fikir söyləmə məharəti gətirir.

HƏMCİNS ÜZVLƏRİN ÜSLUBİ CİZGİLƏRİ, LİRİK MÜHAKİMƏLƏRİN ÇEVİKLİYİ

Bütün dil vahidləri Aşıq Ələsgərin şeirlərində bədiilik çərçivəsində fəaliyyət göstərir, bədii-üslubi məqsəd şeir dilinin əsas struktur və intonasiya mənzərəsinə sığal çəkir. Sözlərin düzülüşü, sintaqmatik bölgü, ritm və intonasiya çalarları poetik niyyətin ehtiyaclarına uyğun formalarda bir-birinə calanır. Onun ümumi dil aksenti xalqın estetik zövqü ilə eyni ahəng üstündə köklənir.

Aşıq Ələsgərin bədii dili həmişə tərəvətlidir, yenidir. Bunun izaha ehtiyacı olmayan, sadə bir səbəbi var: onun dil yeniliyi xalq dilinin təkindən qaynaqlanır, deyim tərzii folklor ənənələri üzərində durduğu üçün obrazları uğurlu üslubi elastikliyi ilə könül oxşayır. O, mahir söz-fırçası ilə istədiyi bədii lövhənin spesifik rəng çalarlarını yarada bilir. Sadəlik Aşıq Ələsgər sözünün deyiliş təmtəraqında yox, ifadə müdrikliyinə, mətləbin dərin və təsirli deyim formalarındadır. Adi dil materiallarına söykənən Aşıq Ələsgər poeziyası, sadə biçimli deyim qəlibləri cəsarətli üslubi kəşflər səviyyəsinə qalxa bilir. Təbii nitq naxışlardakı məcazların elastikliyi eyni zamanda qüdrətli emosiya daşıyıcılarıdır, onun bədii üslubunda novatorluğu təmin edən ən aparıcı faktorlardandır. Bu baxımdan həmcins üzvlərin də mükəmməl üslubi əlamətləri, eyni sintaktik mövqedə sözlərin sadələnməsi və fəallaşması onların poetik sistemə daxil olmasını təmin edir. Poetik funksiyalara səfərbər olunan həmcins üzvlər spesifik bədii cizgilərlə duyğu və düşüncələrin poetik üföqlərini genişləndirir. Aşıq Ələsgərin mükəmməl üslubi şəbəkələrində həmcins üzvlər şeirin dinamik və emosional

təhkiyəsinə lirizm hopdurur. Həmcins sözlərin estetik aspektləri bədii mətləbə xüsusi çəki, üslubi siqlət gətirir.

*Bahar fəsli, yaz ayları gələndə
Süsənli, sünbüllü, lalalı dağlar,
Yoxsulu, ərbabi, şahı, gədanı,
Tutmaz bir-birindən alalı dağlar (8, 59)*

*Firəngi, rusi, farsı, ərəbi,
Beş dil ilə var savadı Bəylərin (8, 52)
Züleyxa təmkinli gözəllər hamı
Siması, libası, qurğu, nizamı,
“Qardaş” deyib dindirirlər adamı,
Hörmətləri, mərfətləri yaxşıdı (8, 143)*

Mətnin bədii strukturunda həmcins sözlərin kəmiyyət göstəriciləri bədii məzmunun keyfiyyət dərəcəsinə uyğundur. Bədii məzmun həmcins üzvlərinin sayını müəyyən edən faktordur, konkret psixoloji vəziyyəti, bədii mətləbi canlandırmaq qayəsinə tabedir. Bu səbəbdən onlar təsvir və ifadə tərzinə tərəvət gətirir, digər üslubi vasitələrlə kəşif çulğalaşmaqla monumental şeir nümunələrinin yaranmasında fəal iştirakçı olur. Güclü vurğu altında deyilib poetik ritm-intonasiya çalarların yaranmasına, melodiya siqləti kəsb etməsinə, sirayətətmə qabiliyyətinə təkan verir. Misralar öz bədii gücünü və üslubi kəsərini ondan alır.

Aşiq Ələsgər həmcins üzvlər vasitəsilə poetik təəssürat və təsəvvürləri bütövləşdirməklə bərabər şeirin üslubi mənzərəsinə cazibədarlıq verir, onun rəvanlıq yaratmaq imkanlarını, oynaq ifadə formalarını açıb göstərir. Canlı ünsiyyət dilinin dərin qatlarına nüfuz etdikcə həmcins

üzləri təşkil edən elementlər də fəallaşır, deyim tərzində milli kolorit qabarıq görünür.

Ağa, rəyyət, bəy, gəda

Əmrinə fərmana gəlir

Aşıq, alim, molla, seyid

Dad çəkir, amana gəlir (8,235)

Aşıq oldum bir nainsaf millətə,

Qolu bağlı məni verdi cəllətə

İncilə, Zənbura, Səhfə, Tövrətə,

And verrəm Qurana, dedin, nə dedi? (8, 301)

Aşıq Ələsgər şeirində tematik və semantik cəhətdən bir-biri ilə əlaqəli leksik vahidlərin eyni misrada və ya bənddə işlənmə tezliyi vacib üslubi vasitələrdən biridir. Həmin lüğəvi vahidlər semantik sahə yaradır. Bu cür söz toplusunun əsas üslubi istiqamətini müəyyən anlayış, predmet və hadisələrin təfərrüatlı təsviri təşkil edir. Belə ki, müəyyən məna sahəsi ilə əlaqədar olan söz və ifadələr eyni və ya qonşu misraların daxilində canlı təsvir, bədii təsir və poetik təsəvvür formalaşdırır.

Aşıq Ələsgər eyni semantik sahəyə aid sözlərin həmcinsliyi üslubi mütəşəkkilliyə malikdir. Bu, varlığı orijinal qavrayış və ifadənin elə bədii variantıdır ki, poetik fikrin tutumlu təəcəssüm etdirir, lirik təəcəssüratın bütün güşələrində işıq saçır, həmcinsliklə yaradılan canlı lövhələr kamil poetik biçimlərdə incəliklə fırcaya alınır. Müəyyən semantik sahə dairəsində nizamlanmış həmcins sözlər fikrin bədii istiqamətini dəqiqləşdirmək, mündəricənin hədudlarını genişləndirmək baxımından da yetkin üslubi təzahür formalarındandır. Poetik fikrin inkişaf xətti lirizm, axıcılıq və ifadəlilik

dəyərləri sayəsində cəlbedici və orijinal təəssürat bağışlayır. Eyni motiv və cizgini, konkret anlayışın müxtəlif tərəflərini yaddaqalan bədii lövhələrə həkk etmə qabiliyyəti həmcins üzvlərə fəal işləklilik hüququ qazandırır.

Huri, qılman, mələk, neçə min pəri,

Əmr eylədi haqq, göyləri bəzətdi (8, 44)

Nə zaman ki, nəzərimə sataşır,

İtir ağlım, huşum, kamalım mənim (8, 114)

Sallanışın bənzər huri-qılmana,

Kəbəm, qibləm, din-imanım yavaş get (8, 149)

İslama haramı halal bilərsiz,

Şəriətdən kənar mətləb dilərsiz

Əysik danışarsız, artıq gülərsiz

Namus, qeyrətiniz, arınız olmaz (8, 235)

Həmcins üzvlü sözlərin sadalanması nitqin ritmik-melodik komponentlərinin emosional-ekspressiv gücünü artırır. Mürəkkəb bir dil hadisəsi kimi intonasiya da fəallaşmış poetik mənənin ifadəsinə xidmət göstərir. Sadalanma emosional çalarları ilə səciyyələnməklə bərabər təsvir obyektinə estetik münasibətləri də bildirir. Həmcins üzvlərin sadalanması Aşiq Ələsgər yaradıcılığında üslubi xüsusiyyət kimi müxtəlif ifadəlilik məqamlarına tabe tutdurulur. Hətta irradiasiyadan istifadə də belə üslubi fiqurlara tez-tez müraciət zərurəti yaradır.

“İrradiasiya bədii dil haqqında struktur üslubiyyətin irəli sürdüyü prinsiplərdəndir. Bu prinsipə görə müəyyən mətn parçasında neytral leksika fonunda işlənən sözlərdən bir-ikisi ali üsluba məxsus olsa, bütöv mətnə səciyyə daşıyır, bir-ikisi vulqar üsluba məxsus olsa, bütöv mətn vul-

qar səciyyə kəsb edir. Məsələn, Aşıq Ələsgərin şeirindən alınmış aşağıdakı bənddə “ulaq” sözünün işlənməsi bütövlükdə mətnin vulqar səciyyə kəsb etməsinə səbəb olmuşdur.

*Arvadlar ki əlin vurur qalağa,
Yuyarlar, gün vurur, çıxardar sağa,
Xub yaraşır sənin kimi ulağa
Noxta, torba, palan, biz, Şair Naği!*

Buradakı irradiasiya “sənin kimi ulağa” birləşməsi ilə əlaqədardır. Mətndəki digər sözlər neytral mənədadır. Göstərilən ifadə əvəzinə “bu gördüyüm ulağa”, “qapıdakı ulağa” və s. tipli neytral, ifadələr işlədilsəydi, bütövlükdə bənddə mənfə çalar ola bilməzdi” (1, 125)

Aşıq Ələsgərin dilində amplifikasiya işlənmə tezliyi etibarilə seçilən ifadə formaları içərisində xüsusilə seçilir. Amplifikasiyanın bir növü kimi sinonim sözlərin sadalanması şeir mətnində istifadə sıxlığına malikdir. Eyni və ya yaxın mənalı sözlərin yanaşı işlədilməsi bədii təsiri gücləndirmə vasitəsidir. Sinonimlərin həmcins üzvlərin təşkilində rolu, məna təkrarı, ayrı-ayrı leksik vahidlərin müəyyən semantik sahədə qovuşma və doğmalaşması dilin milli özülünə, onun lüğəvi potensialına sənətkar inamının təzahürüdür. Həmcins üzv funksiyasında sinonim sözlərin sadalanması poetik ifadə zənginliyinə, poetikləşdirmə imkanlarına yol açır:

*Qabiliyyətdə, mərifətdə, kamalda,
Bu cahanda sənin kimi can olmaz (8, 124)
İnsan payız ölə, yazda dirilə
Zimistanda boran-qarı çəkməyə
Günü-gündən işi düşür müşkülə*

Hər kəs namus, qeyrət, arı çəkməyə (8, 57)

Nütfəsi, xilqəti, zət gözəldi

İnan bu sözlərim, bil həqiqətdi (8, 49)

Sinonim təkrarlarının formalaşdırdığı həmcins üzvlər Aşıq Ələsgər üslubunun belə bir təkzibolunmaz faktını üzə çıxarır ki, bu üsul ulu sənətkarın bədii dilinin daxili güşələrinə, poetikasına, lirik təhkiyəsinə, onların səciyyəsinə aydınlıq gətirən estetik amildir. Sinonim söz və ifadələri həmcins üzvlər kimi işlətməklə Aşıq Ələsgər emosional və idraki təsir vasitələrinin cəbhəxanasını genişləndirmişdir.

Aşıq Ələsgərin dilində effektiv ahəngdarlıq və üslubi gözəllik yaradan həmcins üzvləri təşkil edən sözlərlə fikir arasında daxili vəhdət ona görə güclüdür ki, komponentlərin səs tərkibi, leksik-semantik mənası, morfoloji əlamətlərin ixtisarsız işlədilməsi poetik mətn mühitinin bütün tələblərinə cavab verir, münasib ahəng qəliblərində təzahür edir.

Gözləri canım alır,

Afəti-dövrəndi, nədi?

Hüridirmi, pəridirmi,

Mələkdi, qılmandı, nədi? (8, 137)

Hər görəndə həsrət ilə sarışa,

Deyə, gülə, şirin-şirin danışa,

Əl dəyəndə tez-tez küsə, barışa,

Ortaşıqda söhbət ola, saz ola (8, 118)

Söyüddən bağ saldım, peyvəst eylədim,

Almasın, heyvasın, narın görmədim (8, 85)

Aşıq Ələsgər həmcinsliklə bağlı əsas ifadə üsullarından sənətkarlıqla bəhrələnir. Bunun ən bariz nümunəsindən biri polisindetondur. Polisindeton cümlənin

həmcins üzvləri hər birinin yanında tabesiz bağlayıcı işlətməkdən ibarət üslubi qaydadır. Bu üsulla sadalanan müxtəlif əşya və hadisələr bir vəhdətdə götürülür, nitqin ifadəliliyi əldə edilir. Bu, deyim tərzinə xüsusi tutumluluq qazandırır, fikrin dürüst ifadəsini gerçəkləşdirir. Dilin mənalı və oynaq ifadə tərzində xalq zövqünün, xalq deyiminin nəfəsi duyulur. Bununla xalq şeirinin obrazlılıq cizgiləri, ritm və intonasiya tərzini Aşıq Ələsgərin poetika aləminə daxil olmuşdur:

Arif məclisində bir söz söylərəm,

Nə hədyan, nə çaşqın, nə qələt olmaz (8, 123)

Nə əysik din, nə artıq gül, nə dännan,

Müxənnətə zəhər olmur nədən nan?

Dərd bilməzdən, dil qanmazdan, nadanan,

Nə qandın əzəldən, nə qanam indi? (8, 171)

Həm aşiqəm, həm dərvişəm, həm dəli,

Canım gözəllərin yol qurbandı (8, 171)

Aşıq Ələsgər geniş dil diapozonuna malik olan qüdrətli söz ustasıdır. Xəlqilik bu dilin əsas atributudur. Dərin aforistik təfəkkürün məhsulu olan hər bir kəlamda sadəliklə gözəllik, aydınlıqla mükəmməllik, xəlqiliklə dərinlik, anlaşıqlıqla mənalılıq bir vəhdətdə çulğalaşmışdır. Bədii dil qanunlarına ifrat həssaslıq onun misilsiz bir sənətkarlıq zirvəsinə yüksəlməsinin bünövrəsində dayanır. Onun ifadə tərzində xalq təfəkkürünün bütün zənginlikləri təcəssümünü tapır. Sırf danışıq dil ünsürlərindən tutmuş fəlsəfi ibarələrə qədər bütün dil ünsürləri onun bədii zəkasından süzülüb gələn şeiriyyətin milli sərəvətə çevrilməsini təmin edir. Aşıq Ələsgər şeirinə xalq ruhunun sirayət etməsində həmcins üzvlərin incə üslubi məziyyətləri xalqın bədii təfəkkür

tərzindən və estetik təsəvvürlərindən qaynaqlanır. Şeir dilinin təbiiləşməsi, müdrik poetik mühakimələrlə, emosiya və hiss-həyəcanlarla yüklənməsi mətnə forma şirinliyi gətirir. Həmcins üzvlərin köməyi ilə poetik predmet, şeirin məzmunu xüsusi keyfiyyət həddində təzahür edir. Obrazları canlandıraraq meydana çıxarmaq işində həmcins üzvlər şeirin daxili forma əlamətləri ilə elə qaynayıb-qarışır ki, bədii düşüncənin bütün aspektlərini ehtiva edə bilir. Bununla da həmcins üzvlər Aşıq Ələsgər şeirində bədiiliyin linqvistik əsaslarından birinə çevrilir. Aydın görünür ki, həmcins üzvlərini kamil ifadə formalarına salmaq, sözü obraza çevirmək Aşıq Ələsgər yaradıcılığının ən mühüm əlamətidir, sənət əsərinin əsası olan bədii obrazlığın köklərindən biridir.

Bivəfanın, müxənnətin, nakəsin,

Doğru sözün, düz ilqarın görmədim (8, 85)

Hərcayidan, müxənnəsdən, nadandan

Nə söz qaldı sənətkara dəyməmiş (8, 64)

Miyata qail ol, qafil dolanma,

Haqdı mizan, sirat, qəbir əzabı (8, 49)

Gözəllər fəvçünə qürə atarix,

Baxtım kora, şilə, ha lala çıxar (8, 168)

Aşıq Ələsgərin dilində oxucunu cəlb edən, onun ruhuna yatan, aqlını və duyğularını məşğul edən məziyyətlər həmcins üzvlərin üslubi sərrastlığında əks olunur. Sadəlik və təbiilik, yüksək bədii-estetik ümumiləşdirmə ilə yaradılan sanbal həmcins sözlərin imkanlarından bəhrələnir və bütün hallarda müəllifin idrak və duyğularının potensialı üzə çıxır. Bu sadəlik və təbiilik, dərin fəlsəfi-lirik mühakimələr oxucunu əsərlərin mahiyyətinə çəkir. Aşıq Ələsgər mahir söz

sənətkarı intuisiyası ilə sadalanan hər bir sözü öz qəlbinin laboratoriyasından keçirərək bədii əsər üçün əsas faktor olan poetik şərtliklərdən məharətlə istifadə edir, canlı və ehtirashı ifadə qəlibləri ilə təsvirdəki tənəsübləri bədii məntiqə uyğunlaşdırır.

Aşıq Ələsgərin dilində həmcins üzvlərin sadalanması ənənəvi üslubi proses kimi fikrin maksimum aydınlığına xidmət edir. Onun şeirlərində həmcins üzvlər 2-5 miqdarında daha çox işləkdir, lakin son hədd deyil. Üslubi zərurət bəzən həmcins söz cərgəsinin hüquqlarını genişləndirir. Bədii mətləb həmcins üzvlərinə hegomonluq səlahiyyəti verəndə sadalanma nitqin emosionallığı üçün çox yararlı olur, həmcins sözlər şeirin dil libasına xüsusi bəzək vurur. Müəyyən ritm qəliblərinə, deyim biçimlərinə uyğunlaşan həmcins sözlər sənət aktına, estetik hadisəyə çevrilir.

Ələsgərəm, qəmdən olmaram azad,

Haqdı mizan, sirat-puli-qiyamat,

Üsyan, tuğyan, çaşqın, düşgün, bisavad,

Ah çəkmək dilimdə müdamı vardır (8, 140)

Qafilsan, işindən tapmayıbsan baş,

Üz döndərər səndən qohum, yar, yoldaş (8, 94)

Markiz, mavzer, süzən, aynalı, berdon...

Səhv düşdüüm sayında, doqquzdu, ya on

Meşoğ ilə patron, qutuyla piston

Yox kimsədən ehtiyatı Bəylərin (8, 52)

Aşıq Ələsgərin dilində həmcinslik həmçinin nitqin ritmik-struktur əsasıdır, üslubi-poetik ifadə vasitəsidir. Mətnin asan anlaşılmasına, misralardakı xoş ahəng üzərində köklənməsinə, ritm-intonasiya sahmanına rəvac verən

amildir, vəzn və ahəng əlamətləri ilə bağlıdır. Onlar mənalı musiqi akkordları kimi səslənməklə şeir strukturunda aparıcı mövqedə dayanır, rəngarəng psixoloji ovqat formalaşdırır, oxucunun duyğularına asanlıqla sirayət edir.

Aşiq Ələsgərin incə və sadə, cazibədar, həyat qədər dərin və gözəl şeir dilində həmcins üzvlər bədii mündəricəni əzəmətli və mükəmməl göstərmək ehtiyacından doğur. Hiss olunur ki, tutumluluq xüsusiyyətləri onların daxilən bir-biri ilə bağlı, bir-birini tamamlayan, vahid poetik hiss və ahənglə rabitələnən hər bir ünsürünün əsas lirik xətlə uyğunluğundan irəli gəlir. Obrazlı təsviri, müfəssəl lirik formanı şərtləndirən əsas amillərdən biri kimi həmcins üzvlər geniş poetik sahə formalaşdırır, lirik qavrayış dairəsinin estetik hüdudlarını genişləndirir:

Dostun vəfasını gördüm

Seçib, sevib könül verdim (8, 257)

Göydə huri, pəri, mələk

Behiştə qılman yeridi (8, 240)

Nakəs, müxənnətdən mətləb diləmə

Yoxdu namus, qeyrət, ar nişanəsi (8, 117)

Həmcins üzvlər misraların bədii-estetik komponenti kimi, bədii idrakın ifadə üsulu kimi yadda qalır, düşüncələr dramının, lirik mühakimələrin maddi əsası olaraq fikir konstruksiyalarında iştirak edir. Sözü daxilində olan obrazlılığın potensialı aşkarlanır. Bunun bilavasitə nəticəsidir ki, Aşiq Ələsgər sözlərinin yaratdığı poetik ovqat qəlbin dərinliyinə qədər enir, ruhun ən gizli guşələrinə qədər nüfuz edir.

**SİNTAKTİK PARALELİZM:
RİTMİK-ARXİTEKTONİK SİMMETRİYA**

“Söz sənəti, sənətkarlıq hər kəsin işi deyildir... Söz ustasının xüsusi imzası, yazı ədası olmalıdır” (1, 120) Fərdi üslub hər qələm sahibinin boyuna biçilmiş sənət ucalığı, sənətkar xoşbəxtliyi də deyil. Öz hərarətini xalq dilindən almaqla, poeziya sənətinin ən incə sözlərinə vaqif olmaqla yanaşı fitri istedad əsas amildir. Aşıq Ələsgər kimi nəhəng söz ustası, misilsiz fərdi üslub sahibi məhz deyilən məziyyətləri öz sənətkar fərdiyyətində sintez etdiyindəndir ki, yaradıcılıq möcüzələri baş verdi. “Görkəmli sənətkarların müzəffər yürüşündən dil bəzən ehtizaza gəlir” (Viktor Hüqo) qənaətini Aşıq Ələsgər öz bənzərsiz bədii təfəkkürünün məhsulları ilə, özündə tükənməz və coşqun hissiyatı, fikir dərinliyi və zənginliyini əks etdirən bədii sözü ilə bir daha əyaniləşdirdi. Aşıq Ələsgərin hədd-hüdüdü bilməyən şairanə təxəyyülü sözün ecazkar qüdrətinə yeni çalarlar əlavə etdi. Bununla da dahi şair Azərbaycan poeziyasında öz fərdi üslubunu yaratdı. Bu zəngin poetik dünyada öz səsini, öz nəfəsinə görə bütün nəsillərin şairi olmaq səlahiyyəti qazandı.

Aşıq Ələsgərin misralarında insanın daxili hissləri danışır, munis duyğuları dilə gəlir. Təəssürat bolluğu, məzmun dolğunluğu bu musiqili dillə emosionallıq işığına çıxarılır. Onun aydın bədii obrazları, sətir və bəndlərinin ürəyə yatımlı musiqililiyi, yapışqanlılığı məxsusi üslubi təzahür qəliblərində canlanır. Xalq dilinin təbii rəngləri, xalqın bədii təfəkkürünün dadlı-duzlu deyimi, güclü emosional-obrazlı

düşüncə faktları Aşıq Ələsgərin ifadə tərzindəki nüfuzediciliklə qabarıq şəkllə düşür, oxucunu, dinləyicini ovsunlayır.

Sintaktik paralelizmlər də Aşıq Ələsgərin poetik sintaksisinn ağırlıq mərkəzini təşkil edir. Daha çox vəzn, qafiyə, misraların ritmik strukturu ilə bağlı olan sintaktik paralelizmlər ənənəvi üslubi fiqurlar kimi Aşıq Ələsgərin şeir dilinin ən cazibədar nişanələridir. Diqqət çəkən odur ki, ənənəvi üslubi fiqurlarda təzə mənalar, məzmun tərəvəti, təsirli eksprssiya tapırsan, təkrarlanan sintaktik qəliblərdəki sözlərin dəqiqliyinə heyran olursan. Aşıq Ələsgər istedadının əsas cizgiləri – söz duyğusu, sözlərlə rəftar səriştəsi, ritm-intonasiya zənginliyi yaratma vərdişləri lirik düşüncənin məntiq və poetik mənə səviyyəsində təzahür etməsinə stimül verir, bədii forma ilə mündəricə vəhdətinə yetkinlik gətirir. Uyğun semantik bütöv daxilində sintaktik təkrarlar Aşıq Ələsgər şeirlərində ona görə sanballı və tutarlıdır ki, onlar fikrin emosional, elastik və anlaşıqlı ifadəsinə xidmət edir, konkret obraz və anlayışların kamil bədii təcəssüm etdirmə üsulu kimi təzahür edir.

Konstruksiyaların paralelizmi Aşıq Ələsgər şeirində bədii keyfiyyət və dil sənətkarlığına tabedir və buna görə də onun yaradıcılığında duyum və deyim boyatlığı yoxdur. Sintaktik təkrarın bütün konstruksiyalarında eyni düzülüşə malik sözlər bədii fikrin və ovqatın ahənginə uyğundur. Məhz bu məziyyət Aşıq Ələsgər dilində yerinə düşməyən, mücərrəd səciyyə daşıyan söz və ifadələrin yolunu kəsir:

Nazik barmaqlıdı, şümşad əllidi,

Ayna qabaqlıdı, siyah tellidi

Şəkər söhbətlidi, şirin dillidi,

Tuti kimi xoş zəbanım gedibdi (8, 79)

Göründüyü kimi, ritmik-sintaktik paralelizmdə semantik faktor qabarıq nəzərə çarpır. Paralel konstruksiyaların hər biri semantik bütövün hissələridir.

Aşığı Ələsgərdə bütün bədii təsvir vasitələri spesifik işlənmə tezliyi qazanmaqla məhdudlaşmır, o, həmçinin yeni-yeni mənalı ifadə tərzini meydana gətirir, nüfuzedici və mükəmməl bədii lövhələr canlandırır. Hər bir üslubi fiquru təşkil edən komponentlərin fəallığı sayəsində cazibəli poetik nitq mühiti müəyyənləşir. Bu prosesdə aparıcı rola malik olan sintaktik dil vahidinin fəaliyyət sferası üslubi-poetik mənalıların özünəməxsus xüsusiyyətlərini aşkarlayır. Optimal bədii nitq mühitinin yaranmasına yol açan linqvistik vahidin işlənmə tezliyi ifadə və məna yekrəyindən daha çox məna rəngarəngliyinə xidmət göstərir. Poetik ovqat yaratma əlamətləri sintaktik dil işarələrinin bədii fənd səciyyəsi qazanmasına, poetik faktor kimi meydana gəlməsinə şərait yaradır. Bir sözlə, ustalıqla işlədilən hər bir dil işarəsi ümumi mətnə bədiilik keyfiyyəti aşılayır. Bütün hallarda bədii mətləblə bağlılıq, fikrin poetik deyimində tabelilik Aşığı Ələsgərin obrazlı təfəkkürünün hərəkətə gətirdiyi dil faktorlarının əsas atributu kimi üzə çıxır.

Paralelizm qəlibinə cavab verən bütün sintaktik vahidlər öz bədii nitq əhatəsində doğma səslənir, munis görünür. Əhatəlilik, rəngarənglik və genişlik şeir dilinin mühüm kütləsini təşkil edir. Leksik mənalılarla qrammatik ifadə üsullarının əlaqəsi doğma münasibətdə çulğadır. Bədii nitqə təbii danışığı koloriti verən paralel konstruksiyalarda leksik təkrarlar da mühüm yer tutur və poetik emosiyaların

əks-sədasına çevrilir. Misraların ritmi bədii intonasiya dalğalarını yaradır:

Ələsgər durarmı mətah satmasa,
İyid sarsılıarmı bəxti yatmasa,
İki könül bir-birini tutmasa,
Alan da yazıqdı, gələn də yazıq (8, 150)

Dinini aşkar eylədi
Minkirə verdi cəza
Qılıncı mərəd, qüvvəti mərəd
Atı mərəd, meydanı mərəd (8, 147)

Struktur üslubiyatın irəli sürdüyü prinsiplər Aşıq Ələsgər şeirində nümunəvi səviyyə kəsb edir. **Akkumulyasiya** bu prinsiplərdən biridir. “Bu prinsipə görə, eyni bir motiv, eyni bir əhvali-ruhiyyə, hiss, duyğu, adətən, eyni məzmunə malik bir neçə müvazi vasitələrlə ifadə edilir. Belə artıqlıq təəssüratı şiddətləndirir və diqqəti cəmləşdirir. Məsələn, Aşıq Ələsgərin “Salamatdı” şeirində eyni bir motiv, eyni əhvali-ruhiyyə, eyni hiss bir neçə müvazi vasitələrlə ifadə edilmişdir:

Çox obadan, ağır eldən keçibdi,
Pələng, əjdahalı koldan keçibdi,
Çoşğun dərya, daşqın seldən keçibdi,
Öldürməyib boran-qar, salamatdı.

Hiperbolik tərzdə deyilmiş bu bənd bütövlükdə təxminən belə bir fikri bildirir: “(yar) çox əziyyət çəkib” şeirdə bundan sonrakı misra belə də başlayır: “Çox əziyyət çəkib yağmur, bərfübəd”. Sadə fikri bildirmək üçün bu qədər “artıq” dil vahidləri işlədilməsindən məqsəd təsiri

qüvvətləndirmək və diqqəti bir nöqtəyə istiqamətləndirməkdir.

Struktur üslubiyyat ünsürünün özündən daha artıq bu ünsürlərin əlaqələrini öyrənməyi zəruri hesab edir. Ünsürlərdən sərf-nəzər etmək tələb olunur. Elə buna görədir ki, şeirdə bəzi vahidlər məntiqi baxımdan “səhv” görünsə də, ona diqqət və əhəmiyyət verilmir. Doğrudan da, “əjdahalı kol” nə deməkdir? Obadan keçmək olar, bəs “eldən keçibdir” nədir? Şeir bütövlükdə dərk olunur” (1, 11)

Maraq doğuran cəhət ondan ibarətdir ki, belə ifadə üsulunda məndaxili yarımqıq paralelizmlərin işləkliyi reallaşır. Paralelizmin komponentlərinin kəmiyyətindən asılı olaraq sadalayıcı intonasiya güclənir. Şeirin ahəngdarlığını təmin edən vasitə kimi maksimum effektivə nail olunur.

Aşiq Ələsgərin bədii təsvir vasitələri sisteminə daxil olan hər bir paralelizm faktı poetik mədəniyyətə xidmət edir, onun üslubi fəallığı bədii temperamentə vüsətli miqyas verir. Bu, intonasiyanı konkret psixoloji şəraitə və məzmunu uyğun kökləyir. Ritm nizamı şeirin bədii məntiqindən irəli gəlir, bədii məna siqlətinə yönəlir. Bədii kontekstin şairanə nizamı fikrin emosional çalarlarını təsirli məcrada aydınlaşdırır ki, bunlar da bilavasitə estetik zərurətdən doğur. Şeirin qrammatik-üslubi strukturu öz çevikliyi ilə dolğun və siqlətli intonasiya çalarları əmələ gətirir. Aşiq Ələsgər şeirinin quruluş bütövlüyündə və monumentallığında mükəmməl üslubi fiqurun yaradıcısı kimi paralelizmlər güclü ekspressiya mənbəyinə çevrilir. Eyni sintaktik konstruksiyaların paralelliyində məna bölgüləri ilə intonasiya bölgüləri üst-üstə düşür:

*Heç kimsəni eşq oduna düşməsin,
Ahəngi əridir, daşı yandırır
Atəşi ürəkdən, narı pünhandan
Kirpiyi oxlayır, qaşığı yandırır (8, 146)
Bayqu həsrət çəkdi, yara yetmədi,
Təbib nəştər vurdu, yara yetmədi,
Yazıq Ələsgər, əlin yara yetmədi,
Çalxan qəm bəhrində de bir üz bir üz (8, 166)*

Sintaktik paralelizmlərdə Aşıq Ələsgərin yaradıcılıq üslubunun xislətində gizlənən bədii naxışlar, poetik şirinliklər, canlı danışıq dilindən mənimsədiyi canlı təbiilik axarı, zövqə yatımlılıq, ürəyi oxşamaq sehri çox güclüdür. Onlar Aşıq Ələsgər lirikasındakı üslub sadəliyinə, büllurluğa, fikir və həyacanların miqyasının böyüklüyünə münasibdir. Sintaktik müvazilik şeir dilinin və poetik təfəkkürün nümayişində layiqli üslubi özüdür. Şeirinin daxili təkamülünün və üslubi yetkinliyinin özünəməxsus üstünlüklərini göstərən nişanələrdir ki, onlarda ifadə olunan bədii konkretlik məzmun səviyyəsində təzahür edir. Bütün bu amillər Aşıq Ələsgərə məxsus dilin bənzərsiz zənginliyidir.

Ritm və intonasiya ölçüləri poetik motivlər və bədii qayə üzərində müəyyənlik tapır. Aşıq Ələsgər şeirlərinin estetikasının məğzi çox hallarda mətnin ritmik quruluşu nəticəsində üzə çıxır. Bu, şeir strukturunda bitkinliyin dinamikasını yaradır. Ritm şeirin oyatdığı bədii zövqü duymağa, yaşamağa hazırlayır. Dilin öz təbiətindəki melodiyadan süzülüb gələn şeiriyyət yaddaşlara daha möhkəm həkk olunur. Aşıq Ələsgərin üslubunda ritmyaratma vasitələri ona görə estetik bütövlük qazanır ki, orada dil

vahidlərinin emosionallıq funksiyası müəllifin düşüncə və fikir ritmi, hiss və həyəcan ahəngi ilə tamamlanır. Məzmun və formanın sintezi şeirin daxili sistemində həyata keçirilir. Buna görə də sintaktik vahidlər yalnız ritm və məntiqi vurğu xatirinə təkrarlanmır, paralelizm örnəklərində, müvazi dil vahidləri arasında mənə əlaqələri bədii melodiya, intonasiya diapozonuna uyğun gəlir. Paralel konstruksiyalar bütün güşələrində bədii fikrin bütün spektrlərini, mənə və intonasiya çəkisini, şeiriyyətini canlandırır.

*Fələyin qəhrindən, el töhmətindən,
Dərdim artıb bir ümməna dönübdü,
Dostun firqətindən, yar həsrətindən
Bahar mənə zımmətə dönübdü (8, 68)*
*Dolandım bihudə, gəzdim əfsanə
Tabe oldum nəfsə, uydum şeytanə,
Xeyir əməlim yoxdu mərdi-mərdanə
Günahkar, günahkar, günahkaram mən (8, 11)*

Aşiq Ələsgərin sənət möcüzəsində sintaktik paralelizm nümunələri xəlqi ifadə faktını, lirik təsvirin məğzini, poetik fikrin cövhərini, emosiyanın nüvəsini əks etdirir. Bununla bədii fikir mükəmməl texniki qəliblərə uyğunlaşdırılır, bədii yaradıcılığın ən ümdə şərti olan bir istedad – estetik mətləbi yüksək poetik səviyyədə ifadə etmə qabiliyyəti özünü nümayiş etdirir.

Aşiq Ələsgərin dili insan qəlbinin döyüntülərini səsləndirir, bu dildə həyatın, insan taleyinin əks-sədası eşidilir. Bu, şeirin sətirlərində elə mükəmməl nitq mühiti vardır ki, orada bütün dil ünsürləri doğmalaşır, dilin daxili enerjisini aşkarlayır. Dil faktları elə bir poetik görkəm alır

ki, şeiriyyətin sirləri açılır, ana dilinin gözəlliklərinin nəyə qadir olduğunu əyaniləşdirir. Zərif gözəllik, incə musiqi, dərin hikmət cazibəli deyim qəliblərində dil açır. Aşiq Ələsgərdə dil naxışları ilə bəzədilməyən, emosiyalarla, müdrikliklə zənginləşməyən fikir yoxdur. Riyazi dəqiqliklə ölçülüb-biçilən və obrazın dəqiq cizgilərinə çevrilən hər bir element bədii sənət sferasına daxil olur, zövq və həzz mənbəyinə çevrilir. Lirik çalarların güclənməsində təkrarlanan dil vahidləri məna sanbalına xüsusi siqlət verir. Üslubi situasiya yaratmaqla sintaktik təkrarlar bədii-emosional notlar əmələ gətirir. Misradaxili paralelizm örnəkləri üzərində qurulan misraların emosionallığı daha da fəallaşır ki, bu da həyat faktlarının dərinliklərinə nüfuz etmə imkanları ilə aparıcı keyfiyyətə çevrilir. Misradaxili paralelizmlərin bədii kəsəri obraz-ifadə və ideya-mövzu birliyindədir, onların daxili vəhdətindədir. Şeir dilinin çox mühüm üslubi-sintaktik göstəricisi kimi paralelizmlər səs axıcılığı yaradıb poetik ritmin cövhərini üzə çıxarır. Misra simmetriyası zəminində yaranan melodiya, ritmemelodika mətnin üslubi-semantik yetkinliyinə, misraların bədii-poetik strukturuna, ritmik bölgülərinə ciddi təsir göstərir:

Gahdan ciskin təkər, gah duman eylər,

Gah gedib-gələni peşiman eylər

Gahdan qeyzə gələr, nahaq qan eylər,

Dinşəməz haramı, halalı dağlar (8, 59)

Qüdrətdən ucalan zülm ilə dinməz,

Haqdan yanan çıraq bad ilə sönməz (8, 47)

Ləb qönçə, diş inci, yanağı lalə,

Çəkilib qaşların yay sarı köynək (8, 131)

Aşıq Ələsgər şeirinin bədii-poetik strukturunda misra sintaqmaları mətnin semantikasına və intonasiya çalarlarına təsirsiz qalmır. Müəyyən ahəng daxilində sıralanan canlı danışq intonasiyasının akustik gözəlliklərini şeirə çəkib gətirən sintaktik təkrar mətnin bütün komponentləri ilə vəhdətdə poetik qavrayışa stimül verir, poetik formanı şeirin daxili ahənginə uyğunlaşdırır. Söz sənətkarının təfəkkür imkanları nitqinin estetik göstəriciləri kimi təzahür edir. Təkrarların estetik dəyər meyarları ona görə tutumlu olur ki, o, xalqın ruhu, dövrün pafosu ilə uyuşur, onun daxili gücü, enerjisi geniş vüsət tapır, poetik mündəricə böyük sənət qüdrəti qazanır. Məhz buna görə də Aşıq Ələsgərin şeirinin arxitektonikasında sintaktik təkrarlar mərkəzi yer tutur. Təkrarların iştirak etdiyi misraların semantik-texniki ölçüləri fikir axınını münasib üslubi məcraya salıb mətni xoş ahənglə təmin edir.

Aşıq Ələsgərin dilində eyni qrammatik biçimli ifadələrin ritmik-sintaktik təkrarı lirik məzmununda polifoniklik yaratma baxımından da olduqca imkanlıdır. Sintaktik paralelizmlər mətnin fikri istiqaməti ilə linqvistik tərtibini bir-birinə möhkəm tellərlə bağlayır. Şeir dilinin ritmik-sintaktik sistemində paralelizmlərin linqvopoetik imkanları aşkarlanır və şeir mətninin struktur əsaslarından birini təşkil edir. Təkrarlanan sintaktik konstruksiyalar emosionallıqla müşayiət olunur, ritmemelodikanı intensivləşdirir:

Əlli yol çapılam, yüz yol talanam,

Bir şey deyil dövlət-mal incimərəm (8, 95)

Könlüm yasdən çıxmır, qəlbim yaradan,

Bu dərdü möhnətdən, bu məcaradan
Dövlət getdi, hörmət qalxdı aradan (8, 98)
Qapımızdan dost ayağı kəsildi,
Könül qəmgin, ürək dərdli, vərəmli,
Səni gördüm səxavətli, kərəmli (8, 115)
Torpaq soyuq, bədən ürryan, kəfən yaş
Tək qalarsan dar məzarın içində (8, 94)

Aşıq Ələsgərin poetik sintaksisinin orbiti daxilində bütün nitq vahidləri, üslubi fiqurlar bədii ifadə vasitələri öz bədii-üslubi özəlliklərini aşkarlamaq imkanı əldə edir. Danışıq dilinin məxsusi gözəllikləri paralel konstruksiyalarda, təkrarlanan nitq vahidlərində daha aydın təzahür edir. Sintaktik qəliblər dairəsində fonemlər sistemi, leksik materiallar, bir sözlə, bütün linqvistik kateqoriyalar fəal üslubi fiqur hüququna xüsusi çevikliklə yiyələnə bilirlər. Səs, söz, ifadə və cümlə təkrarları üslubi fəaliyyət dairəsinə düşməklə simmetrik deyim biçimləri formalaşdırır. Nəhəng bir sənət korifeyi kimi Aşıq Ələsgər də ənənəvi təsvir vasitələrinə canlı danışıq-ünsiyyət çalarları bəxş etmiş, onlara yeni nəfəs vermişdir.

Misralanma əməliyyatında, mütəhərriklilik yaratmaqda sintaktik təkrarlar şeir mətnini poetik ritm üzərində qurur. Dinamik və çevik imkanları onları şeir dilində təbii ünsiyyət şəklinə salır:

Ağ xalat bürünər, zərnişan geyməz,
Heç kəsi dindirib xətrinə dəyməz,
Sərdara söz deməz, şaha baş əyməz,
Qüdrətdən, səngərli, qalalı dağlar (8, 59)
Sözümdən incimə, özümdən küsmə

Şerti kəsək, şəriəti atmayaq,
Şen olsun ocağın, var olsun evin
Bu işini o işinə qatmayaq (8, 134)
Nə behiştə belə qılman yarınib
Nə dünyaya belə insan gəlibdi (8, 83)
Yanağı qırmızı, buxağı ağdı
Çırağban eyeləmiş ağı qırmızı (8, 103)

Aşiq Ələsgərin dilində canlı danışığın məxsusi fonetik gözəllikləri paralel konstruksiyalarda daha qabarıq təzahür edir. Sintaksisin orbiti daxilində bütün nitq vahidləri öz bədii-üslubi özəlliklərini aşkarlamaq imkanı əldə edir, sintaktik qəliblər çərçivəsində üslubi çevikliyə yiyələnir.

Klassik şairlərin dilində və şifahi xalq ədəbiyyatında geniş şəkildə işlənən anastrofaların ən gözəl nümunələrinə Aşiq Ələsgərin dilində də təsadüf olunur. Anostrofa – sintaktik birləşməni təşkil edən sözlərin əks sıra ilə düzümü cazibəli üslubi fiqur kimi Aşiq Ələsgərin şeir dilində incə üslubi mənaların daşıyıcısına çevrilir.

Müxənnət zamana, bimürvət fələk,
Şamı sübhə, sübhə şama çəkirsən,
Bülbülü gülə yaz, gülü bülbülə
Qönçənin üstündə xar oynamasın (8, 127)
Neçə şey halaldan dönər harama
Neçə şey haramdan halala dönər (8, 168)
Əhli dil, hal tirü tiğü
Xədənginə, cənginə
Cənginə xədənginə
Ahənginə hər rənginə (8, 195)
Yeri göydən, göyü yerdən kim seçdi,

Hikmətin dəryası ay nədən oldu (8, 268)

Əksinə paralelizmlərin məna tutumu ilə ritm qəliblərini əlaqələndirmə vasitəsilə Aşıq Ələsgər poetik mündəricənin aydınlığına nail olur, bədii mətnin ritmik kompozision strukturunun özülündə də xiazm dayanır. Sintaktik müvazilik şeirdəki digər üzvlərin hərəkətinə, tələffüzünə çeviklik gətirib ritmik-melodik səslənmə məziyyəti yaradır. Tərsinə müvaziliyin üslubi fəallığı poetik intonasiyaya vüsətli miqyas verir, ritmemelodikani psixoloji şərait və məzmunu görə kökləyir, avazlanma nizamını münasib məcraya yönəldir. Sintaktik paralelizmlərdəki məna bölgüləri intonasiya bölgülərini tənzimləyir. Sintaktik bəçimlərin ritmik vəhdətdə poetik nitq axarına hopması, arxitektonik simmetriya, nizamlı nitq sisteminin dinamizmi mündəricəyə aydınlıq gətirir.

İstənilən fikrin ifadə tərzini onun bədii həyatının təminatçısıdır. Məhz buna görə Aşıq Ələsgərdə hər bir həyat faktı estetik cəhətdən parlaq təqdim olunur və poetik mətnin ifadə mənzərəsində əvəzolunmazlıq missiyası daşıyır. Poetexniki amil, şeir dilinin simmetrik quruluşa təkrarların ardıcılığını tələb edir. Bu səbəblərdən Aşıq Ələsgər paralellik təşkil edən dil vahidlərinin ifadəlilik imkanlarından olduqca səmərəli formalarda faydalanır və müəyyən forma qəliblərinə münasib məzmunu hopduraraq onların arasında daxili-məntiqi əlaqəni gücləndirir. Səs-söz, söz birləşmələri, cümlə təkrarları mətnin xüsusi pafosa yiyələnməsinə rəvac verir.

Aşıq Ələsgərin poetik sintaksisi canlı ünsiyyət dilinə daha meylli olduğundan təkrarlar xüsusi bir cazibəlilik,

tərəvət keyfiyyətləri ilə zənginləşir, bu poetik atributlar emosional ovqatın təminatçısı olur. Bu, Aşıq Ələsgərin söz üzərində yaradıcılıq vərdişinin ayrılmaz tərəfi, peşəkarlıq qabiliyyətinin təməlidir.

Aşıq Ələsgərin dilini estetik hadisə kimi nəzərdən keçirərkən, onun bədiilik meyarlarını müəyyənləşdirərək forma və məzmun münasibətlərinin qarşılıqlı birliyi xüsusi diqqət çəkir. Onda bütün səviyyələrdə dil vahidləri dərin məzmunun bədii bəzəyə olan ehtiyaclarını heyrətamiz şəkildə ödəyir. Söz oyunu, sintaktik konstruksiyaların çevik təkrarı deyim qəliblərinin poetexniki tələblərinə maksimum cavab verir. Həm məna sıqləti, həm də intonasiya sanbalı bədii kəsər qazanaraq müəllifin bədii məramını oxucuya intensiv şəkildə çatdırır. Bu da onu deməyə əsas verir ki, Aşıq Ələsgərin orijinal üslubu onun sənət dilinin ən vacib etalonlarındanıdır.

S O N

Aşıq Ələsgərdə sözün hüsn bənzərsizliyi ilə fikrin libası, forması öz təkrarsızlığı ilə poetik zənginlik qazanır. Aşıq Ələsgərdə sözün poetikasının əsrarəngizliyi onun bədii libasının tilsimindədir ki, onu açmaq olduqca çətinidir. Müəyyən hazırlığa malik olmadan, dinin sirlərini, islam ehkamlarını, ümumiyyətlə Şərq zehniyyətini və poetikasını, müəmma sənətini bilmədən dahi sənətkarın söz aləminə nüfuz etmək mümkünsüzdür. Dil işarələrinin rəmzi mənalara vəqif olmayanlar Aşıq Ələsgərin ilhamının məhsulunu, poetik-üslubi fiqurların bədii-fəlsəfi mahiyyətini çətinliklə qavraya bilirlər.

Aşıq Ələsgər şeirinin bədii-poetik bənzərsizliyi, üslubi keyfiyyət həddi söz işlətmə məharətində açıqlanır. Bu məharət sözün enerji mənbəyini aşkarlayır. Poetik duyumdan pərvazlanan Aşıq Ələsgər şeiri bədii deyim sənətkarlığı ilə ənənəvi və zəngin poetik kanonlar çərçivəsində heyrat doğurur. Dərin müdrilik və mənəviyyatdan qaynaqlanan poetik məna Aşıq Ələsgər sözünün ecazkarlığı ilə mükəm-məlliyə çatır. Aşıq Ələsgərin əsərləri sözlə mənənin qovuşuğu, vəhdəti və ayrılmazlıq nümunəsidir. Aşıq Ələsgərin sözü mənalı sözdür, müdrək fikirlərin bəzəkli geyimidir. Buna görə də Aşıq Ələsgərin əsərlərində həm məzmun, həm də ifadə formasına, sözün şəklinə eyni dərəcədə heyranlıq vardır. Onun misralarında ümumi mətləblə bağ-lanmayan təsadüfi dil işarəsinə, artıq kimi görünən sözə rast gəlmək mümkün deyil. Hər bir söz poetik baxımdan mükəmməl olduğu kimi, məzmun və məna cəhətdən də məcazi və müəmmalıdır. O, dilə hakim sənətkar olduğu üçündür ki, aşıq şeirinin əsas lirik janrlarının

misilsiz ustadı hesab olunur. Bu əsərlər dərin qayəsi, zərif ruhu, ifadə üsulu və hüsnü ilə Aşıq Ələsgərin fəlsəfi dünyasını, hikmətlər aləmini oxucu və dinləyiciyə çatdıraraq onların qəlbini fəth etdi, könülləri ehtizaza gətirdi. Bununla da, böyük istedad sahibinin əsərləri qədim və zəngin aşıq ədəbiyyatının, şeir mədəniyyətinin bədii-fəlsəfi yekunu və zirvəsi kimi dəyəərə layiq bilindi.

Kamil bədii formanın dərin poetik məzmunluğa uyğunluğu fonunda dilimizin lüğət tərkibinə daxil olan hər bir sözün üslubi potensialını stimullaşdırır. Sözün yeni məcaz yaratma imkanlarına vüsət verir. Aşıq Ələsgər dühasından nurlanan, dahi sənətkar ecazından güc-qüvvət alan söz öz məh-vərini yeni çalarlarla möhkəmləndirir və beləliklə, bu söz yalnız ona yeni nəfəs verən Aşıq Ələsgərin könül dünyasının deyil, bütövlükdə aşığın təmsil etdiyi qüdrətli bir xalq ruhunun bədii tərcümanına çevrilir.

Aşıq Ələsgər sözündə təcəssüm olunan fikir və duyğu nə qədər safdırsa, bir o qədər də səmimidir. Sözün və ruhun üzvi birliyi dərin intellektualıqla müşayiət olunur. Çünki Aşıq Ələsgərin bədii nitqi ancaq bədii təsvir və tərənnümlə məhdudlaşmır, bütün hallarda orada güclü təhlil, məntiqi düşüncələrə rəvac verən poetik mühakimələr mərkəzi yer tutur. Ülvyyəət məqamında dayanan Aşıq Ələsgərin dili zəngin mənəviyyatın, həyat həqiqətlərinin, misilsiz bədii idrakın təsdiq üsuludur, bütöv bir semantik sistemdir. Sözün, səsin, hətta bütöv misraların üslubi-məntiqi assosiasiyaları mətnin struktural kamilliyində eyni dərəcədə fəallıq göstərir və mükəmməl poetik şəbəkə formalaşdırır. Vahid quruluşda bütün dil ünsürləri, bədii təsvir və ifadə vasitələri, üslubi

fiqurlar bir-birinə hörülərək sənət möcuzəsinin detallarını əyaniləşdirir.

Qədim və köklü ənənələr üzərində uçan Aşıq Ələsgərin şeir üslubunun yeni cizgiləri dilin dərin qatlarına meylin üslubi axtarış ruhunun dərinliklərindən nəşət edir. Odur ki, Aşıq Ələsgərin şeir dili poetik təfəkkürə həyəcanlı və qayğılı bir ruh gətirdi və bütöv Azərbaycan poeziyasında möhtəşəm estetik hadisəyə çevrildi. Sənətkarlıq baxımından yeni yüksəliş mərhələsi olaraq tərəvətli ab-hava yaratdı. Bədii düşüncə tərzinin orijinallığından və yeniləşməsindən doğan yüksək dil sənətkarlığının başlıca mənbəyi canlı xalq dilinə məxsus linqvistik vahidlərin poeziya dilinə geniş vüsətli nüfuzunu təmin etdi. Aşıq Ələsgər şeirində onun dili ilə canlı ünsiyyət dili arasındakı hədd yox dərəcəsinə endi. Hər cür süni poetik qəliblərdən, qeyri-təbii poetik modellərdən, ritorikadan uzaqlaşmaqla Aşıq Ələsgər bədii mətləbi qəlbə, dilə yatımlı formalarda, yüksək sənət dili ilə deməyə meyl edib uğurlar qazandı. Bu dil öz milli köklərinə daha çox meylləndi, xəlqilik və təbiilik bütün çalarları ilə şeir dilində nümayiş olundu. Söz duyumu və deyimi, dil mədəniyyəti yüksək həddə çatdı, sözü obraza çevirmək bacarığı ən yetkin təzahür formaları kəsb etdi.

Sazın tarixində, sözün taleyində silinməz iz qoyub getdi, ədəbiyaşarlıq, ölməzlik qazandı Aşıq Ələsgər. Ələsgər adı saz dünyasında, söz aləmində əbədiləşdi.

*Sol əldə kağız var, sağ əldə qələm,
Bir yanda nəşə var, bir yanda ələm,
Ələsgər tək şirin zəban, xoş kəlam,
Bivəfa dünyaya gəldi də getdi (Aşıq Ələsgər)*

ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M., Ağayeva F., Verdiyeva Z. İzahlı dilçilik lüğəti, Bakı, Maarif, 1989, 364 s.
2. Adilov M. Klassik ədəbiyyatımızda dil və üslub. Bakı, Maarif, 1991, 234 s.
3. Adilov Musa. Sənətkar və söz. Bakı, Yazıçı, 1984, 148 s.
4. Axundov Ağamusa. Dilin estetikası. Bakı, Yazıçı, 1985, 224 s.
5. Axundov Ə. Aşıq Ələsgərin həyatı və yaradıcılığı. Namizədlik dissertasiyası. Bakı, ADU, 1946, 157 s.
6. Allahmanlı M. Din, təriqət və aşıq. Bakı, Şur, 1999, 172 s.
7. Araslı H. Aşıq yaradıcılığı. Bakı, 1960, 121 s.
8. Aşıq Ələsgər. Əsərləri. Bakı, 1999
9. Belinski V.Q. Seçilmiş məqalələr. Bakı, Uçpedqız, 1948
10. Eldarova Ə. Azərbaycan aşıq sənəti. Bakı, Elm, 1996, 281 s.
11. Əfəndiyev O. Aşıq sənətinin estetik problemləri. Bakı, Azərnəşr, 1983, 115 s.
12. Ələsgər İ. Haqq aşığı Ələsgər. Bakı, Maarif, 1999, 264 s.
13. Əlioğlu Ə. Azərbaycan aşıq şeirinin poetikası. Bakı, 2002, 128 s.
14. Fəxrəddin Səlim. Aşıq Ələsgər, Seyid Əzim və təsəvvüf, “Kaspi”, 9-11 fevral 2013-cü il
15. Fəxrəddin Səlim. Leyladan Mövlaya. “Kredo”, 14-16 may 2014-cü il
16. Hacı Loğman Babacanlı. Aşıq Ələsgər. Bakı, 2013, 620 s.
17. Hüseynov M.A. Şeirşünaslıqda dil sənətkarlığı. Bakı, Elm, 2007
18. Hüseynov M.A. Dil və poeziya. Bakı, Elm, 2008
19. Hüseynov M.A. Poeziya dilinin milli qaynaqları. Bakı, “Elm və təhsil”, 2009
20. Hüseynov M.A. Sözüün poetikası. Bakı, “Elm və təhsil”, 2010

21. Hüseynov M.A.Səsin poeziyası. Bakı, “Elm və təhsil”, 2010
22. Hüseynov M.A. Poetik frazeologiya. Almatı, Ülağat, 2013
23. Həkimov M.Azərbaycan klassik aşiq yaradıcılığı. Bakı, API, 1982, 88 s.
24. Xələfli Əli Rza. Aşiq Ələsgərli düşüncələr, yaxud “alalı” sözünün yaddaşımızdakı ağrısı. “Kredo”, 28 oktyabr, 2006-cı il
25. İbrahimov M. Aşiq poeziyasında realizm. Bakı, 1966, 84 s.
26. Qasımlı M. Aşiq sənəti. Bakı. Ozan. 1996, 260 s.
27. Rahid Ulusel. Şeh damlasında günəş təcəllası. “Kaspi”, 14 aprel 2015-ci il
28. Mehdi Hüseyn. Böyük aşiq. Seçilmiş əsərləri, 10 cildə, IX cild, Bakı, Yazıçı, 1978, s.172-176
29. Шидфар В.Я. Образная система арабской классической литературы (VI-XIII вв), Москва, 1974, 370 с.
30. Namazov Q. Azərbaycan aşiq sənəti. Bakı, Yazıçı, 1984, 192 s.
31. Nəbiyev A. Azərbaycan aşiq məktəbləri. Bakı, Nurlan, 2004, 310 s.
32. Paşayev S. Azərbaycan folkloru və aşiq yaradıcılığı. Bakı, 1989, 88 s.
33. Quliyeva Mahirə. Klassik Şərq poetikası. Bakı, Yazıçı, 1991, 128 s.
34. Sarıvəlli Osman. Qüdrətli şair, ustad sənətkar. Bakı, 2016
35. Mustafayev Camal. Aşiq Ələsgər irsində sufilik. “Kredo”, 17 avqust 2013-cü il
36. Vahabzadə B. Sənətkar və zaman. Bakı, Gənclik, 1976
37. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları. Bakı, 1972

M Ü N D Ə R İ C A T

<i>Ağasən Bədəlzadə. BİR SÖZ ÜMMANININ KAMİL QƏVVASI</i>	3
<i>GİRİŞ: BƏDİİ SÖZ CƏNGAVƏRİ, AZƏRBAYCAN ŞEİRİNİN TƏKRAROLUNMAZ ESTETİK HADİSƏSİ</i>	31
<i>ALLİTERATİV FİQURLARIN POETİK SƏSLƏNMƏ EFFEKTİVLİYİ</i>	42
<i>ASSONANSIN MELODİK ÇALARLARI VƏ BƏDİİ-ÜSLUBİ SPEKTRLƏRİ</i>	65
<i>SƏS-MƏNA BÜTÖVLÜYÜ VƏ KSPRESSİVLƏŞDİRMƏ ƏMƏLİYYATI</i>	85
<i>SÖZ TƏKRARI: ARXİTEKTONİK PRİNSİPLƏR, BƏDİİ MEMARLIQ VASİTƏSİ</i>	100
<i>OMONİMLƏR: MƏNA-İFADƏ AHƏNGDARLIĞI, FORMA EYNİLİYİNİN MƏZMUN ƏLVANLIĞI</i>	119
<i>AŞIQ POEZİYASININ FÖVQÜNƏ YOL AÇAN KLASSİK BƏDİİ ƏNƏNƏ, ZƏNGİN POETİK TƏCRÜBƏ</i>	132
<i>GÖYÇƏ DİL MÜHİTİ VƏ BƏDİİ DİL QAYNAQLARI</i> ... 154	
<i>ƏDƏBİ TƏLƏFFÜZÜN, ŞİVƏ TRANSKRİPSİYASININ ESTETİK MİQYASI VƏ LİRİK OVQAT</i>	167
<i>SÖZ DUYĞUSU: SİNONİMLƏRİN SEMANTİK SİQLƏTİ VƏ POETİK POTENSİALI</i>	182
<i>TƏZADLI HARMONİYA, EMOSİONAL KONTRAST</i>	229
<i>FRAZEOLÖGİZMLƏRİN FİKRİ-HİSSİ VÜSƏTİ, CANLI ÜNSİYYƏT KOLORİTİ</i>	245
<i>RİTORİK MÜRACİƏT POETİK FİKİR VƏ EMOSİYA İFADƏSİNİN SPESİFİK FORMASI KİMİ</i>	274
<i>HƏMCİNS ÜZVLƏRİN ÜSLUBİ CİZGİLƏRİ, LİRİK MÜHAKİMƏLƏRİN ÇEVİKLİYİ</i>	283
<i>SİNTAKTİK PARALELİZM: RİTMİK-ARXİTEKTONİK SİMMETRİYA</i>	293
<i>S O N</i>	306
<i>ƏDƏBİYYAT</i>	310

**«Elm və təhsil» nəşriyyatının direktoru:
professor Nadir MƏMMƏDLİ**

Dizayn: Zahid Məmmədov
Texniki redaktor: Tünzalə Vahabova

Çapa imzalanmış **07.12.2016**.
Şerti çap vərəqi **8**. Sifariş № **392**.
Kağız formatı **84x108 1/32**. Tiraj **500**.

*Kitab «Elm və təhsil» nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsində
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.*

E-mail: nurlan1959@gmail.com

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev döngəsi 8/4.

